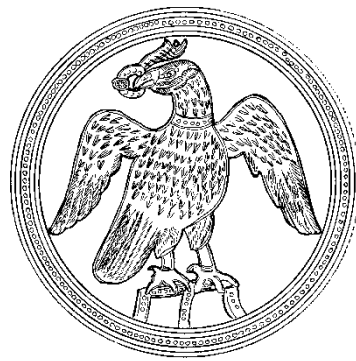


ISSN 1512-0597

ძიებანი

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის
ჟურნალი



№ 9

2002

ძ ი ე ბ ა ნ ი

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის
ჟურნალი

№ 9

D Z I E B A N I

The Journal
of the Centre for Archaeological Studies
Georgian Academy of Sciences

Tbilisi

2002

თბილისი

63.4 (2Γ)
902/904 (479.22)
ძ531

მთავარი რედაქტორი: **ოთარ ლორთქიფანიძე**
Editor-in-Chief: **Otar Lordkipanidze**

სარედაქციო საბჭო: **ვ. ლიჩელი, ირ. ჯალაღანია, გ. კვიციანი,**
ვ. ჯაფარიძე, გ. ნარიმანიშვილი,
გ. მინდიაშვილი, ა. ჭყონია, დ. ბაქრაძე

Editorial council: **V. Licheli, I. Jalaghania, G. Kvirvelia,**
V. Japaridze, G. Narimanishvili, G. Mindiashvili,
A. Chqonia, D. Bakradze

სარედაქციო კოლეგია: **დ. კაჭარავა, გ. კვიციანი,**
გ. ნარიმანიშვილი, ნ. მიწიშვილი,
მ. კვაჭაძე

Editors of the Volume: **D. Kacharava, G. Kvirvelia,**
G. Narimanishvili, N. Mitsishvili,
M. Kvachadze

შინაარსი Contents

ს ტ ა ტ ი ე ბ ი Articles

მ. ნიორაძე, გ. ნიორაძე. ზედაპალეოლითური ხელოვნების ნიმუშები საქართველოს მღვიმური სადგომებიდან	5
M. Nioradze, G. Nioradze. Specimens of Palaeolithic Art from Cave Stations of Western Georgia (Summary)	8
გ. მინდიაშვილი. „მტკვარ-არაქსული“ მესაქონლეობის ხასიათისა და მეურნეობის ამ დარგის კლასთწარმოქმნელი ბუნების გამო.	15
G. Mindiashvili. On the Character of Livestock-Breeding in the "Kura-Araxes" Culture and the Classforming Nature in this Branch of Economy (Summary)	21
ა. ორჯონიკიძე. მტკვარ-არაქსული ტრადიციები ადრეული ყორღანების გავრცელების ხანაში	23
A. Orjonikidze. Kura-Araxes Traditions in the Period of the Spread of So-called Culture of Earlier Kurgans (Summary)	27
...	
გ. ფხაკაძე. ადრებრინჯაოს ხანის ზიარჭურჭლის დანიშნულებისა და გავრცელების შესახებ	29
G. Pkhakadze. On the Distribution and Function of Early Bronze Age Double Vessels (Summary)	32
...	
ნ. ხახუტაიშვილი, გ. თავამაიშვილი. უძველესი რკინის მეტალურგიის ახალი კერა ჩაქვისწყლის ხეობაში	34
N. Khakhutaishvili, G. Tavamaishvili. One More Centre of Ancient Iron Metallurgy in Chakvistqali Basin (Summary)	37
ლ. სახაროვა. შრომის იარაღი კოლხურ და ყობანურ კულტურებში	41
L. Sakharova. Tools and implements in Colchian and Koban Cultures (Summary)	44
რ. პაპუაშვილი, თ. ესებუა. ცაიშის სამაროვანი	48
R. Papuashvili, T. Esebua. Tsaishi Necropolis (Summary)	50
გ. ნარიმანიშვილი, ვ. შატბერაშვილი. ძვ.წ. V-I სს-ის წითლად მოხატული კერამიკა ქართლიდან (სტილისტური ანალიზი, ქრონოლოგიის საკითხი)	54
G. Narimanishvili, V. Shatberashvili. The Painted Pottery of Achaemenid and Post-Achaemenid Epochs from Kartli (Stylistic analysis, chronology) (Summary)	56
ქ. ჯავახიშვილი. ლურჯი მინის მრავალწახნაგები	71
K. Javakhishvili. Gems Cast of Blue Glass (Summary)	76
ს. ხარაბაძე. გვიანანტიკური ხანის სამარხი სოფელ ფერეთადან	81
S. Kharabadze. Burial Belonging to the Late Classical Period from the Village of Pereta (Summary)	85

ა რ ქ ე ო ლ ო გ ი ი ს ი ს ტ ო რ ი ა

History of Archaeology

მ. ჩარკვიანი. ექ. თაყაიშვილის მიერ ჩატარებული საველე არქეოლოგიური სამუშაოები	88
M. Charkviani. Field Archaeological Investigations Carried out by E. Taqaishvili (Summary)	99
თ. აბულაშვილი. ბ. კუფტინი	101
T. Abulashvili. B. Kuftin	101

მ ი ლ ო ც ვ ა

Congratulations

ჯუანშერ სონღულაშვილი 75 წლისაა	106
Juansher Songhulashvili – 75	106

ქ რ ო ნ ი კ ა
C h r o n i c l e

ი. ჯალაღანია, ხ. ჯორბენაძე, ა. ჩყონია. არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი 2001 წელს	107
I. Jalaghania, Kh. Jorbenadze, A. Chqonia. The Centre for Archaeological Studies in 2001	107
თ. კობახიძე. არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის სამეცნიერო ბიბლიოთეკა 2001 წელს	
T. Kobakhidze. The Library of the Centre for Archaeological Studies in 2001	118
შემოკლებათა სია	119
Abbreviations	119

სტატიები ARTICLES

მედია ნიორაძე, გიორგი ნიორაძე

ზედაპალეოლითური ხელოვნების ნიმუშები დასავლეთ საქართველოს ძველი საზღვრებიდან

პირველყოფილი ხელოვნების ნაწარმოებები ორ დიდ ჯგუფად დაყოფილი: ა) მღვიმური ფერწერა და გრაფირება; ბ) ქვიდან, რქიდან და ძვლიდან დამზადებული მცირე ზომის ხელოვნების ნიმუშები.

პალეოლითური ხელოვნების წარმოშობის შესახებ დღემდე არ არსებობს თეორია, რომელიც შესძლებდა ამომწურავი პასუხის გაცემას ამ კითხვაზე. მეცნიერთა ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ ხელოვნების პირველი ნიმუშები ზედაპალეოლითის ხანიდანაა ცნობილი, რომ ხელოვნება ჩნდება ორინიაკის დროს და განვითარებას აღწევს მაღლების ეპოქაში. არსებობს მოსაზრება, რომ მხოლოდ *Homo sapiens sapiens*-ს შესწევდა უნარი დაუფლებოდა სულიერი შემოქმედების ამ სფეროს, ნეანდერტალელებს ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ ხელოვნება [21, გვ. 149]. მიიჩნევენ, რომ ხელოვნება, იარაღის დამზადების ტექნიკასთან შედარებით, უფრო ღრმად განსხვავებს ზედა პალეოლითის დასაწყისს მუსტიეს დასასრულისაგან [23, გვ. 152].

არსებობს მოსაზრება, რომ ხელოვნების ჩასახვა, მისი საწყისი ნიმუშები მუსტიეს ხანაში უკვე შეინიშნება [22, გვ. 26-29; 26, გვ. 118-164].

ადრეული თეორიის მიხედვით (ე. ლარტე, XIX ს.), პალეოლითური ადამიანი ასრულებდა ფერწერულ ნახატებს, ქმნიდა გრაფიკულ, სკულპტურულ ნიმუშებს, ყოველგვარი პრაქტიკული მიზნების გარეშე. ეს იყო წმინდა „ხელოვნება ხელოვნებისათვის“.

სხვა თეორიის მიხედვით (ს. რეინაზი, XX ს. დასაწყისი) ხელოვნება წარმოიშვა რელიგიური წარმოდგენების ჩასახვის შედეგად, მაგიურ პრაქტიკასთან დაკავშირებით.

ამრიგად, ხელოვნების წარმოშობის ორი ასპექტი გამოიკვეთა: მხატვრულ-ესთეტიკური და რელიგიურ-მაგიური.

სახვითი შემოქმედების უძველესმა ძეგლებმა მესამე ასპექტიც წამოაწიეს წინ – პირველყოფილი ადამიანის ზუსტი წარმოდგენები რეალურ სამყაროზე, პოზიტიური ცოდნა ბუნების შესახებ, ბუნებისმეტყველებისა და მათემატიკის ჩანასახები (ა. ბრელი; ა. ლერუა-გურანი; ზ. აბრამოვა; ბ. ფროლოვი და სხვ.). ერთი რამ უდავოა, რომ პირველყოფილი ხელოვნება დაკავშირებული იყო ადამიანის შრომით საქმიანობასთან. პალეოლითური ხელოვნების ძეგლები გამოიყენება როგორც ისტორიული წყარო, რომელიც აშუ-

ქებს პირველყოფილი ადამიანის ყოფა-ცხოვრებისა და კულტურის ზოგიერთ ნიშან-თვისებებს [12, გვ. 5].

ს. ზამიატინი ხაზგასმით მიუთითებდა სახვითი ხელოვნების ნაწარმოებების დიდ როლზე ზედა პალეოლითში ლოკალური სხვაობების გამოვლენისას [17, გვ. 89-152].

არქეოლოგები, ზედაპალეოლითის ეპოქაში არსებული სამი დიდი ლოკალური კულტურების შესაბამისად, პალეოლითურ ხელოვნებაშიც სამ დიდ ტერიტორიულ ვარიანტს გამოყოფენ: I. აღმოსავლეთ ევროპის; II. ციმბირის; III. შავიზღვისპირეთის (ყირიმი, კავკასია) [12, გვ. 9, 7; 28, გვ. 28].

აღნიშნულ ტერიტორიებზე დასავლეთ ევროპისაგან განსხვავებით არ მოიპოვება კედლის მხატვრობა, გამონაკლისს წარმოადგენს კაპოვის მღვიმე სამხრეთ ურალში [14]. ამის სანაცვლოდ კარგადაა ცნობილი მცირე ფორმის ხელოვნების ნიმუშები, რომლებიც ნამოსახლარების კულტურულ ფენებშია მიკვლეული პალეოლითური ადამიანის ცხოვრების ამსახველ სხვა ნივთიერ მასალებთან ერთად და კარგადაა დათარიღებული [12]. აღმოსავლეთ ევროპისა და ციმბირის ტერიტორიების ხელოვნების ნიმუშების ფონზე მოკრძალებულად გამოიყურება შავიზღვისპირეთის (კავკასიიდან, ყირიმიდან) ხელოვნების ძეგლები.

კავკასიაში ზედაპალეოლითური ხელოვნების ნიმუშები ჯერჯერობით მხოლოდ დასავლეთ საქართველოს მღვიმური ძეგლებიდანაა ცნობილი. ყურადღებას იმსახურებს კლდეზე გრაფირების ნიმუშები მღვიმევის კარსტული ეხიდან [16, გვ. 57-76; 27, გვ. 19-21]. როგორც მიუთითებდა ს. ზამიატინი [16, გვ. 70], ეხის კედელზე სწორხაზოვანი მოხაზულობა საჭრისითაა ამოკაწრული. ნახაზები ძალზედ დაზიანებულია. ისინი თავიანთ თავდაპირველ მდგომარეობაშიც არ წარმოადგენდნენ რეალისტურ გამოსახულებებს და მათ ჰქონდათ ხაზოვან-გეომეტრიული ხასიათის სქემატური ნიმუშების სახე (ტაბ. I). ეხი, სადაც ნაპოვნი იყო გრაფირება, შეიცავდა პალეოლითური ადამიანის მატერიალური კულტურის ნაშთებს. მათი დათარიღება ზედაპალეოლითური ხანით არ უნდა იწვევდეს ეჭვს, ვინაიდან მათი ნაწილი დაფარული იყო თხელი სტალაგმიტური ქერქით, რომელიც ქვევით, დაფერდებაზე მეტი სიმძლავრის იყო და შეიცავდა ჩანართების სახით ზედაპალეოლითური ხანის

კაჟის იარაღებსა და ცხოველთა დამტვრეულ ძვლებს [16, გვ. 69]. ერთ-ერთი გრავირება კირქვის ფილაზე იყო შესრულებული, რომელიც ფენაში აღმოჩნდა კაჟის იარაღებთან ერთად. სულ მღვიმეში გრავირების 5 ნიმუშია აღმოჩენილი, აქედან 4 – ეხის კედლებზე. სარწმუნო მაგალითების მოშველებით ს. ზამიატინმა დაასაბუთა, რომ ნაკაწრები კედელზე მღვიმევიდან ახლო დგას ხმელთაშუა ზღვის დასავლეთ ნაწილში გამოვლენილ პალეოლითურ გრავირებასთან, კერძოდ: რომანელის მღვიმედან იტალიაში, აგრეთვე ფუმ-ბირ-სეიდის და კიფენის ეხებიდან ჩრდილოეთ აფრიკაში [12, გვ. 42]. ვარაუდობენ აგრეთვე მღვიმევის ნაკაწრების მსგავსებაზე ესპანეთის მღვიმეში გამოვლენილ გრავირებულ ნახაზებთან [27, გვ. 20-21; 30].

კლდეზე ამოკაწვრით ან ამოტეხვით შესრულებული გრაფიკული გამოსახულებები – პეტროგლიფები მიკვლეულია აგრეთვე სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოში, მდ. პატარა ხრამის ხეობაში, რომელთა შორის გამოიყოფა ოთხი ქრონოლოგიური ჯგუფი. ყველაზე არქაული მეზოლით-ენეოლითის ხანის ფარგლებში თავსდება [3, გვ. 66; 81]. გრავირების ნიმუშების არსებობაზე მიუთითებენ აგრეთვე აფხაზეთში მდებარე აგცის მღვიმეშიც [24].

გვარჯილას კლდეში (ჭიათურის რ.) აღმოჩენილია ე. წ. „მეთაურის კვერთხის“ ფრაგმენტი, რომელიც 1,3 სმ სისქის და 6,5 სმ სიგრძის მსხვილფეხა საქონლის ნეკნის ძვლისაგანაა დამზადებული [4, გვ. 81-83]. ნივთის ზედაპირი კარგადაა გაპრიალებული, მის ორივე ზედაპირულ სიბრტყეზე შვიდ-შვიდი ორმაგი შუბისპირი თუ ისრისპირია გამოსახული (ტაბ. I₂).

როგორც აღნიშნავდა დ. თუშაბრამიშვილი, ნივთზე ორნამენტი არ წარმოადგენს უბრალო დეკორატიულ მოტივს, არამედ მას განსაზღვრული, შესაძლოა, სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონოდა [4, გვ. 82]. პალეოლითელმა ადამიანმა მკაცრად განსაზღვრული შვიდი ისრის გამოსახულება ამოკაწრა ძვლის ნივთზე მიუხედავად იმისა, რომ ის იძულებული იყო დაერღვია სიმეტრია გამოსახულების განლაგებაში. ერთი კი ცხადია, რომ გვარჯილას კლდის პირველყოფილი ადამიანისათვის მხატვრული სახეებით აზროვნება უცხო არ ყოფილა [4, გვ. 82].

აღნიშნული ნივთისა და მასზე გამოსახული ორნამენტის შესახებ ი. კიკვიძე აღნიშნავდა „...რა დანიშნულებაც უნდა ჰქონოდა ნივთს, იქნებოდა იგი „მეთაურის კვერთხი“ თუ ისრისპირის ზროში მოსარგები, მისი საკულტო ხასიათი აშკარაა. ორმაგი ისრისპირის მსგავსი ნაკაწრები ასტრალური შინაარსის უნდა იყოს და შვიდ ცთომილს უნდა გამოსახავდეს... გვარჯილას კლდის ადამიანს გარკვეული წარმოდგენა უნდა ჰქონოდა ციურ სხეულებზე, მზის

სისტემაზე. შეიძლება დავუშვათ, რომ მნათობნი უკვე გაღმერთებულნი არიან და რიცხვი 7 საკრალურია“ [6, გვ. 153]. გვარჯილას კლდეში ნაპოვნი „მეთაურის კვერთხის“ ფრაგმენტი მყარი საბუთი ჩანს ჩვენში უკვე ძველი ქვის ხანის დასასრულისათვის კოსმოგონიურ შეხედულებათა და სოლარულ რწმენათა განვითარების დასანახად. ადამიანი არჩევს შვიდ მნათობს, თაყვანს სცემს მას და რიცხვ შვიდის მაგიურ ძალაში დარწმუნებულია [6, გვ. 154].

სიმბოლოები, ნიშნები ისრების, შუბების გამოსახულებებით დადასტურებულია პალეოლითური ხელოვნებების სხვადასხვა ძეგლებში. ხშირად ისინი მოცემულია სუპერპოზიციაში, ე.ი. დატანილია გრავირაზე ან ცხოველის ნახატზე.

ლიასკოს მღვიმედან (საფრანგეთი) ცნობილია ცხენების გამოსახულება ისრებით და ბიზონი, რომელიც დაჭრილია შვიდი შუბით (ტაბ. I₃) [13, გვ. 61-62; 15, გვ. 432; 28, გვ. 85, 216].

გვარჯილას კლდის „მეთაურის კვერთხის“ ფრაგმენტზე გამოსახული სიმბოლური ნიშნები მსგავსებას პოულობს დასავლეთ ევროპულ ისრისებურ სიმბოლოებთან, რომლებიც დატანილია კაჭრებზე მარტორქისა და ირმის გამოსახულებებზე კოლომბიერის მღვიმედან (საფრანგეთი) (ტაბ. I₄₋₅) [15, გვ. 441, 453].

ყურადღებას იქცევს საქართველოს ზედაპალეოლითურ მღვიმურ ძეგლებზე მიკვლეულ ძვლის სადგისებზე, ხელშუბისპირებზე სხვადასხვა ნაჭდეგებისა და ნაკაწრების არსებობა. ასე, მაგ., თარო კლდეში (ჭიათურის რ.) მოპოვებულ ხელშუბისპირს ოთხი პარალელური ნაჭდევი აქვს, როგორც ჩანს, ორნამენტის დანიშნულების (ტაბ. II₁) [18, გვ. 456, 462]. „უვაროვის“ მღვიმეში აღმოჩენილ ხელშუბისპირის ფართო ბოლოზე დატანილია სამი პარალელური ირიბი ნაჭდევი (ტაბ. II₂) [18, გვ. 480, 482]. გვარჯილას კლდის მღვიმეში მიკვლეულია ძვლის სადგისი, რომელსაც ეტყობა ირიბი 6 წყვილი ნაჭდევი ერთმანეთის პარალელურად ორ ჯგუფად განლაგებული. ნაჭდეგებს შორის მანძილი თანაბარია (ტაბ. II₇) [4, გვ. 103]. მეორე ძვლის იარაღის ფრაგმენტს ასევე საკმაოდ ღრმა, ერთმანეთის მიმართ პარალელურად განლაგებული მშვენიერი ჭდეული ორნამენტი აქვს [4, გვ. 130]. მსგავსი ორნამენტით შემკული ძვლის იარაღები მრავლადაა აღმოჩენილი ზედაპალეოლითის ბოლო პერიოდის სადგომებში, რაც იმ გარემოებაზე მიუთითებს, რომ ძვლის იარაღების გალამაზება ნაჭდევი ორნამენტით ფართოდ ყოფილა გავრცელებული [4, გვ. 103]. ნაჭდევებითაა შემკული ძვლის სადგისები საგვარჯილედან (ტაბ. II₃₋₅), საკაჟიდან (ტაბ. II₁₂₋₁₇), მღვიმევიდან (ტაბ. II₉₋₁₁), გვარჯილას კლდიდან (ტაბ.

II₇₋₈), ორთვალადან (ტაბ. I₆), აფიანნიდან, საწურბლიდან (ტაბ. II₆) და სხვ.

სხვადასხვა პალეოლითური ძეგლებიდან ძვლის, რქისა და ქვის ნივთებზე ნაჭდეგებისა და ნაკაწრების არსებობა მკვლევართა შორის ყოველთვის იწვევდა დიდ ინტერესს. ყურადღება ექცეოდა ნივთზე მათი განლაგების თავისებურებებს. პირველი დისკუსიების შესახებ ძვალზე ნაჭდეგების არსებობის თაობაზე უნდა აღინიშნოს, რომ, ბუშე დე პერტის აზრით, ერთნაირი რაოდენობის ნაჭდეგებიანი ძვლები იყო გასაზომი იარაღი [31, გვ. 296-298, 312]. ე. ლარტე მათ მიიჩნევდა საანგარიშო ინსტრუმენტებად. ნაჭდეგებში ხედავდნენ ნუმერაციის ნიშნებს ან მონადირის აღნიშვნებს [33, გვ. 189, 251]. ნივთებზე ნაჭდეგების ცალკეულ ჯგუფებად არსებობას ინტერვალებით ზოგიერთი მეცნიერი აზრის გადაცემის საშუალებად მიიჩნევდა (ე. პიეტტი). გ. დე მორტიელი განიხილავდა რა ლა მადლენიდან ფრინველის ძვალზე ნაჭდეგებს (ტაბ. II₂₁) და ნაჭდეგებს სადგისზე ეგლიზიდან (ტაბ. II₂₀), უარყოფდა მათ რიცხობრივ დანიშნულებას და თვლიდა, რომ ნაჭდეგები გაკეთებულია ნივთის მოხერხებულად ხელში დასაჭერად ან ხეში მის დასამაგრებლად [35].

მ. ფერვორნი ნაჭდეგებს მიიჩნევდა ანგარიში-სა და რიცხვის უმარტივეს სახედ, რომელიც გამოიყენებოდა პალეოლითის დროის მონადირეებში [36, გვ. 53-55]. მ. ფერვორნმა აღწერა ფრინველის ძვალი ბრასამპუიდან (ტაბ. II₁₈), რომელსაც ჰქონდა 40 ნაჭდევი, ყოველი 10-ის შემდეგ წყვილი ნაჭდეგებით გვერდზე გამოყოფილი და გამოთქვა აზრი პალეოლითში დათვლის დეციმეტრული სისტემის შესახებ [37, გვ. 37]. მანვე შეისწავლა ნაჭდეგებიანი ძვლის ნაწარმი საფრანგეთის ძეგლებიდან: ბრასამპუი (ტაბ. II_{19,22}), ბრიუნიკელი (ტაბ. II₂₃₋₂₅), ეგლიზი (ტაბ. II₂₀), ლა გრეზი (ტაბ. II₂₆) და აღნიშნავდა, რომ ნაჭდეგები განლაგებულია ჯგუფებად, რომლებიც გამოყოფილია ერთმანეთისაგან [36].

კ. აბსოლონი [29] იზიარებდა მ. ფერვორნის ჰიპოთეზას, რომ პალეოლითელ ადამიანს შეეძლო ესარგებლა გამოთვლის ხუთეულის, ათეულის სისტემით. მან ყურადღება მიაქცია ნაჭდეგებს ძვლის ძვალზე დოლნი ვესტონეციდან (მორავია) და უწოდა მას „საანგარიშო ჯოხი“ (ტაბ. III₂₂). როგორც მიუთითებდა კ. აბსოლონი, გაურკვეველი ნაჭდეგები და შტრიხები ორნამენტები კი არაა, არამედ რიცხვითი გაგებაა, განათხარ ადამიანს უნარი შესწევდა დაეთვალია [29, გვ. 149].

პალეოლითურ ნაჭდეგებში ანგარიშის გამოყენებაზე მიუთითებს ბ. ფროლოვი [28]. მისი აზრით, უბრალო ნაჭდეგების მწკრივები ხშირად გამოიყენება აგრეთვე ორნამენტის შესაქმნელად, რომ ამგვარ ნაჭდეგებს აქვს ესთეტიკური

დატვირთვა [28]. პალეოლითურ ნაჭდეგებს ა. მარშაკი მთვარის ციკლების კალენდარული ჩაწერის საშუალებებად მიიჩნევდა [34, გვ. 743-745].

ანალოგიური დასკვნების გაკეთება შეიძლება დასავლეთ საქართველოს ზედაპალეოლითური მღვიმური სადგომების ძვლის იარაღებზე არსებული ნაჭდეგების შეფასებისას. შესაძლოა მათ ჰქონდათ ორნამენტის მნიშვნელობა, შესაძლოა ანგარიშის დანიშნულებითაც გამოიყენებოდნენ.

არსებობს მოსაზრებაც, რომ საკაჟიას მღვიმის ზედაპალეოლითური დროის ძვლის ზოგიერთ სადგისზე გამოყვანილი წრეები მუშაობის პროცესშია (გახვრეტის დროს) წარმოქმნილი (ცხადია, არა ყოველთვის) [11, გვ. 55].

საკაჟიას მღვიმეშია ნაპოვნი ლულოვანი ძვლის ნატეხი, რომელზედაც შერჩენილია წითელი საღებავით დატანილი ხაზების კვალი, რომელსაც, როგორც ჩანს, უნდა ჰქონოდა ორნამენტისა და სახვითი ხასიათი (ტაბ. III₂₀) [18, გვ. 478; 12, გვ. 43]. მართალია, აღნიშნული ფრაგმენტი ნაკლებად მეტყველია, მაგრამ საყურადღებოა, ვინაიდან ადგილი აქვს საღებავით შესრულებული გამოსახულების მიკვლევის ფაქტს. აღსანიშნავია ისიც, რომ საკაჟიას მღვიმის ზედაპალეოლითურ ფენაში აღმოჩნდა სხვადასხვა მინერალური საღებავების ნიმუშები [11, გვ. 60]. მინერალური საღებავები აღმოჩენილია აგრეთვე საქართველოს ბევრ პალეოლითურ ძეგლზე.

საქართველოს ზედაპალეოლითურ ძეგლებში ნაპოვნი სხვადასხვა სახის საკიდები: ძვლის, ქვის, ტალკის, გახვრეტილი ან ირგვლივმომოჭრილი ცხოველის კბილები. საკიდები, შესაძლოა, სამკაულად გამოიყენებოდნენ, რაც მათ ესთეტიკურ მნიშვნელობაზე მიუთითებდა, ან ავგაროზებად იხმარებოდნენ, ე.ი. ჰქონდათ მაგიური, საკულტო დანიშნულება. პალეოლითელი ადამიანები საკიდებს ან სხეულზე იკიდებდნენ, ან ტანისამოსს ამკობდნენ მათი საშუალებით. დევისხვრელში ნაპოვნი ირმის კბილი, რომელსაც ფესვი გარშემო აქვს შემოჭრილი რათა შესაძლებელი ყოფილიყო მისი ჩამოკიდება ან ტანსაცმელზე დამაგრება [10, გვ. 82]. ცნობილია ირმის გახვრეტილი კბილები, აგრეთვე მტაცებლის გახვრეტილი ეშვები და ქვის საკიდები სხვადასხვა ზედაპალეოლითური ხანის მღვიმური სადგომებიდან: საკაჟია, გვარჯილას კლდე (III₉₋₁₁), აფიანჩა, ოქუმი, საწურბლია [19 გვ. 16] (ტაბ. III₁₋₈) და სხვ.

გვარჯილას კლდეშია ნაპოვნი ძვლის ნატეხები, ნაჭდეგებით ორნამენტირებული (ტაბ. III₁₂₋₁₃).

საგვარჯილეს მღვიმეში აღმოჩენილია ხმელთაშუა ზღვის აუზის მესამეული პერიოდის ლოკოინების – *Turritella*-ს 19 ცალი გახვრეტილი ნიჟარა, ძვლის და წერტილოვანი ორნამენტით შემკული ტალკის საკიდები (ტაბ. III₁₄₋₁₉). მათ ნ.

ბერძენიშვილი (კილაძე) ზედაპალეოლითელი ადამიანის სამკაულად მიიჩნევდა და აღნიშნავდა, რომ ასეთ სამკაულებს პირველყოფილი ადამიანი ალბათ მაგიურ მნიშვნელობასაც ანიჭებდა [1, გვ. 48; 7, გვ. 567]. საგვარჯილეს მსგავსი *Turritella*-ს ნიჟარები ცნობილია უნგრეთიდან, სადაც სცობის პალეოლითური ხანის ღია სადგომის კულტურულ ფენაში აღმოჩნდა ნიჟარების გროვა. როგორც მიიჩნევენ, ისინი სამკაულებად უნდა ყოფილიყვნენ გამოყენებული [32, გვ. 5-11].

მსგავსი გახვრეტილი ნიჟარები აღმოჩენილია იტალიაში, მენტონთან ახლოს ორინიაკის დროის სამარხში, სადაც ზედაპალეოლითელს სამოსი უნდა ჰქონოდა მორთული ზღვის ლოკოკინებით [21, გვ. 159].

მესამეული პერიოდის ლოკოკინას ნიჟარები, გულსაკიდად გამოყენებული, მოპოვებულია ავსტრიის, გერმანიის ზედაპალეოლითური ხანის ძეგლებიდან, მორავიაში – დოლნი ვესტონიციში [15, გვ. 421-422].

ნიჟარები ცნობილია აგრეთვე მთელი რიგი ძველი ქვის ხანის ძეგლებიდან: კოსტენკი, ბორშევი, სუნგირი, მეზინი, ამროსიევკა, სურენი, მოლოდოვა, ლისინიკი [12, გვ. 72].

სხვადასხვა ტიპის საკიდები გვხვდება პალეოლითურ ძეგლებზე: კოსტენკიში, ალექსანდროვკაში, ანოსოვკაში, ტიმონოვკაში, მეზინში, პუშკარიაში, ტელმანოვკაში, ვერხოლენში, აფონტოვის მთაზე, გაგარინოში, ავდეევში, მალტაში [12, გვ. 65].

საგვარჯილეში მიკვლეული საკიდები წერტილოვანი ორნამენტით, თავისი ფორმით, ორნამენტის შემკულობით, მოგვაგონებს მალტაში ზედაპალეოლითურ ძეგლზე მოპოვებულ საკიდებს (ტაბ. III₂₁) [28, გვ. 177].

საგვარჯილეში აღმოჩენილია აგრეთვე ძვლისაგან გამოთლილი თევზის გამოსახულების მსგავსი სადგისი, რომელიც გახვრეტილია და, შესაძლოა, საკიდად იყო გამოყენებული (ტაბ. III₂₄) [1, გვ. 48-49; 7, გვ. 567].

საგვარჯილედანაა ძვლის „ქინძისთავი“ ორნამენტით და ძვლის ორნამენტიანი გულსაკიდი (ტაბ III_{23,25}) [2, გვ. 157].

როგორც მიუთითებდა ნ. ბერძენიშვილი, საგვარჯილეში აღმოჩენილი ამ რიგის ნივთები საქართველოს ზედა პალეოლითის უნიკალურ ნიმუშებს წარმოადგენენ [1, გვ. 49; 2, გვ. 157]. მათ, როგორც ზედაპალეოლითური ხელოვნების ნიმუშებმა, XX ს-ის 50-იანი წლებიდან ასახვა ჰპოვეს სამეცნიერო ლიტერატურაში [1; 2; 5; 7; 12; 20; 27], ხოლო საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის საექსპოზიციო დარბაზში ძველი ქვის ხანის კულტურის ნიმუშების გვერდით მათ სათანადო ადგილი აქვთ დათმობილი.

აღნიშნული ნივთების, როგორც პალეოლითური ხელოვნების ნიმუშების შეფასებისას ამ ბოლო ხანებში გამოთქმულია განსხვავებული მოსაზრება. როგორც მიუთითებს ლ. ნებიერიძე, საგვარჯილეს მღვიმის II კულტურული ფენის სტრატეგრაფიული მონაცემებისა და მასალის შედარებით-ტიპოლოგიური ანალიზის საფუძველზე ირკვევა, რომ აქ ნაპოვნი, მანამდე პალეოლითურად მიჩნეული სამკაულები და საკიდი-ამულეტები აღმოჩენილი იყო ენეოლითურ ფენაში ენეოლითურ არტეფაქტებთან ერთად და გვიანენეოლითური კომპლექსის შემადგენელი ნაწილია [9, გვ. 8].

კიდევ ერთი საინტერესო მონაპოვარია ცნობილი სუპინიშახვას მღვიმედან (ცივი მღვიმე), სოფ. წებელდასთან ახლოს. იგი წარმოადგენს მღვიმის დათვის წინამხარის ძვალს, კარგადაა გახეხილ-გაპრიალებული, აქვს მრგვალი ნახვრეტი და გრავირებული ორნამენტითაა შემკული (ტაბ. III₂₆) [25, გვ. 191].

აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ 2000 წელს ძუძუნას მღვიმის (ჭიათურის რ.) ზედაპალეოლითურ ფენაში აღმოჩნდა ძვლის ორი ცალი ორნამენტირებული ფირფიტა, რომელთაგან ერთს ნახვრეტი აქვს და საკიდი უნდა ყოფილიყო. აქვეა აღმოჩენილი აგრეთვე სხვა საკიდებიც: ერთი მათგანი ქვისაა, საწურბლიას მღვიმის ქვის საკიდის მსგავსი, ხოლო მეორე – ცხენის გახვრეტილი კბილისა [8, გვ. 4].

ამგვარია ის მწირი მონაცემები პალეოლითური ხელოვნების ნიმუშების შესახებ, რითაც შეიძლება წარმოდგენა შეგვექმნას საქართველოს ტერიტორიაზე ზედაპალეოლითურ ეპოქაში დეკორატიული „ხელოვნების“ ჩანასახების არსებობის შესახებ, აგრეთვე პირველყოფილ ადამიანთა სულიერ სამყაროზე, მათ პრიმიტიულ, მაგიურ აზროვნებაზე.

M. Nioradze, G. Nioradze

SPECIMENS OF PALAEOLITHIC ART FROM CAVE STATIONS OF WESTERN GEORGIA

Summary

Specimens of Palaeolithic art can be divided into two major groups: I. cave and rock paintings and engravings; II. minor artefacts made of stone, bone and antler.

The present study has covered two aspects of Palaeolithic art – artistic-aesthetic and religious-magic. Monuments of artistic activities of the Upper Palaeolithic man reflect also a third aspect, that is precise notion of the primitive man of the real world, positive knowledge about nature, rudiments of natural science and mathematics.

Specimens of Palaeolithic art are used as a historical source clarifying some characteristics of everyday life and culture of the primitive man.

Three clearly distinguished major territorial variations are identifiable in the Palaeolithic art according to the generally accepted fact of existence of three great local cultures in the Upper Palaeolithic period, viz. 1. East European; 2. Siberian; 3. Black Sea Littoral (Caucasia, the Crimea).

Discovery of specimens of Palaeolithic art in Caucasia is an extremely rare phenomenon. They are found only on the Early Palaeolithic sites of Western Georgia.

Consequently, the traces of rock engravings of linear-geometric style from the grotto of Mghvimevi acquire special significance.

A fragment of "leader's rod", made of bone, was found in the cave of Gvarjilas Klde. Seven engraved representations, carved deeply enough and resembling arrows or double-headed spears, are placed on both well polished sides of the article. The above representation may have had symbolic meaning and the rod itself may be considered a specimen of Palaeolithic art.

Tools made of bone (awls and javelins), as well as fragments of bones with incisions and notches from the Late Palaeolithic sites of Georgia (Taro Klde, Uvarov's Cave, Sagvarjile, Sakazhia, Ortvala, Apiancha, Gvarjilas Klde, Mghvimevi, Okumi, etc.) are worth noting.

Such incisions and notches attached to bone articles found in different areas are generally regarded by scholars as ornament and counting symbols of the primitive men, or as a device for recording lunar cycles and way of communication of their thoughts.

A fragment of a tubular bone revealing traces of painting - apparently, a sort of decoration, was discovered in the cave of Sakazhia.

Various pendants (manufactured of stone, bone, perforated animal teeth or teeth with deep cuttings around roots for hanging them as pendants) are brought to light on the Late Palaeolithic sites of Georgia (Devishkhvili, Sakazhia, Apiancha, Okumi, Sagvarjile, Satsurbli, Gvarjilas Klde, Dzudzuana, etc.). These pendants served as adornments, carried aesthetic meaning or were used as amulets and as magic, cult items.

A bone awl, representing a figurine of a fish, was found in Sagvarjile cave, along with various pendants made of talc and decorated with dot ornament, decorated pendants, a "pin" and 19 perforated shells of *Turritella duplicata* L. According to N. Berdzenishvili (Kiladze), they

were used for decoration of the Early Palaeolithic man.

One more interesting artefact comes from the cave of Khupinipshakhva (Cold Grotto) in the vicinity of Tsebelda. The object is made of a polished forearm of the cave bear, has a hole and engraved ornament.

Two ornamented bone plaques, one of which has a hole and most likely served as a pendant, were found in the Late Palaeolithic layer of the cave of Dzudzuana.

Thus, mainly single finds of simple specimens of Palaeolithic art in Georgia, reflect rudiments of the "art" of decoration, spiritual life of the primitive man with his primitive magic thought patterns in the period of the Late Palaeolithic in Georgia.

ლიტერატურა

1. ბერძენიშვილი ნ. ზედა პალეოლითი. – საქართველოს არქეოლოგია. თბ., 1959, გვ. 35-53.
2. ბერძენიშვილი ნ., ნიორაძე მ. ზედა პალეოლითი. – საქართველოს არქეოლოგია, I, ქვის ხანა, თბ., 1991, გვ. 130-195.
3. გაბუნია მ., ვეკუა ა. პატარა ხრამის პეტროგლიფები. თბ., 1980.
4. თუშაბრამიშვილი დ. გვარჯილას კლდის პალეოლითური ნაშთები. თბ., 1960.
5. კალანდაძე ა. გვიანი (ზედა) პალეოლითი. – სინ, I, თბ., 1970, გვ. 95-118.
6. კიკვიძე ი. მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში. თბ., 1976.
7. კილაძე (ბერძენიშვილი) ნ. მრავალფენიანი არქეოლოგიური ძეგლი „საგვარჯილე“. – სმამ, ტ. XIV, № 9, თბ., 1953, გვ. 561-567.
8. მეშველიანი თ. ბუძეაძის მღვიმეში 2000 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების დოკუმენტური ანგარიში. თბ., 2001, გვ. 1-4 (ხელნაწერი, ინახება საქართველოს არქეოლოგიური კომისიის ფონდში).
9. ნებიერიძე ლ. მღვიმე საგვარჯილის სამკაულებისა და ამულეტების დათარიღებისათვის. – ძიებანი, № 6, 2000, გვ. 5-12.
10. ნიორაძე გ. პალეოლითის ადამიანი დევისხვრელში. თბ., 1933.
11. ნიორაძე გ. ქვის ხანის ადამიანი საკაქიას გამოქვაბულში. თბ., 1953.
12. Абрамова З. А. Палеолитическое искусство на территории СССР. – САИ А4-3. Москва-Ленинград, 1962, с. 5-77.
13. Абрамова З. А. Ляско – памятник палеолитического наскального искусства. –

Первобытное искусство, Новосибирск, 1971, с. 53–80.

14. Бадер О. Н. Каповая пещера. Москва, 1965.

15. Елинек Ян. Символы в наскальном искусстве. – Большой иллюстрированный атлас первобытного человека. Прага, 1983, с. 413–456.

16. Замятнин С. Н. Пещерные навесы Мгвимеви, близ Чиатуры (Грузия). (Первые следы наскальной палеолитической графики в Закавказье). – СА, III, 1937, с. 57–76.

17. Замятнин С. Н. О возникновении локальных различий в культуре палеолитического периода. – Труды Института этнографии, новая серия, т. XVI, Происхождение человека и древнее расселение человечества, Москва, 1951, с. 89–152.

18. Замятнин С. Н. Палеолит Западного Закавказья, I. Палеолитические пещеры Имеретии. – Сборник Музея антропологии и этнографии, XVII, М.-Л., 1957, с. 432–499.

19. Каландадзе К. С. Археологические памятники Цхалтубского края. – ПАИ, 1987 (1995), с. 15–19.

20. Лордкипанидзе О. Д. Наследие древней Грузии. Тб., 1989.

21. Монгайт А. А. Археология Западной Европы. Каменный век. Москва, 1973.

22. Окладников А. П. Утро искусства. Ленинград, 1967.

23. Рогинский Я. Я. Изучение палеолитического искусства и антропология. – Вопросы антропологии, вып. 21, 1965, с. 151–157.

24. Соловьев Л. Н. Надписи и изображения грота Агца у села Анухва Абхазская. – Палеолит и неолит СССР, т. IV (МИА, № 79), Ленинград, 1960, с. 164–175.

25. Соловьев Л. Н. Об итогах археологических раскопок в гроте Хупынипшахва в 1960 г. – ТАИЯЛИ, т. 32, 1961, с. 191.

26. Столяр А. Д. "Натуральное творчество" неандертальцев как основа генезиса искусства. – Первобытное искусство, Новосибирск, 1971, с. 118–164.

27. Урущадзе Н. Е. Изобразительная символика палеолита Грузии. Тб., 1989.

28. Фролов Б. А. Числа в графике палеолита. Новосибирск, 1974.

29. Absolon K. Dokumente und Beweise der Fähigkeiten des fossilen Menschen zu zahlen in mährischen Paläolithikum. – Artibus Asiae, v. 20, № 2V3, Ascona, 1957, S. 123–150.

30. Altuna J, Appellaniz J. U. Ekain. Les figuras Rupestres de la cueva Ekain (Deva). San Sebastian, 1978.

31. Boucher de Pertes. Antiquités celtiques et antédiluviennes, v. II Paris, 1857.

32. Gabori M. Paläolithische Schnecken von Szob. – Acta Archaeologica, Academia scientiarum Hungaricae, XXI, 1-2, 1969, S. 5-11.

33. Lartet E. Nouvelles recherches sur la coexistence de l'Homme et des grands mammifères fossiles. – ASN, 4-e ser., Zoologie, t. XV, Paris, 1861, p. 177-253.

34. Marshack A. Lunar Notation on Upper Palaeolithic Remains. – Science, v. 146, № 3645, New York, 1964, p. 743-745.

35. Mortillet G. et A. de. Musée préhistorique. Paris, 1881.

36. Verworn M. Die Anfänge des Zahlens. – Korrespondenz-Blatt der Deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, T. XLII, № 7, München, 1911, S. 53-55.

37. Verworn M. Die Anfänge der Kunst. Jena, 1920.

ტაბულების აღწერილობა.

ტაბ. I – 1. მღვიმევი, ნაკაწრები ეხის კედლებზე (ს. ზამიატინის მიხედვით [16]); 2. „მეთაურის კვერთხის“ ფრაგმენტი გვარჯილას კლდის მღვიმედან; 3. ლიასკო (საფრანგეთი) ცხენებისა და ბიზონის ფიგურები ისრებისა და შუბების გამოსახულებებით (ზ. აბრამოვას მიხედვით [13]); 4-5. ქვები (კაჭრები) კოლომბიერის (საფრანგეთი) მღვიმედან ცხოველებისა და ისრისებური სიმბოლოების გამოსახულებებით (ი. ელინეკის მიხედვით [15]); 6. ორთვალა (თერჯოლის რ.) ძვლის იარაღი ნაჭდევებითა და ამონაჭრებით; 7. კოსტენკობ ძვლის საპრიალებელი ნაჭდევებითა და ამონაჭრებით (ბ. ფროლოვის მიხედვით [28]).

ტაბ. II – 1. თარო კლდე, შუბისპირის ფრაგმენტი ოთხი პარალელური განივი ამონაჭრებით (ს. ზამიატინის მიხედვით [18]); 2. „უგაროვის მღვიმე“, შუბისპირი სამი პარალელური ირიბი ნაჭდევით; ძვლის იარაღები ნაკაწრებით, ნაჭდევებითა და ამონაჭრებით: 3-5. საგვარჯილედან; 6. საწურბლიადან; 7-8. გვარჯილას კლდიდან; 9-11. მღვიმევიდან; 12-17. საკაყიადან; 18-19, 22. ძვლები ბრასამპუიდან ნაჭდევებით (გ. დე მორტილეს მიხედვით [35]); 20. სადგისი ეკლიზიდან (გ. დე მორტილეს მიხედვით [35]); 21. ძვალი ლა მადლენიდან (გ. დე მორტილეს მიხედვით [35]); 23-25. ძვლები ბრიუნეკელიდან (მ. ფერვორნის მიხედვით [36]); 26. ძვალი ლა გრეზიდან (მ. ფერვორნის მიხედვით [36]).

ტაბ. III – სხვადასხვა საკიდები საქართველოს ზედაპალეოლითური მღვიმური სადგომებიდან: 1-8. საწურბლიადან; 9-11. გვარჯილას კლდიდან; 12-13. ნაჭდევიანი ძვლის ნატეხები

გვარჯილას კლდედან; 14, 17-19. გულსაკიდები საგვარჯილედან; 15-16. გახვრეტილი ნიჟარები საგვარჯილედან; 20. ძვლის ნატეხი მოხატულობით საკაჟიდან; 21. ყელსაბამი 7 საკიდით მალტადან (ბ. ფროლოვის მიხედვით [28]); „სათვლელი ჯოხი“ დოლნი ვესტონიციდან (ბ. ფროლოვის მიხედვით [28]); 23, 25. ძვლის „ქინძისთავი“ და გულსაკიდი ორნამენტით საგვარჯილედან; 24. სადგისი თევზის გამოსახულებით საგვარჯილედან; 26. ძვლის ნივთი ნახვრეტითა და ორნამენტით ხუპინიპშახვას მღვიმედან (ცივი მღვიმე), (ლ. სოლოვიოვის მიხედვით [25]).

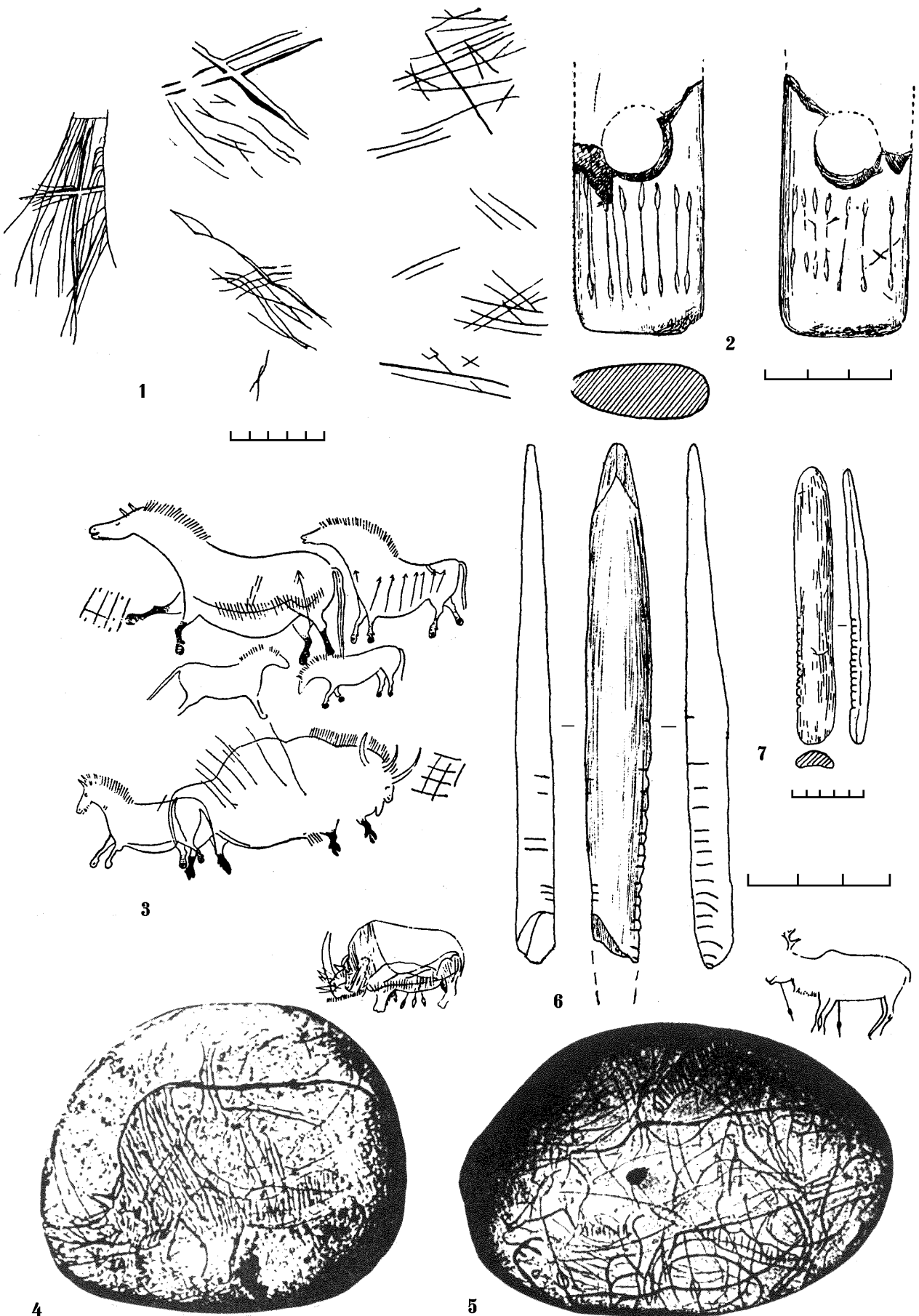
Description of the Plates

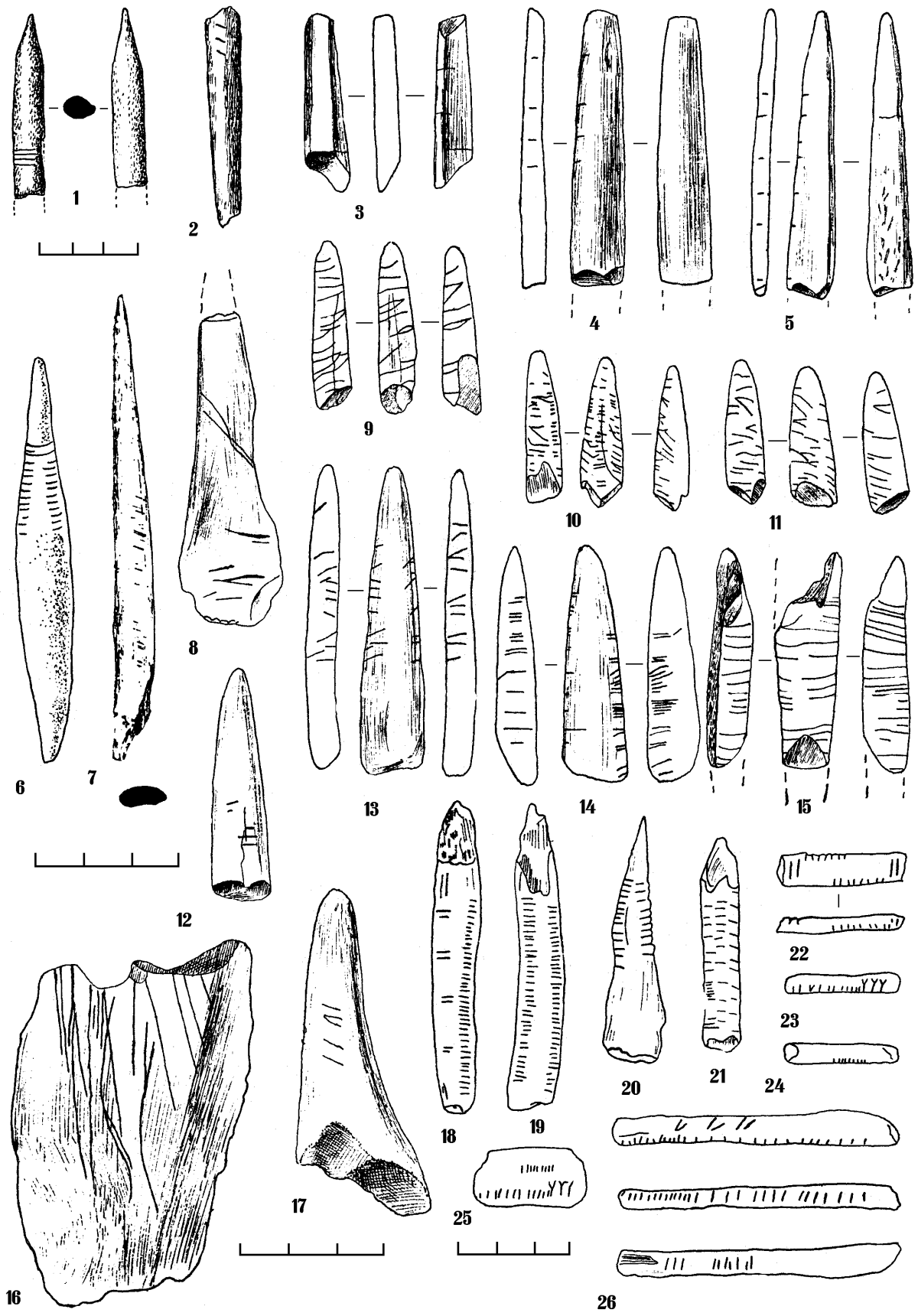
Pl. I - 1. Mghvimevi, outlines on a rock surface (according to S. Zamyatnin [16]); 2. Fragment of a “leader’s rod” from the cave of Gvarjilas Klde; 3. Lascaux (France), frieze with representations of horses, a bison, arrows and spears (after Z. Abramova [13]); 4-5. Boulders decorated with representations of animals and arrow-shaped symbols from Colombière cave, France (after J. Elinek [15]); 6. Ortvala (Terjola district). Bone tool with incisions and notches; 7. Kostenki. Polishing tool with incisions and notches (after B. Frolov [28]).

Pl. II - 1. Taro Klde. Fragment of a javelin with 4 parallel transverse incisions (after S. Zamyatnin [18]); 2. Uvarov’s Cave. Javelin with 3 parallel oblique incisions; Bone tools with incisions and notches: 3-5. from Sagvarjile; 6. from Satsurbliia; 7-8. from Gvarjilas Klde; 9-11. from Mghvimevi; 12-17. from Sakazhia; 18-19, 22. bones with incisions from Brassempouy (according to G. Mortillet [35]); 20. awl from L’Eglise (according to G. Mortillet [35]); 21. bone from La Madeleine (according to G. Mortiglier [35]); 23-25. bones from Bruniquel (according to M. Verworn [36]); 26. bone from La-Grées (according to M. Verworn [36]).

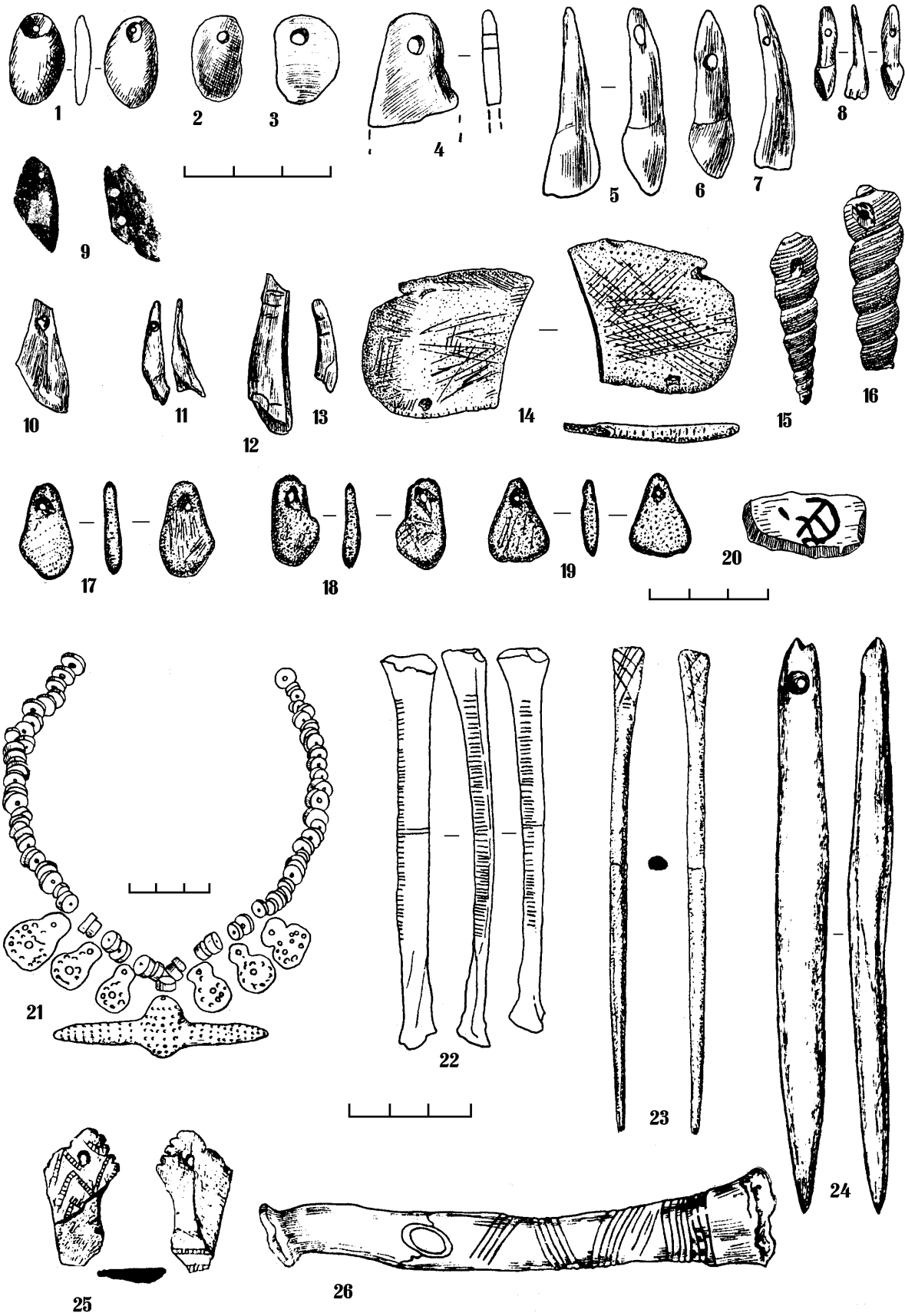
Pl. III. – Various pendants from the Late Palaeolithic cave sites of Georgia: 1-8 from Satsurbliia; 9-11. from Gvarjilas Klde; 12-13. fragments of bones with incisions from Gvarjilas Klde; 14, 17-19. pendants from Sagvarjile; 15-16. shells with hole from Sagvarjile; 20. fragment of bone with outlines from Sakazhia; 21. necklace with 7 pendants from Malta (according to B. Frolov [28]); 22. Dolni Vestonitsy, “counting stick” (according to B. Frolov [28]); 23, 25. “pin” and decorated pendant from Sagvarjile; 24. “fish”-awl from Sagvarjile; 26. decorated bone object with a hole from Khupinipshakhva (according to L. Solovyev [25]).

கு. 1





ტაბ. III



გიორგი მინდიაშვილი

„მტკვარ-არაქსული“ მისაქონლეობის ხასიათისა და მეურნეობის ამ დარგის კლასიფიკაციის გეგმის გამო

პალეოეკონომიკის შესწავლის მნიშვნელობა საზოგადოების განვითარების ცალკეული ეტაპების სწორად შეფასებისა და ახსნის საქმეში დღეს სადავო არ არის. ასევე დადგენილია ისიც, რომ სხვადასხვა ბუნებრივ გარემოში მეურნეობის სხვადასხვა ტიპი ყალიბდებოდა მისთვის დამახასიათებელი რიგი თავისებურებებით, რაც მნიშვნელოვან ზემოქმედებას ახდენდა საზოგადოებრივ ურთიერთობათა განვითარების მსვლელობაზე. სწორედ ამ უკანასკნელის გამო მკვლევართა შორის ჯერ კიდევ არ არის ერთიანი აზრი იმის შესახებ, თუ მწარმოებლური მეურნეობის რომელმა დარგმა შეასრულა გადამწყვეტი როლი კლასობრივ ურთიერთობათა ჩასახვა-ჩამოყალიბების პროცესში.

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე, ჩვენ აზრით, საჭიროა ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში გეოგრაფიული ფაქტორისა და მისგან გამომწვეული თავისებურებების გათვალისწინებით შეფასდეს როგორც მეურნეობის ცალკეული დარგების მნიშვნელობა, ისე მთლიანად ეკონომიკის განვითარების დონე და მისი ის მხარეები, რომელთაც შეეძლოთ განსაკუთრებული გავლენა მოეხდინათ საზოგადოების განვითარების მსვლელობაზე.

იმისათვის, რომ სწორად შევაფასოთ ის პროცესები, რომელთაც ადგილი ჰქონდა ძვ.წ. IV-III ათასწლეულის სამხრეთ კავკასიაში, რასაც შედეგად მოჰყვა ჩვენში ყორღანებში დაკრძალვის წესის დამკვიდრება, საჭიროა სწორად იქნეს შეფასებული ამ პერიოდის ეკონომიკა.

რამდენადაც ძვ.წ. III ათასწლეულის შუა ხანებში მტკვარ-არაქსის არქეოლოგიურ კულტურაში მომხდარ მკვეთრ ცვლილებებს, მათ შორის ადრეული ყორღანების ჩვენში დამკვიდრებას, მკვლევართა ერთი ნაწილი მეურნეობის ისეთ დარგთან აკავშირებს, როგორცაა მესაქონლეობა და განსაკუთრებით კი საიალალო მეცხვარეობა [22, გვ. 40; 23, გვ. 10; 3, გვ. 236; 9, გვ. 93; 2, გვ. 56; 16, გვ. 49], ჩვენც შევეცდებით შეძლებისდაგვარად აღვადგინოთ ამ დარგის პოტენციალი იმ ობიექტური მონაცემების მიხედვით, რომლებიც ძვლოვანი მასალის სახით მოგვეპოვება, როგორც თვით ადრეულ ყორღანებში, ისე უშუალოდ მის წინამორბედ მტკვარ-არაქსის კულტურაში.

სამწუხაროდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ეს მასალა საკმაოდ მცირეა და მხოლოდ ამ დარგის განვითარების ზოგადი მიმართულების სავარაუდო განსაზღვრის საშუალებას იძლევა. საქართველოში ამ პერიოდის მასალა დღეისათვის შესწავლილია ხიზანანთგორიდან, ქვაცხელადან, ნაწილობრივ გუდაბერტყადან, ამირანის გორიდან, ილტოდან და სამგორის ყორღანიდან – ა.

ციციშვილის მიერ. სომხეთში ანალოგიური სამუშაო ჩატარებულია ს. მეფლუმიანის მიერ, მასვე ეკუთვნის ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის მონაცემების კავკასიის მასშტაბით სისტემატიზების ცდაც.

რამდენადაც ამჯერად ჩვენს ძირითად მიზანს მესაქონლეობის ხასიათის, ჩვენში ამ დარგის შესაძლებლობების გარკვევა და ეკონომიკაში მისი ხვედრითი წილის დადგენა შეადგენს, შევეცდებით მოპოვებული მასალაც შესაბამისად წარმოვადგინოთ. ამ შემთხვევაში კი პირველი იქნება მესაქონლეობის არსებობის დამადასტურებელი მონაცემები, შემდეგი – შინაურ ცხოველთა ძირითადი სახეობანი, ცალკეულ სახეობაში ჯიშები და ამ ჯიშებიდან გამომდინარე მეცხოველეობის ხასიათი და ცალკეულ სახეობათა ხვედრითი წილი მესაქონლეობაში.

როგორც ა. ციციშვილი აღნიშნავს, ძვლები აღნაგობისა და განაზომების მიხედვით, ურბნისის ხიზანთგორის და ქვაცხელის ძვლოვანი კოლექციებიდან შეიძლება ერთ მთლიან მასალად გაერთიანდეს. აღნიშნულ კოლექციებში ერთი და იგივე სახეობის ცხოველთა ძვლები ჩანს. ადრე და გვიან ფენებში ცხვრისა და გარეულ ცხოველთა ძვლების შედარებით ნაკლები რიცხვი გვაფიქრებინებს, რომ ენეოლითური დროიდან ურბნისის მიდამოებში შინაურ ცხოველთა მოშენებას მისდევდნენ და მონადირეობა მეორად საქმიანობას წარმოადგენდა [7, გვ. 174].

საინტერესოა აგრეთვე ქულბაქებზე მოპოვებული ძვლოვანი მასალა, რომლის განსაზღვრამაც გვიჩვენა, რომ აქ ძირითადად გვხვდება მსხვილფეხა საქონლის, შინაური ხარის ნაშთები, ხოლო წვრილფეხა საქონელი გაცილებით ნაკლებადაა წარმოდგენილი. ქულბაქებზე, გარდა ამისა, აღმოჩნდა შინაური ძაღლის ორი ძვალიც: [9, გვ. 32].

სახეობა	ძვლების რაოდენობა	%
მსხვ.ფ. საქონელი	55	80,89
წვრ.ფ. საქონელი	11	16,17
ძაღლი	2	2,94

„მტკვარ-არაქსის“ კულტურის დროს რომ მესაქონლეობა დიდ აღმავლობას განიცდიდა, კარგად ჩანს ამირანის გორის მასალიდანაც. აქ თითქმის თანაბარი სულადობით არის წარმოდგენილი მსხვილფეხა (ხარი, ძროხა) და წვრილფეხა (ცხვარი, თხა) საქონელი. ძაღლების რაოდენობა განათხარ ფენებში მოპოვებული ძვლე-

ბის მიხედვით კი უკვე ერთ ათეულს მაინც აღწევს [4, გვ. 85].

ოსტეოლოგიური მასალით, მესაქონლეობის განვითარება დასტურდება აგრეთვე სამხრეთ კავკასიის ისეთ მნიშვნელოვან ძეგლებზე, როგორც ნახიჩევანის ქიულთეფეა, სადაც, როგორც ამას გამოთხრელი აღნიშნავს, საქონლის სულადობა ადრებრინჯაოს ხანაში საკმაოდ ძლიერ მატულობს და ისევე როგორც ენეოლითის ხანაში, დასაწყისში წამყვანი ადგილი მსხვილფეხა საქონელს უჭირავს. თუმცა თანდათან მატებას იწყებს წვრილფეხა საქონლის – თხისა და ცხვრის – რაოდენობა და ბოლოს მათი რიცხვი აჭარბებს კიდევ მსხვილფეხა საქონელს. ამ დროისათვის უკვე ივარაუდება, რომ მესაქონლეობა მიწათმოქმედებას უნდა გასწორებოდა თავისი მნიშვნელობით და მასთან ერთად მეურნეობის საფუძვლად ქცეულიყო [11, გვ. 216].

შინაურ ცხოველთა ძვლები აღმოჩნდა შიდა ქართლის ნამოსახლარ გუდაბერტყაზეც. ამ მასალის განმსაზღვრელის, ა. ციციშვილის აზრით, გუდაბერტყა-ციხნაგორას მასალა შემადგენლობით და მნიშვნელობით არანაკლებ მდიდრულია, ვიდრე ქვაცხელასი, თუმცა ქვაცხელე-

ბის კოლექცია რაოდენობით უფრო მეტია. ყურადღებას იქცევს სახეობრივი შემადგენლობის მიხედვით ამ მასალების ერთგვარობა. შემჩნეული არაა მნიშვნელოვანი განსხვავება აღნიშნული კოლექციების ჩონჩხების ნაწილებს შორისაც. საინტერესო გამოდგა ახმეტის რაიონში გათხრილ ილტოს ნამოსახლარზე მოპოვებული ძვლოვანი მასალა, სულ 650 ეგზემპლარი. ილტოს ამ ძვლოვანი კოლექციის თითქმის ნახევარს მსხვილფეხა საქონლის ძვლები (320 ეგზ.) შეადგენდა, თავისი რაოდენობით მეორე იყო ღორის ძვლოვანი ნაშთები (181 ეგზ.), შედარებით ნაკლები აღმოჩნდა წვრილფეხა რქოსანი ცხოველების ძვლები (41 – ცხვარი, 36 – თხა). აქვე აღმოჩნდა ირმის (63 ეგზ.), 2 ძაღლის ქვედა ყბის ძვლები და შინაური თუ გარეული ფრინველის ძვლები [27, გვ. 76].

ძალზე საინტერესო მონაცემებს ვხვდებით ზემოთ უკვე აღნიშნულ ს. მექლუმიანის მონოგრაფიაში, რომელიც სომხეთის ტერიტორიაზე ენეოლითური, ბრინჯაოსა და რკინის ხანის პალეოფაუნის შესწავლისადმი მიძღვნილი. მის მიერ ერთ-ერთ ცხრილში მოტანილი ძვ.წ. III ათასწლეულის ძეგლების ოსტეოლოგიური მონაცემებიდან ვიგებთ [20, გვ. 166-167], რომ:

	მსხვ. რქ.	წვრ. რქ.	ცხენი	ღორი	ძაღლი	სულ
შენგავითში	720	1573	472	117	137	3119
მეწამორში	502	1104	310	107	34	2057
მონრაბლურში	307	512	27	11	2	859
გარნიში	27	31	7	12	2	79
ტავგავორანისტში	17	14	11	3	-	45
კოსი-ჩოტერში	19	7	37	-	2	65

ამრიგად, მიუხედავად იმისა, რომ რიგ შემთხვევებში მასალა ჯერ კიდევ ბოლომდე გაუთხრელი, ან დაზიანებული ძეგლებიდან მომდინარეობს, მაინც შეიძლება დაბეჯითებით ითქვას, რომ „მტკვარ-არაქსელის“ სამეურნეო საქმიანობაში ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი მესაქონლეობას ეჭირა. მართალია, ამ დროის ნამოსახლარებზე, ქვაცხელების მსგავსად, კვლავ ვხვდებით გარეულ ცხოველთა ძვლებს, მაგრამ უკვე აშკარაა, რომ ნადირობა, ისევე როგორც თევზის ჭერა, მესაქონლეობას ვეღარ დაუპირისპირდებოდა მოსახლეობის ხორციითა და ტყავით მომარაგების საქმეში, რომ აღარაფერი ვთქვათ ისეთ პროდუქტზე, როგორც რძე და მატყლია.

რა შეიძლება ითქვას სამხრეთ კავკასიაში მოსახლე „მტკვარ-არაქსელთა“ მესაქონლეობაში ამა თუ იმ სახეობის შინაურ ცხოველთა ხვედრითი წონის შესახებ? როგორც ჩვენ ხელთ არსებული მასალა გვიჩვენებს, ამა თუ იმ სახეობის ცხოველთა რაოდენობაზე გარკვეულ გავლენას ახდენს ძეგლის ხასიათი, მისი გეოგრაფიული მდებარეობა და ასაკი. ასე მაგალითად, დღეისათვის თითქმის ყველა არქეოლოგი აღნიშნავს იმ ფაქტს, რომ „მტკვარ-არაქსის“ კულტურის ადრეული ეტაპისათვის უფრო და-

მასასიათებელია მსხვილფეხა საქონლის უპირატესობა (იგულისხმება რაოდენობრივი უპირატესობა) წვრილფეხა საქონელთან შედარებით, მაგრამ გამონაკლისს ამ შემთხვევაშიც აქვს ადგილი: კიკეთის სამაროვანზე სამარებში ჩატანებული საქონლის 96% ცხვარია [15, გვ. 95], თუმცა, როგორც ამას სამართლიანად შენიშნავენ, ეს ამ ძეგლის ხასიათით, ანუ იმით არის გამოწვეული, რომ დაკრძალვის რიტუალში მსხვილფეხა საქონელი მისი ძალადი ეკონომიკური მნიშვნელობის გამო მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევებში გამოიყენებოდა. ზოგადად კი, როგორც სამხრეთ კავკასიის „მტკვარ-არაქსულ“ ძეგლებზე მოპოვებული ძვლოვანი მასალა გვიჩვენებს, ამ კულტურის მატარებელ ტომთა მესაქონლეობა დამყარებული იყო შინაურ ცხოველთა ისეთ სახეობებზე, როგორიცაა მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვიდან – ხარი, წვრილფეხა რქოსანი პირუტყვიდან – ცხვარი და თხა; ნამოსახლართა ერთ ნაწილზე ვხვდებით ღორს, ხოლო მცირე რაოდენობით, რიგ ნამოსახლარებზე წარმოდგენილია აგრეთვე ცხენის ძვლები. რაღა თქმა უნდა, არასაკვები და ნიშნულებისაა, მაგრამ ვფიქრობთ, მაინც მესაქონლეობის განვითარების დონეზე გარკვეულად

მიგვიტოვებს ის ფაქტიც, რომ „მტკვარ-არაქსულ“ ნამოსახლარებზე სხვა შინაურ ცხოველთა ძვლების გვერდით მცირე რაოდენობით, მაგრამ მაინც ვხვდებით ძალის ძვლებსაც.

სამხრეთ კავკასიის მტკვარ-არაქსულ ძეგლებზე აღმოჩენილი მსხვილფეხა საქონლის ძვლოვანი ნაშთები სპეციალისტებს საშუალებას აძლევს გამოყონ ორი ტიპის ხარი - ბრაქიციეროსული და პრიმიგენიუსის ტიპისა. ამასთან აღსანიშნავია, რომ ამ ორი ტიპის საქონლის გავრცელების ტერიტორია თვალსაჩინოდაა ერთმანეთისაგან გამოყოფილი. საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული საქონლის ნაშთები, როგორც წესი, ბრაქიციეროსულ ტიპს *Bos Taurus Brachyceros* ეკუთვნის, [7, გვ. 203] უფრო სამხრეთით, სომხეთის ტერიტორიაზე კი - პრიმიგენიუსის ტიპია გავრცელებული [20, გვ. 161]. თუმცა, უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ რამდენადმე გვიან, შუა ბრინჯაოს ხანაში, პრიმიგენიუსის ტიპის ხარი თრიალეთის ყორღანშიც გვხვდება [12, გვ. 157-195].

ბრაქიციეროსული ტიპის საქონელი, რომელიც საქართველოს ძეგლებზე აღინიშნება, ხევესურულზე უფრო ტანადი ყოფილა, მაგრამ იგი, როგორც ამას ა. ციციშვილი აღნიშნავს, ზომაში ჩამოუვარდება საგვარჯილის *Bos Taurus*-ს (ნეოლითი), შვიცს და *Bos Taurus primigenius*-ს თრიალეთიდან (შუაბრინჯაოს ხანა) [7, გვ. 203].

რაც შეეხება პრიმიგენიუსის ტიპის საქონელს, რომელიც თავდაპირველად თრიალეთის შუაბრინჯაოს ხანის თოფქარის № 1 ყორღანში იქნა დაფიქსირებული ბ. კუფტინის მიერ [18, გვ. 15], ხოლო შემდგომში სომხეთის ტერიტორიაზეც იქნა აღმოჩენილი კიროვაკანთან [12, გვ. 185], მოგვიანებით კი სომხეთის ნეოლითურ, ენეოლითურ, ადრე და შუა ბრინჯაოს ხანის ძეგლებზე სევანის ტბის აუზში, კიროვაკანთან, არარატის ველსა და რიგ სხვა პუნქტებში მისმა დადასტურებამ, საფუძველი მისცა ს. მეჟლუმიანს გამოეთქვა მოსაზრება ამ ტიპის მსხვილფეხა საქონლის ჩრდილო-დასავლეთისაკენ ანუ საქართველოსაკენ სომხეთის მხრიდან გავრცელების თაობაზე [20, გვ. 161].

ნ. ბურჩაკ-აბრამოვიჩის აღწერის მიხედვით, თრიალეთის ყორღანებში აღმოჩენილი ამ ტიპის ცალკეული ძვლები იმდენად დიდი ზომისაა, რომ ისინი ოდნავ თუ ჩამორჩებიან გარეული პირველყოფილი ხარის საშუალო ზომებს (*Bos primigenius* Boj) [12, გვ. 157].

მტკვარ-არაქსელთა მესაქონლეობის მეორე წამყვანი ცხოველი იყო შინაური ცხვარი - *Ovis aries* [7, გვ. 174]. მისი ძვლები, რომლებიც ანაზომების მიხედვით ზოგჯერ უმნიშვნელოდ განსხვავდებიან, ამ კულტურის თითქმის ყველა ძეგლზე გვხვდება. ამიტომ სრულიად მართებულია ა. ციციშვილის დასკვნა, რომ ურბნისის

მიდამოებში მესაქონლეობასთან ერთად მეცხვარეობასაც მისდევდნენ [7, გვ. 203].

როგორც თავის ქალის შესწავლით ირკვევა, ამ ჯიშის ცხვარი თანამედროვე იმერული ცხვრის ტიპი უნდა ყოფილიყო, მხოლოდ უფრო მძლავრი უკან გადაწეული რქების, მსხვილი ძალების მქონე (ვერძები) და მაღალფეხიანი, რაც ამ ცხვრის პრიმიტიულობის მაჩვენებელია [7, გვ. 203].

ივ. ჯავახიშვილის ცნობით, როგორც ამას ა. ციციშვილი აღნიშნავს, საქართველოს თავდაპირველი ჯიში „კუდიანი“, ე.ი. იმერული ცხვარია, რომელიც ძველად საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე უნდა ყოფილიყო გავრცელებული [7, გვ. 171]. ამ ჯიშის ცხვარი თუმცა არაა შეჩვეული მაღალმთიანი და ფართო საძოვრული შენახვის პირობებს, მაგრამ, ხასიათდება რა ამტანობით, საოცრად ინარჩუნებს ყველგან გამრავლების უნარს, თითქმის ყოველთვის თითო მოგებაზე ტყუპსა და სამსაც კი იძლევა, ამასთან, ხშირად წელიწადში ორჯერ ივებს [6, გვ. 144].

როდესაც მტკვარ-არაქსის კულტურის შემქმნელთა მესაქონლეობაზე ვლაპარაკობთ, მხედველობიდან არ უნდა გამოვგრჩეს, რომ წვრილფეხა რქოსან პირუტყვში თხაც იკვლისხმება. თუმცა, სამწუხაროდ, საკმაოდ ხშირად, შინაური ცხვრის ეს სახეობა რიცხვობრივი მაჩვენებლით არ არის წარმოდგენილი თვით სპეციალურ გამოკვლევებშიც.

ქვაცხელებისა და ხიზანანთ გორის ძვლოვანი მასალის ანალიზის საფუძველზე ა. ციციშვილი დაასკვნის, რომ ცხვრის პარალელურად ურბნისის მიდამოებში არანაკლები ყურადღება ეთმობა თხის მოშენებასაც [7, გვ. 203]. თითქმის ცხვრის თანაბრად ვხვდებით თხის ძვლებს ილტოს ნამოსახლარზეც [27, გვ. 76].

ა. ციციშვილის დაკვირვებით, ურბნისის მიდამოებში ნაკლები ყურადღება ექცეოდა მელორეობას [7, გვ. 203]. როგორც ჩანს, აქ მეცხოველეობის ამ დარგისათვის არ უნდა ყოფილიყო შესაფერისი პირობები. სამაგიეროდ შესაბამის პირობებში, ნამოსახლარ „ილტოზე“, ღორის ძვლების საერთო რაოდენობა (181) ორჯერ და მეტად ჭარბობს იქვე აღმოჩენილი ცხვრისა და თხის ძვლების საერთო რაოდენობას [27, გვ. 76].

შინაური ცხოველების შემდეგი სახეობა, რომელიც „მტკვარ-არაქსულ“ ნამოსახლარებზე გვხვდება, ცხენია. მისი ძვლები საკმაოდ დიდი რაოდენობით არის წარმოდგენილი და საკმაოდ ხშირად ღორის ძვლების რაოდენობასაც აღემატება. ასე მაგალითად, ქვაცხელაზე ცხენისაა - 15, ღორის კი - 4 [8]. დაახლოებით ასეთივე შეფარდებითაა ისინი წარმოდგენილი სომხეთის ისეთ ძეგლებზე, როგორცაა შენგავითი, მეწამორი, მოხრაბლური, ტაგავორანისტი, ხოლო კოსი-ჩოტერში ღორის ძვლები საერთოდ არ აღმოჩენილა, მაშინ როდესაც ცხენის ძვლების საერთო რაოდენობა აქ შინაური ცხოველების

ძვლოვანი ნაშთების ნახევარზე მეტს შეადგენს [20, გვ. 166-167].

მტკვარ-არაქსული ნამოსახლარის ერთ ნაწილზე მცირე რაოდენობით ვხვდებით აგრეთვე ვირის (სახედრის) ძვლებსაც [8]. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ თითქმის ყველა მტკვარ-არაქსულ ნამოსახლარზე ვხვდებით ძალღის ძვლებს, ზოგზე კი, მაგალითად ამირანის გორაზე, მათი სულადობრივი მაჩვენებელი 10-ს შეადგენს [4, გვ. 85]. რაღა თქმა უნდა, რომ არც ტრადიციულად თუ ეთნოგრაფიულად და არც აღმოჩენილი ძვლების რაოდენობისა და მათი სიმრთელის მიხედვით, ძალღი თვითონ არ წარმოადგენდა კვების პროდუქტს, მაგრამ მკვლევართა ერთ ნაწილს მათი სიმრავლე მეცხვარეობის როლის ზრდის არაპირდაპირ საბუთად მიაჩნია [4, გვ. 85].

ამრიგად, როგორც ვნახეთ, მტკვარ-არაქსელთა მესაქონლეობა მათი მეურნეობის საკმაოდ დაწინაურებულ დარგს წარმოადგენდა. ამიტომ შემთხვევითი არაა, რომ მას დღეისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ამ საზოგადოების წიაღში მიმდინარე პროცესების შესწავლის საქმეში, როგორც ამ პროცესის ერთ-ერთ განმსაზღვრელ ფაქტორს. ჩვენ დასაწყისშიც აღვნიშნეთ, რომ ძეგლებზე წარმოდგენილ მასალაში არსებული განსხვავებები საგრძნობ კავშირს ამჟღავნებს ამ ძეგლების გეოგრაფიულ მდებარეობასთან. ამავე მიზეზის გამო განსხვავებული უნდა ყოფილიყო როგორც მესაქონლეობის ეკონომიკური მნიშვნელობა ცალკეული, ბუნებრივი პირობებით ერთმანეთისაგან განსხვავებული რაიონებისათვის, ისე მისი გავლენაც საზოგადოებრივ ურთიერთობათა განვითარებაზე.

რაღა თქმა უნდა, რომ მესაქონლეობის ხასიათიცა და მისი ეკონომიკური მნიშვნელობაც გარკვეულ ცვლილებებს განიცდიან დროთა განმავლობაში, ხოლო აქედან გამომდინარე კი, რამდენადაც მტკვარ-არაქსის კულტურა ათასწელზე მეტი ხნის განმავლობაში არსებობდა, ამგვარი ცვლილებებიც საკმაოდ საგრძნობი იქნებოდა მის წიაღში [22, გვ. 40; 2].

როგორც უკვე აღინიშნა, მტკვარ-არაქსული მესაქონლეობის შესწავლას განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმ მოვლენების გარკვევაში, რომელთაც ადგილი ჰქონდა ამ კულტურის ფინალურ სტადიაზე, რაც ყველაზე მკვეთრად ადრეული ყორღანების ჩვენში გამოჩენით გამოიხატა. მიუხედავად იმისა, რომ ადრეული ყორღანები, მათში წარმოდგენილი მასალით, გარკვეულწილად განსხვავდება ჩვენთვის ცნობილი მტკვარ-არაქსული მასალისაგან, იმის გამო, რომ ბოლო დროს სულ უფრო აშკარა ხდება ადრეული ყორღანებისა და მტკვარ-არაქსის კულტურის ფინალური ეტაპის ნამოსახლარი ფენების სინქრონულობა (ამირანის გორა, ქვაცხელები, ილტო, ბადაანის ცხრაკარა, ხაშურის რაიონის ნაცარგორა) [19, გვ. 62; 14, გვ. 266; 1, გვ. 95; 3, გვ. 117; 21, გვ. 30-31; 13,

გვ. 39-65], შესაძლებელი ხდება ვივარაუდოთ ადრეული ყორღანების შემქმნელთა და ფინალური ეტაპის მტკვარ-არაქსული კულტურის მატარებელთა მეურნეობის მემკვიდრეობითი კავშირი ან მსგავსება. ეს გარემოება საშუალებას იძლევა ერთმანეთს დაუკავშიროთ ამ დროს მიმდინარე სოციალური პროცესები და დიდი ხნის განმავლობაში აქ ჩამოყალიბებული მტკვარ-არაქსული მეურნეობა. ამან, თავის მხრივ, შეიძლება ხელი შეგვიწყოს იმ პროცესების ახსნაში, რასაც შედეგად მოჰყვა, მანამდე სამხრეთ კავკასიისათვის უცხო, ყორღანებში დაკრძალვის წესის დამკვიდრება.

ფინალური ეტაპის მტკვარ-არაქსელთა ეკონომიკისა და კერძოდ, მესაქონლეობის ხასიათის შეცვლასთან დაკავშირებით ჩვენ სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებულია მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც, იმის გამო, რომ ადგილი აქვს მსხვილფეხა საქონელთან შედარებით წვრილფეხა საქონლის სულადობის მკვეთრმატებას და საკარმიდამო მესაქონლეობიდან საიალალო მეცხვარეობაზე გადასვლას, ადგილი უნდა ჰქონოდა ნამოსახლარებიდან მთაში და მთისწინა რაიონებში ხალხის გადასახლების პროცესს [23].

ბარის მოსახლეობის მთაში გადასახლების ახსნის მეორე ვარიანტის მიხედვით, ეს მოვლენა, მართალია, კვლავ მეცხვარეობის საიალალო ფორმის ჩამოყალიბებასთან არის დაკავშირებული, მაგრამ ამჯერად მეურნეობის ტიპის შეცვლა კლიმატის იმ კატასტროფული ცვლილებებით აიხსნება, რომელსაც საახლო, ექსტენსიური მიწათმოქმედება ექცა მიზეზად [2, გვ. 56].

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ორივე მოსაზრების მიხედვით მტკვარ-არაქსის კულტურის ფინალურ ეტაპზე ცხვრის სულადობის მკვეთრიმატება ივარაუდება. საკითხის ამგვარად დაყენება თავისთავად გულისხმობს იმას, რომ მტკვარ-არაქსის კულტურის განვითარების წინა ეტაპზე, როგორც ამას მასალაც გვიჩვენებს, მსხვილფეხა საქონელი წვრილფეხაზე მეტია, ხოლო მესაქონლეობა საკარმიდამო ხასიათის ატარებს. და მართლაც, თუ ქულებაქების ნამოსახლარის მონაცემების მიხედვით ვიმსჯელებთ, სადაც მთელი ძვლოვანი მასალის 81 % მსხვილფეხა რქოსან პირუტყვზე მოდის, ეს მოსაზრება შეიძლება ფაქტად ჩაითვალოს. თუმცა, ასეთი მკვეთრი სხვაობა სხვა ძეგლებზე არ დასტურდება და ამიტომ ერთი რომელიმე ძეგლის მიხედვით მესაქონლეობის ამა თუ იმ ფორმის ხვედრით წილზე დასკვნის გაკეთება მთელი კულტურისათვის არ იქნებოდა სწორი. მითუმეტეს გაუმართლებელია ამ საკითხზე სამარხეული მასალის მიხედვით მსჯელობა, რადგან, როგორც ცნობილია, სამარხებში ძირითადად დაკრძალვის რიტუალთან დაკავშირებული, საგანგებოდ შერჩეული ინვენტარი გვხვდება.

ამიტომ, ჩვენი აზრით, იმისათვის, რომ დავადგინოთ მესაქონლეობის ხასიათი, ან წვრილ-

ფენა საქონლის მატების ფაქტი, საჭიროა ვიცოდეთ არამარტო ფინალური მტკვარ-არაქისის კულტურის დროინდელ საქონლის ჯოგებში სახეობათა შეფარდება, არამედ ისიც, თუ როგორი იყო ეს შეფარდება ამ კულტურის ადრეულ და განვითარებულ საფეხურზე.

სამწუხაროდ, ეს მონაცემები არ არის გათვალისწინებული ზემოთ მოტანილ მოსაზრებებში. სამაგიეროდ ამ მოსაზრებათა დასასაბუთებლად მოტანილია ისეთი ფაქტი, როგორცაა მტკვარ-არაქისის კულტურის ფინალურ ეტაპზე ბარში მოსახლეობის შეთხელება, რაც შეიძლება სხვა არანაკლებ რეალური მიზეზითაც აიხსნას, ვიდრე მეცხვარეობის საიალადო ფორმაზე გადასვლა.

მეცხვარეობის საიალადო ფორმაზე გადასვლასა და ფინალურ ეტაპზე „მტკვარ-არაქსელთა“ მთაში გადასახლების საწინააღმდეგოდ, ჩვენი აზრით, უნდა მეტყველებდეს ის ფაქტი, რომ მთისწინა და მთიანი რაიონები ამ კულტურის მატარებლებს გაცილებით ადრე აქვთ ათვისებული, ე.ი. მანამდე, ვიდრე ადგილი ექნებოდა, ზოგი მკვლევარის მიერ ნავარაუდევ ცხვრის რაოდენობის მკვეთრ მატებას.

ასევე, ჯერჯერობით არ დასტურდება არც ის მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც საიალადო მესაქონლეობაზე გადასვლა და ბარში მოსახლეობის შეთხელება კლიმატის კატასტროფულ შეცვლას უნდა გამოეწვია. რადგან, როგორც პალეოგეოგრაფები ამტკიცებენ, ძვ.წ. VI ათასწლეულიდან დღემდე რაიმე მკვეთრი კლიმატური ცვლილების დამადასტურებელი საბუთი ჯერჯერობით არ გამოჩენილა [15, გვ. 10].

მტკვარ-არაქსელთა საიალადო მეცხვარეობაზე გადასვლასთან დაკავშირებით გამოთქმულ მოსაზრებას მაინცდამაინც არც ჩვენში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალა უჭერს მხარს. როგორც ირკვევა, ჩვენში საიალადო მესაქონლეობას არასდროს არ ჰქონია საყოველთაო ხასიათი, პირიქითაც – იგი კავკასიონის მთიანეთის მხოლოდ განსაზღვრულ ნაწილში იჩენს თავს და ისიც სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობის განვითარების შემდეგ [28, გვ. 142-145].

მიუხედავად იმისა, თუ რაზეა დამყარებული მტკვარ-არაქსელთა საიალადო მეცხვარეობაზე გადასვლასთან დაკავშირებით დღემდე გამოთქმული მოსაზრებები, მათ საბუთიანობაში მნიშვნელოვან ხარვეზად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ ისინი მოკლებულნი არიან ერთგვარ ბიოლოგიურ საბუთიანობასაც. ჩვენი აზრით, ამგვარი ვარაუდის გამოთქმისას აუცილებელი იყო გაეთვალისწინებინათ სამხრეთ კავკასიაში იმ დროისათვის გავრცელებული კულიანი, ე.წ. იმერულქართული ჯიშის ცხვრის ბიოლოგიური შესაძლებლობანი. როგორც ირკვევა, ამ ტიპის ცხვარი (*Ovis aries*) მიუხედავად შემგუებლობის კარგი უნარისა, ძირითადად საკარმიდამო ხასიათის ცხოველია და მისთვის უჩვეულოა მაღალ-

მთიანი და ვრცელი საძოვრების პირობებში ყოფნა [16, გვ. 144].

ვცდილობდით რა გვეჩვენებინა საიალადო მეცხვარეობაზე გადასვლასთან დაკავშირებულ მოსაზრებათა სუსტი მხარეები, ჩვენ თავისთავად დავიწყეთ იმის მტკიცება, რომ მესაქონლეობა, როგორც მტკვარ-არაქისის კულტურის ფინალურ, ისე ადრეგორდანულ ეტაპზე, საკარმიდამო ხასიათისა უნდა ყოფილიყო. ქვევით შევეცდებით რამდენადმე განვავრცოთ ეს მოსაზრება.

მტკვარ-არაქისის კულტურის ფინალურ ეტაპზე ჩვენში საიალადო მესაქონლეობის ჩამოყალიბების მომხრენი ერთ-ერთ საბუთად წვრილფეხა რქოსანი პირუტყვის (ცხვრის) სულადობის მკვეთრ ზრდას ასახელებენ, რის შედეგადაც მისმა რაოდენობამ მსხვილფეხა საქონლის რაოდენობას გადააჭარბა.

როგორც მკვლევართა ერთი ნაწილი შენიშნავს, ეკონომიკაში ამა თუ იმ სახის ცხოველთა ზვედრითი წონის გასარკვევად არ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს სახეობათა უბრალო რაოდენობრივი შედარება, რადგან, როგორც ცნობილია, პროდუქტიულობის მიხედვით ერთ სულ მსხვილფეხა საქონელზე ოთხი ცხვარი მოდის. ამიტომ, იმისათვის, რომ წვრილფეხა საქონლის ზვედრითი წონის უპირატესობა ვამტკიცოთ მსხვილფეხასთან შედარებით, საჭიროა, რომ ერთ მსხვილფეხა საქონელზე სულ ცოტა ხუთი წვრილფეხა (1:5) მაინც მოდიოდეს [17, გვ. 292]. თუმცა იმისათვის, რომ მესაქონლეობის საიალადო ხასიათის არსებობა ვამტკიცოთ, არც ეს არის საკმარისი, რადგან ძნელია მოიძებნოს ისეთი მეურნე, რომელიც ოცი, ან თუნდაც ოცდაათი ცხვრის გულისათვის საიალადო მეცხვარეობას მიჰყოფდა ხელს. ეს მითუმეტეს ძნელი დასაჯერებელი ხდება მაშინ, როცა ცხვრის ამგვარი მინიმალური უპირატესობის დამადასტურებელი ფაქტებიც კი არ გავაჩნია. როგორც ზემოთ ვნახეთ, სომხეთისათვის ეს შეფარდება არ აღემატება 1:2,2 [20, გვ. 166-167], კიდევ უფრო მცირეა ეს განსხვავება ქვაცხელებისათვის [7, გვ. 203]. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ქვაცხელების ძვლოვანი მასალის შესწავლისას ჩვენ ვერ მივაკვლიეთ იმ მასალას, რომელიც ცხვრის სულადობის მკვეთრი ზრდის ტენდენციას წარმოაჩენდა [8].

ქვაცხელები	C	B
<i>Ovis aries</i>	79	89
<i>Bos Taurus</i>	110	82

მხოლოდ ადრებრინჯაოს ხანის დადესტნის ზოგიერთი ძველი იძლევა ცხვრისა და მსხვილფეხა საქონლის მაღალ შეფარდებას და იქაც ეს შეფარდება მხოლოდ 1:4-ს აღწევს [20, გვ. 57, ცხრ. 15].

აქ მოტანილი მონაცემებით ჩვენ ვცადეთ გვეჩვენებინა, რომ მოსაზრება მტკვარ-არაქსელთა მესაქონლეობის საიალადო ფორმაზე გადასვლის თაობაზე არ შეესაბამება ფაქტებს, ანუ რეალურად არსებულ სიტუაციას. მაგრამ მესაქონლეობის საიალადო ფორმის უარყოფა ჯერ კიდევ არ ნიშნავს, რომ ჩვენ უკვე გამოვარკვეთ მტკვარ-არაქსელთა საკარმიდამო მესაქონლეობის თავისებურებები. მითუმეტეს, რომ, როგორც ადრე აღვნიშნეთ, სხვადასხვა ბუნებრივ პირობებში საქონლის ჯოგების სახეობრივი შემადგენლობა სხვადასხვანაირი იქნებოდა. მაგალითისათვის შეიძლება მოვიყვანოთ შინაური ღორის გავრცელების ფაქტი. რადგან, როდესაც მტკვარ-არაქსის კულტურის ნამოსახლარების ერთ ნაწილზე ღორის ძვლები თითქმის სულ არ გვხვდება [20, გვ. 57], ილტოს ნამოსახლარზე ამ ცხოველის ძვლების საერთო რაოდენობა საშუალებას იძლევა ღორისა და მსხვილფეხა და წვრილფეხა საქონლის თანაბარი ეკონომიკური მნიშვნელობა ვივარაუდოთ [27, გვ. 88].

სხვა შემთხვევაში, როგორც ქულბაქების მაგალითზე ვნახეთ, მსხვილფეხა საქონელზე მოდის მთელი ძვლოვანი მასალის 80% [9, გვ. 32].

სამწუხაროდ, დღეისათვის ჩვენ არ გავაჩნია იმდენი ოსტეოლოგიური მასალა, რომ ყოველ ცალკეულ ძეგლზე განცალკევებულად ვიმსჯელოთ, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, არსებულიც საკმარის საფუძველს იძლევა იმისათვის, რომ მესაქონლეობაში მსხვილფეხა საქონლის წამყვან როლზე ვილაპარაკოთ, რადგან ცხვრის რაოდენობრივი მატების გარკვეული ტენდენციის არსებობის მიუხედავად, მაშინაც კი, თუ ამ უკანასკნელის მაქსიმუმს ავიღებთ, იგი თავისი ეკონომიკური მნიშვნელობით მხოლოდ მსხვილფეხა საქონლის ხვედრითი წონის ტოლი შეიძლება იყოს და არა მასზე მეტი.

ამრიგად, თუ ზემოთქმულს შევაჯამებთ, შეიძლება დავასკვნათ, რომ მტკვარ-არაქსის კულტურის მატარებელთა მესაქონლეობა საკარმიდამო ხასიათისა უნდა ყოფილიყო და მასში წამყვანი ადგილი მსხვილფეხა საქონელს უნდა სჭეროდა; თუმცა მისი ასეთი მნიშვნელობა, ბუნებრივი პირობების შესაბამისად, შესაძლოა ზოგ შემთხვევაში შეცვლილიყო კიდევ და მსხვილფეხა საქონელს წვრილფეხა რქოსანი პირუტყვის ხვედრითი წონა გათანაბრდებოდა, ხოლო როგორც ილტოს ნამოსახლარის მაგალითზე ვნახეთ, ამგვარი შესაძლებლობა გარკვეულწილად მეღორეობასაც გააჩნდა.

ასეთ ვითარებაში, ცხადია, ჭირს იმის მტკიცება, თითქოს ყორღანების გამოჩენა მესაქონლეობის მკვეთრი აღმავლობით უნდა იყოს გამოწვეული, და არა მარტო ასეთ ვითარებაში, რადგან, მესაქონლეობის ნაგარაუდები მკვეთრი დაწინაურების შემთხვევაშიც კი, ამგვარი პირდაპირი კავშირის არსებობა ისეთ სოციალურ ძვრებთან, რომელთაც შეეძლოთ ჩვენში ყორ-

ღანული დაკრძალვის წესის დამკვიდრება გამოეწვიოთ, ნაკლებადაა მოსალოდნელი. თუმცა იმ მოსაზრებათაგან, რომლებიც მესაქონლეობის სოციოგენურ მნიშვნელობას ეხება, ზოგის მიხედვით სწორედ მეურნეობის ამ დარგს უნდა შეექმნა კლასებად დაყოფის მატერიალური საფუძველი [25, გვ. 3].

ამ მოსაზრების მიხედვით, მესაქონლეობა, საწარმოო ძალთა განვითარების დაბალ საფეხურზე, უფრო მყარად, სტაბილურად აძლევდა საქონლის ჯოგების კერძო მფლობელებს ზედმეტ პროდუქტს, ვიდრე პრიმიტიული მიწათმოქმედება, რის გამოც შესაძლებლად მიაჩნიათ მეურნეობის განვითარებაში მისი საგანგებო სტადიად გამოყოფა, რომელთანაც ცდილობენ კანონზომიერად დააკავშირონ კლასების წარმოქმნა თვით ისეთ ზონებშიც კი, როგორცაა „დიდ მდინარეთა ცივილიზაციები“ [24, გვ. 13].

ჩვენ, ზემოთ ჩატარებული კვლევის შედეგად, მითუმეტეს გვიჭირს გავიზიაროთ ეს მოსაზრება, რადგან მისი ერთ-ერთი ავტორის მიერ არგუმენტად მოტანილი ორი შემთხვევიდან, რომელიც მაიკოპის კულტურასა და ნუბიის ხორდაუდის სადგომს გულისხმობს, არც ერთი არ შეიცავს მესაქონლეობის მაღალი დონის მაჩვენებელ ობიექტურ ნიშნებს. ასე, მაგალითად, ხორდაუდის სადგომზე ნაპოვნი იყო მსხვილფეხა რქოსანი პირუტყვის ნეკნებისაგან დამზადებული საპრიალებელი, სირაქლემის კვერცხის ნაჭურჭის ნატეხები, ერთმანეთში არეული ქერის, რბილი და მაგარი ხორბლის მარცვლები, ღუმპალმის ნაყოფი, ფინიკის კურკები და უნაბის ნაყოფი [25, გვ. 11-12].

როგორც ჩამოთვლიდან ჩანს, იგი არ იძლევა იმის საშუალებას, რომ აქ მესაქონლეობის განვითარებაზე ვილაპარაკოთ. ამიტომ ავტორის მიერ შემოთავაზებული ხორდაუდის სადგომის რეკონსტრუქცია, რომელიც გაკეთებულია ელითის შუმერული ტაძრის მერძეეობის ფერმის გამოსახულების მიხედვით [24, გვ. 13], ჩვენი აზრით, მოკლებულია საფუძველს. ამგვარ ვითარებაში კი განსაკუთრებით უსაფუძვლოდ გამოიყურება ვარაუდი კლასობრივ ურთიერთობათა ჩამოყალიბების პროცესში მესაქონლეობის პრიორიტეტული როლის შესახებ. გარდა ამისა, ბუნებრივი პირობების განსხვავებულობის გამო, შეუძლებელია დავუშვათ, რომ მესაქონლეობას ერთნაირად მაღალი ხვედრითი წონა ექნებოდა დედამიწის სხვადასხვა ნაწილში. ამასთან, ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ცალკე, საგანგებო დასაბუთებას მოითხოვს თეზისი წინაკლასობრივ საზოგადოებაში საქონლის ჯოგზე საკუთრების არსებობის შესახებაც.

და მაინც, მიუხედავად კლასთწარმოქმნის პროცესში მესაქონლეობის როლის განსაკუთრებულობის მამტიციებელი მოსაზრებისადმი ჩვენი სკეპტიკური დამოკიდებულებისა, არ უნდა დავავიწყდეს, რომ მეურნეობის ეს დარგი, მიწათმოქმედებასთან ერთად, მთავარ როლს ასრუ-

ლებდა საზოგადოების ჯერ საარსებო მინიმუმით, ხოლო შემდეგ ზედმეტი პროდუქტით უზრუნველყოფის საქმეში, რასაც, საბოლოო ჯამში, საზოგადოება ქონებრივ დიფერენციაციასთან უნდა მიეყვანა.

რაც შეეხება მესაქონლეობის კავშირს მდიდრული „წინაკლასობრივი“ (უფრო სწორი იქნებოდა ადრეკლასობრივი გვეწოდებინა) სამარხების, კერძოდ ყორღანების გამოჩენასთან, თუ ასეთ კავშირს დასაშვებად მივიჩნევთ, ჩვენი აზრით, ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა მესაქონლეობის მაღალპროდუქტიულობას კი არ უნდა მიეკუთვნოს, არამედ ამ დარგის მომთაბარულ ტიპს, რომლის წყალობითაც ის ტომები, რომლებიც ამგვარ მეურნეობას მისდევდნენ, მობილური და კარგად ორგანიზებული იყვნენ სამხედრო თვალსაზრისით. მათ შეეძლოთ ადვილად შეჭრილიყვნენ მშვიდობიანი ბუნების მქონე მიწათმოქმედი ტომების ტერიტორიაზე და დაეჩქარებინათ იქ მიმდინარე სოციალური და ქონებრივი დიფერენციაციის პროცესები, თუ რაღა თქმა უნდა, ეს უკანასკნელი იმ მომენტისათვის საწარმოო ძალთა განვითარების სათანადოდ მაღალ დონეზე იქნებოდნენ. ამიტომ ამ შემთხვევაში, მთავარია არა მესაქონლეობის პროდუქტიულობა, არამედ ამ დარგის თავისებური, მომთაბარული ხასიათი, რომელსაც შეეძლო, როგორც საომარ ფაქტორს, კატალიზატორის როლი შეესრულებინა საზოგადოებრივ ურთიერთობათა განვითარებაში. თუმცა, აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ შეიარაღებული კონფლიქტების გამოწვევა, მომთაბარული მესაქონლეობის მქონეთა გარდა, მიწათმოქმედთა საზოგადოებაში მომხდარ დემოგრაფიულ „აფეთქებას“, ან მკვეთრი კლიმატური ცვლილებით განპირობებულ მათ გადასახლებასაც შეეძლო.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, უნდა ვიფიქროთ, რომ სამხრეთ კავკასიაში ძვ.წ. III ათასწლეულის შუა ხანებში, ადრეული ყორღანების გამოჩენაც სოციალური და ქონებრივი დიფერენციაციის პროცესში მომხდარი ასეთი დაჩქარების შედეგად შეიძლებოდა ყოფილიყო, რაც ჯერ კიდევ დაუდგენელი წარმოშობის ტომების არცთუ მშვიდობიან გადაადგილებასთან შეიძლება იყოს დაკავშირებული; ვფიქრობთ, სწორედ ამაზე მიგვანიშნებენ მტკვარ-არაქსულ ნამოსახლარებზე დადასტურებული გადამწვარი სამშენებლო ღონეები [25, გვ. 115].

G. Mindiashvili

ON THE CHARACTER OF LIVESTOCK-BREEDING IN THE "KURA-ARAXES" CULTURE AND THE CLASS-FORMING NATURE IN THIS BRANCH OF ECONOMY

Summary

There is no consensus among scholars regarding the role of this or that branch of economy in the process of formation of class relations. Some believe that livestock-breeding must have played such a role and hence it should be identified as a special stage in the process of development of human economic activity.

Following this idea, some investigators of the Kura-Araxes culture are inclined to the view that the drastic changes in the 3rd millennium B.C. manifested clearly in the Southern Caucasus in the form of rich tumulus burials, occurred as a result of the growth of cattle population, i.e. the proportion of livestock-breeding in economy; the most popular hypothesis is that there was a transformation of home cattle-breeding into distant sheep-breeding.

The article presents all the determinations of bone remains from various settlements of Kura-Araxes culture.

The analysis shows that in spite of a certain growth of the ratio of small sheep and goats in favour of the latter it did not exceed 1 to 4. This contradicts the hypothesis on transition from home livestock-breeding to distant sheep-breeding.

On the basis of this concrete example of livestock-breeding in the Kura-Araxes culture, the author questions the hypothesis on the special class-forming role of livestock-breeding in the global historical process, for owing to the diversity of natural conditions livestock-breeding is deprived of such possibility. In addition, the interpretation of the archaeological material of Hog-Daun (Northern Nubia) and the Maikopian culture as demonstrating a high developmental level of livestock-breeding is not quite well grounded.

However, without understanding the importance of livestock-breeding, it may be noted that this branch of economy – together with farming – led society both to property stratification and to class relations through a gradual increase of surplus products. As for the drastic leap in the development of social relations, which is ascribed to the high productivity of livestock-breeding, it would seem more correct to link changes to the mobility and good military organization of nomads or tribes engaged in distant sheep-breeding rather than to its high productivity. This facilitated

their penetration into territories of relatively peaceful farmers, thereby contributing as a military rather than an economic factor to an accelerated social differentiation of society.

However, it should be borne in mind that hostilities might be caused not only by the movements of the livestock-breeding tribes.

ლიტერატურა

1. გოგაძე ე. თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გენეზისი. თბ., 1976.
2. კიკვიძე ი. მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში. თბ., 1976.
3. ორჯონიძე ა. სამცხე-ჯავახეთი ადრე-ბრინჯაოს ხანაში. თბ., 1983.
4. ჩუბინიშვილი ტ. ამირანის გორა. თბ., 1963.
5. ჩუბინიშვილი ტ. მტკვრისა და არაქსის ორმდინარეთის უძველესი კულტურა. თბ., 1965.
6. ციციშვილი ა. შინაური ცხვრის ძვლოვანი ნაშთები სამგორისა და ღრმაღელის ბრინჯაოს დროის ყორღანული სამარხებიდან. – სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტის შრომები. ტ. II-III, 1959, გვ. 143-175.
7. ციციშვილი ა. უძველესი შინაური ცხვრისა და მსხვილფეხა რქოსანი საქონლის ძვალეულის ნაშთები ქვაცხელებიდან (ურბნისი). – საქართველოს სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტის შრომები, ტ. LXVI, 1965, გვ. 191-203.
8. ციციშვილი ა. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქვაცხელების ფონდის საინვენტარო დავთრის მონაცემები ძვლოვან ნაშთებზე. განსაზღვრა გაკეთებულია ა. ციციშვილის მიერ. ხელნაწერი.
9. ჯაფარიძე ო. ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე. თბ., 1961.
10. ჯაფარიძე ო. არქეოლოგიური გათხრები თბილისში. თბ., 1969.
11. Абибулаев О. А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. Баку, 1982.
12. Бурчак-Абрамович Н. И. Древний крупный рогатый скот Триалетского хребта в Цалкском районе. – Труды Естественно-исторического музея им. Г. Зардаби, вып. IX, Баку, 1954, с. 157-195.
13. Дедабришвили Ш. Ш. Памятники эпохи ранней и средней бронзы. – ТКАЭ, I. Тб., 1969, с. 35-75.
14. Джавахишвили А. И. Строительное дело и архитектура поселений Южного Кавказа V-III тыс. до н.э. Тб., 1973.
15. Джанелидзе Ч. П. К реконструкции природных условий эпохи существования раннеземледельческой культуры Восточной Грузии. – Человек и окружающая его среда, Тб., 1984, с. 7-11.
16. Джапаридзе О. М. Эпоха ранней бронзы в Закавказье (III тыс. до н.э.). – Кавказ и Средиземноморье, Тб., 1980, с. 42-56.
17. Котович В. Г. К вопросу о древнем земледелии и скотоводстве в горном Дагестане. – Ученые записки Института истории, языка и литературы Дагестанского филиала АН СССР, т. IX, Махачкала, 1961, с. 86-98.
18. Куфтин Б. А. Археологические раскопки 1947 года в Цалкинском районе. Тб., 1948.
19. Кушнарева К. Х., Чубинишвили Т. Н. Древние культуры Южного Кавказа. Л., 1970.
20. Межлумян С. К. Палеофауна эпохи энеолита, бронзы и железа на территории Армении. Ереван, 1972.
21. Мирцхулава Г. И., Мирцхулава Н. Д. Археологическая экспедиция Иорского ущелья. – ПАИ, 1983 (1986), с. 30-31.
22. Пиотровский Б. Б. Археология Закавказья. Л., 1949.
23. Пиотровский Б. Б. Развитие скотоводства в древнейшем Закавказье. – СА, XIII, 1955, с. 5-15.
24. Пиотровский Б. Б. Страницы древней истории Северной Нубии. – Древняя Нубия, М.-Л., 1964.
25. Пиотровский Б. Б. Формы хозяйства способствующие образованию классов и становлению государства. – Тезисы докладов. Конференция "Возникновение раннеклассового общества", М., 1973, с. 3.
26. Ростунов В. Л. Куро-аракская культура на Центральном Кавказе (к вопросу об истоках и путях миграции). – Античность и варварский мир, Орджоникидзе, 1985, с. 3-42.
27. Цицишвили А. Л. Костные остатки животных с поселения "Ильто". – Труды Кахетской археологической экспедиции, Тб., 1969, с. 76-88.
28. Шамиладзе В. М. Хозяйственно-культурные и социальные проблемы скотоводства Грузии (Историко-этнографическое исследование). Тб., 1979.

ალექსანდრე ორჯონიკიძე

მტკვარ-არაქსული ტრადიციები ადრეული ყორღანების ბავრცელების ხანაში

ცნობილია, რომ კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის უზარმაზარ არეალზე გავრცელებული მტკვარ-არაქსის კულტურის ჩაქრობა სხვადასხვა მხარეში სხვადასხვანაირად მოხდა. თავისებურად წარიმართა ამ კულტურის ბედი აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე. მიიჩნევენ, რომ მის ჩაქრობაში გადამწყვეტი როლი ითამაშა ძვ.წ. III ათასწ. მეორე ნახევარში ამიერკავკასიაში, კერძოდ კი – აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ახალი – ადრეული ყორღანების კულტურის გამოჩენამ და დამკვიდრებამ [24, გვ. 135]. მართალია, ყორღანის ტიპის სამარხი მტკვარ-არაქსის კულტურისათვის არაა უცნობი [21, გვ. 120; 4, გვ. 93; 32, გვ. 309], ზოგი მის არსებობას უკვე ამ კულტურის ადრეული ეტაპიდანვე აღნიშნავს [27, გვ. 59], მაგრამ ის ძირითადად კოლექტიური სამარხია და ძირეულად განსხვავდება მომდევნო ხანის ყორღანისაგან როგორც დაკრძალვის წესით, ისე ინვენტარის ხასიათით [24, გვ. 135].

ახალი კულტურა, რომლისთვისაც დამახასიათებელია კავკასიის ჩრდილოეთით მდებარე ოლქებისათვის კარგად ცნობილი სამარხის ტიპი – ყორღანი, სწრაფად იკავებს ტრადიციული – მტკვარ-არაქსის კულტურის არეალის მთელ რიგ რაიონებს. განსაკუთრებით მყარად იკიდებს ის ფეხს იორ-ალაზნის ორმდინარეთში, შიდა და ქვემო ქართლის ვაკეზე, თრიალეთისა და ბედენის პლატოებზე. ამ კულტურის ძეგლებს ვხვდებით ჩრდილო-აღმოსავლეთ კავკასიისა და აზერბაიჯანში [25, გვ. 95]. საფიქრებელია, საქართველოს მხრიდან ვრცელდება ის სომხეთის ტერიტორიაზე [11]. უფრო სამხრეთით ეს კულტურა არ ჩანს [25, გვ. 95].

ადრეულ ყორღანებში ორ ჯგუფს გამოყოფენ: მარტყოფულს და ბედენურს, რომელთა შორის საერთოს ძირითადად დაკრძალვის ჩრდილოურ – ყორღანულ წესში ხედავენ, თორემ კულტურის ხასიათში საკმაო სხვაობას აღნიშნავენ. მარტყოფის ჯგუფის ყორღანები გამოირჩევა სიდიდით, მოზრდილი დასაკრძალავი ნაგებობით, რომელიც ხის მორებითაა აგებული. სამარხეული ინვენტარი დიდ მსგავსებას ავლენს მტკვარ-არაქსულ ნაწარმთან, რაც მკვლევარებს მათ გენეტიკურ კავშირზე აფიქრებინებს. ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს კერამიკულ ნაწარმში. აქ აღმოჩენილი თიხის ჭურჭელი როგორც ფორმით, ისე ორნამენტით ბევრ საერთოს პოულობს წინარე კულტურის ნაწარმთან. მსგავსების მიუხედავად, მარტყოფის ჯგუფის თიხის ჭურჭლის ნაწილი და ლითონის ზოგიერთი ნივთი განირჩევა მტკვარ-არაქსულისაგან [25, გვ. 70].

მარტყოფულისაგან განსხვავებით ბედენური ჯგუფის ყორღანების უმეტესობა ორმოიანია, რომელშიც ზოგჯერ დასაკრძალავი ხის ოთხთვალა ეტლია ჩადგმული. მარტყოფულთან

საგრძობ სხვაობას ავლენს კერამიკაც. თიხის ჭურჭელი ზედმიწევნითაა დამუშავებული, მისი ზედაპირი ზოგჯერ მეტალის ბზინვარებამდეა მიყვანილი და შემკულია ფაქიზად ნაკაწრი გეომეტრიული სახის ორნამენტით, კოპების მწკრივით. ჩნდება ლითონის ახალი ფორმები და ტიპები, ტრადიციული დარიშხანიანის გვერდით თავს იჩენს კალიანი ბრინჯაოს ნივთები და სხვ. [24, გვ. 287]. ჩამოთვლილ განსხვავებებთან ერთად სამარხეული ინვენტარი შეიცავს მტკვარ-არაქსის კულტურის დამახასიათებელ ელემენტებს, განსაკუთრებით თიხის ჭურჭლის ზოგიერთ ფორმასა და ორნამენტულ სახეში [3].

ადრეული ყორღანების ამ ორი ჯგუფის ურთიერთდამოკიდებულებისა და მათი მტკვარ-არაქსის კულტურასთან მიმართების შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა. ავტორთა ნაწილი თვლის, რომ მარტყოფული ჯგუფის ძეგლები ბედენურზე ადრეულია [4, გვ. 24; 24, გვ. 153; 34, გვ. 21]. ზოგიერთი მკვლევარი ადრეული ყორღანების ამ ჯგუფებს შორის განსხვავებულ თანმიმდევრობას არ გამოიყენებს, თვლის რა ბედენურ ძეგლებს მარტყოფულზე ადრეულად [38, გვ. 176; 30, გვ. 118]. ზოგს მარტყოფული ჯგუფის გაჩენა ბედენურის მტკვარ-არაქსულ კულტურაზე მძლავრი ზემოქმედების შედეგად მიაჩნია [5]. სხვა მოსაზრებით, მტკვარ-არაქსის კულტურის ფინალური ეტაპის სინქრონულია მარტყოფულთან ერთად ბედენის ჯგუფის ძეგლები, ან სინქრონულობა ამ ჯგუფების მხოლოდ გარკვეულ ნაწილს შეეხება [3, გვ. 133; 25, გვ. 96; 9, გვ. 105; 8; 6, გვ. 76].

რა მოსდის მტკვარ-არაქსის კულტურას ადრეული ყორღანების გავრცელების ხანაში, ქრება იგი ახალი კულტურის გამოჩენის შედეგად, თუ მისი მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციები კვლავაც განაგრძობს არსებობას, კონკრეტულად რა სახით ვლინდება ეს ტრადიციები აღმოსავლეთ საქართველოს ადრებრინჯაოს ხანის მატერიალურ კულტურაში, როგორ აისახა ის საცხოვრებლისა და სამარხის ტიპში, თიხის ჭურჭლის ფორმასა და ორნამენტში, ლითონისა და ქვის ნივთებში – ეს საკითხები ყოველთვის იწვევდა კავკასიის ბრინჯაოს ხანის მკვლევართა განსაკუთრებულ ინტერესს. იმ ეპოქალური ძვრების მიუხედავად, რაც ახალი კულტურის გამოჩენას მოჰყვა შედეგად, ვფიქრობთ, მტკვარ-არაქსული ტრადიციები აღმოსავლეთ საქართველოს თითქმის ყოველი რეგიონის მატერიალურ კულტურაში შემორჩა. როგორც ჩანს, ეს ტრადიციები არაა ერთგვაროვანი და ადრეული ყორღანების გავრცელების დროისათვის სხვადასხვა ლოკალური ვარიანტის ნიშნებს შეიცავს, ზოგჯერ რამდენადმე სახეშეცვლილს, ახალ კულტურასთან კონტაქტის გამო.

წინამორბედ კულტურასთან კავშირზე ამ ხანის სამარხებიც უნდა მიუთითებდეს. ყორღანს გარდა, რომელსაც გაბატონებული მდგომარეობა უკავია დასაკრძალავ ნაგებობათა შორის, კვლავ გვხვდება წინარე ხანაში გავრცელებული ორმოსამარხი. იგი ცნობილია ილტოდან [26], ორხევიდან [14, გვ. 180], ახალციხის ამირანის გორიდან [17, გვ. 42].

მტკვარ-არაქსული ტრადიციები ჩანს საცხოვრებლის არქიტექტურასა და სამშენებლო საქმეშიც. ილტოს ნასახლარის ბანურგადახურვიან ოთხკუთხა ნაგებობებს ზედა ნაწილები წნულთიხალესილი უნდა ჰქონოდა [26, გვ. 42]. ხის კარკასზეა ნაგები და თიხით შელესილი ბადაანის ნასახლარის ოთხკუთხა შენობებიც [14, გვ. 177]. მის მახლობლად მდებარე მეორე ნასახლარზე – ორხევიშიც, აღმოჩნდა კუთხეებმომრგვალებული შენობები შიდა მხარეს გამართული პლატფორმით, იატაკის ცენტრში მრგვალი, შვერილებიანი კერით და ცენტრალური ბოძის ორმოთი [31, გვ. 25]. ასეთივე უნდა ყოფილიყო ხაშურის ნაცარგორის შენობებიც [35, გვ. 25]. ამ ნიშნებით ეს ნაგებობები აგრძელებს შიდა ქართლში ადრევე ჩამოყალიბებულ ტრადიციას სამშენებლო საქმესა და არქიტექტურაში. ქვით ნაგები სწორკუთხა შენობები ჯავახეთიდან – სათხესა და დიგაშენი I ნასახლარიდან, ასევე ტრადიციულია სამხრეთ საქართველოს ამ მხარისათვის [13]. მართალია, ზოგიერთ ნასახლარზე ტრადიციული არქიტექტურიდან რამდენადმე გადახვევაც შეინიშნება, მაგრამ ამას სპორადული ხასიათი აქვს, არ ცვლის არქიტექტურასა და სამშენებლო საქმეში დამკვიდრებულ წეს-ჩვეულებებს და საკუთრივ მტკვარ-არაქსის კულტურის შიგნით მიმდინარე პროცესებს უფრო უკავშირდება.

ადრეული პერიოდის არქიტექტურის ტრადიციებს ავლენს და მტკვარ-არაქსულ ნაგებობებს მოგვაგონებს საკუთრივ ბედენური კულტურის საკულტო ძეგლის ბერიკლდეების სწორკუთხა, დერეფნიანი, კედელთან შემადგენლის მქონე შენობებიც [20, გვ. 62]. ჩანს, რომ ათასწლოვანი პერიოდის განმავლობაში შემუშავებული მტკვარ-არაქსული ტრადიციები არქიტექტურაში ადრე-ყორღანული კულტურის დამკვიდრების დროსაც არ გამქრალა.

ეს ტრადიციები მეტალურგიაშიც შეინიშნება. მიუხედავად იმისა, რომ ამ პერიოდში მნიშვნელოვანი ძვრებია ლითონის იარაღთა ფორმებსა და ასორტიმენტში – აღარ ჩანს ზოგიერთი იარაღი და ჩნდება სრულიად ახალი ფორმები, კვლავაც გრძელდება დარიშხანიანი სპილენძის გამოყენება, განსაკუთრებით – მარტყოფული ჯგუფის ყორღანთა ნაწარმში [25, გვ. 123]. ადრეებრინჯაოს ხანის ლითონის იარაღთა ტიპოლოგია უჩვენებს არაერთ თანხვედრას მტკვარ-არაქსისა და ადრეყორღანულ კულტურათა იარაღს შორის [7]. აქვე უნდა ითქვას, რომ მარტყოფულ ყორღანთა ლითონის ნივთები ტიპოლოგიურად ნაკლებად უკავშირდება მტკვარ-არაქ-

სულ ფორმებს. საინტერესოა, რომ მტკვარ-არაქსულ ნაწარმთან ტიპოლოგიურად და ასორტიმენტითაც გაცილებით მეტ სიახლოვეს ბედენური კომპლექსების ლითონის იარაღი იჩენს [13]. მარტყოფულ და ბედენურ კომპლექსებს ძირითადად აერთიანებს პირამიდისებრთავიანი ისრისპირი და ფოთლისებრპირიანი სატევარი, რომელიც უცხოა მტკვარ-არაქსის კულტურისათვის და აქ ყორღანული კულტურის შემოსვლასთან ერთად ვრცელდება [25, გვ. 81]. საერთო მარტყოფისა და მტკვარ-არაქსის კულტურათა ლითონის იარაღში, ძირითადად, ბრტყელი ცული და ღარიანი სატეხია, რითაც სიახლოვე ჩანს ბედენურ კომპლექსებთანაც [25, გვ. 77, 82].

ადრეებრინჯაოს ხანაში გავრცელებულია როგორც მოკლე და ფართოტანიანი, ისე ვიწრო და გრძელტანიანი ბრტყელი ცული [23, გვ. 132]. მტკვარ-არაქსის კულტურაში მისი პირველი ვარიანტია წამყვანი [29, გვ. 123], ადრეულ ყორღანებში კი უფრო ვიწროტანიანი ცული ჭარბობს [25, გვ. 77]. თუმცა, როგორც ჩანს, არც ფართოტანიანია მისთვის უცხო [25, ტაბ. XXXIX]. რაც შეეხება მარტყოფულ ყუახვრელიან ცულებს, ისინი მხოლოდ ზოგადად ემსგავსება როგორც მტკვარ-არაქსულ, ისე ბედენურ ცალებს [25, გვ. 76]. მარტყოფულ ყორღანებსა და მტკვარ-არაქსულ კომპლექსებს შორის სიახლოვეს ღარიანი სატეხიც ამჟღავნებს. ამ იარაღის უმეტესობა ბედენურ ყორღანებშია მიკვლეული [25, გვ. 82]. მტკვარ-არაქსის კულტურაში ამგვარი იარაღი ცნობილია ბადაანისა და ჟინვალის ნასახლარებიდან [14, ტაბ. LXX]. უნდა ითქვას, რომ ფორმის მიხედვით ვერ ხერხდება მტკვარ-არაქსული და ადრეული ყორღანების, განსაკუთრებით ბედენური წრის ღარიანი სატეხთა მკვეთრი გამიჯვნა. ზოგჯერ მათ შორის მსგავსება დეტალებშიც ვლინდება. როგორც ჩანს, ამ კულტურებში ძირითადად მსგავსი ფორმის ღარიანი სატეხი იხმარებოდა. ამაზე უნდა მიუთითებდეს თეთრიწყაროს ყორღანისა და ბადაანის ნასახლარის სატეხები ერთნაირი ოთხწახნაგა ღეროთი და ღეროს ზედა ნაწილში არსებული შესქელებით [14, ტაბ. LXXIV]. ასევე, ახლო მორფოლოგიურ მსგავსებას ავლენს ჟინვალის სატეხი მარტყოფის № 3 და ბედენის № 5 ყორღანთა სატეხებთან [26, ტაბ. LXXXIII; 25, სურ. 25; 3, სურ. 30]. ტრადიციულად მტკვარ-არაქსის კულტურას მიკუთვნებული საჩხერული სატეხი რვაწახნაგოვანი ტანით, ასევე უახლოვდება ბედენისა და ქვემო ქართლის ყორღანთა ცალებს [23, სურ. 59, 62].

ბედენური ზოგიერთი სატევარი წაგრძელებული სამკუთხა მოყვანილობის პირით ტიპოლოგიურად უკავშირდება მტკვარ-არაქსულ იარაღს. ასე მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილი ამ პერიოდის სატევრისპირები შეიძლება შევუდაროთ ბაკურციხის, კაჭრეთისა და ქორეთის № 1 ბედენური კულტურის სამარხთა სატევრისპირებს [33, ტაბ. XX; 2; 21, სურ. 29]. ასევე, ქვემო ქართლის

№ 4 ბედენური ყორღანის სატყვერისპირი [25, ტაბ. XXXVI] შეიძლება დაეუახლოვოთ ქვაცხელას C ფენის რამდენადმე გრძელყუნწიან იარაღს [19, ტაბ. 36]. კიდევ უფრო მჭიდრო პარალელები ეძებნება მას ირანში, გეოი-თეფეს K ფენისა და სტეფანაკერტის მტკვარ-არაქსული იერის მქონე კერამიკის შემცველი ყორღანის მასალაში [29, სურ. 29, 35].

მტკვარ-არაქსის კულტურის ხანაში გავრცელებული იარაღი – შუბისპირი – უცნობია მარტყოფული ყორღანებისათვის. ბედენის კულტურაში კი მას ვხვდებით ბაკურციხის ყორღანში [33, ტაბ. XX]. მარყუჟისებრბოლოიანი ეს იარაღი, მართალია, რამდენადმე განსხვავებული სახისაა, მაგრამ გამორიცხული არაა, წარმოადგენდეს მტკვარ-არაქსის კულტურის მოკაულდეროიანი შუბისპირის შემდგომ განვითარებას. ბედენის კულტურაში გვხვდება შუბისპირის სწორდეროიანი ტიპიც. ხოვლეს ყორღანის № 2 ბედენური სამარხის შუბისპირი [25, სურ. 58] საერთო იერით ასევე მოგვაგონებს ცხინვალისა და ახალციხის იარაღებს [21, სურ. 33].

ბადანის ნასახლარის ყუამილიანი ცული, რომელიც მრავალ პარალელს პოულობს მტკვარ-არაქსის კულტურის ძეგლებზე [14, გვ. 78], ძალზე უახლოვდება ქორეთის № 1 სამარხის იარაღს. ბედენის კულტურის ზოგიერთი საკინძის პროტოტიპებიც მტკვარ-არაქსის კულტურაშია საძებარი [4, გვ. 31].

მტკვარ-არაქსისა და ბედენის კულტურების სიახლოვეს ლითონის იარაღის გარდა, ვფიქრობთ, ხაზს უსვამს ამ კულტურებისათვის კარგად ცნობილი, ხოლო მარტყოფული კომპლექსებისათვის უცხო იარაღის – ქვისა და ძვლის ისრისპირების – არსებობაც [25, გვ. 81]. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ მტკვარ-არაქსული ტიპის ქვის ყუნწიანი ისრისპირები ბედენურ კომპლექსებში მაინც იშვიათია. მას ძირითადად ვხვდებით ხოვლეს ყორღანის № 2 სამარხსა და ზილიჩას № 2 ყორღანში [25, სურ. 39, 58]. ბედენური კულტურისათვის უფრო დამახასიათებელია ღრმად ამოჭრილფუძიანი ისრისპირი. იგი მანამდე უცნობი ხერხით – წვრილი პარალელური ამოღარვის ტექნიკითაა დამუშავებული [13, გვ. 29]. ამ კულტურათა ურთიერთობის თვალსაზრისით საინტერესოა ორივეგან ძვლის მოზრდილი ბიპირამიდული ისრისპირის არსებობაც. თუმცა, მტკვარ-არაქსის კულტურაში იგი მაინცდამაინც ფართოდ არ გავრცელებულა. მას უმთავრესად შიდა ქართლის ძეგლებზე ვხვდებით. ბედენის კულტურაში კი იგი უფრო კახეთისა და ბედენის ყორღანებიდანაა ცნობილი.

ძველი ტრადიციების განგრძობაზე ლაპარაკობს მრგვალი, შვერილებიანი კერაც. ოღონდ ახლა ამგვარ კერას დამატებითი ელემენტიც უჩნდება ტყუპი შვერილის სახით, რომელზეც ზოგჯერ ზოო- ან ანთროპომორფული სახეებია გამოყვანილი. ცხინაგორის A ფენის ერთ კერას ფოსოებით გაკეთებული თვალებიანი ტყუპი შვერილი აქვს [6, გვ. 42]. ბერიკლდეების ბედენუ-

რი ფენის მრგვალი კერებიც ასევე შემკულია ანთროპომორფული წყვილი გამოსახულებით [20, გვ. 62]. ობსიდიანით ინკრუსტირებულთვალებიანი ტყუპი შვერილი აქვს ზველის კერასაც, რომელიც თავის დროზე, ახლო პარალელური მასალის არარსებობის პირობებში მტკვარ-არაქსის კულტურის არიჭისა და ქარაზის კერებთან იქნა დაკავშირებული [9, გვ. 64]. მაგრამ ბერიკლდეების ანალოგიური კერების აღმოჩენის შემდეგ [20, გვ. 62], რომელთა გენეტიკური სიახლოვე მტკვარ-არაქსულ ცალებთან იმთავითვე იქნა შენიშნული ალ. ჯავახიშვილის მიერ, ცხადი გახდა, რომ უახლოესი პარალელები ზველის ამ კერას შიდა ქართლის ბედენური კულტურის ძეგლებზე აქვს.

კერასთან დაკავშირებული ზოგიერთი სადგარიც ავლენს ადრეულ ტრადიციებს. მაგალითად, ცილინდრული სადგარი, რომლის უადრეს ცალს აღმოსავლეთ საქართველოში ქვაცხელას B ფენაში ვხვდებით [19, ტაბ. IV], არსებობას განაგრძობს ცხინაგორაზე, ბადაანზე, ლაითმაზზე. იგი მიჩნეულია არაქსის აუზისათვის დამახასიათებლად და უცხოდ მტკვრის აუზისათვის [16, გვ. 133]. თუმცა, ბოლო ხანებში ამგვარი სადგარის აღმოჩენა არაერთ ძეგლზე იმაზე მიუთითებს, რომ იგი უკვე არც აღმოსავლეთ საქართველოსათვისაა უცხო. ზველიდან და ლოდობანდან ცნობილია ადრე გავრცელებული სხვადასხვა ტიპის სადგრის რამდენადმე ტრანსფორმირებული ვარიანტიც [9, ტაბ. 30, 32].

ახალმოსულ – მარტყოფულ და ადგილობრივ – მტკვარ-არაქსულ კულტურათა შერწყმის ადგილის ლოკალიზაციას ადრეულ ყორღანთა კონცენტრაციის არეში – თრიალეთისა და იორალაზნის აუზში ახდენენ [6, გვ. 68]. შენიშნულია ისიც, რომ მარტყოფული ჯგუფის კერამიკას მტკვარ-არაქსის კულტურის თიხის ჭურჭელი ედება საფუძვლად [25, გვ. 72]. ორივე კულტურისათვის საერთო ხდება მსხლისებრი ან სამწაწილადტანიანი ცალყურა ჭურჭელი, რომელიც ფორმით მჭიდროდ უკავშირდება მტკვარ-არაქსის კულტურის შიდა ქართლურ და კულტურულად მასთან დაკავშირებული მხარეების მასალას. ამგვარი ფორმის ჩამოყალიბებას შეიძლება თვალი გავადევნოთ შიდა ქართლის საკვანძო ძეგლების – ხიზანანთ გორისა და ქვაცხელას ნასახლარებზე. ზოგჯერ ამგვარი ჭურჭელი შემკულია დაშტრიხული სამკუთხედების მწკრივით, ტეხილხაზოვანი დაშტრიხული ან წერტილებით შევსებული თავჩახვეული ლენტებით, Z-ბრი სახეებით და სხვა ორნამენტით, რომელიც ძალზე მოგვაგონებს როგორც სინქრონული, ისე უშუალოდ წინამორბედი პერიოდის მტკვარ-არაქსულ შემკობას, ფართოდ გავრცელებულს სომხეთში, დასავლეთ აზერბაიჯანში, ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიასა და აღმოსავლეთ საქართველოს ზოგ რაიონში. მარტყოფული ყორღანებისათვის დამახასიათებელი ტოლჩა, რომელიც თითქმის ყოველთვის თანსდევს მსხლისებრ ჭურჭელს [25, გვ. 70], ასევე

ავლენს გვიანმტკვარ-არაქსული ხანის ამ ოლქების კერამიკულ ტრადიციებს. იგივეზე უნდა მიუთითებდეს ჩაღარულ-ამობურცული ორნამენტით შემკული ხოვლეს ყორღანის ჭურჭელიც [25, სურ. 59]. ამდენად, სახეზე გვაქვს სამხრეთული წარმომავლობის ორნამენტით შემკული, შიდაქართლური ფორმის მქონე თიხის ჭურჭელი, რაც მტკვარ-არაქსის კულტურის ამ ვარიანტების კერამიკული ტრადიციების შერწყმად წარმოგვიდგება. რამდენადაც ამგვარად ორნამენტირებული მსგავსი ფორმის ჭურჭელი აღმოსავლეთ საქართველოს გარეთ ნაკლებადაა გავრცელებული, ეს პროცესი ძირითადად აქვეა სავარაუდებელი [13, გვ. 29]. ამგვარი ჭურჭელი, როგორც სადა, ისე ორნამენტირებული ტიპისა, წარმოადგენს მტკვარ-არაქსისა და მარტყოფის კულტურების ძირითად გამაერთიანებელს. მას მრავლად ვხვდებით ამ პერიოდის ძეგლებზე. ერთ ასეთ ძეგლს წარმოადგენს ბადაანის ნასახლარი. აქ მტკვარ-არაქსულ ჭურჭელთან ერთადაა მარტყოფული ჯგუფისათვის დამახასიათებელი აღნიშნული ტიპის კერამიკაც [14, გვ. 76]. ილტოსა და ორხევის მასალაც შეიცავს თიხის ანალოგიურ ჭურჭელს [26, გვ. 57; 31]. ახალციხის ამირანის გორის გვიანდელი სამარხების უხვად ორნამენტირებული კერამიკაც ტიპიური ადრეყორღანული ნაწარმია [17, გვ. 82]. იგივე შეიძლება ითქვას ჯავახეთის ნასახლარების – სათხესა და დიგაშენის – ზოგიერთი ჭურჭლის მიმართაც, რომელთაც ახლო პარალელი მოეპოვება მარტყოფის ყორღანთა ინვენტარში [12, გვ. 16; 15, გვ. 43]. რამდენადმე განსხვავებულია ქვემო ქართლის ზოგიერთი ძეგლის – დანგრეული გორისა და ღაით-მაზის თიხის ჭურჭელი, რომელიც ძირითადად მტკვარ-არაქსის კულტურის სამხრეთი ოლქებისათვის დამახასიათებელი იერის ნაწარმითაა წარმოდგენილი [16, გვ. 136].

ტრადიციების განგრძობაზე მიუთითებს ასევე ხაშურის ნაცარგორის, კასპის ციხეგორის, ილტოს და სხვა ნასახლარების მტკვარ-არაქსული, თუ ფორმითა და ორნამენტით მისი მსგავსი მარტყოფული თიხის ჭურჭლის თანაარსებობა ბედენურ კერამიკასთან [10; 6; 26].

ანალოგიური ჭურჭელი თავს იჩენს საკუთრივ ბედენური წრის ყორღანებშიც. იგი ცნობილია თრიალეთის XI ყორღანიდან [4, გვ. 20], დმანისის № 1 ყორღანიდან [28, ტაბ. 98], ქვემო ქართლის № 5 და 9 ყორღანებიდან [22, გვ. 157]. გვიანმტკვარ-არაქსული ხანით განსაზღვრულ ღრმახევისთავის კომპლექსებშიც [1] გვხვდება ბედენურთან ახლო მდგომი ჭურჭელი. აქ აღმოჩენილი ღერგები ახლო დგას ბედენის, წნორის ყორღანებისა და ხაშურის ნაცარგორის ბედენურ ჭურჭელთან [10]. ბედენურთან იჩენს კავშირს მისი კერამიკის შემკობის ზოგიერთი ხერხიც – შიგნიდან გამოყვანილი კოპები. ამგვარი ორნამენტის გამოჩენა ჩვენში სწორედ ბედენურ კულტურას უკავშირდება [9, გვ. 39]. ბედენური ღრმახევისთავში აღმოჩენილი ისრისპირიც.

მტკვარ-არაქსის, მარტყოფისა და ბედენის კულტურათა ურთიერთობა, მათი თანაარსებობა ჩანს სხვა ჭურჭლითაც. ქვემო ქართლის № 5 [25, სურ. 43] და ივანოვიკის № 2 [37, ტაბ. 59] ბედენურ ყორღანთა ზოგიერთი ქოთანის ფორმითა და ორნამენტის ხასიათით მსგავსია როგორც მარტყოფის № 2 ყორღანის [25, სურ. 6], ისე შენგავითის [39, Form 198] ჭურჭლისა; ქვემო ქართლის № 5 ყორღანში აღმოჩენილი კათხა ფორმით სავსებით ისეთივეა, როგორც თრიალეთის XXIV მარტყოფული ყორღანის ცალი. ამ ჭურჭლის დეკორიც სრულად იმეორებს მტკვარ-არაქსულ ორნამენტს [22, გვ. 155]; თრიალეთის XLVI ბედენური ყორღანის მტკვარ-არაქსული სარქველი კი შემკულია ბედენური ხერხით [4, გვ. 21]. ხაშურის ნაცარგორაზე, ციხეგორაზე, ბადაანზე, ღრმახევისთავის გვიანდელ კომპლექსებში გვხვდება ჭურჭლის ტანზე ჩამოყოლებული სამი ვერტიკალური, პარალელური, რელიეფური ზოლი, ორნამენტის სახე – საერთო ამ ძეგლების მტკვარ-არაქსული და ბედენური კერამიკისათვის. მსგავსი მაგალითები საკმაოა.

უნდა ითქვას, რომ ბედენურ კომპლექსებში აღმოჩენილი მტკვარ-არაქსული ტიპის კერამიკათვისი წარმომავლობით არ არის ერთგვაროვანი. მასში თითქოს ხერხდება ამ კულტურის სხვადასხვა ლოკალური ვარიანტის ნიშნების გამოყოფა. როგორც ჩანს, აქ ძირითადად სამი ამგვარი ვარიანტია წარმოდგენილი: შიდა ქართლური, ჩრდილო კავკასიური და სამხრეთული [11]. შიდა ქართლური ზარისებრი ფორმის კერამიკა, ტრადიციული ამ რეგიონისათვის [23, გვ. 104], ყველაზე უკეთაა წარმოდგენილი ხაშურის ნაცარგორაზე [10]; ჩრდილო კავკასიურადაა მიჩნეული ქვემო ქართლის № 9 ყორღანის მასალა, რომლის უახლოესი პარალელებია ყარაბუღაქენტსა და გატინკალეზე [22, გვ. 155-156]. მაგრამ შერეულკერამიკიან კომპლექსებში თითქოს ამ კულტურის სამხრეთული იერის მქონე თიხის ჭურჭელი უფრო ჭარბობს [11]. ასეთი სურათი ჩანს ხაშურის ნაცარგორაზე, ციხეგორაზე, ილტოზე, ზველში, მარტყოფის № 2, დმანისის № 1 და ქვემო ქართლის № 5 ყორღანებში. ორნამენტის ხასიათით მასში ერთიანდება მარტყოფული ჭურჭელიც, რომლის გენეტიკურ კავშირზე შიდა ქართლის მტკვარ-არაქსულ კერამიკასთან ზემოთ უკვე იყო ლაპარაკი. საფიქრებელია, რომ ბედენის კულტურის ურთიერთობა ამ ვარიანტთან უფრო მჭიდრო უნდა ყოფილიყო და მას ძირითადად აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე უნდა ჰქონოდა ადგილი.

ხასიათდება რა ევროპისა და წინა აზიის სხვადასხვა კულტურათა ელემენტების არსებობით [3; 4], ბედენის კულტურის კერამიკული კომპლექსი სიახლოვეს ყველაზე მეტად მაინც მტკვარ-არაქსული კულტურის თიხის ჭურჭელთან ავლენს [25, გვ. 131]. როგორც ფიქრობენ, მტკვარ-არაქსისა და ბედენის კულტურათა ურ-

თიერთობის შედეგად ძირითადად შიდა ქართლში უნდა ჩამოყალიბებულიყო ბედენის კულტურა, რომელიც შემდგომ ვრცელდება აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში [25, გვ. 143]. ხაშურის ნაცარგორის მაგალითზე მართლაც ჩანს ამ კულტურათა ხანგრძლივი ურთიერთობის კვალი [10]. თანმხლები მტკვარ-არაქსული თიხის ჭურჭელი ქმნის ცდუნებას, უფრო მეტად დაძველდეს ბედენური კულტურის შიდა ქართლში გამოჩენის დრო და ეს ნასახლარი ამ კულტურათა ერთ-ერთ ადრეულ საკონტაქტო ძეგლად წარმოგვიდგეს. მაგრამ ნაკლებად სარწმუნო ჩანს მოსაზრება ბედენური კულტურა შიდა ქართლის მტკვარ-არაქსის კულტურასთან ურთიერთობის საფუძველზე წარმოქმნილად მივიჩნიოთ [25, გვ. 138], რადგან ხაშურის ნაცარგორის შერეულკერამიკიან უადრეს ჰორიზონტშიც კი ბედენური კერამიკა უკვე საესებო ჩამოყალიბებული სახითაა წარმოდგენილი [10].

რამდენად ხანგრძლივი იყო ეს ურთიერთობა, მთლად ნათელი არ არის. მტკვარ-არაქსის კულტურის ჩაქრობის შემდეგ ყველა იმ ნასახლარზე, სადაც ამ კულტურათა თანაარსებობაა შენიშნული, ცხოვრება საერთოდ ქრება და აღარ გრძელდება ადრეყორღანულ ხანაში, რაც ადრეყორღანული კულტურის მატარებელი ტომების სტაციონარული ტიპის ცხოვრებასთან შეუგუებლობითაა ახსნილი [25, გვ. 175]. თუმცა, ზოგიერთი ნასახლარის მონაცემებით თითქოს ისე ჩანს, რომ ახალი კულტურა კარგად მოერგო მტკვარ-არაქსულ გარემოს და ამ კულტურის სამეურნეო ტრადიციების გამგრძელებელი გახდა [8]. ბედენურ ძეგლებზე აღმოჩენილი ძვლის თოხები, კაჟის ნამკლის ჩასართები, ხელსაფქვაკები, მარცვლეულის გასანიავებელი ხის ნიჩბები მოწმობს, რომ ამ კულტურის მატარებელი ტომები ბინადარ მიწათმოქმედებასა და მესაქონლეობას მისდევდნენ [18, გვ. 301]. შესაძლოა, ეს არ იყო მთელი ამიერკავკასიისათვის საერთო მოვლენა, მაგრამ აღმოსავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე იგი მტკიცდება იმ ნასახლართა მაგალითზე, სადაც კარგად ჩანს, რომ ადრეყორღანული კულტურის მატარებელი მოსახლეობა საცხოვრებლად იყენებდა წინარე – მტკვარ-არაქსული კულტურის წიაღში ჩამოყალიბებული ნაგებობის ტრადიციულ ტიპს, სარგებლობდა ამ კულტურისათვის დამახასიათებელი მრგვალი, შვერილიანი კერით, ლითონის ზოგიერთი იარაღით და სხვ. სტრატეგრაფიულ მონაცემებზე დაყრდნობით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ყოველივე ამას აქ სისტემატური ხასიათი ჰქონდა და ამ კულტურათა თანაარსებობა დროის საკმაო მონაკვეთში გრძელდებოდა [13].

ბედენის კულტურას უკავშირებენ მტკვარ-არაქსისა და მარტყოფის კულტურათა განადგურებას [24, გვ. 285; 6, გვ. 71]. თუმცა, შესაძლოა, ეს მოსაზრება ყველა რეგიონს თანაბრად არ შეეხოს. იმ ნასახლარებზე, სადაც ამ კულტურათა თანაარსებობა შეინიშნება, არსებობას ერთდროულად წყვეტს აქ წარმოდგენილი ყვე-

ლა კულტურა, მათ შორის ბედენურიც. ამიტომ, საეჭვოა ეს მოვლენა ბედენის კულტურას მიეწეროს. მტკვარ-არაქსის კულტურის ჩაქრობა აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა მხარეში შესაძლოა განსხვავებულ მიზეზებთან იყო დაკავშირებული [13].

A. Orjonikidze

KURA-ARAXES TRADITIONS IN THE PERIOD OF THE SPREAD OF THE SO-CALLED CULTURE OF EARLIER KURGANS

Summary

A new culture, the so-called Culture of the Earlier Kurgans, emerged by the second half of the 3rd millennium B.C. in the area of the spread of the traditional Kura-Araxes culture in Eastern Georgia.

Archaeological data testify to the fact that newcomers failed to eliminate the traditions of Kura-Araxes culture that counted centuries by that time. On the contrary, the facts of adoption of the traditional type of dwelling, usage of round hearths, certain types of metal and bone tools clearly indicate that they, in turn, were affected by the existing traditions. Stratigraphic data attest to the systematic and continuous character of such conditions for a certain period of time.

Traditions of the Kura-Araxes culture were preserved in the material culture of almost all regions of Eastern Georgia. These traditions, however, are not homogeneous and do not comprise traits characteristic of various local variations of the above culture.

Termination of the Kura-Araxes culture in Eastern Georgia is often linked to the late group of the Earlier Kurgans, so-called Bedeni culture, but their coexistence and simultaneous disappearance, as attested at several settlements, calls for revision of the cited viewpoint.

ლიტერატურა

1. აბრამიშვილი რ., გიგუაშვილი ნ., კახიანი კ. ღრმახევისთავის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1980.
2. ბუჩუკური ა. კაჭრეთის ძვ.წ. III ათასწ. დასასრულის გორასამარხი. – არქეოლოგიური ძიებანი, თბ., 1985, გვ. 9-13.
3. გობეჯიშვილი გ. ბედენის გორასამარხების კულტურა. თბ., 1980.
4. გოგაძე ე. თრიალეთის ყორღანული კულტურის პერიოდიზაცია და გენეზისი. თბ., 1972.
5. თურმანიძე კ. ამიერკავკასიის განვითარების მიმართულებების შესახებ (ძვ.წ. 3500-1400

წწ.). – არქეოლოგიური კრებული, II, თბ., 1998, გვ. 26-50.

6. მახარაძე ზ. ციხიაგორის მტკვარ-არაქსული ნამოსახლარი. თბ., 1994.

7. მახარაძე ზ., ორჯონიკიძე ა., მინდიაშვილი გ. საქართველოს ადრებრინჯაოს ხანის ლითონის იარაღის ტიპოლოგია. თბ., 1999 (ხელნაწერი).

8. მინდიაშვილი გ. ადრეული ყორღანები სამხრეთ კავკასიაში. სადისერტაციო მაცნე, თბ., 1993.

9. ორჯონიკიძე ა. სამცხე-ჯავახეთი ადრე-ბრინჯაოს ხანაში. თბ., 1983.

10. ორჯონიკიძე ა. შერეულკერამიკიანი კომპლექსები შიდა ქართლიდან, პრეპრინტი. თბ., 1992.

11. ორჯონიკიძე ა. მტკვარ-არაქსულ და ბედენურ კულტურათა ურთიერთობისათვის სამხრეთ კავკასიაში. თბ., 1996.

12. ორჯონიკიძე ა. ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი დიგაშენი I. – ძიებანი, I, 1998, გვ. 15-22.

13. ორჯონიკიძე ა. მტკვარ-არაქსის კულტურა აღმოსავლეთ საქართველოში. სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი, თბ., 2000.

14. საქართველოს არქეოლოგია, II. თბ., 1993.

15. ქიქოძე ზ., კოლი ფ., მინდიაშვილი გ., ორჯონიკიძე ა. ადრებრინჯაოს ხანის არქეოლოგიური მასალა სამხრეთ საქართველოდან. – ძიებანი, 2, 1998, გვ. 42-51.

16. ღლონტი ლ. მტკვარ-არაქსის კულტურის ძეგლები. – ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის შედეგები (1965-1971), თბ., 1975, გვ. 129-136.

17. ჩუბინიშვილი ტ. ამირანის გორა. თბ., 1963.

18. ძიძიგური ლ. ამიერკავკასიის უძველესი სამიწათმოქმედო კულტურა. თბ., 2000.

19. ჯაფახიშვილი ა., ღლონტი ლ. ურბნისი I. თბ., 1962.

20. ჯალაბაძე მ. ბედენის კულტურა შიდა ქართლში (ბერიკლდეების ნამოსახლარი), საკანდიდატო დისერტაცია. თბ., 1998.

21. ჯაფარიძე ო. ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე. თბ., 1961.

22. ჯაფარიძე ო. ბრინჯაოს ხანის ყორღანები. – ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობის შედეგები (1965-1971), თბ., 1975, გვ. 137-165.

23. ჯაფარიძე ო. ქართველ ტომთა ეთნიკური ისტორიის საკითხისათვის. თბ., 1976.

24. ჯაფარიძე ო. საქართველოს არქეოლოგია. თბ., 1991.

25. ჯაფარიძე ო. ქართველი ტომების ეთნოკულტურული ისტორიისათვის ძვ.წ. III ათასწლეულში. თბ., 1998.

26. Дедабришвили Ш. Ш. Памятники эпохи ранней и средней бронзы. – ТКАЭ, I, 1969, с. 35-75.

27. Дедабришвили Ш. Ш. Курганы Алазанской долины. Тб., 1979.

28. Кахиани К., Глигвашвили Э., Каландадзе Г., Цквитинидзе З. – О работе экспедиции Машаверского ущелья в 1987 г. – ПАИ, 1987 (1995), с. 62-69.

29. Кушнарева К. Х., Чубинишвили Т. Н. Древние культуры Южного Кавказа. Ленинград, 1970.

30. Лордкипанидзе О. Д. Наследие древней Грузии. Тб., 1989.

31. Мирцхулава Г. И., Мирцхулава Н. Д. Экспедиция Иорского ущелья. – ПАИ, 1988 (1997), с. 24-26.

32. Мунчаев Р. М. Кавказ на заре бронзового века. Москва, 1975.

33. Пицхелаури К. Н. Исследования Кахетской археологической экспедиции. – ПАИ, 1980 (1982), с. 17-20.

34. Пицхелаури К. Н. Центральное Закавказье в конце III и начале II тыс. до н.э. – Кавказ в системе палеометаллических культур Евразии, Тб., 1987, с. 21-26.

35. Рамишвили А. Т. Раскопки в Хашурском районе в 1984-86 гг. – ПАИ, 1986 (1991), с. 22-25.

36. Рамишвили Р. М., Джорбенадзе В. А., Глонти М. Г., Мухигулашвили Н. З., Робакидзе Ц. В., Чихладзе В. В., Циклаური Д. К., Маргвелашვილი М. Г., Рчеულიшვილი Г. М., Лომიძე Ц. შ., Цикლაური ი. დ., Церетели К. Б. – Работы Жинвальской комплексной археологической экспедиции. – ПАИ, 1981 (1984), с. 59-68.

37. Шатберашвили З. Г. Результаты полевых работ Марабда-Ахалкалакской экспедиции. – ПАИ, 1988 (1997), с. 63-64.

38. Burney Ch. Eastern Anatolia in the Chalcolithic and Early Bronze Age. – AS, VIII, 1958, pp. 157-209.

39. Sagona A. The Caucasian region in the Early Bronze Age. 1984.

გურანდა ფხაკაძე

აღმკრიფვის ხანის ზიარჭურჭლის დანიშნულებისა და გავრცელების შესახებ

ფიჩორის გორა-ნამოსახლარზე (გალის რ-ნი, სოფ. ფიჩორი), კერძოდ კი მის ცენტრალურ ბორცვზე, აღმკრიფვის ხანის ორი კულტურული ჰორიზონტი გამოვლინდა – მე-8 და მე-7. ზოგჯერ ისინი კულტურული ფენების სახელწოდებით არიან მოხსენიებული.

ქვედა, მე-8 ფენაში (C₁₄-ით ძვ.წ. XXIII ს.) აღმოჩნდა ხიმინჯებიანი, ხის ბაქიანი, თიხით მოლესილი ოთხკუთხა წაგრძელებული ფორმის სათავსოს ნაშთები, რომლის იატაკზე რიყის ქვით მოკირწყლული წრიული მოედანი გაიწმინდა. მოედანზე ეწყო ირმის რქის ძირი, ოთხმხრივი ყალიბი (ოთხი სხვადასხვა ნივთისათვის), ცულისა და თოხის ყალიბები, ხის სახენელი, ქვის იარაღები, დანახშირებული მარცვლეული და კერამიკა. ეს სათავსო თავიდანვე საკულტოდ იყო მიჩნეული. კერამიკულ მასალაში ადგილობრივ ტრადიციულ თიხის ნაწარმთან ერთად აღმოჩნდა შავად და მუქწაბლისფრად ნაპრიალები პირგადაშლილი, ყელგამოყვანილი, ბიკონუსურტანიანი ქილების, ქოთნების, სასმისებისა და მაღალფეხიანი ვახუბის, თხელკეციანი ჭურჭლის ფრაგმენტები. ამათ შორის გამოირჩევა ერთი მუქი წაბლისფერი, შესანიშნავად გაპრიალებული ორმაგი ჭურჭლის – ზიარჭურჭლის ფრაგმენტი. შემორჩენილია ორი ჭურჭლის შემადგენელი კედელი და შეერთების ადგილას ჰორიზონტალურად დაძვრული ფართო, შუაში ღარიტო გაყოფილი ყური [1, ტაბ. XXVI]. ფრაგმენტის მიხედვით იგი წარმოადგენდა სასმისს, რომელიც ორი აბსოლუტურად ერთნაირი ჭურჭლისგან შედგებოდა. თითოეულს ჰქონდა ოდნავ გადმოშლილი გვირგვინი, მოკლე, გამოყვანილი ყელი და ვიწრო ძირი. ზიარჭურჭელი მომცრო ზომისა იქნებოდა (დაახ. 6,5 სმ სიმაღლისა) (ტაბ. I). ჭურჭლის ეს ფორმა სადღეისოდ იშვიათობას წარმოადგენს და კავკასიის აღმკრიფვის ხანის მრავალრიცხოვან ნასახლარებსა და სამაროვნებიდან მხოლოდ რამდენიმეა ცნობილი.

თითქმის ასეთივე ფორმის ორმაგი ზიარჭურჭელი აღმოჩენილი იყო თრიალეთში, ბეშთაშენის ციხე-სიმაგრის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში, თიხატკეპნილ მოედანზე, ძირა III ფენაში, მტკვარ-არაქსული შავპრიალა ვარდისფერსარჩულიან ნაწარმს შორის, მაღალფეხიან ვახუბთან, სასმისებთან და დიდი ზომის ქოთნებთან ერთად. ეს უკანასკნელი მდიდრულადაა შემკული ჩაღარულ-ამობურცული და ჭრილი ორნამენტით, რომელიც ზოგჯერ, ბ. კუფტინის აზრით, რაღაც შინაარსის მატარებელია [1, გვ. III]. ზიარჭურჭელი შედგება ორი ერთნაირი შეტყუებული სასმისისაგან, რომელიც ერთმანეთთან მუცლის ნახვრეტიანაა შეერთებული. თითოეული სასმისი ოდნავ პირგადაშლილია, მსუბუქად გამოყვანილი ყელით და ბრტყელი ძირით ხასიათდება. აქვთ საერთო ნახევარსფერული ყური, მიძვრული პირსა და კორპუსზე (სი-

მაღლე – 6,7 სმ, პირის დმ – 8,2 სმ, კორპ. გარშ. – 8,8 სმ) [1, ტაბ. CXXIV] (ტაბ. I₂).

ზიარჭურჭლის შესანიშნავი ნიმუში, ე.წ. „მარანი“, როგორც მას გ. გობეჯიშვილი უწოდებდა, აღმოჩნდა ბედენის პლატოზე გათხრილ № 5 ყორღანში ე.წ. „გადაჭრილი გორის“ ცნობილ აკლდამაში. ყორღანის ყრილის ქვეშ განლაგებული მუხის ხის დასაკრძალავი დარბაზი, დასაკრძალავი ოთხთვალა ეტლი, ხის საკაცე, კერცხლის შტანდარტი, კერცხლისა და ოქროს სამკაული, ლითონის ნივთები და მეტალისებური ბრწყინვალეების კერამიკა სოციალურად დაწინაურებულ პიროვნებაზე მიუთითებდა. ამასვე ამტკიცებდა აკლდამის ჩრდ.-აღმ. კუთხეში დაკრძალული ორი თანმხლები პირი. გერმანე გობეჯიშვილი სავსებით დასაბუთებულად მიიჩნევდა მას ტომის ბელადის აკლდამად (ძვ.წ. III ათასწ.).

ბედენის ზიარჭურჭელი ორი შეწყვილებული კოჭობისაგან შედგება. თითოეული წარმოადგენს პირგადაშლილ, მკვეთრად პროფილირებულ, ცილინდრულყელიან და სფეროსებურტანიან ჭურჭელს ბრტყელ ძირზე, რომელსაც მხარზე ე.წ. „მარგალიტისებური“ ორმაგი კოპების მწკრივი შემოუყვება (ტაბ. I₃). კოჭები შეერთებულია მოკლე ფართო ნაწილით, რომელშიაც წვილი ნახვრეტი გადის. ზიარჭურჭელს კორპუსზე საერთო მრგვალგანიკვეთიანი, ჰორიზონტალური ყური აქვს დაძვრული (სიმაღლე – 10 სმ, პირის დმ – 8 სმ) [2, გვ. 75, 87, სურ. 15, ტაბ. 34].

ზიარჭურჭელი ცნობილია დოლინსკოეს სამარხებიდან, კერძოდ, კალინოვსკის სამაროვნის № 2 ყორღანიდან (9 კომპლექსი). იგი წარმოადგენს ერთმანეთთან შეერთებულ სადა, გლუვხედაპირიან, უყურო ორ კოჭისებურ ჭურჭელს; თითოეულ მათგანს აქვს ოდნავ გადმოშლილი პირი, სუსტად გამოსახული ყელი; ერთმანეთთან შეერთებულია მოკლე ფართო ნაწილით, რომელშიც ნახვრეტი გადის [9, გვ. 68, სურ. 74] (ტაბ. I₄).

ჩრდილო კავკასიიდან ცნობილია სამი სასმისისაგან შემდგარი ზიარჭურჭელიც (ტაბ. I₅). ველიკენტის კატაკომბაში აღმოჩნდა სამი მინიატურული მაღალფეხიანი თასი ერთმანეთთან შეერთებული კორპუსებითა და ნახვრეტით. თითოეულ მათგანს თავისი ყური აქვს მიძვრული გვირგვინსა და კორპუსზე [7, გვ. 222, სურ. 26].

ზიარჭურჭელი აღმკრიფვის შემდეგაც გვხვდება. შავპრიალა ორი შეწყვილებული სასმისი აღმოჩნდა წალკის შუაბრინჯაოს ხანის სამაროვანზე (სამარხი № 100, კენოტაფი). ზიარჭურჭელი შედგენილია კორპუსით შეერთებული პირგადაშლილი ბიკონუსური ფორმის ორი კოჭისაგან, ორად გატოტვილი საერთო ყური პირსა და კორპუსზეა დაძვრული (აღმ. რამიშვილის გათხრები).

რამდენადმე განსხვავებული ეგზემპლარი „მარანისა“ აღმოჩნდა სადულას № 2 ყორღანში. იგი

წარმოადგენს ბირთვისებურტანინან ჭურჭელს, რომელსაც სამი მოძალლო ყელი აქვს დაძერწილი. ჭურჭლის ძირი და სამივე ყელის საფუძველი ჭრილი სამკუთხედებითაა შემკული [3, სურ. 30]. ზოგი მკვლევარი მას დედაქალღმერთის კერპად მიიჩნევს, ადარებს რა მას ღვინისა და კარმირბლურის კერპებს [12, გვ. 69, სურ. 80]. ასეთი ინტერპრეტაცია ნაკლებ დამაჯერებლად გამოიყურება, მით უფრო, რომ ქალღვთაებათა შესანიშნავი რეალისტური და სქემატური გამოსახულებები საყოველთაოდ ცნობილია უკვე ადრესამიწათმომქმედო კულტურებიდან. უფრო ლოგიკური იქნება სადულის ჭურჭელი დედაღვთაებისათვის განკუთვნილ წმინდა სასმელის ჩასახმელად მივიჩნიოთ.

უფრო გვიანდელი ორმაგი კოჭბისებური ჭურჭელი აღმოჩნდა დმანისის რ-ნის, სოფ. ორწყლების სამარხში (კ. კახიანის გათხრები), სამაგი ჭურჭელი – კოლხეთის დაბლობზე, ყულევის ნასახლარზე (რ. პაპუაშვილის გათხრები). მრავალსასმისიანი ზიარჭურჭელი ცნობილია მელი-ღელე I საკულტო ძეგლიდან (კ. ფიცხელაურის გათხრები) და სხვ. ორმაგი ჭურჭლის ერთეული ეგზემპლარები არის კოლხურ და ყობანურ კულტურაში [10, გვ. 271].

ამგვარი ჭურჭელი მახლობელ აღმოსავლეთში უძველესი ეპოქებიდანაა ცნობილი; ორმაგი სასმისი აღმოჩნდა ნეოლითურ მერიმდეში, გერციის კულტურაში, სუზა 2-ში [15, გვ. 76, 220, სურ. 14, 33, 79], წინაისტორიულ მერსინში [17, გვ. 194, სურ. 124, 127], ხალკოლითურ ბიბლოსში, თეფე-გავრას VIII ფენაში [21, სურ. 169], ალიშარ-ჰუიუკში [19, სურ. 239], ტროა I-ში, თეფე-ჰისარში [20, სურ. 18], თეფე-სიალკში [18, ტაბ. XIX¹⁻³, 6, 7], შუა აზიაში – ძვ.წ. III ათასწ. ბაქტრიაში [14, სურ. 3] და სხვ.

განსაკუთრებულ ინტერესს იმსახურებს კვიპროსზე ვუნუს ადრებრინჯაოს ხანის სამაროვანზე აღმოჩენილი ზიარჭურჭელი. იგი ორ შეწყვილებულ ყელმალალ ქილას წარმოადგენს, შემაერთებული ნაწილით, რომელშიც ნახვრეტი გადის. ზიარჭურჭლის საერთო ყური ორივე ჭურჭლის გვირგვინზეა მიძერწილი და ზემოთ ანთროპომორფული გამოსახულებით მთავრდება [5, სურ. 23].

ცენტრალური და აღმოსავლეთი ევროპიდან შეიძლება დავასახელოთ კარპატისპირეთის სპილენძის ხანის ძეგლები [16, ტაბ. IV] და ტრიპოლიედან ე.წ. „ბინოკლისებური“ ჭურჭელი. რა თქმა უნდა, ეს არასრული ნუსხაა იმ ძეგლებისა, სადაც ამგვარი კერამიკა იყო გავრცელებული. ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ არსად ჩვენ მიერ ჩამოთვლილ ძეგლებზე ერთმანეთის ზუსტი ანალოგი არ გვხვდება. ისინი განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან როგორც ფორმებით, ისე შეერთების ადგილით და წესით, ყურის მოყვანილობით და მიმაგრების მანერით.

ცხადია, რომ აქ საერთოა მხოლოდ იდეა.

აკად. ბ. კუფტინი განიხილავდა რა თრიალეთში მოპოვებულ ორმაგ სასმისს, პირდაპირ უკავშირებდა მას მცირე აზიისა და ეგეოსურ სამყაროს, სადაც ისინი ასევე შავპირადაა, ხში-

რად ვარდისფერსარჩულიან კერამიკასთან და წითელპირადა ფეხიან ვაზეტთან გვხვდება (ალიშარი, ტროა, ჰისარ I). ასეთსავე მოსაზრებას გამოთქვამს აკად. ო. ჯაფარიძე. გ. გობეჯიშვილი კი ფიქრობდა, რომ თუნდაც სამხრეთის ზეგავლენით გაჩენილმა ასეთმა ჭურჭელმა კავკასიაში გარკვეული ცვლილებები განიცადა და შექმნილი თავისებურებანი მტკვარ-არაქსის კულტურიდან ძვ.წ. I ათასწ. შუახანებამდე შეინახა [2, გვ. 75].

ამით ამოიწურება არქეოლოგიურ ლიტერატურაში ზიარჭურჭლების განხილვა და მათზე გამოთქმული მოსაზრებები. ალბათ იშვიათობის გამო ისინი სპეციალური შესწავლის საგნად არავის გაუხდია. თუმცა უნდა ითქვას, რომ მას ყველა ავტორი ერთხმად ზოგადად სარიტუალო დანიშნულებას ანიჭებს. შედარებით დეტალურად ამით დანიშნულებაზე აკად. რიბაკოვი გაჩერდა თავის ნაშრომში, რომელიც ძველი სლავების წარმართული რელიგიების კვლევას მიუძღვნა [13, გვ. 186]. იგი ტრიპოლიეს ორმაგ, ე.წ. „ბინოკლისებური“ ჭურჭლის მნიშვნელობას ორ ახსნას უძებნის. ერთის მიხედვით, „ბინოკლისებური“ ჭურჭელი წვიმის გამომწვევ, მაგიურ რიტუალში მონაწილეობდა, რადგან ის უძირო იყო და მასში ჩასხმული წმინდა წყალი, იქვე მიწაზე იღვრებოდა და მაგიურად იწვევდა წვიმის მოსვლას, ეს კი სასიცოცხლო მნიშვნელობისა იყო ინდროინდელი მოსახლეობისათვის, მით უმეტეს ურწყავი მიწათმომქმედების პირობებში. მეორე ახსნა ჰომეროსის „ილიადას“ 23-ე სიმღერის ინტერპრეტაციიდან გამომდინარეობს, პატროკლეს დაკრძალვის სცენიდან. სიმღერაში ნათქვამია, რომ მთელი ღამე ღმერთების სწორ აქილევსს ხელში ეჭირა ორმაგი თასი, რომლითაც განუწყვეტლივ იღებდა ღვინის ოქროს დიდი ჭურჭლიდან და ასხამდა დედამიწას [13, გვ. 187]. მართალია, თვითონ ტრიპოლიეს ზიარჭურჭლების მნიშვნელობის ასახსნელად ეს არ გამოდგება, რადგან უძირო სასმისი სითხეს ვერ დაიჭვრდა, მაგრამ თავისთავად იგი საინტერესო მიგნებაა.

თავიდანვე ცხადია, რომ ორმაგი და სამმაგი ჭურჭელი ჩვეულებრივი ხმარებისათვის არ იყო განკუთვნილი, მას რაღაც განსაკუთრებული, ექსტრაორდინალური დანიშნულება უნდა ჰქონოდა. ამის ერთ-ერთი მანიშნებელი მისი იშვიათობაცაა.

ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ბედენის აკლდამის ზიარჭურჭელს არქ. გ. გობეჯიშვილმა თავიდანვე „მარანი“ უწოდა. ასევე „მარანს“ უწოდებდა მათ ი. კიკვიძეც. იგი თვლიდა, რომ ამ სასმისებით რიტუალური, წმინდა სასმელი იხმებოდა და ვაზის გამოჩენამდე ეს უნდა ყოფილიყო არაყი და ლუდი, რომელთა მიღება-დამზადება იმ პირობებშიც კი მარტივი იქნებოდა [8, გვ. 103]. რაც შეეხება მელვინეობა-მევენახეობას, იგი უფრო მოგვიანო მოვლენად მიაჩნია და ძვ.წ. II ათასწ. უკავშირებს.

სადღეისოდ, ჩვენ ტერიტორიაზე გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალები იძლევა იმის შესაძლებლობას, რომ ყურძენი და ვაზი უძველესი დროიდან დაკვადასტურით. შულავერის „დანგრეულ გორაზე“ № 1 შენობაში 4 ცალი ყურძენის წიპწა აღმოჩნდა (ძვ.წ. V-IV ათასწ.), ხო-

ლო შულავერის გორის ნასახლარზე – 6 წიპწა. ყურძნის წიპწები იყო შომუ-თეფეზეც. ვაზის წიპწები ნანახი იქნა ხიზანანთ გორაზე (ძვ.წ. III ათასწ.) და ურბნისში, ქვაცხელას C₁ ფენის შენობის ბაქანზე (ძვ.წ. 2800 წ.), რომელთაც ზემოდან სასმისი ეფარა. სპეციალისტების ვარაუდით დაპირქვავებული სასმისის ქვეშ წიპწის პოვნა მეტყველებს იმაზე, რომ ურბნისის ბინადარი უკვე იცნობდა ყურძნიდან წვენი მღების საიდუმლოებას. „წიპწების ფილოგენეზურმა ანალიზმა წიპწების ფორმის, ზომის, წონის განსაზღვრამ დაამტკიცა, რომ შულავერის წიპწების სახით, საქმე გვაქვს საკმაოდ დიდი ხნის გაკულტურებული ვაზის წიპწებთან, რომელიც კულტურულ ვაზთან მეტ სიახლოვეს იჩენს, ვიდრე ველურთან“ [4, გვ. 21].

საინტერესოა, რომ მკვლევარები (პროფ. მ. რამიშვილი, ალ. ნეგრული) მიიჩნევენ, რომ უკვე ძვ.წ. III ათასწ. არსებობდა ყურძნის რამდენიმე ჯიში: საღვინე (ქვაცხელას) და სასუფრე ვაზის ჯიში (ხიზანანთ გორას) წიპწების მიხედვით [4, გვ. 18, 24]. ძვ.წ. VIII-VII ს. უკვე ორი ჩამოყალიბებული ვაზის ჯიში დადასტურდა – „რქაწითელი“ და „მწვანე“ (უფლისციხე, ნინოწმინდის სამაროვანი); ჯიშები განსაზღვრა პროფ. მ. რამიშვილმა. დაახლოებით გამოთვლით მათ ჩამოყალიბებას ადამიანთა 10 თაობა მაინც დასჭირდებოდა. თუ თითო თაობას, სულ ცოტა 30 წლით განვსაზღვრავთ, ძვ.წ. II ათასწ. გადავაბიჯებთ.

დასავლეთ საქართველოდან ყურძნის წიპწები გამოვლინდა ანაკლიის დიხა-გუძუბაზე, ვაზის მერქნის ნაშთები – ნოსირში თიხატკეპნილ ფენაში (III ათასწ. ბოლო – II ათასწ. დასაწყისი) და სხვ.

ამავე პერიოდში მსგავსი მასალები აღმოჩენილია ევრაზიის სამხრეთ ოლქებში. მაგ. კორუკუთეფეზე (4500-3000 წწ.), ხმელთაშუაზღვისპირეთში კრეტაზე და სხვ. ამ და სხვა მრავალი ფაქტის, მასალისა და დეტალური კვლევის საფუძველზე, პროფ. რევაზ რამიშვილი თავის საყურადღებო ნაშრომში „ქართული ვაზისა და ღვინის ისტორია“, რომელიც ახლახან დაისტამბა, სრულიად დამაჯერებლად ასკვნის, რომ „ამ პერიოდის ევრაზიასა და, კერძოდ, საქართველოში ვაზი და ვენახი უკვე დამკვიდრებულია და რომ საქართველო ერთ-ერთი უპირველესი კერაა მთელ ევრაზიის კონტინენტზე“ [4, გვ. 23]. და მეორე, რომ „ჯერ კიდევ ენეოლითის ხანაში 8-7 ათასი წლის წინათ მიწათმოქმედების და კერძოდ კი მევენახეობის, როგორც დარგის, ჩანასახი უკვე არსებობდა“ [4, გვ. 20].

როგორც არქეოლოგიური, ისევე ეთნოგრაფიული მასალები მეტყველებენ, რომ თავდაპირველად ვაზი და ვენახი საერთო ტომის, ტაძრისა თუ საკულტო ცენტრის კუთვნილება იყო და, ბუნებრივია, მოჰყავდათ იმ მიწებზე, რომელიც ტაძარს ეკუთვნოდა. ვაზი თავიდანვე წმინდა მცენარედ ითვლებოდა და მისგან მიღებული სასმელი ღვთაებათა დღესასწაულებზე ისმებოდა [8, გვ. 204]. ეს მოვლენა კარგად აისახა „მარანისა“ და „ზედაშეს“ კულტებში. ვენახისა და ვაზის მოვლა ადვილი არ იყო, მას ბევრი შრომა

და გამოცდილება სჭირდებოდა. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ვაზის მოსავლელად გამოყოფილი იყო პიროვნებები, რომელნიც სპეციალურად ამ საქმით იყვნენ დაკავებული, შესაძლოა ეს მათი საქმიანობა სოციალური დაწინაურების მიზეზიც კი გამხდარიყო; ყოველ შემთხვევაში საფიქრებელია, რომ ისინი გარკვეული პრივილეგიებით სარგებლობდნენ. თანდათან ვაზი შეერწყა სიცოცხლისა და ნაყოფიერების ხეს და იქცა აგრარული ღვთაების სიმბოლოდ, მის იკონოგრაფიულ გამოსახულებად [8, გვ. 804]. ფართოდაა გავრცელებული მასალები, სადაც სიცოცხლის ხე ანუ ალვის ხე ანუ ჩინარია გამოსახული, რომელსაც ან ყურძნის მტევნები ასხია, ან ტანზე ვაზი აქვს შემოხვეული. ასეთი სიცოცხლისა და ნაყოფიერების ხე „დიდი დედის – ნანას“ ციურ სამფლობელოში ხარობს [6, გვ. 247]. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, რომ ამ სასწაულად მიჩნეული მცენარის ნაყოფი და ნაყოფისაგან მიღებული წმინდა სითხე ციური სამფლობელოს მესაკუთრეს დიდ დედას ეკუთვნოდა. დიდი დედისათვის განკუთვნილი სასმელის დაღვევა განსაკუთრებული ფორმის ჭურჭლებიდან ხდებოდა და ეს იყო ზიარჭურჭელი – მარანი. სწორედ ასეთი ახსნა მიმაჩნია ლოგიკურად სადღლას სამყელიანი სასმისისათვის და უფრო მეტად კი კუნუს ზიარჭურჭლისათვის, რომლის ზეალმართულ ყურზე ქალღვთაებაა გამოსახული. იგი ერთიანობაში წარმოგვიდგენს დიდ ქალღმერთს და მისთვის განკუთვნილ სასმისს, რომელიც წმინდა სითხით ივსებოდა და მის სადიდებლად ისმებოდა.

უფრო გვიან ვაზის მოყვანა დაიწყეს სასოფლო, საგვარეულო და საოჯახო მიწებზე. როგორც ეთნოგრაფიული მასალები მოწმობენ, ვენახის უხვ მოსავალსა და ვაზზე ზრუნვა გამოხატული იყო რელიგიურ-მაგიურ მოქმედებებში და რიტუალებში, რომელიც ჯერ ტაძრებსა (ხატობა) და ვენახებში, შემდეგ კი სახლებშიც (დღესასწაული) სრულდებოდა. ღვინოს ასხამდნენ ქვევრებსა და ჭურვებში, ინახავდნენ მარანში, რომელიც წმინდა, საკულტო ადგილად ითვლებოდა [4, გვ. 66]. პირველი ჩამოსხმის ღვინო ყველაზე წმინდა იყო, მას „ზედაშეს“ ეწოდებოდა და მისი დაღვევა მხოლოდ საღვთო დღესასწაულებზე იყო დაშვებული. „ზედაშეს“ დასავლეთ საქართველოში პირდაპირ „საღვთოს“ უწოდებენ. ეს საკითხები შესანიშნავადაა გაშუქებული ცნობილი მეცნიერის ვ. ბარდაველიძის ნაშრომებში, ამიტომ, ბუნებრივია, ჩვენ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ. დავძენთ მხოლოდ, რომ, მისივე აზრით, „ზედაშეს“ განსაკუთრებული ფორმის კერამიკული სასმისით ისმებოდა. ასეთი სასმისი უნდა ყოფილიყო სწორედ „მარანი.“ იგი შესდგებოდა ორი, სამი ან მეტი ჭურჭლისგან, რომლებიც ერთმანეთთან იყო შეერთებული [6, გვ. 68, 67]. სასმისი „მარანი“ რიტუალური დანიშნულებისაა, განსაკუთრებულ დღესასწაულებში იხმარება და ნაყოფიერებისა და სიუხვის გარდა სიწმინდისა და ღვთაებრივი სიძლიერის მომნიჭებელია.

კერამიკული „მარანის“ შესანიშნავი მაგალითია კახეთში, მედიდელე I საკულტო ძეგლზე აღმოჩენილი ჭურჭელი, რომლის მხრებზე მასთან შეერთებული რამდენიმე პატარა სასმისია დაძველებული (კ. ფიცხელაური). აქვეა ღვინის შესანახი ქვევრებიც (ძვ.წ. II ათასწ. მეორე ნახ.).

ჩვენს მიერ განხილული ადრებრინჯაოს ხანის ძეგლებზე აღმოჩენილი ზიარჭურჭლებიც, ჩვენი აზრით, შესაძლოა სწორედ „მარნებად“ მივიჩნიოთ, მით უფრო რომ საგანგებო ვითარებაში იყო აღმოჩენილი: სამ შემთხვევაში წარჩინებულ პირთა სამარხებში (ბედენის აკლამა, ველიკენტის კატაკომბა, დოლინსკოეს ყორღანი), ხოლო ორ შემთხვევაში საკულტო მოედნებზე (ფიჩორი, ბეშთაშენი), რაც მათ ჩვეულებრივ, ყოველდღიურ დანიშნულებას გამორიცხავს. ამ მიზნისათვის გამოიყენებოდა ის მომცრო ზომის კოჭბები, სწორკელა კათხები და სხვადასხვა ფორმის სასმისები, რომლებიც ყველა ძეგლზე დიდი რაოდენობით გვხვდება. არქეოლოგისათვის მაინც ძნელია გადაჭრით იმის მტკიცება, რომ ძვ.წ. III ათასწლეულში ადრებრინჯაოს ხანაში სრულიად საკულტურებული ვაზი, ვენახი და ღვინო არსებობდა, თუმცა მეღვინე-მევენახეობის სპეციალისტების მიერ მრავალმხრივი კვლევის საფუძველზე მიღებული დასკვნები სწორედ ასეთ მოსაზრებას უჭერს მხარს.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ჩვენ სავსებით შესაძლებლად მიგვაჩნია, რომ ჩვენ მიერ განხილული ზიარჭურჭელი – მარანი სწორედ სადღესასწაულო-სარიტუალო ღვინის სასმელად იყო განკუთვნილი.

G. Pkhakadze

ON THE DISTRIBUTION AND FUNCTION OF EARLY BRONZE AGE DOUBLE VESSELS

Summary

Double vessels are rather rare. They occurred on Early Bronze sites of Georgia: Pichori, Beshtasheni and Bedeni; North Caucasus: Kalinovka, Velikent; Near East: Mersin, Susa, Alishar, Hissar, Troy I, Gawra III, Sialk, etc. Europe: Carpathian region, Tripolye and etc. The singularity of findings of such type of vessels on a wide Eurasian territory points to their peculiar function.

The analysis of archaeological materials of Georgia (ancient remains of grape seeds) and ethnological evidence proves the existence of cultural vine even in the 3rd millenium B.C. In the author's view, double vessels were special forms of pottery for ritual wine-drinking in honour of mother Goddess, other Gods and at public festivities.

ლიტერატურა

1. ბარამიძე მ. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ძვ.წ. II-I ათასწ.ლეულებში. სადოქტორო დისერტაცია, ხელნაწერი, 1998.

2. გობეჯიშვილი გ. ბედენის გორასამარხების კულტურა. თბ., 1980.

3. დედაბრიშვილი შ., რუსიშვილი რ. სადღესასწაულის შუა ბრინჯაოს ხანის № 2 გორასამარხი. – კახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები, ტ. VI, თბ., გვ. 56-63.

4. რამიშვილი რ. ქართული ვაზისა და ღვინის ისტორია. თბ., 2001.

5. შანშაშვილი ნ. დიდი ღვინის არქეტიპი და მისი სიმბოლური სახეები მტკვარ-არაქსის კულტურაში (ძვ.წ. IV-III ათასწლ.) – ენა და კულტურა, № 1, თბ., 2000, გვ. 79-95.

6. Бардавелидзе В. В. Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, Тб., 1957.

7. Гаджиев М. Г. Раннеземледельческая культура Северо-Восточного Кавказа. М., 1991.

8. Киквидзе Я. А. Земледелие и земледельческий культ в древней Грузии. Тб., 1988.

9. Корневский С. А. Древнейшее оседлое поселение на среднем Тереке. М., 1993.

10. Крупнов Е. М. Древняя история Северного Кавказа. М., 1960.

11. Куфтин Б. А. Археологические раскопки в Триалети. Тб., 1941.

12. Кушнарева К. Х. Древнейшие памятники Двина. Ереван, 1977.

13. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. М., 1981.

14. Сарианиди В. А. Древняя Бактрия. М. 1981.

15. Чайльд Г. Древнейший Восток в свете новых раскопок. М., 1956.

16. Banner J. Der Kupferzeit des Karpatien. Acta Archaeologica Akad. Scientes Hungary, 1961, XIII.

17. Garstand G. Prehistoric Mersin. Oxford, 1983.

18. Ghirshman R. Fouilles de Sialk près de Koshan, VII. Paris, 1938.

19. Osten H. H., von. Alishar Hüyük I. Chicago, 1938.

20. Schmidt E. F. Excavations at Tepe-Hissar Damghon. Philadelphia, 1937.

21. Tobler A. Excavations at Tepe-Gawra, vol. I, Philadelphia, 1934.

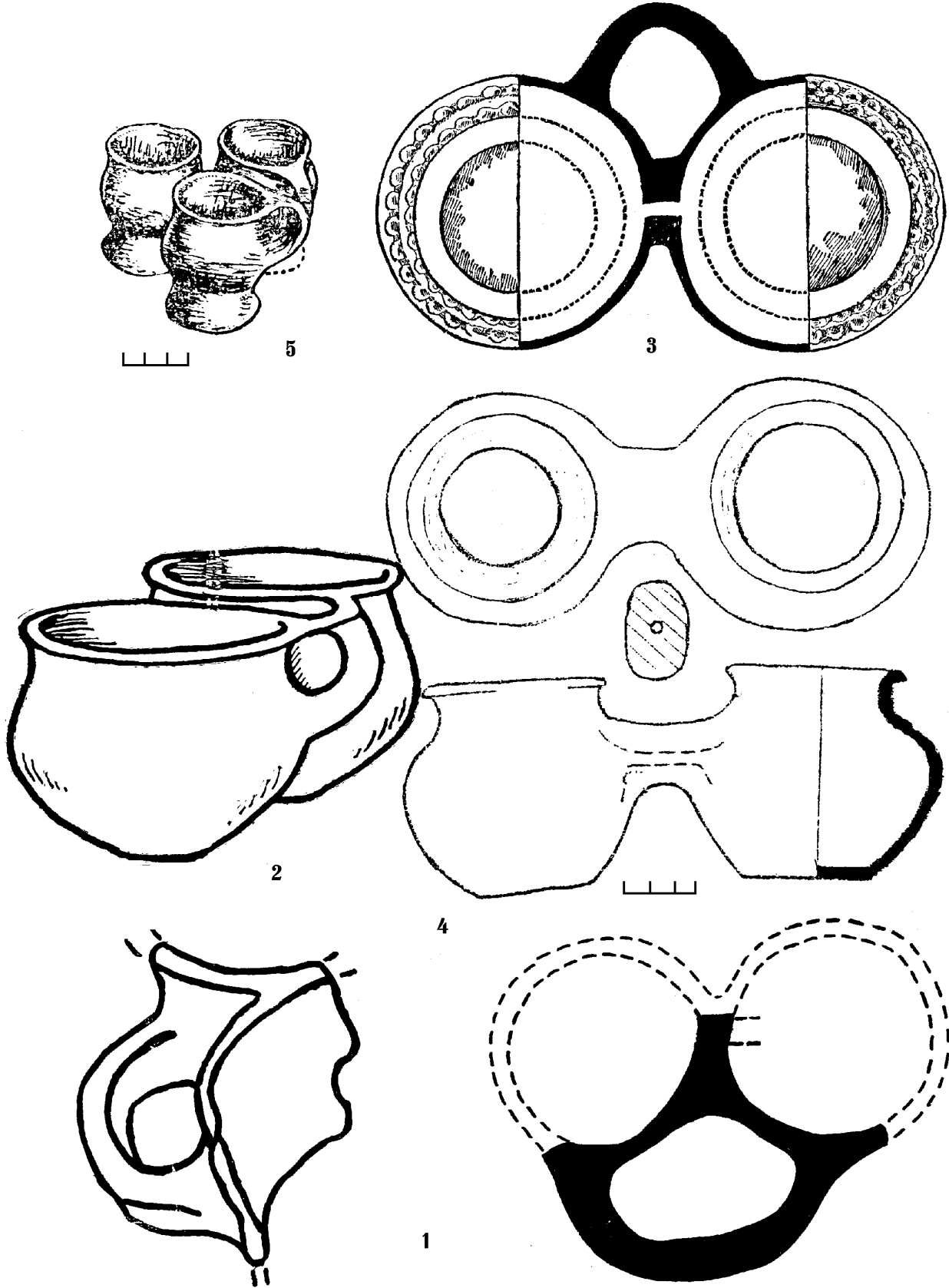
ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I₁ – ზიარჭურჭლის ფრაგმენტი ფიჩორიდან; I₂ – ბეშთაშენიდან; I₃ – ბედენიდან; I₄ – კალინოვკიდან; I₅ – ველიკენტიდან.

Description of plate

Tab. I₁ – Double vessels from Pichori (fragment); I₂ – Beshtasheni; I₃ – Bedeni; I₄ – Kalinovka; I₅ – Velikent.

ക്രമം. 1

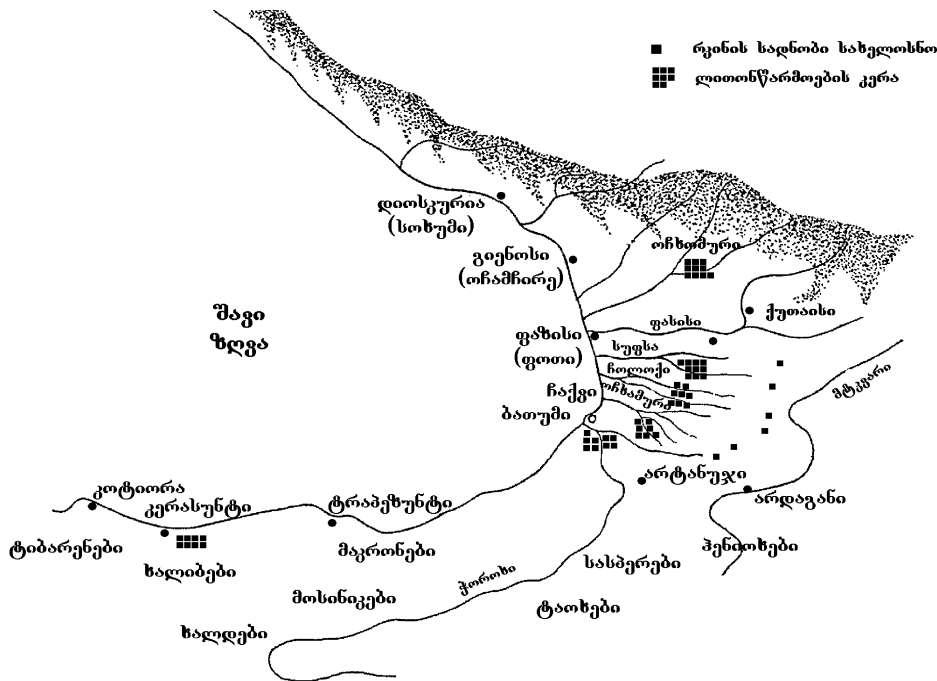


ნანა ხახუტაიშვილი, გიორგი თავაძაიშვილი

უძველესი რკინის მეტალურგიის ახალი კმრა ჩაქვისწყლის ხეობაში

ადამიანისათვის ცნობილ ლითონთა შორის ძნელია მოიძებნოს მეორე ისეთი მეტალი, რომელმაც კაცობრიობის კულტურის წინსვლაში ისეთივე როლი ითამაშა, როგორც რკინამ. ამიტომ ბუნებრივია ის დიდი დაინტერესება, რასაც ამ ლითონის წარსულის გარკვევაში იჩენენ თანამედროვე მეცნიერები. აღსანიშნავია, რომ დღესაც მეცნიერული დავისა და მსჯელობის საგანია საკითხი იმის შესახებ, თუ როგორ გაეცნო ადამიანი თავდაპირველად რკინას, სად, როდის ან ვინ დაეუფლა მას პირველად.

სადგომი (მიწის სამუშაოების გამო იგი ნაწილობრივ განადგურებული აღმოჩნდა). ამ აღმოჩენამ წარმოშვა ვარაუდი ჩაქვისწყლის ხეობაში რკინის სახელოსნოების არსებობის თაობაზე. საყურადღებო გარემოებაა, რომ სადაც კი ზღვის ტერასაზე ამგვარი ნამოსახლარებია დადასტურებული, მახლობლად, ზღვის ნაპირიდან მეტნაკლები დაშორებით, დასტურდება რკინის საწარმოო კერები: გონიოს დიუნური დასახლების უკან – ჭოროხ-ჭარნალის საწარმოო კერა; ქობულეთ-ფიჭვნარის დიუნური დასახლების უკან –



სურ. 1

ბოლო 40 წლის მანძილზე ქართველმა არქეოლოგებმა სერიოზული კვლევა აწარმოეს ადრეული ხანის რკინის საწარმოო კერების შესწავლის პროგრამით (ი. გბელიშვილი, რ. აბრამიშვილი, დ. ხახუტაიშვილი, თ. მიქელაძე, ალ. რამიშვილი, გ. ინანიშვილი და სხვები). ბათუმის მიდამოებიდან დიდი კავკასიონის მისადგომებამდე მათ დააფიქსირეს რკინის წარმოების უნიკალური სამთო-მეტალურგიული ცენტრი, რომელშიც 4 საწარმოო კერა იყო გაერთიანებული და რომელიც 400-მდე არქეოლოგიურ ობიექტს მითვლიდა. ეს კერები წარმოდგენილია მდინარეების – ჭოროხის, ჩოლოქ-ოჩხამურის, სუფსა-გუბაზეულის და ხობ-ოჩხამურის ხეობების მთიწინა ზოლში [17, გვ. 41-178]. 2000 წელს მათ შეემატათ კიდევ ერთი, ახალი, ჩაქვისწყლის ხეობის რკინის საწარმოო კერა.

ჩოლოქ-ოჩხამურის საწარმოო კერა; ურეკის დიუნური დასახლების უკან – სუფსა-გუბაზეულის საწარმოო კერა [1, გვ. 42-46; 7, გვ. 104-111].

ძველი დაბა ჩაქვის სოფ. ჩაისუნის ტერიტორიაზეა დაცული და ზღვის სანაპიროდან დაახლოებით 3,5-4 კმ-ით არის დაშორებული. ის განთავსებულია ჩაის პლანტაციით დაფარულ ბორცვზე, აღმოსავლეთის ექსპოზიციის ფერდობზე. ფერდობის ის მონაკვეთი, სადაც ხელოვნებს წარმოების ნარჩენები დაუყრიათ (წილები, ქურის შელესილობის ნატეხები და სხვ.), ნაწილობრივ თავისუფალია მცენარეული საფარისაგან. როგორც ცნობილია, ამის ძირითადი მიზეზია წილებში ლითონის (რკინის) მაღალი შემცველობა, რასაც ლითონის გამოღობის ტექნოლოგიის განუვითარებლობით ხსნიან. კერძოდ, ცივი ბერვის ქურებში, როგორც ცნობილია, შეუძლებელია ფუჭი ქანისა და ლითონის სრული გაშორიშორება [14, გვ. 38-40]. ანგარიშგასაწვეია ის ფაქტი, რომ ასეთი სურათი დასტურდება არა მარტო აღნიშნულ ძველზე, არამედ ჭოროხის, ჩო-

ლოქ-ოჩნომურის, სუფსა-გუბაზეულის და სობ-ოჩნამურის ხეობებში წარმოდგენილ რკინის საწარმოო ყველა ობიექტზე [11, გვ. 19-25; 12, გვ. 17-34; 9, გვ. 199-202].

შესასწავლად შერჩეული მიკრორაიონი განლაგებულია აჭარის მთაგრენილის მთისწინეთის სუბტროპიკულ ზოლში. აღნიშნული ტერიტორია დასერილია ხევების ხშირი ქსელით. ამ რაიონში წარმოდგენილია წითელი მიწების ძლიერი საფარი, რომელიც შექმნილია შუა ეოცენური ხანის ტუფოგენური ქანების გამოქარვა-დაშლის შედეგად. წითელი თიხების შრე, თითქმის ყველგან, გადახურულია დელუვიური წარმოშობის მოყვითალო თიხებით [14, გვ. 38-39].

გასათხრელ ობიექტს ჩრდილოეთის მხრიდან ჩამოედის მდინარე ზღვიწყლიბირი (როგორც ჩანს, მდინარის სახელის ეტიმოლოგია მომდინარეობს ზღვის წყლის პირისაგან), რომელიც დასავლეთით უერთდება მდ. მეჩხერს, შემდეგ ორივენი – ჩაქვისწყალს, რომელიც ზღვაში ჩაედინება.

გასათხრელი უბნის ფართობმა 400 კვ მ შეადგინა. ნიადაგი აქ მოყვითალო თიხნარია. აღნიშნული ნიადაგები, როგორც წესი, ადგილ-ადგილ წარმოდგენილია ცეცხლგამძლე და ძნელად-დღობადი დელუვიური თიხებით (მათი დნობის ტემპერატურა ცელსიუსით 1450°-მდე). ნიშანდობლივია, რომ ცეცხლგამძლე თიხით მდიდარი ზოლი დიდი და მცირე კავკასიონის სუბტროპიკულ მთისწინეთს მთელ სიგრძეზე მიუყვება [17, გვ. 192-194]. ასეთი თიხების მარაგი დასტურდება სოფ. ჩაისუბნის ტერიტორიაზეც. როგორც ცნობილია, ცეცხლგამძლე და ძნელადდღობადი თიხების საბადოთა ქონება ერთი განმსაზღვრელი პირობათაგანია მოცემულ რეგიონში ლითონდამამუშავებელი წარმოების ორგანიზაციისათვის. საამისო მეორე პირობას წარმოადგენს ლითონის წარმოებისათვის აუცილებელი ე.წ. „მაგარი“ ჯიშის საწვავის ქონება [17, გვ. 189-192]. ამ მხრივაც, აღნიშნულ რეგიონში მეტად ხელსაყრელი ბუნებრივი პირობები არსებობდა. აქ წარმოდგენილია მერქნის ისეთი ჯიშები, როგორიცაა წაბლი, მუხა, წყავი, ბზა, კაკალი და ა.შ.

რკინისსადნობი სახელოსნო, რომელსაც პირობითად „ჩაისუბანი I“ ვუწოდებთ, არსებითად დაზიანებული არ აღმოჩნდა. სახელოსნოს ნანგრევების გათხრა, როგორც წესი, გადანაყარის გათხრით დაიწყო, სადაც კულტურული ფენის სიღრმე დაახლოებით 40-50 სმ-ს აღწევდა. გადანაყარში ამოღებული იქნა წიდებისა და ქურის შელესილობის ფრაგმენტები, საბერვლის საქმენი მიღებისა და წინანტიკური ხანის კოლხური კულტურისათვის დამახასიათებელი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები. წიდები ღია ნაცრისფერი შეფერილობისაა, რაც ი. გელიშვილისა და დ. ხახუტაიშვილის დაკვირვებით, მათი სიძველის მანიშნებელია [17, გვ. 41-178; 14] (ტაბ. 1).

შესასწავლი უბნის ჩრდილო-დასავლეთი სექტორის მე-11 კვადრატში, პირველი ბარის პირის აღების შემდეგ, გამოიკვეთა მოწითალო შეფერილობის მოედანი, რომელიც სამხრეთ-ჩრდილოეთი მიმართულებითაა დამხრობილი და მე-12

კვადრატშიც გრძელდება. როგორც შემდგომ გამოიკვეთა, აქ საქმე გვქონდა სპეციალურ, ქვის შედგენილ მაგიდასთან, ე.წ. „საჟეპელასთან“, რომელიც ქურის მახლობლად იმართებოდა და რომელზეც ხდებოდა ქურიდან ამოღებული რკინის გუნდის დამუშავება, რათა იგი გაენთავისუფლებინათ დნობის პროცესში მიტმასნილი მინარევებისაგან. მოედანი პერიმეტრის გარშემო შემოსაზღვრული იყო საშუალო ზომის ფლეთილი ქვებით, ხოლო შიდა სივრცის იატაკი, როგორც ჩანს, ბრტყელი ქვებითა და საშუალო სისქის კერამიკის (შესაძლებელია შელესილობის ნარჩენები) ფრაგმენტებით მოზაიკურად იყო მოკირწყლული. გავარჯარებულ წიდასთან შეხების გამო მოედნის შიგნით თიხა წითლადაა შეფერილი.

„საჟეპელას“ სამხრეთით, დაახლ. 150 სმ-ის მანძილზე, ფერდის ქვედა დონეზე, ერთმანეთისაგან 50 სმ-ის დაშორებით აღმოჩნდა ერთმანეთის პარალელურად განლაგებული ორი რკინისსადნობი ქურა.

რკინისსადნობი ქურა „ჩაისუბანი I-1“ გამოვლინდა ჩრდილო-დასავლეთ სექტორის I-კვადრატში. ქურა დიდი ზომის მოსწორებულპირიანი ქვებისაგანაა ნაგები. მისი კონსტრუქცია ტიპურია, წვეროზე მდგარი წაკვეთილი კონუსის ფორმის. ქვების ზედა წყობა შემორჩენილია სამხრეთ-დასავლეთ და დასავლეთ მონაკვეთებში. ქურის ორი მესამედი ამოყვანილია ქვებით, ხოლო ძირისაკენ კედლები თიხითაა შელესილი. ქურის ძირს, რომელიც ასევე თიხითაა შელესილი, ნახევარსფერული ფორმა აქვს. ქურა ჩაჭრილია თიხნარ გრუნტში. მაღალი ტემპერატურის (1200°-1600°) ზემოქმედების შედეგად, ქურის კედლების მიმდებარე თიხები 10-15 სმ სისქეზე წითლადაა გამომწვარი. ასეთი სურათი დასტურდება უკლებლივ ყველა სახელოსნოს გათხრის დროს, როგორც ჩოლოქის, ისე ჭოროხის და სხვა საწარმოო კერებში. ქურის შიდა სივრცე ამოვსებული იყო ქურის კედლების მოსაპირკეთებელი ქვებით, ქურის შელესილობის ფრაგმენტებით, აგრეთვე ნაცრით, ნახშირის ფხვნილითა და თიხით. ქურაში სხვა ჩანაყარის გვერდით გამოვლინდა საქმენი მილის ერთადერთი ფრაგმენტი. მიუხედავად იმისა, რომ ქურის შიდა სივრცეში წარმოდგენილი ნახშირი „დამწვარი“ თიხის ნაწილაკებთან იყო შერეული, ქურის 50 და 85 სმ-ის სიღრმეებიდან ავიღეთ ნიმუში რადიონახშირბადის მეთოდით დასათარიღებლად.

რკინისსადნობი ქურა „ჩაისუბანი I-1“-ის გადარჩენილი ნაწილის ზომებია: სიმაღლე – 118 სმ, სიგანე ზედა დონეში – 60 სმ, შუა დონეში – 36 სმ, ქვედა დონეში – 30 სმ (ტაბ. I_{2,1}).

რკინისსადნობი ქურა „ჩაისუბანი I-2“ გამოვლინდა პირველი ქურის ჩრდილოეთით და თავსდება ჩრდილო-დასავლეთ სექტორის 1 და 2 კვადრატებში. კონსტრუქციულად იგი პირველი ქურის მსგავსია და ჩაბრუნებული პირამიდის ფორმა აქვს. შემორჩენილია ქვის წყობის სამი რიგი, აქედან მე-2 და მე-3 რიგი უკეთაა დაცული. კედლები ნაგებია მეტ-ნაკლებად მოსწო-

რებული ფლეთილი ქვებით. ქვის სამოსელის გადარჩენილი ქვედა რიგი და ქურის ძირი თინითაა შელესილი. ქურის შიდა ზედაპირი ძლიერი ცეცხლის ზემოქმედების შედეგად წითლად და შავადაა შეფერილი. ქურის პრეპარაციის პროცესში, მის შიდა სივრცეში, კედლის შელესილობის ფრაგმენტებთან ერთად დაფიქსირდა დიდი და საშუალო ზომის წილების ფრაგმენტები. შეიძლება ითქვას, რომ ქურა მთლიანად წილებით იყო შევსებული და მისი გამოყენება აღარ ხდებოდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ ქურამ „ჩაისუბანი I-2“ ფუნქციონირება უფრო ადრე შეწყვიტა, ვიდრე ქურამ „ჩაისუბანი I-1“.

ქურა „ჩაისუბანი I-2“-ის გადარჩენილი ნაწილის სიმაღლეა 110 სმ, ხოლო სიგანე მიწის ზედაპირზე – 75 სმ; შუა დონეზე – 48 სმ; ქვედა დონეზე – 48 სმ (ტაბ. I₂₂).

გათხრების შედეგად მოპოვებული კერამიკული ნაკეთობები, მართალია, მცირე რაოდენობისაა, მაგრამ ისინი ქურა-სახელოსნობისათვის დამახასიათებელ სპეციფიკურ ნიმუშებს წარმოადგენენ. უპირველეს ყოვლისა გამოვყოფდით საქმენი მილების ფრაგმენტებს. 3 ნიმუში ქურის მომსახურების ხაზის გარე მონაკვეთის დეტალი უნდა იყოს. მათ ზედაპირზე შენარჩუნებული აქვთ მოყავისფრო ფერი, ხოლო შიდა მხარე, კვამლის ზემოქმედების შედეგად, შავადაა შეფერილი. საქმენი მილის (შტვირის) ერთი ფრაგმენტი უეჭველად ქურის სივრცის დეტალია, რადგან მისი ზედაპირი წილის ნალვენითაა დაფარული (ტაბ. II).

გადანაყარში წარმოდგენილი იყო ფართო კანელურებით შემკული დიდი ზომის თიხის ჭურჭლის რამდენიმე ფრაგმენტი (ტაბ. II₃). ჭურჭელი დამზადებულია კოლხური სამეთუნეო ნაწარმისათვის დამახასიათებელი თიხით, რომელიც შეიცავს ქარსის მსხვილ ნაწილაკებს და „გამჭლეებისათვის“ დამატებული აქვს მაგნეტიტური სილა [10, გვ. 79-92]. ასეთი სახის ჭურჭელი ფრიად ნიშანდობლივია ქურა-სახელოსნობის თანმხლები კერამიკული მასალისათვის. ამგვარი ნაწარმი, როგორც ცნობილია, აღმოჩენილი იყო რკინისსადნობი სახელოსნობის – „ცეცხლაურის“, „ლეღვას“, „ჭარნალის“, „ასკანას“ და ა.შ. – გათხრების დროსაც [17, გვ. 41-178], აგრეთვე ციხისძირის ნამოსახლარის წინანტიკური ხანის ფენაში (ძვ.წ. IX ს.) [2, გვ. 102-154], „ნამჭედურის“ ნამოსახლარის III (ძვ.წ. X-VII სს.) და IV ფენებში (ძვ.წ. XI-X სს.) [15, გვ. 13-18; 16, გვ. 49], სოხუმის მთის ქვედა ფენაში [4, გვ. 49-50], გაღმა ყულევის ნამოსახლარის IV ფენაში [5, გვ. 32-33], დიუნურ სამოსახლოებზე ურეკში, ფიჭვნარსა და ბობოყვათში. მათი ქრონოლოგიური დიაპაზონი საკმაოდ დიდია – ძვ.წ. XI-VII საუკუნეები. ამ ჭურჭლის თანდათანობითი ევოლუცია კარგად ჩანს ნამჭედურის მაგალითზე. პირველად ის „ნამჭედური“ IV-ის ფენაში ჩნდება, ხოლო „ნამჭედური“ III-ის პერიოდში ვრცელდება კოლხეთის მთელ ზღვისპირა ზოლში. მისი არეალი სამხრეთით

ჭოროხამდე აღწევს, ხოლო ჩრდილოეთით სოხუმის მიდამოებსაც მითვლის.

გადანაყარში ამოღებულ სამეთუნეო ნაწარმში ყურადღებას იქცევს თიხის ჭურჭელთა რამდენიმე ფრაგმენტი, რომლებიც წინანტიკური ხანის ეკუთვნის. მათ შორის წარმოდგენილია დერგის პირ-ყელის, ხუფის ნიმუშები. გამოვყოფდით დერგის ფრაგმენტს (ტაბ. II₂). მას აქვს გარეთ გადაშლილი, ოთხკუთხაგანიკვეთიანი პირისგვირგვინი, რომელსაც გარეთა კიდე შემკული აქვს დაკბილული იარაღით შესრულებული ღრმა ჭლებით. ჭურჭელი დამზადებულია მორგვზე, სილანარევი თიხისაგან, რომელშიც მაგნეტიტისა და ქარსის მინარეგებიცაა. მსგავსი ჭურჭელი დადასტურებულია ბათუმის ციხის (ძვ.წ. VIII-VII სს.) წინანტიკური ხანის ფენაში [3, გვ. 59-66], ჩოლოქისპირა ნამოსახლარზე [8, გვ. 21-33], ნამოსახლარ „ნამჭედურის“ III და IV ფენებში [15, გვ. 13-18].

ქვის ინვენტარიდან გამოვყოფდით რიყის ქვისაგან დამზადებულ სანაყის ნიმუშებს, აგრეთვე ქვის უროებსა და სასრესებს (ტაბ. III). ისინი ძირითადად ფლუსის ანუ დნობის ხელშემწყობი ნედლეულის დასანაწევრებლად გამოიყენებოდა. ერთ-ერთი სანაყის ფრაგმენტებზე სამი ღრუ იკითხება (მეორეზე – ერთი). უნდა აღინიშნოს, რომ მდ. ოჩხომურის ორივე ნაპირას მიკვლეული რკინის სადნობი ქურების (ე.წ. ჭოლას ჯგუფი) გათხრებამდე მსგავსი სანაყები არ იყო აღმოჩენილი. დ. ხახუტაიშვილი თავის დროზე თვლიდა, რომ ამ სანაყებს მადნის საფქვავად იყენებდნენ [13, გვ. 3-38], მაგრამ მოგვიანებით, როდესაც მაგნეტიტზე მომუშავე ქურების გათხრების დროსაც გამოჩნდა მსგავსი სანაყები („ასკანა IV“, „მზიანი I“, „მზიანი II“, „მშვიდობაური I“, „ნავომარი I“ რკინისსადნობ სახელოსნობებზე), ჩამოყალიბდა აზრი, რომ ისინი დნობის დამაჩქარებელი, ანუ ხელშემწყობი ფლუსების დასაფქვავად უნდა გამოიყენებინათ, რაც უფრო დამაჯერებელია, ვინაიდან სანაყთა ღრმულების დიამეტრი უფრო წვრილი ფრაქციის მისაღებად იქნებოდა ვარგისი, რაც ფლუსებისათვის უფრო მიზანშეწონილი ჩანს. მეორე ნიმუშს ორივე მხარე სამუშაო ჰქონდა, ვინაიდან ორივე მხარეზე იკითხება საშუალო ზომის ფოსოები.

ჩვენ მიერ გათხრილი რკინისსადნობი სახელოსნო „ჩაისუბანი I“ კერამიკული მასალის მიხედვით ძვ.წ. X-VIII საუკუნეებით თარიღდება. ქურების ასაკის დადგენისათვის დამატებით მასალას მოგვცემს ორივე ქურიდან აღებული ნახშირის სინჯების ანალიზი, რომელიც ჩვენი გერმანელი კოლეგების დახმარებით გაკეთდება იენისა და ბოხუმის უნივერსიტეტების ლაბორატორიებში.

რკინისსადნობი სახელოსნოს გათხრებმა ჩაქვისწყლის ხეობაში გააფართოვა ადრერკინის ხანაში რკინის მეტალურგიით დასაქმებული ძველი კოლხების მოღვაწეობის არეალი. ახალი აღმოჩენების შუქზე მეტ დამაჯერებლობას იძენს დ. ხახუტაიშვილის მოსაზრება, რომ ძველ კოლხეთს ერთ-ერთი წამყვანი ადგილი ეკავა რკინის ადრეული მეტალურგიის ჩასახვა-განვითარების საქმეში; რომ რკინის წარმოების

სწრაფი აღმავლობა კოლხეთში განპირობებული იყო როგორც ადგილობრივ მეურნეობაში რკინაზე მზარდი მოთხოვნილებით, ასევე საგარეო ბაზარზე მოთხოვნილების სტაბილურობით.

N. Khakhutaishvili, G. Tavamaishvili

ONE MORE CENTRE OF ANCIENT IRON METALLURGY IN CHAQVISTSQALI BASIN

Summary

One more centre of ancient Colchian iron metallurgy has been brought to light by archaeological excavations carried out on the territory of the village of Chaisubani (Chaqvistsqali basin).

Two iron foundries - "Chaisubani I" and "Chaisubani II" were investigated here in 2000. The following archaeological material has been obtained: furnaces for smelting iron; stone table-anvils designed for bloom processing, areas for disposal of waste products, clay nozzles of blast bellows, stone mortars to crush fluxes, pottery of Colchian type, etc.

On the grounds of pottery finds, the foundries are datable to the 10th-8th cent. B.C.

ლიტერატურა

1. თავამაიშვილი გ. არქეოლოგიური გათხრები ბობოყვათის ქვიშაზვინულებზე. – სდსძ, XVI, 1988, გვ. 42-46.

2. ინაიშვილი ა. პეტრა-ციხისძირის 1962-1965 წლების არქეოლოგიური გათხრების შედეგები. – სდსძ, IV, 1974, გვ. 102-154.

3. კახიძე ა., ხახუტაიშვილი დ. მასალები ბათუმის ძველი ისტორიისათვის. – სდსძ, XVIII, გვ. 59-66.

4. კალანდაძე ა. სოხუმის მთის არქეოლოგიური ძეგლები. სოხუმი, 1954.

5. მიქელაძე თ., ფხაკაძე გ., ბარამიძე მ., ლორთქიფანიძე გ., მუსხელიშვილი დ., ხახუტაიშვილი დ. კოლხეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის კვლევა-ძიების შედეგები. – საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები 1973 წელს, თბ., 1974, გვ. 32-33.

6. რამიშვილი ა. ზღვისპირა ზოლის ძველი ნამოსახლარები ჩაქვის რაიონში (1960 წლის არქეოლოგიური დაზვერვების მასალები). – ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის შრომები, III, 1964, გვ. 119-132.

7. რამიშვილი ა. ფიჭვნარის ზღვისპირა საღვთობების დათარიღებისათვის. – მაცნე, № 2, გვ. 104-111.

8. ჩავლეიშვილი ი. არქეოლოგიური გათხრები ფიჭვნარის უძველეს ნამოსახლარზე 1983 წელს. – სდსძ, XVI, 1987, გვ. 21-33.

9. ხახუტაიშვილი დ. რკინის წარმოების ძველკოლხური ცენტრის არქეოლოგიური გათხრები მდ. ჩოლოქის ხეობაში 1971 წელს. – მაცნე, № 4, 1974, გვ. 199-202.

10. ხახუტაიშვილი დ. რკინის წარმოების ძველკოლხური ცენტრის არქეოლოგიური გათხრები ჩოლოქ-ოჩხამურის ხეობაში 1970 წელს (რკინის სადნობი სახელოსნო „ცეცხლაური I“). – სდსძ, V, 1975, გვ. 79-92.

11. ხახუტაიშვილი დ. რკინის წარმოების ძველკოლხური კერა სუფსა-გუბაზეულის ხეობაში. – სდსძ, VI, 1977, გვ. 19-25.

12. ხახუტაიშვილი დ. მასალები ძველკოლხური რკინის მეტალურგიის ისტორიისათვის. – სდსძ, VII, 1978, გვ. 17-34.

13. ხახუტაიშვილი დ. რკინის წარმოების ძველკოლხური კერა ხობ-ოჩხამურის ხეობაში. – სდსძ, IX, 1980, გვ. 3-38.

14. Гзелишвили И. А. Железоплавильное дело в древней Грузии. Тб., 1964.

15. Микеладзе Т. К., Хахутайшвили Д. А. Древнеколхидское поселение Намчедури. Тб., 1985.

16. Микеладзе Т. К. Исследования по истории древнего населения Колхиды и Юго-Восточного Причерноморья. Тб., 1974.

17. Хахутайшвили Д. А. Производство железа в древней Колхиде. Тб., 1987.

სურათისა და ტაბულების აღწერილობა

სურ. 1 – აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში რკინის წარმოების უძველესი კერების გავრცელების რუკა.

ტაბ. I – 1. ჩაისუბნის ტერიტორიაზე გამოვლენილი რკინისსადნობი სახელოსნოს სიტუაციური გეგმა და ჭრილი; 2.1. რკინისსადნობი ქურა „ჩაისუბანი I-1“; 2.2. რკინისსადნობი ქურა „ჩაისუბანი I-2“.

ტაბ. II – 1. საქმენი მილების ფრაგმენტები; 2-4. თიხის ჭურჭლს ფრაგმენტები.

ტაბ. III – სანაყები, ქვის უროები, სასრესები.

Description of the Figure and Plates

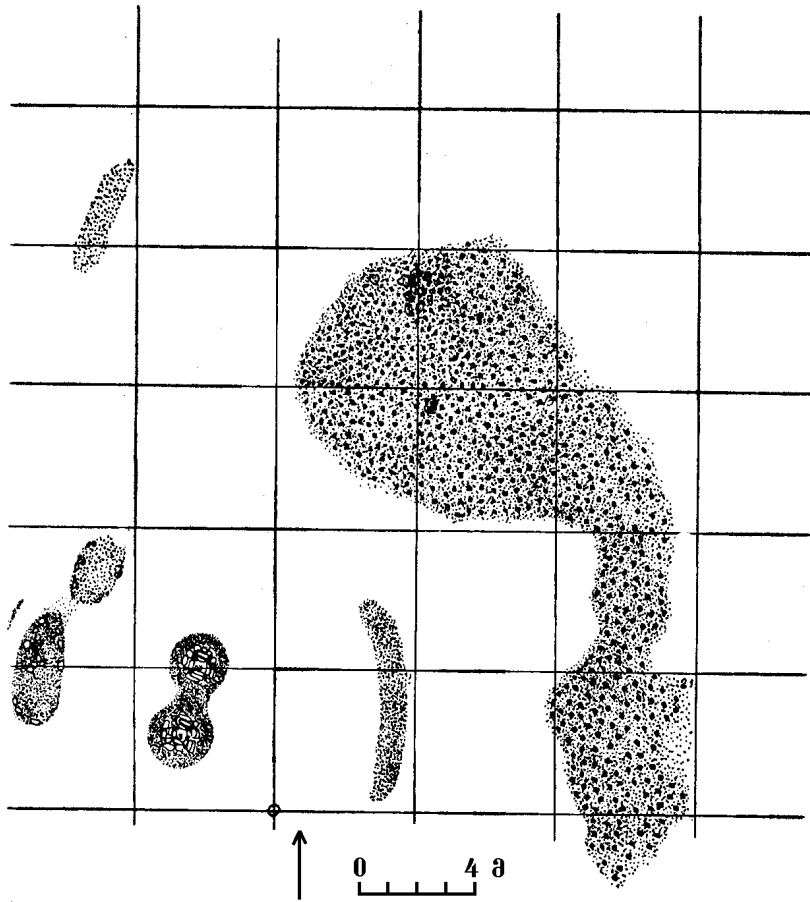
Fig. I - Map showing distribution of the ancient metallurgic centres in the eastern Black Sea littoral.

Pl. I – 1. Situation plan and section of the iron foundry discovered on the territory of Chaisubani; 2.1. furnaces for smelting iron - "Chaisubani I-1"; 2.2. furnaces for smelting iron - "Chaisubani I-2".

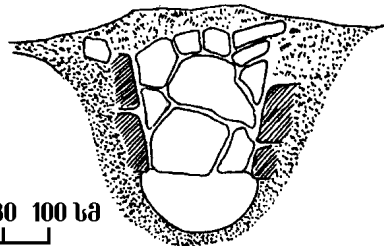
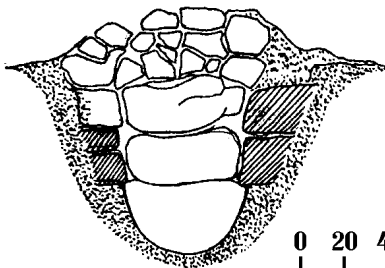
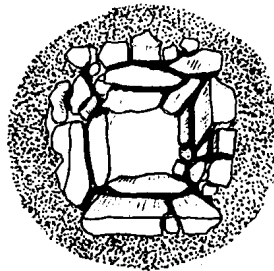
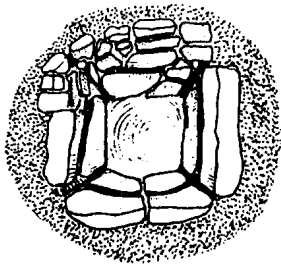
Pl. II - 1. Fragments of blast bellows; 2-4. Fragments of clay ware.

Pl. III - mortars, stone hammers, grinders.

ტაბ. I



1

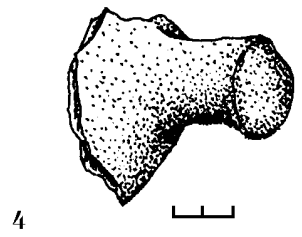
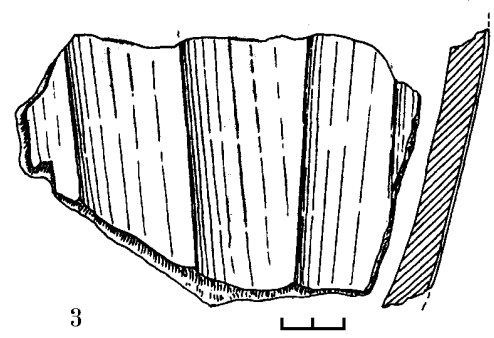
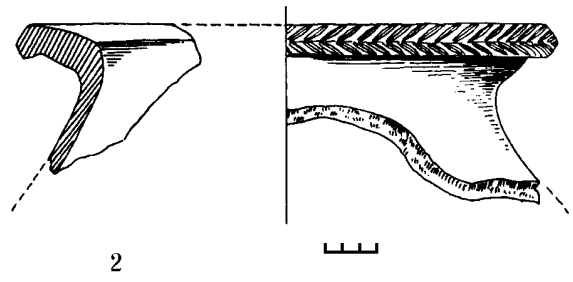
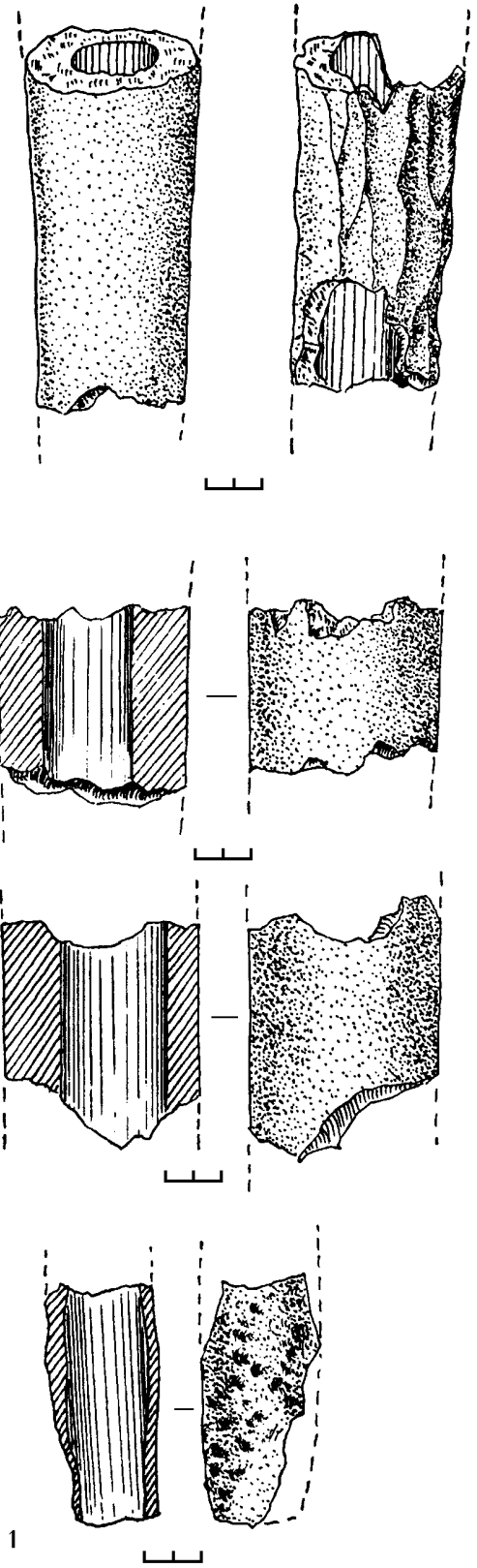


0 20 40 60 80 100 სმ

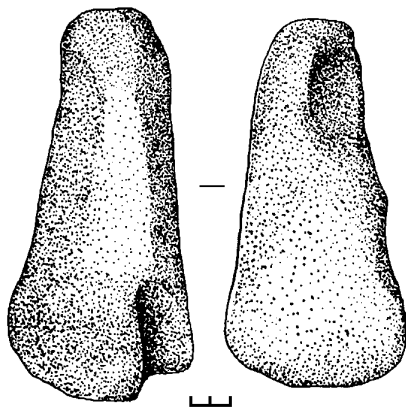
2

2.1

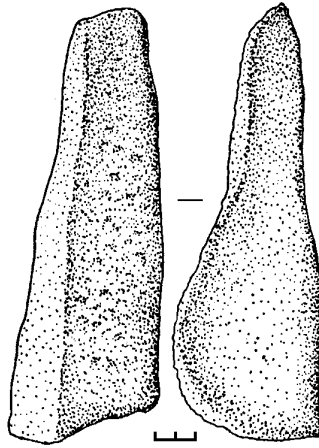
2.2



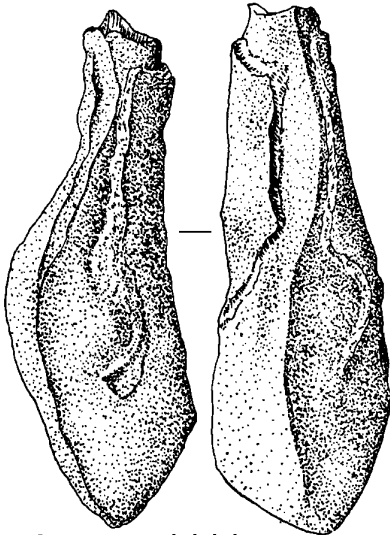
ტაბ. III



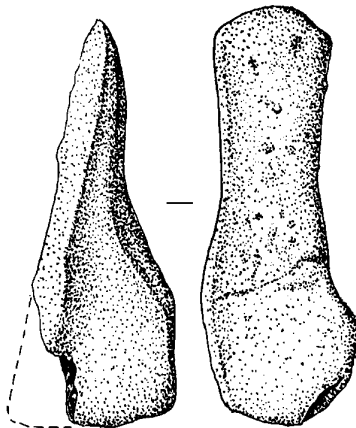
1



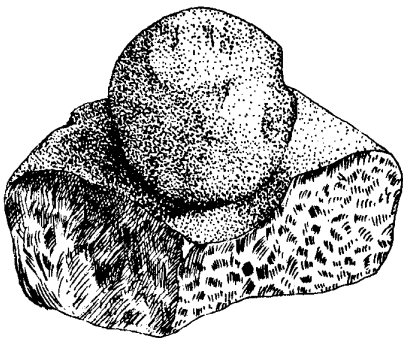
2



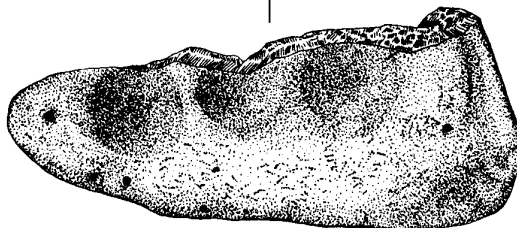
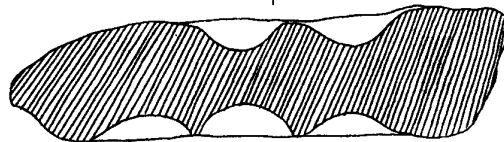
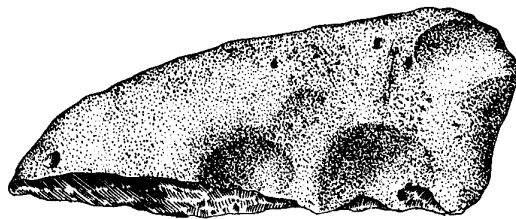
3



4



5



6

შრომის იარაღი კოლხურ და ყოზანურ კულტურებში

კოლხური და ყოზანური კულტურებისათვის დამახასიათებელი, შრომასთან დაკავშირებული იარაღი კარგად ესადაგება მეურნეობის დარგობრივ პროცესებს – მიწათმოქმედებას, მესაქონლეობას, მეთუნეობას, ხითხურობას, მეტალურგიულ წარმოებას, მეღვინეობას, ყოფით საქმიანობას, მაგრამ ამავე დროს ასახავს განვითარების დონეს და ამ იარაღთა წარმომავლობას.

ცნობილია, რომ ძველი კოლხების მეურნეობის ერთ-ერთ ეკონომიკურ საფუძველს მიწათმოქმედება წარმოადგენდა, რომელსაც ჯერ კიდევ ნეოლითურ ხანაში ჩაეყარა საფუძველი. ამას ხელი შეუწყო ქვეყნის ხელსაყრელმა ეკოლოგიურმა გარემომ, ხორბლეულის უძველესი ენდემური ჯიშების არსებობამ და მაღალი დონის ლითონის იარაღის წარმოებამ, რომელიც მძლავრ ტექნიკურ ბაზას ქმნიდა მიწის მეურნეობისათვის. ბუნების მრავალმხრივობამ მიწის მეურნეობის ნაირსახეობა გამოიწვია, ამ უკანასკნელმა კი – მეურნეობის შესაბამის იარაღთა მრავალფეროვნება. კოლხური კულტურის ნივთიერი ძეგლები საშუალებას იძლევა თვალი გადავდევნოთ მიწის მეურნეობისათვის საჭირო იარაღის წარმოქმნა-განვითარებას, რაც ვერ ხერხდება ყოზანურ კულტურაში.

ცნობილია, რომ დასავლეთ საქართველო ხასიათდება ნესტიანი, სუბტროპიკული ჰავით. დიდმა ტენიანობამ ხშირი ტყეების არსებობა განაპირობა, რასაც ერთვოდა დიდი ჭაობიანობა კოლხეთის დაბლობში. ასეთ პირობებში კოლხთა მიწის მეურნეობა ტყისა და ჭაობის ტიპის მეურნეობად ყალიბდებოდა. საჭირო იყო მიწის განთავისუფლება ტყისაგან და ჭაობისაგან, რაც შრომის რთულ პროცესს გულისხმობდა. არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაადასტურა ამ პროცესის გონივრული-პრაქტიკული გადაწყვეტილება ხელოვნური მიწაზვინეულებისა, მდინარეული შლამისა და სადრენაჟე არხების გამოყენებით და, რაც მთავარია, შრომის თანმიმდევრობით [18, გვ. 204]. არქეოლოგიურმა გათხრებმა შემოგვინახა ის მრავალფეროვანი და მრავალრიცხოვანი იარაღი, რომელიც ამ პროცესს ემსახურებოდა. ნიადაგის ტყისაგან გასაწმენდად იხმარებოდა ცულები, ბრტყელი ცულები, სეგმენტები, წალღები, ცულსაკაფები და თოხები.

თოხები სამიწათმოქმედო იარაღის ყველაზე მრავალრიცხოვანი არტეფაქტია. ბრინჯაოს თოხები უკვე ორ ასეულზე მეტია დადასტურებული კოლხურ განძებში, საკულტო მოედნებზე და ნასახლარებზე. სატარე ხვრელი თითქმის ყველას ერთნაირი აქვს – მრგვალი, შიგნით მილისებურად მეტ-ნაკლებად წაზიდული. ტანის

მოყვანილობის მიხედვით თოხები მრავალგვარია – ფართო, მომრგვალებულირიანი (ფიჩორი, ანაკლია, ისპაანი); ფართო, ფრთებივით განზე გაშლილი პირით, ოდნავ მოხრილი ან სწორი (გუთური, შრომა, ურეკი და სხვ.); არის სამკუთხა ფორმის თოხები (ურეკი), რომბისებური და ენასავით წაგრძელებულირიანი (სამეგრელო, სვანეთი) და ბოლოს ვიწრო, შვეტილტანიანი, წელში მოხრილი თოხები. ჩვეულებრივ, თოხები სპილენძისაგან არის ჩამოსხმული ყალიბში. ზოგი მათგანის ქიმიურ შედგენილობაში მცირე რაოდენობის კალას უჩვენებს. კალიანია უმთავრესად ეჩო-ქარჩისებური თოხები, რადგან მათ მეტი ფიზიკური დატვირთვა ჰქონდათ. ტიპოლოგიური მრავალფეროვნება განსაზღვრული უნდა ყოფილიყო სამუშაო ფუნქციით და ნიადაგის თავისებურებით. ამ თვალსაზრისით, ზოგადად თოხები ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა – ფართოპირიანებად და ვიწროპირიანებად [3, გვ. 160].

ახოს ალების შემდეგ ნიადაგი მუშავდებოდა თოხით და სახვნელით. უკანასკნელი წლების გათხრებმა ხის სახვნელები დაადასტურა ფიჩორის პროტოკოლხურ ფენაში და ჩოლოქისპირა ნამოსახლარის I ათასწლეულის საწყის ფენაში, ხოლო ძვ.წ. VII საუკუნიდან გავრცელებას იწყებს რკინის სახნისები, რომელთაც თვისობრივად ახალი ეტაპი შექმნეს კოლხების მიწის მეურნეობაში [2, გვ. 76-78].

რამდენიმე სიტყვა ე.წ. სეგმენტურ იარაღზე. სეგმენტური იარაღი მაინცდამაინც სამიწათმოქმედო იარაღებთან გვხვდება და გვაფიქრებინებს მათ გამოყენებას მეურნეობის ერთ დარგში, კერძოდ კი მიწის მეურნეობაში. ძვ.წ. VII-VI საუკუნეები ბრინჯაო-რკინის თოხების, სეგმენტებისა და სახნისების ბუძია (ნიგვზიანი, ურეკი, ერგეტა).

„მოდგომილი ყანის მოსაწევად“ იხმარებოდა როგორც ლითონის ნამგალი, ასევე ცხოველის ყბაში ჩაწყობილი კაჟის დაკბილულჩასართებიანი ნამგალიც. კოლხური კულტურა ძირითადად უყუნწო ნამგლებით ხასიათდება. სატარეზე მათ ჰქონდათ ერთი ან ორი სამანჯვლე, რომელზედაც ტარი მაგრდებოდა [3, გვ. 167-168].

მოწეული მარცვლეული მუშავდებოდა მრავალგვარი ქვის ხელსაფქვაკებით, სასრესებით და სანაყებით, რომლებიც ასე მრავალადაა დადასტურებული კოლხურ ნასახლარებზე.

მოტანილი მასალა ცხადჰყოფს, რომ კოლხეთში მიწის მეურნეობის მთელი სისტემა იყო შექმნილი. ამიტომ შეიძლებოდა კიდევ უფრო მეტი მასალის მოტანა, იარაღთა უფრო დიფერენცირებულად განხილვა, მაგრამ ვთვლით, რომ საკითხთან დაკავშირებით ესეც საკმარისია (ტაბ. Ia).

რა შეიძლება ითქვას ყობანური კულტურის მიწის მეურნეობაზე, რა იარაღითაა იგი წარმოდგენილი?

გარკვეული ეკოლოგიური პირობების გამო, ცხადია, მიწათმოქმედება იქ ვერ ავიდოდა ისეთ დონეზე, როგორც კოლხეთში და ამას მოწმობს ის მცირე, ძუნწი არქეოლოგიური მონაცემები, რაც ყობანური კულტურიდან არის ცნობილი. მაგალითად, ხუთიოდე თონი, კაჟის ნამგლის ჩასართები, ყუნწიანი ნამგლები და ნასახლარებზე დაფიქსირებული ხელსაფქვაკები, სასრეს-სანაყები და სხვა (ტაბ. Ib). ბრინჯაოს სამი თონი აღმოჩენილია ულუბაგანალის ნამოსახლარზე ძვ.წ. X-VIII სს. ფენაში და ეკუთვნის პირვიწრო თონების კატეგორიას. რკინის ასეთივე თონი აღმოჩენილია ამავე ნასახლარის ძვ.წ. VII-VI სს. სათავსოში. მეხუთე თონის მხოლოდ ყუის ნაწილია აღმოჩენილი პიატიგორსკის მიდამოებში. როგორც ჩანს, იგი პირფართო თონების ვარიანტს ეკუთვნის, რადგან პირის მკვეთრი გაგანიერება სატარე ზვრელიდანვე იწყება. ვ. კოზენკოვა თვლის, რომ თონები არ არის დამახასიათებელი ყობანური კულტურისათვის და მიუთითებს ორი მონათესავე (კოლხური და ყობანური) კულტურის კავშირ-ურთიერთობაზე [15, გვ. 17]. ცხადია, რომ მიწათმოქმედებით ძირითადად მთისწინა ზოლი იქნებოდა დაკავებული, მაგრამ მეურნეობის წამყვანი დარგი, როგორც ჩანს, მესაქონლეობა იყო. ზორბლეულის ნაკლებობას კი, შეიძლება, კოლხეთიდან შეტანილი მარცვლეულით ივსებდნენ.

ყუნწიანი ნამგლები (მეტ-ნაკლებად მოკაუჭებული), რომლებიც უფრო მყარად მაგრდებოდა სატარეში (ვიდრე კოლხურ კულტურაში გავრცელებული მანჭვლებიანი ნამგლები), ჩვენი აზრით, იქნებ უფრო ცელისებური მოქმედების იარაღი იყო, რომლითაც ბალახს ცელავდნენ სათიბებში და საქონლისათვის ზამთრის მარაგს ამზადებდნენ. ამ აზრისაკენ გვიბიძგა იმ გარემოებამ, რომ ყუნწიანი ნამგლები დადასტურებულია სვანეთშიც, სადაც მესაქონლეობას წამყვანი ადგილი ეჭირა მეურნეობაში. მაგრამ სვანეთშივე გვაქვს გრძელპირა თონები და მანჭვლიანი ნამგლებიც, რაც კოლხურ კულტურასთან აკავშირებს მათ. მესაქონლეობის მაღალ დონეს უნდა გულისხმობდეს უამრავი ბრინჯაოსა და რკინის დანების აღმოჩენა ყობანური კულტურის გავრცელების სფეროში [12, გვ. 6; 14, გვ. 7].

მოტანილი მასალა, ჩვენი აზრით, ნათლად ასახავს მიწათმოქმედების განვითარების არათანაბარ დონეს კოლხურ და ყობანურ კულტურებში (ტაბ. I).

ხითხურობასთან დაკავშირებული იარაღები კოლხურ კულტურაში საკმაოდ მრავალფეროვნადაა წარმოდგენილი და ამ დარგის მაღალ შესაძლებლობაზე მიუთითებს. ეს იარაღებია: ცული, ცულ-სატეხი (ბრტყელი ცული), ხელეჩო, ღორეჩო, სატეხები და ჯერჯერობით ერთადერთი ბრინჯაოს საორხელო დანა ლუხვა-

ნოს განძიდან, რომელიც ქართულ ეთნოგრაფიაში მიჩნეულია სახვეწ-სათლელ იარაღად [5, გვ. 32]. ე.ი. ამ დარგშიც გარკვეული სისტემა არსებობდა – იყო საპობი და სატეხი საშუალებები, შემდეგ ამოსაღებები, ამოსაჩორკნი, ღრმულების გასაკეთებელი და სახვეწ-გასასალაშინებელი იარაღები (ტაბ. IIa).

ყობანურ კულტურაშიც დამოწმებულია ცული, ცულ-სატეხები, სატეხები (ტაბ. IIb). მაგრამ აქ არ არის ცულ-საკაფი, საორხელო დანა, ხელეჩოები, წალდი, ე.ი. არ ახასიათებს ის მრავალფეროვნება იარაღისა, რაც კოლხური კულტურის ამ დარგისათვისაა დამახასიათებელი. არსებითი მნიშვნელობა აქვს რაოდენობასაც. მაგალითად ცულ-სატეხი (ბრტყელი ცული)¹ კოლხურ კულტურაში დამოწმებულია ორმოცამდე, ყობანურში კი – სულ ათიოდე, თუ არ ჩავთვლით ტრაპეციის ფორმის უშვერილებო ცულ-სატეხებს. საინტერესოა, რომ ეს ტრაპეციის ფორმის მარტივი ცულ-სატეხები ყობანურ კულტურაში თანაარსებობენ შვერილებიან (კოტებიან) ცულ-სატეხებთან ერთად, მაგალითად, ბორგუსტანის განძში [11, გვ. 12]; პიატიგორსკში, კონსტანტინოვსკაიას პლატოზე № 3 სამარხში და სერჟენ-იურტში [11, გვ. 7; 12, გვ. 15]. ასეთი თანხვედრა კოლხურ კულტურაში არ დასტურდება, რადგან ტრაპეციის მსგავსი უშვერილებო ცულ-სატეხები კოლხურ სამყაროში ცნობილია ადრებრინჯაოს ხანაში (იმერეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი, შიდა ქართლი). საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ ქვაცხელას ნასახლარის ძირა ფენაში, რომელსაც ძვ.წ. III ათასწლეულის პირველი ნახევრით ათარიღებენ, აღმოჩენილია ცულ-სატეხის ჩამოსასხმელი ქვის ყალიბიც [9, გვ. 17].

ადრებრინჯაოს შემდეგ ერთგვარი წყვეტილია, ხოლო გვიანბრინჯაოს ხანაში იწყება უკვე გვერდშვერილიანი (მეტ-ნაკლებად) ცულ-სატეხების გავრცელება. ნიშანდობლივია ის გარემოება, რომ სამხრეთ კოლხეთში გავრცელებული ცულ-სატეხები მორფოლოგიური თვალსაზრისით გარკვეულ მსგავსებას იჩენენ მცირე და წინა აზიურ ცულ-სატეხებთან და ეს ფაქტი არაერთხელ იქნა შენიშნული ქართველი არქეოლოგების მიერ (ო. ჯაფარიძე, დ. ქორიძე, ლ. სახაროვა, თ. მიქელაძე). მაგრამ, რომ ცულ-სატეხმა, განსაკუთრებით ჩრდილო კოლხეთში, მიიღო თავისებური, დახვეწილი ფორმა, აშკარაა. ჩვენი აზრით, ეს უნდა მომხდარიყო კოლხური ცულის ნატიფი ფორმების ზეგავლენით. კოლხური ცულ-სატეხების ტიპოლოგიურ-ქრონოლოგიური კვლევა და მიმართება მცირე და წინა აზიურ

¹ ბრტყელი ცულების არსებობა ემთხვევა ყუახვრელიანი ცულების არსებობას და ცხადია, რომ მათ ცულის ფუნქცია არ ექნებოდათ. ყველაზე მართებულად მიგვაჩნია ა. იესენის მიერ შემოთავაზებული ტერმინი – ცულ-სატეხი.

მასალებთან [17, გვ. 33-34; 21, გვ. 75-78; 8, გვ. 20-25], საფუძველს იძლევა ვარაუდისათვის, რომ იარაღის ამ ფორმამ კოლხეთის საშუალებით შეაღწია ყობანურ კულტურაში. ამის დასტურია ყობანში აღმოჩენილი, ვ. კოზენკოვას მიერ III ტიპად გამოყოფილი ცულსატეხების აშკარა მსგავსება აჭარა-გურია-იმერეთში აღმოჩენილ ცულსატეხებთან [15, გვ. 13], (ტაბ. III).

რაც შეეხება კოლხურ ცულებს, ალბათ, ყველა არ იხმარებოდა სამუშაოდ, განსაკუთრებით ორნამენტირებული ცულები, რომელთაც უფრო საბრძოლო და საკულტო დანიშნულება ჰქონდათ. შრომის პროცესისათვის ძირითადად კოლხური ცულების II და III ტიპები გამოიყენებოდა. ესენია ყუადაწახნაგებული და ყუაორფერდა ცულები. ცულების ტიპოლოგიურ-ქრონოლოგიური კვლევა უპიკე გამოქვეყნებულია ჩვენ მიერ. შეგახსენებთ მხოლოდ დასკვნას, რომ კოლხური ცულის ყველა ტიპი თავისი ვარიაციებით კოლხურ სამყაროშია შექმნილი. ამის დასტურია აქ აღმოჩენილი მისი შორეული, თუ უშუალო პროტოტიპები. მასასადამე კოლხური ცულების გენეტიკა და ევოლუციური განვითარებაც მხოლოდ კოლხეთში იკითხება. აღნიშნულის თვალსაზრისით ნიშანდობლივია: ძირითად მორფოლოგიურ ნიშანთა და დამზადების ტექნიკურ საშუალებათა ერთგვარობა, ყალიბების დადასტურება; უამრავი შემოქმედებითი ვარიაციები; საერთოდ კოლხური ბრინჯაოსათვის დამახასიათებელი შემკობის „გრაფიკული“ სტილი და ბოლოს კოლხური ცულის ფორმის გარდასახვა რკინის ცულებში, ე.ი. ამ ფორმის ტრადიციად ქცევა [6, გვ. 34].

ამრიგად, კოლხურ კულტურაში გავრცელებული ხითხურობის იარაღი თავისი მრავალფეროვნებითა და მრავალრიცხოვნობით აშკარად ჭარბობს ყობანურ კულტურაში გავრცელებულ მსგავს იარაღს და მიუთითებს ამ დარგის განვითარების უპირატესობაზე.

რომ არსებობდა მჭრელი, სახარატო იარაღი, ამის დასტური უნდა იყოს ლითონის ჭურჭლის წარმოება, რომელიც ლითონწარმოების კონკრეტულ დარგს გულისხმობდა. კოლხურ და ყობანურ კულტურებში დადასტურებულია ლითონის შემდეგი ჭურჭელი – ჯამები, თასები, ტოლჩები, ქვაბ-ქოთნები, ქვაბები და ვაზები. რაოდენობრივი თვალსაზრისით ეს ჭურჭელი აშკარა უპირატესობით არის წარმოდგენილი კოლხურ კულტურაში, თუ, რა თქმა უნდა, ბრილისა და თლიას სამაროვნებს ყობანს არ მივაკუთვნებთ. არადა ამ აზრის დამკვიდრებას აშკარად ცდილობენ ვ. კოზენკოვა და ბ. ტეხოვი, მაგრამ ეს სხვა თემაა. ჯამ-თასების გარდა, რომლებიც ერთი ფურცლისაგან იკვერებოდა, ლითონის ჭურჭლის გარკვეული ფორმები (ქვაბ-ქოთნები, ტოლჩები, ვაზები) იქმნებოდა მანჭვლების საშუალებით. ასეთი ჭურჭლის დამზადება მეტად რთულსა და მალალგანვითარებულ პროცესს გულისხმობდა, რაც ნათლად აქვე აღწერილი ბ. კუფტინს [17,

გვ. 35]. ეს პროცესი იმის მანიშნებელია, თუ შრომის რამდენ იარაღს იყენებდნენ ამ დროს – საჭრეთელს, ჩაქუსს, ყალიბს და სხვ.

კოლხური ბრინჯაოს ჭურჭლის ჩამოყალიბებაზე, როგორც არაერთხელ, სრულიად სამართლიანად იქნა აღნიშნული, დიდი გავლენა იქონია ადგილობრივმა კერამიკულმა ფორმებმა და დეკორატიულმა მოტივებმა (ბ. კუფტინი, ო. ჯაფარიძე, გ. გობეჯიშვილი, ო. ლამბაშიძე, ე. გოგაძე, ლ. სახაროვა), რომლებიც დროისა და მოდის მოთხოვნებით სხვადასხვა ვარიანტებში იხატებოდა. გავიხსენოთ ნაოხვამუს, ნოსირის III-II ფენების კერამიკა; დინა-გუბუბას ვაზა (შეადარეთ ბრილის ვაზას) და სხვა უფრო გვიანდელი მასალები. ამ გარემოებას არსებითი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ბრინჯაოს ჭურჭელთა გენეტიკური კავშირი ადგილობრივ კოლხურ კერამიკულ ფორმებთან მტკიცე საფუძველია მათი კოლხურობის სამტკიცებლად [4, გვ. 46-48]. რ. აბრამიშვილი ეთნიკურ ატრიბუციასაც კი ანიჭებს ზოომორფულ, დაცქვეტილ ყურებს, რაც ძალიან საინტერესოა აღნიშნულის თვალსაზრისით.

ბრინჯაოს ჭურჭელმა გავრცელება ჰპოვა, ყობანურ კულტურაში, განსაკუთრებით ყაბარდოსა და ჩრდ. ოსეთში. აქ გავრცელებულია როგორც ტოლჩები, ასევე ქვაბ-ქოთნები, თასები და ვაზები. ა. იესენი [10, გვ. 43], ბ. პიოტროვსკი [19, გვ. 55], ბ. კუფტინი [17, გვ. 68-69] და ე. კრუპნოვი [16, გვ. 29-30] აღნიშნულ ბრინჯაოს ჭურჭელთა წარმომავლობას ზოგადად კავკასიას უკავშირებენ. მაგრამ ქართველი არქეოლოგები, როგორც ზემოთაც აღვნიშნე, ითვალისწინებენ რა მსგავსი კერამიკული ფორმებისა და დეკორის ადრეულობას და შემდგომ თანადროულობასაც, მხარს უჭერენ მოსაზრებას მათი ადგილობრივი წარმომავლობის შესახებ. მართლაც, ფორმა და განსაკუთრებით ზოომორფული ყურები ყობანურში ვერ შეიქმნებოდა, რადგან იქ ამის საფუძველი არ არსებობდა.

ამრიგად, ყობანურ კულტურაში დადასტურებული ზოომორფულყურიანი ქვაბ-ქოთნები და ტოლჩები კოლხურ კულტურასთან მჭიდრო კავშირ-ურთიერთობის შედეგია.

მეთუნეობაშიც განვითარების განსხვავებული დონეა. მაშინ როცა კოლხური კერამიკა მორგვზეა დამზადებული, ყობანური კერამიკა ხელითაა ნაძერწი.

და ბოლოს, რამდენიმე სიტყვა სამთამაძნომეტალურგიული და ლითონწარმოებაზე, რომელიც წარმოდგენდა მძლავრ ბაზას ზემოთ აღნიშნული მრავალფეროვანი ლითონის იარაღის დამზადებისათვის. გასულ წლებში ჩატარებულმა კვლევა-ძიებამ დაადასტურა სამთამაძნო წარმოების უძველესი გამონამუშევრების – მაღაროების არსებობა რაჭა-ლეჩხუმში, აფხაზეთში, სვანეთსა და ჭოროხის აუზში [1, გვ. 52]. როგორც ჩანს, ითხრებოდა სპილენძის, ანთიმონის, დარიშხანის მადნეული და სხვა მინერალები. აღწერილია ის შესაძლებლობები, თუ როგორ

გამოჰქონდათ მადნეული მალაროებიდან. აღმოჩენილია საკმაოდ მრავალფეროვანი, სავარაუდო იარაღი მადნის თხრისა და ადგილზე დამუშავებისათვის. ასეთ იარაღებად მიაჩნიათ ქვის უროები, სატეხები, როდინები, სახეხები, ხის გობები და სხვ. რაჭის ერთ-ერთი მალაროს კედელზე შერჩენილია ლითონის სატეხის პირის კვალი-ანაბეჭდი [1, გვ. 55]. დასაშვებად მიგვაჩნია მესხეთსა და გურია-აჭარაში გავრცელებული ცულების ერთი სახეობის გამოყენება მეტალურგიულ წარმოებაში. მხედველობაშია ჩვენ მიერ ცალკე ჯგუფად გამოყოფილი რიგი ცულებისა, რომელთაც ახასიათებთ მარაოსებურად გაშლილი პირი, ჩაქურჩისებურად გამოყვანილი, დაბრტყელებული ყუა და დაბალი, სწორი ტანი [7, გვ. 171].

მელითონების ამსახველია სახელოსნოები და მასთან დაფიქსირებული გამდნარი ლითონის გადმოსასხმელი ციცხვები, სანაყები, თიხის ტიგელების ფრაგმენტები, წიდეები, ზოდები და, რაც მთავარია, სხვადასხვა იარაღის ჩამოსასხმელი ყალიბები და მისი ფრაგმენტები. ეს სახელოსნოები განთავსებული იყო როგორც საბადოებთან, ასევე მთისწინა ზოლში და ბარში ნასახლარებთან ახლოს. ასეთი სახელოსნოები დაფიქსირებულია რაჭა-ლეჩხუმ-სვანეთში, აფხაზეთში, ცენტრალურ კოლხეთში, აჭარა-გურიაში და სხვა.

ყობანური კულტურის გავრცელების სფეროში სპილენძის და სხვა მადნეულის გამოსავლები ცნობილია, მაგრამ ჯერჯერობით არ არის მიკვლეული ძველი გამონამუშევარი-მალაროები. ლითონწარმოების სახელოსნოები დაფიქსირებულია ყაბარდოში, დიგორიაში, ზმეისკოეს და სერჟენ-იურტის ნამოსახლარებზე. აქაც დამოწმებულია ცაცხვები, სანაყები, ყალიბები და მისი ფრაგმენტები. მაგრამ სიმძლავრის თვალსაზრისით და რაოდენობრივ-მრავალფეროვნებითაც კოლხური აღმოჩენები დიდად ჭარბობენ ყობანურს.

კოლხური და ყობანური კულტურებისათვის დამახასიათებელმა შრომის იარაღის წარმოჩენამ ნათელი მოჰფინა იმ დიდ უპირატესობას, რაც არსებობდა კოლხური მეურნეობის ამა თუ იმ დარგის განვითარების საქმეში.

თუ სამიწათმოქმედო იარაღების სიმცირე ყობანურ კულტურაში აიხსნება არახელსაყრელი ბუნებრივ-ეკოლოგიური პირობებით, სხვა დარგების განვითარების შედარებით დაბალ დონეს ამით ვერ ავხსნით. ცხადია, რომ შრომის ლითონისაგან დამზადებული იარაღი, მისი ფორმები ყობანში სამხრეთიდან მიედინებოდა. ყობანში დადასტურებული ლითონწარმოების სახელოსნოები შესაძლებელია სამხრეთიდან შემოტანილი მადნეულის ბაზაზე მუშაობდნენ. ამიტომ სამართლიანად გვეჩვენება ა. იესენის მოსაზრება, რომ ყობანი სამხრეთული მადნის ბაზაზე იყო დამოკიდებული [10, გვ. 138]. ბ. ტეხოვი სრულიად ობიექტურია, როცა წერს, რომ გვიანბრინჯაოს ხანის კულტურა კავკასიონის

სამხრეთი კალთიდან გავრცელდა ჩრდილოეთში, რომ ძირითადი ლითონის ნაწარმი სამხრეთიდან მიედინებოდა, რომ ძირითადი მეტალურგიული ბაზა ყობანური კულტურისა იყო რაჭა-ლეჩხუმი-მერეთისა და სამხრეთ ოსეთის მთიან ზოლში [20, გვ. 188-192]. მაგრამ საქმე ის არის, რომ ეს რეგიონები მას შეჰყავს ცენტრალურ-კავკასიურ ანუ ყობანური კულტურის სამხრეთულ ვარიანტში, რასაც მის კვალდაკვალ იმეორებს ვ. კოზენკოვაც [14, გვ. 13]. ეს სრულიად უსაფუძვლო და არაარგუმენტირებული მოსაზრებაა. მაგრამ ეს ცალკე განსახილველი პრობლემაა, რომელიც ამჯერად სცილდება ჩვენ კონკრეტულ საკითხს.

L. Sakharova

TOOLS AND IMPLEMENTS IN COLCHIAN AND KOBAN CULTURES

(Summary)

Tools characteristic of the Colchian and Koban cultures reflect the processes occurring in different branches of agriculture, level of their development and at the same time, clarify origin of the tools.

The material adduced in the present paper (mattocks, axes, segments, sickles, ploughs, iron coulter, etc.) testify to the existence of a whole system of agriculture in Colchis. The comparatively lower level of farming in Koban deduced on the grounds of scarcity of archaeological finds, was apparently due to specific ecological conditions, while on the other hand, the use of iron and bronze knives point to the high development of cattle-breeding.

The variety and great number of carpentry tools, characteristic of Colchian culture, clearly exceeds those coming from Koban culture, pointing to their Colchian origin and higher level of development of carpentry in Colchis.

Manufacturing of bronze vessels belonging to a specific branch of metalwork (pan-pots, mugs, vases, bowls, etc.) testifies to the existence of the lathe. The assumption that zoomorphic handled mugs and pan-pots are of Colchian origin is backed by the shapes and decoration of local, i. e. Colchian pottery.

The level of development of pottery is also different in these cultures. Unlike Kobanian, the Colchian pottery is manufactured on the potter's wheel.

Mining-metallurgical industry and metalwork had created a solid basis for variety in the manufacturing of Colchian metal tools. Studies carried out in recent years have brought to light the most ancient mining centres in Racha-Lechkhumi-

Svaneti, Abkhazia and Chorokhi basin. Stone hammers, chisels, axes, mortars, wooden wash-tubs, etc. were used in mining and primary processing of ore. Excavated foundries contain casting ladles for pouring smelted iron, mortars, clay crucibles, flux, bars, moulds and their fragments. Ore exposures are also attested in the area of spread of Koban culture, though, ancient mines have not been discovered yet. Metallurgical foundries are mainly evidenced at the settlement sites, revealing casting ladles, mortars, fragments of moulds, etc. Nevertheless, judging by the intensity and volume of metalwork, the Colchian finds numerically exceed by far the Koban ones.

The author assumes that iron tools and their shapes were introduced to Koban from the south. A. Iessen's view that Koban depended upon the southern mining base seems absolutely correct [10, p. 138]. The assumptions of B. Tekhov [20, p. 188] and V. Kozenkova [14, p. 13], that the principal iron articles were brought to Quban from the south and the main metallurgical base for this region was Racha-Lechkhumi-Imereti and highland part of South Ossetia - are, perhaps, very close to truth. However, it must be noted that the above regions are included in the area of Koban culture without any serious grounds.

ლიტერატურა

1. ინანიშვილი გ., ჩართოლანი შ., მაისურაძე ბ., ვობეჯიშვილი გ., მუჯირი თ. საქართველოს უძველესი სამთამადნო წარმოების ძეგლები. – ძიებანი, № 2, 1998, გვ. 52-58.
2. შიქელაძე თ. კოლხეთის ადრერკინის ხანის სამაროვნები. თბ., 1985.
3. სახაროვა ლ. გვიანი ბრინჯაოს ხანის ლეჩხუმის სამიწათმოქმედო იარაღების შესწავლისათვის. – მაცნე, № 1, 1964, გვ. 156-169.
4. სახაროვა ლ. უძველესი ბრინჯაოს ჭურჭელი. – სს, № 12, 1965, გვ. 46-48.
5. სახაროვა ლ. ბრინჯაოს განძები ლეჩხუმში. თბ., 1976.
6. სახაროვა ლ. კიდევ ერთხელ კოლხური ცულების ტიპოლოგიის შესახებ. – ძიებანი, № 1, 1998, გვ. 34-39.
7. სახაროვა ლ. ბრინჯაოს ცულების ერთი სახეობის შესახებ. – კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები (ძიებანი, დამატებანი, VI), 2001, გვ. 171-172.
8. ქორიძე დ. საქართველოს ტერიტორიაზე მოპოვებული ბრტყელი ცულების კლასიფიკაციისა და გენეზისის საკითხებისათვის. – სსმმ, XXVIII-B, 1969, გვ. 5-28.

9. ჯაფარიშვილი აღ., ღლონტი ლ. ურბნისი, I. თბ., 1962.

10. Иессен А. А. К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе. – ИГАИМК, 120, 1935, с. 7-237.

11. Иессен А. А. Прикубанский очаг металлургии и металлообработки в конце медно-бронзового века. – МИА, 23, 1951, с. 75-124.

12. Козенкова В. И. Типология и хронологическая классификация предметов кобанской культуры, восточный вариант, САИ, выпуск В 2-5, М., 1982.

13. Козенкова В. И. Кобанская культура, западный вариант, САИ, выпуск В 2-5, М., 1989.

14. Козенкова В. И. Культурно-исторические процессы на Северном Кавказе в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке (узловые проблемы происхождения и развития кобанской культуры). М., 1996.

15. Козенкова В. И. Материальная основа быта кобанских пламен. Западный вариант. САИ, выпуск В 2-5, М., 1998.

16. Крупнов Е. И. Жемталинский клад. М., 1959.

17. Куфтин Б. А. К вопросу о древнейших корнях грузинской культуры на Кавказе. – СССР, 1944, с. 291-436.

18. Лордкипанидзе О. Д. Наследие древней Грузии. Тб., 1989.

19. Пиотровский Б. Б. Урарту, древнейшее государство Закавказья. Л., 1940.

20. Техов Б. В. Центральный Кавказ в XVI-X вв. до н.э., М., 1977.

21. Maxwell-Hyslop Byr. Bronze lugged axe or adze blades from Asia. – Iraq, volume XIV, London, 1952.

ტაბულების აღწერა

ტაბ. I – a. კოლხური და b. ყობანური სამიწათმოქმედო იარაღი.

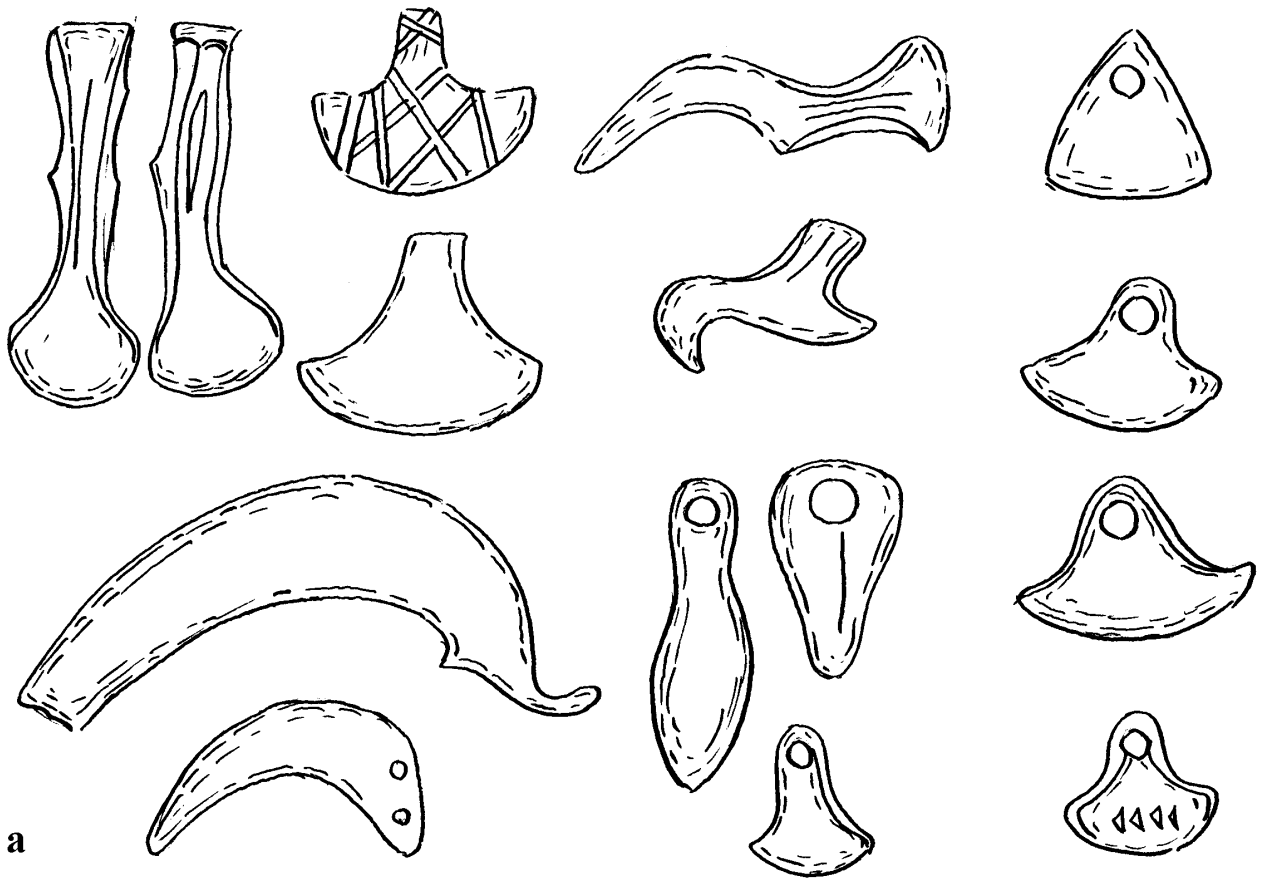
ტაბ. II – a. კოლხური და b. ყობანური ხითხურობის იარაღი.

Description of the Plates

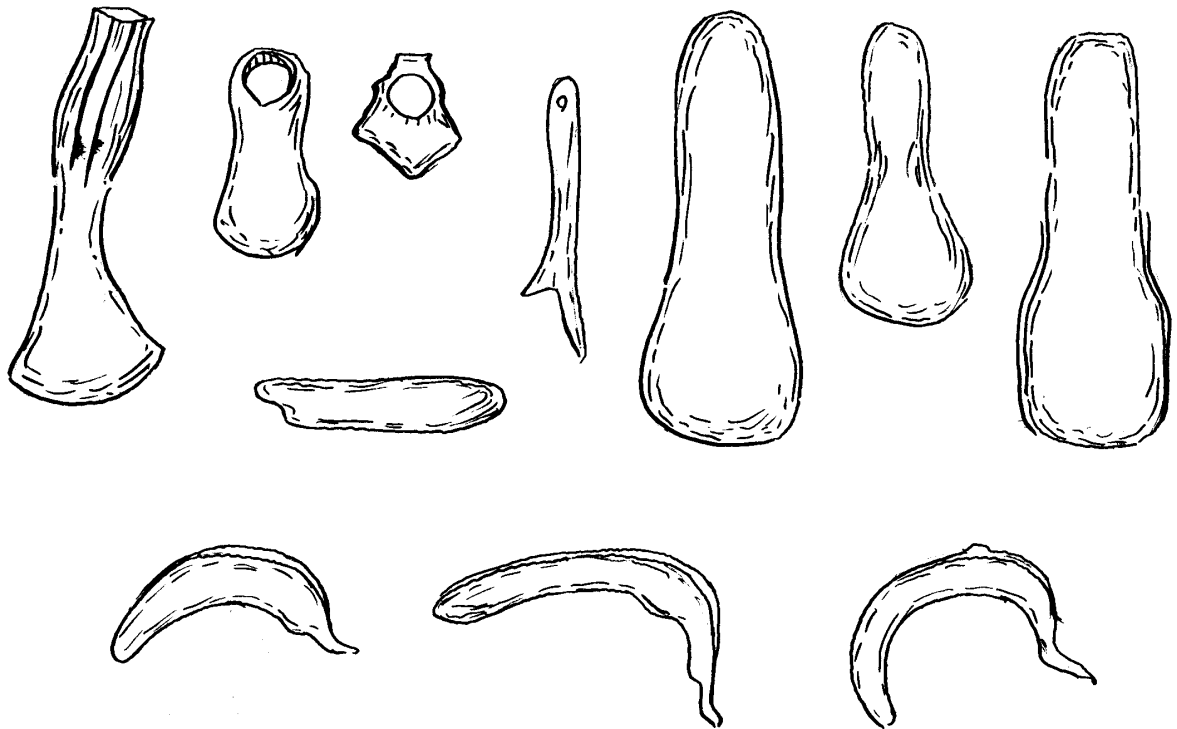
Pl. I. a. - Colchian and b. Kobanian agriculture tools

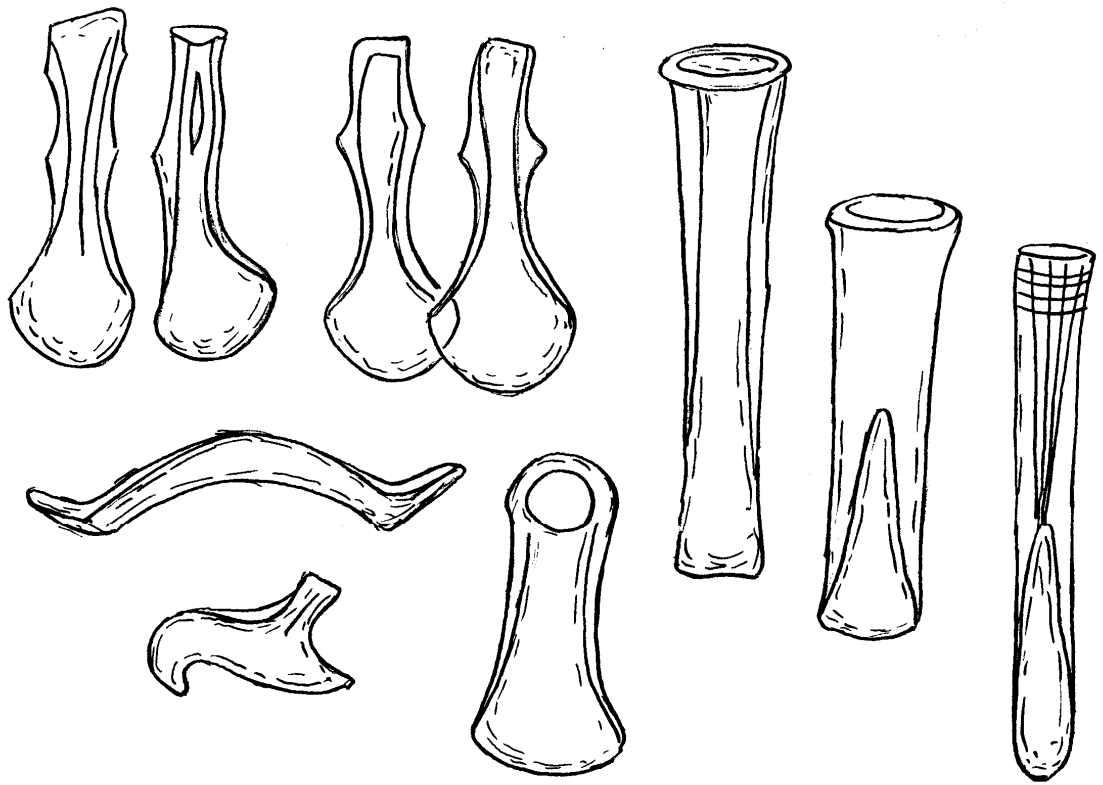
Pl. II. a. - Colchian and b. Kobanian carpentry tools

ტახ. 1

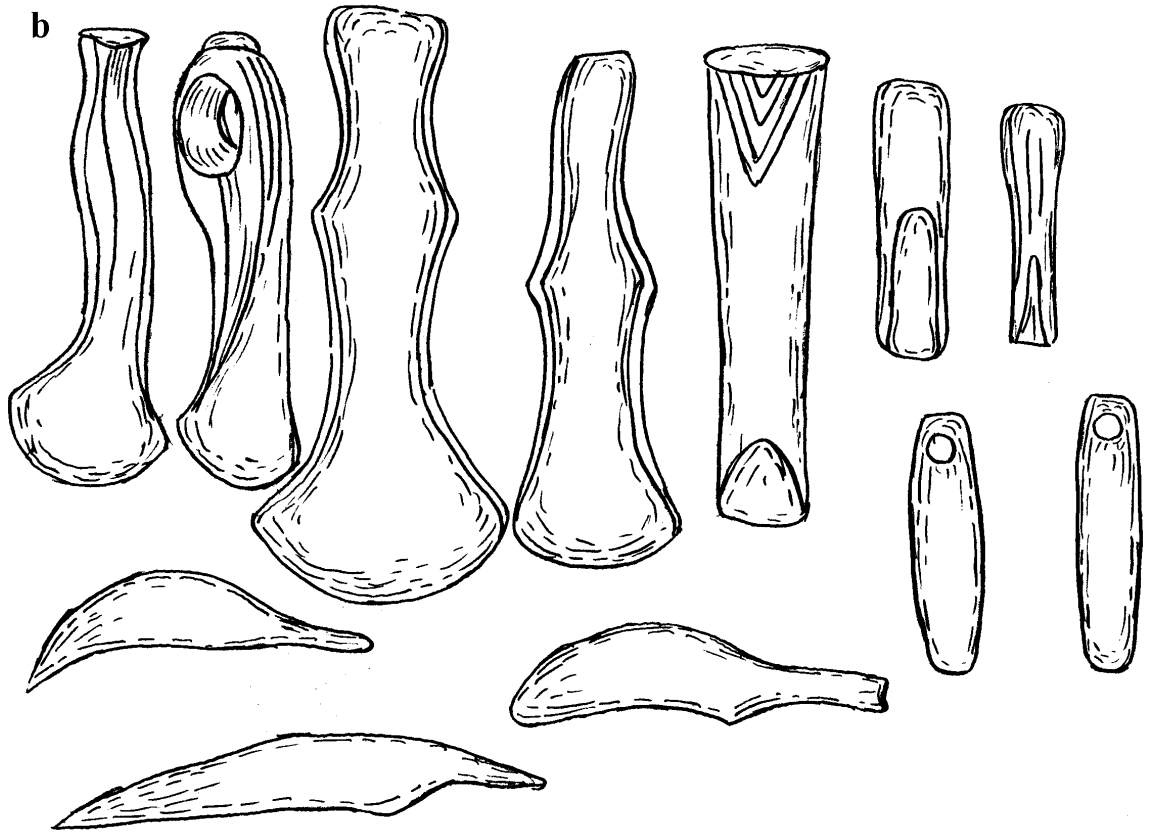


b





a



b

რევაზ პაპუაშვილი, თენგიზ ესებუა

ცაიშის სამაროვანი

2001 წლის მაისში სამეგრელოს სამეცნიერო ცენტრის თანამშრომლებს ზუგდიდის რაიონის სოფ. ცაიშის ცაცხვის უბნის მცხოვრებლებმა მურთაზ და მედეა ტუფურები აცნობეს, რომ მათ საკარმიდამო ნაკვეთში საცხოვრებელი სახლის უკან, დაფნის პლანტაციაში, მიწის დამუშავების პროცესში რამდენჯერმე აღმოჩნდა სხვადასხვა ლითონისაგან და თიხისაგან დამზადებული ნივთები. მათვე წარმოადგინეს თიხის, ბრინჯაოს, რკინის ნაწარმისა და რამდენიმე მძივისაგან შედგენილი კოლექციაც.

სამეგრელოს სამხარეო სამეცნიერო ცენტრის თანამშრომელთა ჯგუფი დაუყოვნებლივ გაემართა აღმოჩენის ადგილისაკენ. ტერიტორიის ზედაპირულად დათვალიერებისას მრავლად შეინიშნებოდა ადამიანის ძვლისა და თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები. იმავედროს გამოითქვა ვარაუდი, რომ აღნიშნული ტერიტორია უძველეს სამაროვანს, ხოლო ნივთები სამარხეულ ინვენტარს წარმოადგენდა.

პირველი ინფორმაცია უახლესი არქეოლოგიური აღმოჩენის შესახებ გამოქვეყნდა ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ზუგდიდის ფილიალის გაზეთ „ორიონში“ (2001 წ. მაისი, № 5 (41)), ამავე უნივერსიტეტის უფროსი მასწავლებლისა და არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ასპირანტის ბეჟან აკობიას მიერ. საგაზეთო სტატიაში ნათლად, ლაკონურად და პოპულარული ენით განსაზღვრულია ძეგლის ხასიათი (კოლხური სამაროვანი მეორადი დაკრძალვით) და ზოგადი თარიღი (ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევარი). სტატიაში მითითებულია ანალოგიური ხასიათის ძეგლებიც ზუგდიდის რაიონის სოფ. ერგეტაში და ზობის რაიონის სოფ. დღვაბაში. მცირე ინფორმაცია ამ აღმოჩენის შესახებ დაიბეჭდა გაზეთ „ზუგდიდშიც“ (2001 წ. აგვისტოს № 28).

2001 წლის ივლისში კოლხეთის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ, ზუგდიდის ისტორიულ მუზეუმთან ერთად, აღნიშნულ ფართობზე და მიმდებარე ტერიტორიებზე განახორციელა მცირე მასშტაბის საველე-არქეოლოგიური სამუშაოები. განისაზღვრა ძეგლის ადგილმდებარეობა. იგი მდებარეობს ზუგდიდის რაიონის სოფ. ცაიშში, ცაცხვის უბანში, ზობი-ზუგდიდის ტრასის მარჯვენა მხარეს, ზღვის დონიდან 30 მ სიმაღლეზე, ტრასიდან აღმოსავლეთით 80 მ, მდ. ჯუმიდან სამხრეთით 500 მ-ზე, მურთაზ ტუფურიას სახლის უკან, დაფნის პლანტაციაში, რომელსაც სამხრეთიდან ნაკადული ჩაუდის (ტაბ. I). ჩრდილო და ჩრდილო-აღმოსავლეთის მიმართულებით იწყება ბორცვების რივი, რომელიც თანდათან მალდება და ურთის მთას შეერწყმის. დაფნის პლანტაცია და შესაბამისად, არქეოლოგიური ძეგლიც, კირქვებისაგან შედგენილ ღორღიან, ეროზირებულ ნიადაგშია გამართული. წყალდი-

დობებისა და წვიმების შედეგად ნიადაგი ზოგჯერ მოისილება, ზოგჯერ კი – გადაირეცხება.

შევნიშნავთ, რომ მითითებული ადგილი აღნიშნულია ფოთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ყოფილი დირექტორის ბესარიონ გოგოლიშვილის მიერ 1941 წელს შედგენილ რუკაზეც. დასმული პირობითი ნიშნის მიხედვით აქ ადგილი ჰქონია ბრინჯაოს ცალკეული იარაღის აღმოჩენის ფაქტს. თუმცა რა აღმოჩნდა – დღეისათვის უცნობია.

მოხერხდა 16 მ² ფართობის მცენარეული საფარისაგან განთავისუფლება და მისი ნაწილობრივ გათხრა 40 სმ სიღრმემდე. არქეოლოგიური მასალა თიხის ჭურჭლის რამდენიმე ფრაგმენტის გარდა არ დაფიქსირებულა. დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა ადამიანის ძვლები. ძვლები სხვადასხვა ზომის ფრაგმენტებითაა წარმოდგენილი. ზოგიერთ მათგანს აშკარად ეტყობა ცეცხლის ზემოქმედების კვალი. ყველა ძვალი გათეთრებულია, გამოფიტული და ძნელად გამოირჩევა კირქვიან ნიადაგში. თხრილის სამხრეთ მონაკვეთში ერთმანეთზე მჭიდროდ მიჯრილი ძვლების გროვა გამოიკვეთა. ძვლები გვაძებისაგან გამოცალკევების შემდეგაა მოგროვებული. დადასტურდა ყბებზე შესახსრებული კბილების სამი ჯგუფი. მსგავსი გროვები შენიშნულია ერგეტის, დღვაბისა და ურეკის სამაროვნების საკულტო მოედნებზეც [4, გვ. 55-64]. არსებობს საფუძველი სამაროვნის ეს მონაკვეთი საკულტო მოედნის ნაწილად მოვიაზროთ. საკულტო მოედნის მთლიანობაში წარმოჩენა და ცალკეული სამარხების გამოვლენა მომავალი გათხრების საქმეა.

ნივთიერი მასალა მიწის დამუშავების პროცესში სხვადასხვა დროსაა აღმოჩენილი.

მოპოვებულია:

1. ყურმილიანი ხელადა, ნაკლული (ნაწილობრივ აღდგენილია ტუფურების ოჯახის წევრის თამარ ტუფურიას მიერ), აკლია პირ-ყელი და ყური. აქვს ბიკონუსური კორპუსი და ბრტყელი ძირი. ყელსა და მხრებს შორის მოქცეული არე სამკუთხედებით, მრგვალი და ირიბი ჭდეებითაა შემკული (ტაბ. II₁).

2. სასმისი, სადა, აქვს სწორი გადაშლილი პირი, კვერცხისებური კორპუსი და ბრტყელი ძირი. აკლია ყური (ტაბ. II₂).

3. ჯამი, ნახევარია შემორჩენილი, სადა, პირ-მოყრილი, აქვს სწორი ძირი (ტაბ. II₃).

4. სატევარი, ბრინჯაოსი, სამადაა გატეხილი. აკლია ყუნწის ნაწილი და წვერი. განივკვეთში ლინზისებურია. ზედა ნაწილში მხრებიდან მომრგვალებულია და აღმოჩენის შემდეგ ბავშვების მიერაა ნალესი (ტაბ. II₄).

5. სატევარი, ბრინჯაოსი, ორადაა გატეხილი. აკლია ყუნწის ნაწილი. ჩამომტვრეული აქვს ფხები. მხრებიდან ყუნწზე გადასვლის ადგილას სამანჭვლე ნახვრეტია დატანილი. შემორჩენილი

პირი განიკვეთილი რომბისებურია. სიგრძეზე გასდევს მახვილი ქედი (ტაბ. II₅).

6. სატევარი, რკინის, ძლიერ დაჟანგული, აკლია ყუნწი, წვერი და ფხების ნაწილი. განიკვეთილი ლინზისებურია (ტაბ. II₆).

7. აბზინდა, ბრინჯაოსი, ძლიერ დაჟანგული. ეტყობა ცეცხლის კვალი. სამადაა გატეხილი. აქვს სწორი მხრები. უჩვეულოდ დიდი ზომისაა (სიგრძე 17,3 სმ; სიფართო 4 სმ). ორნამენტი არ იკითხება (ტაბ. III₇).

8. აბზინდა, ბრინჯაოსი, ძლიერ დაჟანგული, ე.წ. პეპლისებური ფორმის. ფუძეზე გასდევს ღარი, მასზე დატანილი ექვსი ნახვრეტით (ტაბ. III₂).

9. ფიბულა, ბრინჯაოსი, ერთწილადი, რკალისებრი. რკალის ბოლოები შევიწროებულია. განიკვეთილი წრიულია, ზედაპირი წიწვისებრი ორნამენტითაა დაფარული. შემორჩენილია ზამბარა. აკლია ენა და მიძლები (ტაბ. III₃).

10. სასაფეთქლე რგოლი, ბრინჯაოსი, კარგად დაცული, ოვალური ბოლოები ერთმანეთზე გადასული და დაბრტყელებულია (ტაბ. III₁₁).

11. სასაფეთქლე რგოლი, ბრინჯაოსი, კარგად დაცული, ოვალური. ბოლოები ერთმანეთზე გადასული და დაბრტყელებულია (ტაბ. III₁₂).

12. რგოლი, ბრინჯაოსი, კარგად დაცული, გახსნილი. დამზადებულია მრგვალგანიკვეთიანი ღეროსაგან (ტაბ. III₉).

13. რგოლი, ბრინჯაოსი, კარგად დაცული, გახსნილი. დამზადებულია მრგვალგანიკვეთიანი ღეროსაგან (ტაბ. III₁₀).

14-16. სამაჯურები, ბრინჯაოსი, 3 ცალი. დამტვრეული, დეფორმირებულია სამივე მათგანი დამზადებულია მრგვალგანიკვეთიანი ღეროსაგან (ტაბ. III_{4,5,6}).

17. სამაჯური, რკინის, მრგვალგანიკვეთიანი ღეროს ფრაგმენტებითაა წარმოდგენილი (ტაბ. III₇).

18. ძეწკვი, ბრინჯაოსი, წარმოდგენილია ერთმანეთზე გადაბმული შვიდი ოვალური რგოლით (ტაბ. III₈).

19. სამაჯური, ბრინჯაოსი, კარგად დაცული. დამზადებულია ნახევარწრიული განიკვეთის მქონე ღეროსაგან. ზედაპირი დაფარულია რელიეფური ორნამენტით. ბოლოები შემკულია ცხოველების (ვერძის?) თავების სკულპტურული გამოსახულებით (ტაბ. III₁₅).

20. სამაჯური, ბრინჯაოსი, კარგად დაცული. დამზადებულია მრგვალგანიკვეთიანი ღეროსაგან. ბოლოები გახსნილია, შესქელებული და დაკეჭნილი, შუა ნაწილში შეხეჩილია და ბურცობებითაა შემკული (ტაბ. III₁₆).

21. სამაჯური, ბრინჯაოსი, კარგად დაცული. დამზადებულია მრგვალგანიკვეთიანი ღეროსაგან. დაბოლოებულია ბურთულებით (ტაბ. III₁₇).

22. სამაჯურის ფრაგმენტი, ბრინჯაოსი, შემორჩენილია ერთი ბოლო, რომელიც შესქელებულია და ორნამენტირებული (ტაბ. III₁₄).

23. მძივები, 21 ცალი, სხვადასხვა მასალისაგანაა დამზადებული. ერთმანეთისაგან განსხვავდება ფორმებითა და ზომებით. უმეტესობა სარდიონისაა. ზოგი მათგანი ცეცხლში მოხვედ-

რის გამო გათეთრებულია. არის ლურჯი მინის ბიკონუსური მძივებიც (ტაბ. III₁₃).

24. გარდა აღნიშნულისა, ამავე სოფლის მკვიდრმა თეიმურაზ სიჭინავამ გადმოგვცა თავის ყანაში ნაპოვნი ბრინჯაოს ზარაკი (თ. სიჭინავას ყანა მ. ტუფურის დაფნის პლანტაციისაგან 100 მ აღმოსავლეთითაა დაცლებული). ზარაკს აკლია ენა. მისი ზედაპირი ვერტიკალურად მიმართული სწორი და ტეხილი ღარ-ქედებითაა შემკული (ტაბ. III₁₈).

წარმოდგენილი ნივთები შეიძლება ორ პირობით ჯგუფად გაიყოს:

პირველ ან უფროს ჯგუფში შესაძლოა გაერთიანდეს ბრინჯაოსა და რკინის სატევრები, აბზინდები, ფიბულა, მრგვალი და ოვალური სასაფეთქლე რგოლები, სადა მრგვალგანიკვეთიანი სამაჯურები და შესაძლოა კერამიკაც.

ბრინჯაოსა და რკინის ყუნწიანი სატევრები, აბზინდები და ფიბულები ფართოდაა გავრცელებული კოლხეთშიც და კოლხეთის მოსაზღვრე რეგიონებშიც, სადაც მეტ-ნაკლები რაოდენობით დაფიქსირებულია კოლხური კულტურის სხვადასხვა ელემენტი. მათი ქრონოლოგიური დიაპაზონი ზოგადად ძვ.წ. II ათასწლეულის უკანასკნელი საუკუნეებითა და I ათასწლეულის პირველი ნახევრითაა განსაზღვრული, უმეტეს შემთხვევაში კი – ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეებით [9, გვ. 189-219; 5, გვ. 200-228; 11, გვ. 32-68; 7, გვ. 28-38].

თიხის სასმისისა და ჯამის ფორმალურ-ტიპოლოგიური ანალიზი არ იძლევა საშუალებას ვიწრო ქრონოლოგიურ დიაპაზონში მათი თარიღის დაკონკრეტებისათვის, რაც შეეხება ბიკონუსური ფორმის ყურმილიან ხელადას, მსგავსი ჭურჭელი სავარაუდოდ ძვ.წ. VIII საუკუნიდან ჩნდება [11, გვ. 136-153] და ძვ.წ. IV-III საუკუნეებამდე განაგრძობს არსებობას [3, გვ. 33-36].

მეორე, ან უმცროს ჯგუფში უნდა გაერთიანდეს მთლიანად დაცული ბრინჯაოს სამი სამაჯური და ერთი სამაჯური ფრაგმენტი.

სამაჯური, რომელიც ბოლოვდება ვერძის თავების სკულპტურული გამოსახულებით (ტაბ. III₁₅), რამდენადმე ჩამოგავს ძვ.წ. V საუკუნის შუა ხანებით დათარიღებულ ვანის № 11 სამარხში აღმოჩენილ ოქროს სამაჯურს [6, გვ. 47, სურ. 53], თუმცა, ვანის სამაჯურის ღერო გრავირებული არაა. უფრო მოგვიანო იერისაა ზურგშეხეჩილი, ბოლოებდაკეჭნილი, ბურთულებით დაბოლოებული და ბოლოშეხეჩილი ორნამენტირებული (ტაბ. III_{14,16,17}) სამაჯურები. გავრცელებული თვალსაზრისით, ამგვარი სამაჯურების ზოგად თარიღად ძვ.წ. IV-I საუკუნეებია მიჩნეული [2; 3].

შესაძლოა ამავე ჯგუფში გაერთიანდეს ბრინჯაოს ზარაკიც, რომლის მსგავსიც ნამარხუს ელინისტური ხანის ფენაშია აღმოჩენილი [10, გვ. 31-39].

ცენტრალურ კოლხეთში დღემდე ცნობილი სამაროვნები თარიღდება ან ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველი ნახევრით ან ამავე ათასწლეულის მეორე ნახევრით. ცაიშის სამაროვნიდან

მომდინარე შემთხვევით მონაპოვარში კი, როგორც ვნახეთ, ორივე ქრონოლოგიური ჯგუფისათვის დამახასიათებელი არტეფაქტებია თავმოყრილი. სამაროვანზე საველე-არქეოლოგიური სამუშაოების გაგრძელების შემთხვევაში ისეთი დახურული კომპლექსების გამოვლენაა მოსალოდნელი, რომლებმაც შესაძლოა მნიშვნელოვნად დააკონკრეტოს და შეავსოს ძვ.წ. I ათასწლეულის ქრონოლოგიური შკალა, პოზიტიური როლი ითამაშოს დაკრძალვის რიტუალისა და იმდროინდელი რწმენა-წარმოდგენების მართებული გააზრებისათვის, საერთოდ, ისტორიისა და კულტურის მრავალი პრობლემის ახლებური ინტერპრეტაციისათვის.

R. Papuashvili, T. Esebua

TSAISHI NECROPOLIS

Summary

In May 2001 Murtaz and Medea Topuria, residents of the village of Tsaishi (Zugdidi district) informed the staff members of the Scientific Centre of Samegrelo that they had occasionally found some clay and metal items during ploughing their plot behind the house in the laurel plantation. They presented a collection consisting of clay, bronze, iron objects and beads.

The collection comprised 22 more or less intact items and 21 beads, viz., handled jar, jug, basin, 2 bronze daggers, iron dagger, 2 bronze buckles, 2 pendants, 2 circlets, chain, 3 bracelets of plain bronze, 4 decorated bronze bracelets and a fragment of an iron bracelet. Besides, several fragments of clay ware, bronze items and a bronze bell were found by T. Sichinava at his own plot some 100 m eastward of the place where the first discoveries were made.

The exact place of the finds is situated behind the house of M. Tupuria (v. Tsaishi, Tsatskhvi district), to the right of the Khobi-Zugdidi highway, 30 m above sea-level, 80 m eastward of the highway and 500 m southward of the river Jumi (Pl. I).

Numerous bone fragments were scattered on the surface. A small-scale exploratory ditch revealed a compact heap of human skeleton bones. The work carried out and materials obtained testify to the existence of a necropolis there.

The items collected can be tentatively divided into two groups. The first or major group consists of bronze and iron daggers, buckles, fibula, pendants and plain bracelets (Pl. II, 4-6; Pl. III, 1-6, 11-12). Homogeneous artefacts are generally dated to the last centuries of the 2nd millennium and the first half of the 1st millennium B.C., more precisely, to the 8th-7th cent. B.C.

A bracelet with a representation of a ram, bracelets with flattened ends and concave back, the ones with endings in the shape of beads, having thickened ends and bearing a decoration as

well as the bell can be attributed to the second and correspondingly, minor group (Pl. III, 14-18).

In case archaeological excavations are conducted at the necropolis, intact burial complexes belonging to different chronological periods of the 1st millennium B.C. are likely to come to light.

ლიტერატურა

1. გვინიძე გ. ელინისტური ხანის კოლხეთის მოსახლეობის ისტორიისათვის. თბ., 1988.
2. თოლორდავა ვ. დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში. თბ., 1980.
3. ლორთქიფანიძე ოთ., ვიგოლაშვილი ელ., კაჭარავა დ., ლიხელი ვ., ფირცხალავა მ., ჭყონია ა. ძვ.წ. VI-IV საუკუნეების კოლხური კერამიკა ვანიდან. – ვანი, V, თბ., 1981.
4. პაპუაშვილი რ. გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ცენტრალური კოლხეთის სამაროვანთა აგებულებისათვის. – ძიებანი, № 5, 2000, გვ. 55-64.
5. ჯაფარიძე ოთ. საქართველოს არქეოლოგია. თბ., 1991.
6. ჭყონია ა. ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქარიდან. – ვანი VI. თბ., 1981.
7. Гогодзе Э. М. К вопросу о хронологии и периодизации памятников колхидской культуры. – ВГМГ, XXVII-B, 1984, с. 28-54.
8. Иессен А. А. К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе. – ИГАИМК, 120, 1935, с. 7-235.
9. Лордкипанидзе О. Д. Наследие древней Грузии. Тбилиси, 1989.
10. Микеладзе Т. К. К археологии Колхиды. Тбилиси, 1990.
11. Рамишвили А. Т. Раскопки приморских стоянок в Пичвнари (Кобулет) в 1960-1964 и 1967 гг. – СА, № 1, 1975, с. 136-153.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I – ცაიშის სამაროვნის სიტუაციური გეგმა.

ტაბ. II – ცაიშის სამაროვნის ნივთიერი მასალა: 1-3. თიხა; 4-5. ბრინჯაო; 6. რკინა.

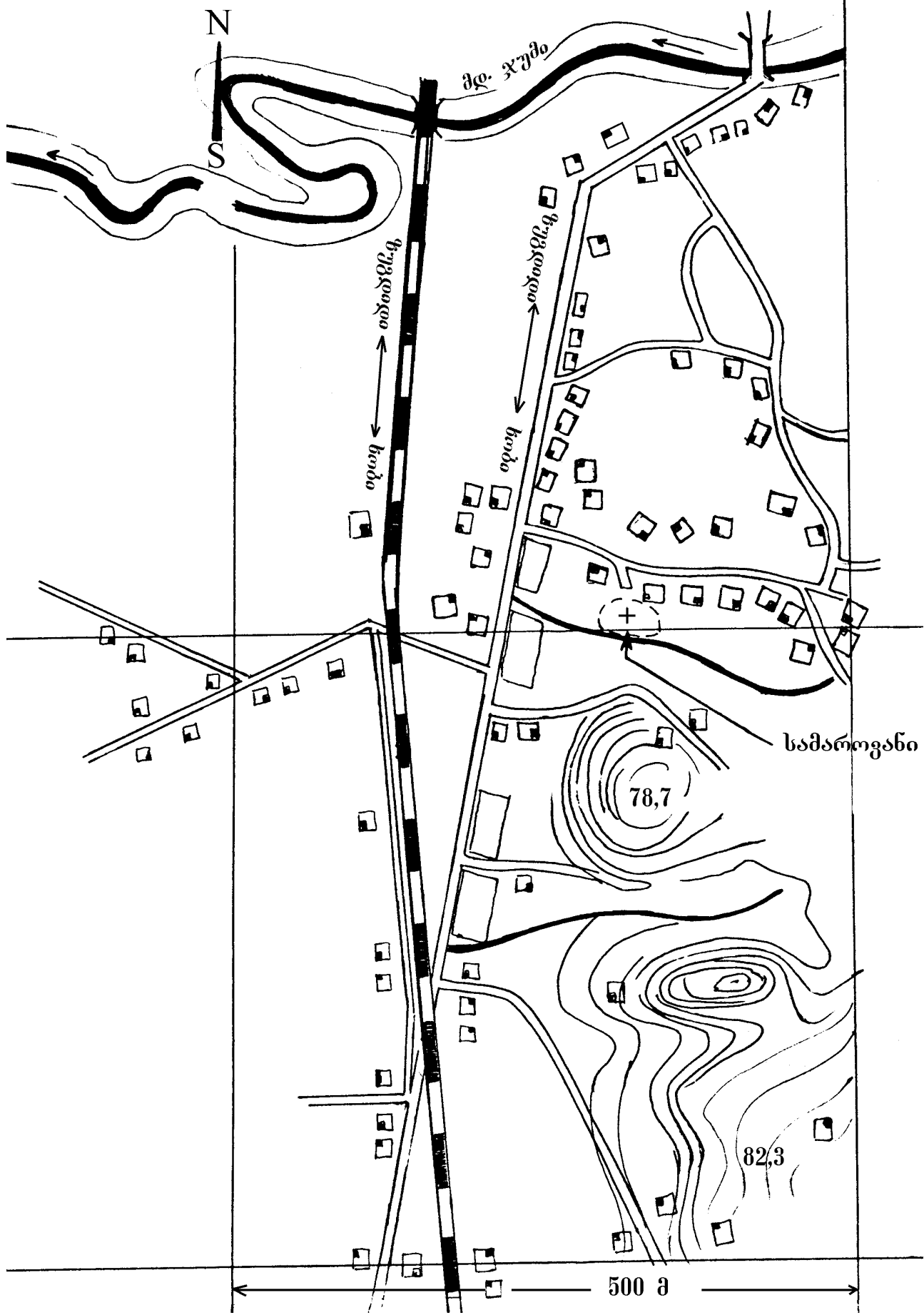
ტაბ. III – ცაიშის სამაროვნის ნივთიერი მასალა: 1-6, 8-12, 14-18. ბრინჯაო; 7. რკინა; 13. სხვადასხვა მინერალისაგან დამზადებული მძივები.

Description of the Plates

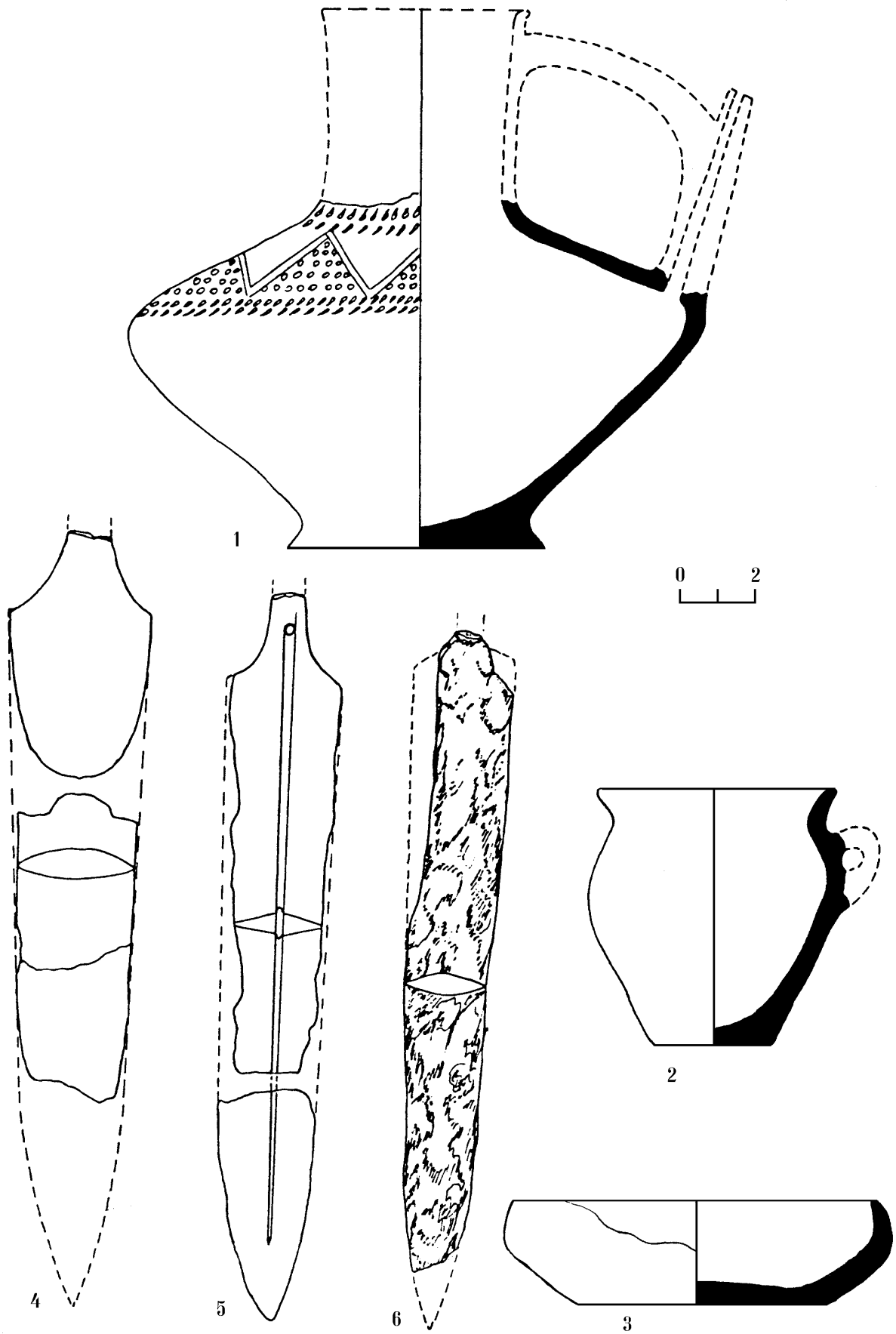
Pl. I – Situation plan of Tsaishi necropolis.

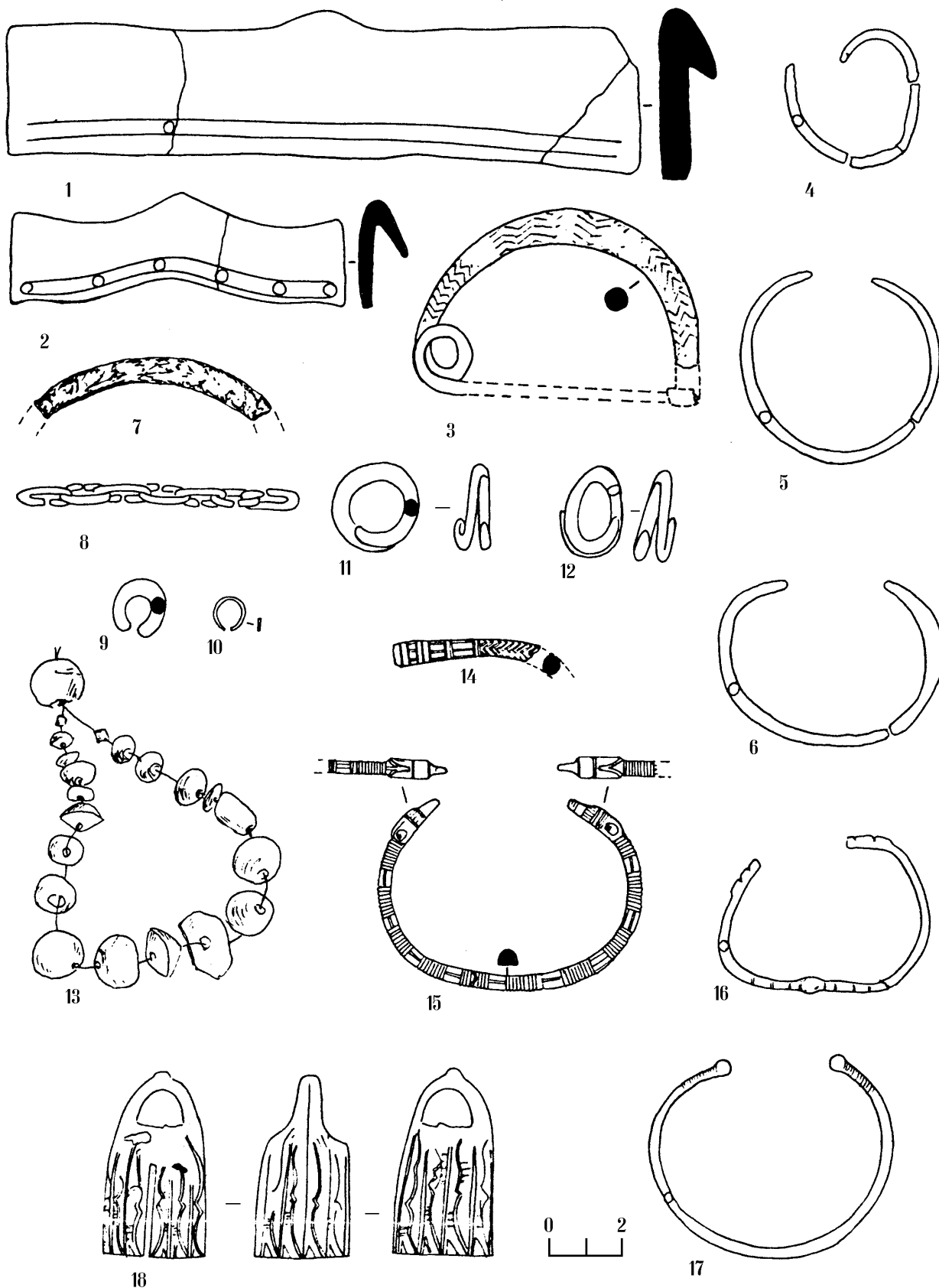
Pl. II – Material obtained at Tsaishi necropolis: 1-3. clay ware; 4-5. bronze daggers; 6. iron dagger.

Pl. III – Material obtained at Tsaishi necropolis: 1-6, 8-12, 14-18. bronze items; 7. iron item; 13. beads made of various minerals.



ტაბ. II





გოდერძი ნარიმანიშვილი, ვახტანგ შატბერაშვილი

ძვ.წ. V-I სს-ის წითლად მოხატული კერამიკა ქართლიდან (სტილისტური ანალიზი, ქრონოლოგიის საკითხი)

საქართველოს ტერიტორიაზე მოხატული კერამიკის უძველესი ნიმუშები არუხლო I-ის ძვ.წ. IV ათასწლეულით დათარიღებულ ფენაშია აღმოჩენილი [32, გვ. 11]. იგი მცირე რაოდენობით გვხვდება ძვ.წ. III ათასწლეულის ძეგლებზედაც [25, გვ. 35, 36]. ძვ.წ. II ათასწლეულის პირველ ნახევარში, თრიალეთური კულტურის გავრცელების არეალში, მოხატულმა კერამიკამ ფართო გავრცელება ჰპოვა [26, გვ. 122-129]. შემდგომში, დაახლოებით ათასი წლის განმავლობაში იგი აღარ გვხვდება. ამ დიდი პაუზის შემდეგ ქართლის ტერიტორიაზე მოხატული კერამიკა ხელმეორედ მხოლოდ აქემენიდურ ხანაში გამოჩნდა და ძვ.წ. IV-III სს-ში იმდენად გავრცელდა, რომ ამ პერიოდს მოხატული კერამიკის ხანასაც უწოდებენ [30, გვ. 90].

საკვლევი პერიოდის მოხატული კერამიკა საქართველოს ტერიტორიაზე პირველად სოფ. კუშში, 1947 წელს იქნა აღმოჩენილი ბ. კუფტინის მიერ [34, გვ. 7-10]. შემდგომში ქართლში გაითხარა მრავალი ძეგლი, სადაც აღნიშნული ეპოქის სხვა მასალასთან ერთად მოხატული კერამიკის მრავალი ნიმუშიც აღმოჩნდა (სამადლო, უფლისციხე, ციხიაგორა, თელათგორი, შავსაყდარა, ეცო და სხვ.). უნდა ითქვას, რომ ძვ.წ. V-I სს-ის მოხატული კერამიკის აბსოლუტური უმრავლესობა მონოქრომულია და წითელი საღებავითაა მოხატული. პარალელურად გვხვდება თეთრი კონცენტრული ხაზებით მოხატული ჭურჭელიც. პოლიქრომიული კერამიკა წარმოდგენილია სულ რამდენიმე ნიმუშით ნასტაკისიდან და ციხიაგორიდან, რომელზედაც დატანილი ორნამენტი შავი, წითელი და თეთრი საღებავითაა შესრულებული [13, გვ. 57, 58, ტაბ. III₂, V₂₈].

ჩვენს წერილის მიზანია ქართლის ძვ.წ. V-I სს-ის წითლად მოხატული კერამიკის შესწავლა, რომლის წარმოშობისა და ქრონოლოგიის პრობლემაზე დღეისათვის მრავალი, ხანდახან ერთმანეთის საწინააღმდეგო მოსაზრებაა გამოთქმული [ლიტერატურა დაწვრილებით იხ. 30, გვ. 90; 37, გვ. 69-79]. ამ საკითხს, ჩვენი აზრით, წითლად მოხატული კერამიკის სტილისტურ ანალიზთან ერთად, ამ მასალის შემცველი, შედარებით კარგად დათარიღებული კომპლექსების პარალელურმა განხილვამ უნდა მოფინოს ნათელი.

წითლად მოხატული კერამიკის ორნამენტის სტილისტურმა ანალიზმა გვაჩვენა, რომ ამ მასალაში შეიძლება გამოიყოს ოთხი ძირითადი სტილი: 1) სამკუთხედების სტილი; 2) სამად-

ლოს სტილი; 3) კაზრეთის სტილი და 4) სამთავროს სტილი.

1) სამკუთხედების სტილი. ამ სტილის მოხატულობა, როგორც წესი, დატანილია ჭურჭლის გაპრიალებულ ან ანგობირებულ ზედაპირზე. დეკორის მთავარ დეტალს წარმოადგენს სამკუთხედები, რომლებიც ხშირად სხვა ორნამენტთან ერთადაც გვხვდება (თევზიფხური, ზიგზაგები, ჰორიზონტალური ხაზები), თუმცა ამ შემთხვევაში ისინი მეორად დატვირთვას ატარებენ. ამ სტილში შეიძლება გამოიყოს ორი ძირითადი ჯგუფი: ა) სამკუთხედები წვერით ზემოთ (ტაბ. I₁₋₂₃) და ბ) სამკუთხედები წვერით ქვემოთ (ტაბ. I₂₄₋₃₅).² ამ ორი ძირითადი ჯგუფის გარდა გვხვდება სამკუთხედებით მოხატული კერამიკის ისეთი ნიმუშებიც, რომელთა ორნამენტი ატარებს როგორც ა, ისე ბ ჯგუფებისათვის დამახასიათებელ ნიშნებს, მაგრამ მათი სტილისტური ანალიზისათვის დღეისათვის საკმარისი მასალა არ მოგვეპოვება (იხ. ტაბ. II_{13, 14, 17, 19}).

ა ჯგუფის მოხატულობის ძირითადი ნაწილი ჭურჭლის ტანზე, ერთ ან ორ ფრიზადაა განლაგებული. სამკუთხედები ჩასმულია ჰორიზონტალურ ხაზებს შორის. ერთ ფრიზად განლაგებული სამკუთხედების ერთი ნაწილი მთლიანად ბადისებრი ორნამენტითაა შევსებული (ტაბ. I₁₋₉). სხვა ჭურჭლებზე დატანილი სამკუთხედების ერთი ნაწილი ბადისებრი ორნამენტით ნაწილობრივია შევსებული (ტაბ. I_{12,15,17}). ორ ეგზემპლარზე ბადისებრი ორნამენტით შევსებულ სამკუთხედებს შორის ჩახატულია სამკუთხედებით-ვე შევსებული სამკუთხედები (ტაბ. I_{10,11,13}). ერთ დოქზე შეუვსებელ სამკუთხედებს შორის ჩახატულია ბადისებრი ორნამენტით ნაწილობრივ შევსებული სამკუთხედი (ტაბ. I₁₄), ორი ჭურჭელი კი შეუვსებელი სამკუთხედებითაა შემკული (ტაბ. I_{16, 18}).

ორ ფრიზად განლაგებული სამკუთხედები ორნამენტის შემდეგი კომბინაციითაა წარმოდგენილი: ა 1 – ზედა ფრიზზე ბადისებრი ორნამენტი და ირიბი ხაზებია, ქვედაზე – ირიბი ხაზები (ტაბ. I₉); ა 2 – ორივე ფრიზზე ერთმანეთში ჩახატული სამკუთხედებია (ტაბ. I₂₀); ა 3 – ორივე ფრიზზე ირიბი ხაზებით შემკული სამკუთხედებია (ტაბ. I₂₁); ა 4 – ზედა ფრიზზე ერთმანეთში ჩახატული სამკუთხედებია, ქვედაზე კი ბადისებრი ორნამენტით შევსებული სამკუთხედები (ტაბ. I₂₂); ა 5 – ორივე ფრიზზე სამკუთხედები ბადისებრი ორნამენტითაა შევსებული (ტაბ. I₂₃). ა 5 ორნამენტით შემკულ ორყურა დოქზე

² თითოეული ნივთის აღმოჩენის ადგილი, სამარხის № ან შესაბამისი ფენა მითითებულია ტაბულების აღწერილობაში.

ბაზალეთიდან ფრიზების გასამიჯნავად თევზი-ფხური ორნამენტი გამოყენებული, ჭურჭლის შიდა პირი კი წვერით ქვემოთ მიმართული, ბადისებრი ორნამენტით შევსებული სამკუთხედებითაა დაფარული (ტაბ. I₂₃). აქვე უნდა ითქვას, რომ ორ ფრიზად მოხატული ყველა ჭურჭლის ყელი და ყური მოხატულია (ტაბ. I₁₉₋₂₃).

ბ ჯგუფის მოხატულობა ერთგვაროვანია – წვერით ქვემოთ მიმართული სამკუთხედები შევსებულია ირიბი ხაზებით. ამ მოხატულობის ცალკეულ ნიმუშებს შორის განსხვავება მხოლოდ ჭურჭლის ყელისა და მუცლის გაფორმებაში შეინიშნება – სამკუთხედების ზემოთ და ქვემოთ დატანილია ჰორიზონტალური ხაზები, ზიგზაგები, ბადე ან თევზიფხური ორნამენტი (ტაბ. I₂₄₋₃₄). ზემოთ აღწერილი ორნამენტის მსგავსია შავსაყდარა II-ის № 12 სამარხში აღმოჩენილ ერთ დოქზე არსებული მოხატულობა, თუმცა ამ შემთხვევაში ნახატში ჩართულია წვერით ზემოთ მიმართული სამკუთხედებიც (ტაბ. I₃₅). აღნიშნული ჭურჭელი ტიპოლოგიურად ახლოს დგას ბ ჯგუფის ორნამენტით შემკულ დოქებთან დაჭრილების სამაროვნიდან (ტაბ. I_{33,34}).

როგორც უკვე ითქვა, ა და ბ ჯგუფების მოხატულობის გარდა არსებობს სამკუთხედებით მოხატული კერამიკის კიდევ რამდენიმე ნიმუში, რომელთა გაერთიანება სტილისტური ნიშნების მიხედვით შეუძლებელია. მცხეთიჯვრის ეგზემპლარზე წვერით ქვემოთ და წვერით ზემოთ მიმართული სამკუთხედები ერთმანეთში კბილანე-ბივითაა ჩამჯდარი (ტაბ. II₁₄), ითხვისში მოპოვებული ერთი დოქის ყელსა და მხარზე წვერით ქვემოთ მიმართული, ერთმანეთში ჩახატული სამკუთხედებია, მუცელზე კი ჰორიზონტალური ხაზითაა გამოყოფილი ამავე ტიპის ორნამენტით შევსებული, წვერით ქვემოთ და ზემოთ მიმართული სამკუთხედები (ტაბ. II₁₇). ითხვისის მეორე დოქის ყელზე წვერით ქვემოთ მიმართული სამკუთხედებია, ტანის ძირითადი ნაწილი კი თევზიფხური და ბადისებრი ორნამენტითაა დაფარული (ტაბ. II₁₉). შავსაყდარაზე შემთხვევით მოპოვებულ დოქზე ა და ბ ჯგუფების ორნამენტთან ერთად მცირე ზომის მთლიანად შეღებილი სამკუთხედები – შევრონებია დატანილი (ტაბ. II₁₃).

როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, სამკუთხედებით მოხატული კერამიკის გაჩენა ქართლში მკვლევართა მიერ ძვ.წ. V ან IV საუკუნეში ივარაუდება და მისი წარმომავლობის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრებაა გამოთქმული. ამ ორნამენტის ქართლის ტერიტორიაზე გავრცელება ჩვენი აზრით, ორი მომენტი უნდა იყოს განპირობებული. პირველი ადგილობრივი გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის კერამიკაა, სადაც ხშირად გვხვდება ნაკაწრი ან ნაპრიალები, ბადისებრი ორნამენტით ან ირიბი ხაზებით შევსებული სამკუთხედები (ტაბ. II_{20-26,45,48}), რომლებიც ძალზე ახლოს დგას ჩვენი საკვლევი პერიოდის სამკუთხედების სტილთან (ნაკაწრი ორნამენტი –

ტაბ. II₂₇₋₃₁; წითელი საღებავით დატანილი – ტაბ. II₃₂₋₄₂). რაც შეეხება მეორე მომენტს, კერძოდ წითლად მოხატვის იდეის შემოტანას, იგი უთუოდ აქემენიდურ ირანთან ურთიერთობის შედეგი უნდა იყოს.

სამკუთხედების ბ ჯგუფის თარიღის განსაზღვრისას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ვანის მდიდრულ სამარხებს, სადაც წვერით ქვემოთ მიმართული სამკუთხედებით შემკულ ჭურჭელთან (ტაბ. I₃₀₋₃₂) ერთად იმპორტული მასალა და მონეტებია აღმოჩენილი, რაც ამ კომპლექსებს ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევრით ათარიღებს [10, გვ. 202; 11, გვ. 91]. ასეთივე მოხატულობა აქვს ტახტიძირში მოპოვებულ დოქებსაც (ტაბ. I₂₇₋₂₉), რომელთა თარიღი, ასევე იმპორტულ მასალაზე დაყრდნობით, ძვ.წ. IV ს-ით განისაზღვრება. ამგვარად, ბ ჯგუფის მოხატულობის თარიღი ძვ.წ. IV ს-ის მეორე ნახევარი უნდა იყოს.

ჯერ-ჯერობით არაა აღმოჩენილი ისეთი კარგად დათარიღებული კომპლექსები, რომელთა საშუალებით მოხდებოდა ა ჯგუფის მოხატულობის შედარებით ზუსტი თარიღის განსაზღვრა. ზედა თარიღისათვის შეიძლება გამოდგეს ვარსიმაანთკარის № 175 სამარხის კომპლექსი (ტაბ. VII₅₁₋₅₉), რომელშიც არქაული ტიპის ილარებია აღმოჩენილი (ტაბ. VII₅₈), თუმცა ზუსტი თარიღის განსაზღვრა ამ შემთხვევაში შეუძლებელია. ასეთივე სურათს იძლევა კუმჩის № 3 სამარხიც (ტაბ. VII₁₃₋₂₇), რომელშიც მოხატულ დოქებთან ერთად ძვ.წ. V ს-ისათვის დამახასიათებელი მინის სანელსაცხებლეა მოპოვებული (17, გვ. 72). ამგვარად, ა ჯგუფის მოხატულობის გაჩენის სავარაუდო თარიღად შეიძლება მივიჩნიოთ აქემენიდური ხანის ის მონაკვეთი, რომელიც წინ უსწრებდა ბ ჯგუფის ორნამენტის წარმოშობას. შემდგომ ხანაში ეს ორი ორნამენტი უნდა თანაარსებობდეს, რის მაგალითადაც შეიძლება გამოდგეს შავსაყდარა II-ის № 2 სამარხის კომპლექსი (ტაბ. VIII₁₆₋₁₈). აქ აღმოჩენილი ორი ჭურჭლიდან ერთი ა ჯგუფის ორნამენტითაა შემკული (ტაბ. VIII₁₆), მეორე კი როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, ბ ჯგუფის ორნამენტის მსგავსადაა მოხატული (ტაბ. VIII₁₈), თუმცა იგი ამ ორნამენტის კლასიკურ ნიმუშად ვერ ჩაითვლება.

სამკუთხედებით მოხატული კერამიკის გავითარების გვიანდელ ეტაპზე, კერძოდ ძვ.წ. III ს-ის პირველი ნახევრიდან, მათთან ერთად ჭურჭელზე ჩნდება შევრონები – მთლიანად შეღებილი სამკუთხედები. ეცოს ორ ეგზემპლარსა (ტაბ. II₇₉) და თელათგორის ნასახლარზე აღმოჩენილ ჭურჭლის ფრაგმენტზე (ტაბ. II₁₀) შევრონები და წვერით ზემოთ მიმართული, ბადისებრი ორნამენტით ნაწილობრივ შევსებული სამკუთხედები თანაბარი დატვირთვისაა.

2) სამადლოს სტილის მოხატულობა დატანილია ჭურჭლის ანგობირებულ ან ნაპრიალებზე დაპირზე. კერამიკა შემკულია შევრონებით,

ზომორფული და ანთროპომორფული ფიგურებით, გეომეტრიული ფორმებით (ტაბ. III_{1,2}; IV; V). ეს სტილი ხშირად დიდი ზომის ჭურჭელზეც – ქვევრებსა და თალარებზე გვხვდება (ტაბ. III₂; IV_{1,2,41}). ასეთი ორნამენტი დიდი რაოდენობით სამადლოს ნაქალაქარზე იქნა გამოვლენილი, კერძოდ კი მის ქვედა ელინისტურ ფენას უკავშირდება, რომელიც იმპორტულ მასალაზე – შავლაკიან სანელსაცხებლებსა და ლანგრებზე დაყრდნობით ძვ.წ. III ს-ით თარიღდება [30 გვ. 47]. სამადლოს სტილის მოხატულობა გამოვლენილია ისეთ ნასახლარებზე, როგორცაა მჭადიჯვრის გორა (ტაბ. III₁) და ციხიაგორა (ტაბ. V_{1,3}; VI_{7,18}). იგივე სტილი დადასტურებულია სამადლოს ზედა ელინისტურ ფენაშიაც, რომელიც ჩრდილო შავიზღვისპირეთიდან იმპორტირებული ამფორისკოსების (ტაბ. IV₃₂) საფუძველზე ძვ.წ. II ს-ით თარიღდება [30, გვ. 43, 47].

მხოლოდ შევრონებით შემკული ჭურჭელი ეცოს (ტაბ. II_{1,2}), მარადის (ტაბ. II₅), შავსაყდარას (ტაბ. VIII₁₀) და დაჭრილების (ტაბ. II₆) სამაროვნებიდან მართალია, ახლოს დგას სამადლოს სტილთან, მაგრამ იგი არ ატარებს ამ სტილისათვის დამახასიათებელ ყველა ნიშანს, ქრონოლოგიურად კი, ალბათ, ოდნავ ადრეულიც უნდა იყოს.

ქართლის არქეოლოგიურ ძეგლებზე დადასტურებულია უნიკალური კერამიკის რამდენიმე ნიმუში, რომლებზედაც სამადლოს სტილისაგან განსხვავებული ანთროპომორფული და ზომორფული გამოსახულებებია დატანილი (ტაბ. III_{3,4}). ნახატი ამ შემთხვევაშიც მონოქრომულია და ჭურჭლის ანგობირებულ და გაპრიალებულ ზედაპირზეა შესრულებული. ამ მოხატულობის ორი ნიმუში ნატახტარიდან, მათი სამარხეული კომპლექსებიდან გამოძინარე (ტაბ. VIII_{1,7}; VIII₁₅), წინ უსწრებს სამადლოს სტილს და სამკუთხედების სტილის ბ ჯგუფის თანადროულია.

ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ სამადლოს სტილის ჩამოყალიბებაში მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა როგორც წინამორბედ ხანაში გაკვრელებულმა კერამიკამ, ისე იმ ახალმა მოვლენებმა, რაც ქართლის სამეფოს ელინისტურ სამყაროსთან ურთიერთობის შედეგი უნდა იყოს.

3) სამადლოს სტილის პარალელურად, სამადლოს ნაქალაქარის ქვედა ელინისტურ ფენაში [31, გვ. 12, 25, ტაბ. VII₆₄, XXV_{321,322}] გვხვდება გამარტივებული მოხატულობა, რომელსაც ჩვენ კაზრეთის სტილს ვუწოდებთ – ჭურჭლის უხეშ ან ნაპრიალებ ზედაპირზე წითელი საღებავია დატანილი, ორნამენტს კი შეღებილ ნაწილებს შორის დატოვებული ჰორიზონტალური ხაზები ქმნის (ტაბ. VI_{1-4,9-12,14,19}). ასეთი კერამიკა მრავლადაა ციხიაგორისა [13, გვ. 58, ტაბ. III₂, V₁] და თელათგორის [42, გვ. 67, ტაბ. 166] ნასახლარების გვიანელინისტურ ფენებში. იგი გვხვდება სამაროვნებზეც (ტაბ. VI_{3,4,10,11,14}). ასეთი მასალა განსაკუთრებულად დამა-

ხასიათებელია კაზრეთის თელების ველის სამაროვნისათვის (ტაბ. X_{1-13,35-42}), რომელიც ძვ.წ. პირველი ს-ის I ნახევრით თარიღდება.

4) სამთავროს სტილის მოხატულობა დატანილია ჭურჭლის ხაოიან ზედაპირზე და წარმოდგენილია ჰორიზონტალური ხაზებით, ზიგზაგებით, წერტილებითა და ლენტისებური ორნამენტით (ტაბ. VI_{5,6,8,13,15-17,20-41}). ამ სტილის ზოგიერთი დეტალი წინამორბედი სტილების ორნამენტშიც გვხვდება, თუმცა იქ ისინი მეორეხარისხოვან როლს თამაშობენ. ამ სტილის კერამიკის უადრესი ნიმუშები თანაარსებობს სამადლოსა და კაზრეთის სტილების გვიანდელ ნიმუშებთან ერთად თელათგორის ნასახლარზე [42, ტაბ. 166-167]. ბამბების სამაროვანზე შესწავლილ კომპლექსებს, რომლებიც სამთავროს სტილის კერამიკას შეიცავს (ტაბ. X_{14-19,20-34}), ძვ.წ. I ს-ის მეორე ნახევრითა და ახ.წ. I ს-ის პირველი ნახევრით ათარიღებს აქ აღმოჩენილი პართული მონეტები. დაახლოებით ამავე პერიოდით თარიღდება ალაიანსა (ტაბ. VI_{27,29}) და სამთავროში (ტაბ. VI_{28,32}) აღმოჩენილი ანალოგიური მასალაც.

G. Narimanishvili, V. Shatberashvili

THE PAINTED POTTERY OF ACHAEMENID AND POSTACHAEMENID PERIODS FROM KARTLI

(Stylistic analysis, chronology)

Summary

In this work we consider the red painted pottery of 5th-1st c.c. B.C. from Kartli. Based on stylistic analysis four styles of painting are distinguished: 1) The Triangles; 2) The Samadlo style; 3) The Kazreti style; 4) The Samtavro style.

1. Triangles are coated on the polished or engobed surfaces of vessels. The style is divided into two main groups a) triangles with their top to up and b) triangles with the top to the bottom of the vessel.

The painting of group A) is disposed in one or two rows. The triangles are filled with netlike ornament (wholly or partially), with triangles painted in each other or with sidelong lines. Some triangles are not filled. The ornamentation of group A) is spread in Achaemenid and Postachaemenid epoches. It takes its origin both from the triangular style painting which was spread on the territory of Achaemenid Iran and from incised or polished triangular ornament which we meet on the vessels from remains of Late Bronze-Developed Iron Age, unearthed in Georgia.

The painting of group B) is disposed in one row. Triangles are filled with sidelong lines. Herring-bone ornament, zigzags and horizontal

lines usually are painted on the neck and on the widest part of the body of vessels. Based on Greek import, group B is dated to the second half of 4th B.C. – the beginning of the 3rd cent. B.C.

2. Samadlo style. The painting is made on the polished or engobed surfaces of vessels. The pottery is decorated with zoomorphic and anthropomorphic figures and geometrical forms. Chevrons – fully coloured triangles are disposed in one or two rows, as usual with the top to the bottom of the vessel. They are one of the most important details of this style. The earliest examples of chevrons occur in combination with triangles from the beginning of the 3rd cent. B.C. This style is often met on big vessels (pythoi). Samadlo style dominates in the Samadlo lower Hellenistic layer and synchronous archaeological remains and, on the basis of imported pottery, is dated to the middle of the 3rd cent. B.C. and the beginning of the 2nd cent. B.C. The Samadlo style continues its existence in the upper Hellenistic layer of Samadlo settlement. At the same time simplified and degraded painting appears – it is laid on rough surface, the decoration is achieved by colouring the main part of the vessel.

3. Kazreti style is represented by the mentioned painting. This material prevails on the Telebisveli burial-ground in Kazreti. This style is spread from the second half of the 2nd cent. B.C. to the first half of 1st cent. B.C.

4. The last, Samtavro style painting is coated on rough surface. It is represented by zigzags, waves, fillets and points. We meet details of this style in previous styles, but they have secondary importance there. The Samtavro style, based on coins, is dated to the second half of the 1st cent. B.C. – first half of the 1st cent. A.D.

ლიტერატურა

1. აბრამიშვილი რ., გიგუაშვილი ნ., კახიანი კ. ღრმახევისთავის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1980.

2. ამირანაშვილი ჯ. საკრაველის სამაროვანი. – ძმ, № 3 (98), 1997, გვ. 15-17.

3. აფაქიძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ., გიუნაშვილი გ., დავლიანი რ., ნარიშანიშვილი გ., სადრაძე ვ., ძნელაძე მ., ირემაშვილი შ., ნონეშვილი ა., ხეცურიანი ლ., გაგაშვილი ე. მცხეთის ექსპედიცია 1989-92 წლებში, საველე არქეოლოგიური კვლევა-ძიების მოკლე ანგარიშები. თბ., 1992 წ. (ხელნაწერი. ინახება არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის არქეოლოგიური ძეგლებისა და პუბლიკაციების განყოფილებაში).

4. ბრაგვაძე ზ., დავითაშვილი ა. მცხეთი-ჯვრის სამაროვანი. თბ., 1993.

5. ბონჩაძე ა., ანტიკური ხანის სამარხები თეთრიწყაროდან. – მსკა, III, 1963, გვ. 27-38.

6. გავთშიძე ი., თრიალეთის სამაროვნები, III. თბ., 1982.

7. დავლიანი რ., სადრაძე ვ., ნარეკვავის ნამოსახლარი და სამაროვანი. თბ., 1993.

8. დავლიანი ც., ქვემო ქართლის (თრიალეთის) კულტურა ძვ. წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევარში. თბ., 1983.

9. თოლორდავა ვ., დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში. თბ., 1983.

10. თოლორდავა ვ., ვანის ცენტრალური ტერასის გათხრების შედეგები. – ვანი VIII, თბ., 1986, გვ. 79-92.

11. ლორთქიფანიძე ო., ფუთურიძე რ., თოლორდავა ვ., ჭყონია ა., არქეოლოგიური გათხრები ვანში 1969 წელს. – ვანი I, თბ., 1972, გვ. 198-242.

12. მარგიშვილი ს. ანტიკური ხანის მდიდრული სამარხები ალგეთის ხეობიდან. თბ., 1992.

13. მახარაძე ზ. ახალი აღმოჩენები ციხიაგორაზე. – ძიებანი, № 4, 1999, გვ. 57-59.

14. მირიანაშვილი ნ. შიდა ქართლის მატეორიული კულტურის ისტორიიდან. თბ., 1983.

15. ნაკაიძე ნ. ქვევრსამარხები დაჭრილების სამაროვნიდან. – კად, 1986, გვ. 22-40.

16. რამიშვილი რ., წითლანაძე ლ., ჯორბენაძე ბ. ძვ.წ. VII-III სს.-ის ძეგლები დუშეთის რაიონიდან. – ძმ, № 3 (98), 1997, გვ. 12-14.

17. საგინაშვილი მ. მინის სანელსაცხებლეების – Kohl-Tube-ის გავრცელება საქართველოში. – ძიებანი, № 3, 2000, გვ. 72-76.

18. სინაურიძე მ. კაზრეთის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1985.

19. შატბერაშვილი ვ. ეცოს სამაროვანი. – ძმ, № 3 (98), 1997, გვ. 18-19.

20. შატბერაშვილი ვ. ეცოს სამაროვნის ქრონოლოგიის საკითხი. – ძიებანი, № 3, 1999, გვ. 57-67.

21. ძნელაძე მ. ადრეელინისტური ხანის ახლად აღმოჩენილი ძეგლი ქვემო ქართლიდან. – ძმ, № 1, 1989, გვ. 42-47.

22. წითლანაძე ლ. ვარსიმანთკარის სამაროვანი. – ჟინვალი, I, თბ., 1983, გვ. 52-76.

23. ხანუტაიშვილი დ. უფლისციხე, I. თბ., 1964.

24. ხანუტაიშვილი დ. უფლისციხე, II. თბ., 1970.

25. ჯაფახიშვილი ა., ღლონტი ლ. ურბნისი, I. თბ., 1962.

26. ჯაფარიძე ო. არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში. თბ., 1969.

27. ჯინჯისაშვილი გ. ძვ.წ. I-ახ.წ. I სს.-ის ქვევრსამარხები საყარაულო სერიდან. – კაბ, 1980, გვ. 42-59.

28. ჯღარკავა თ. კამარახევის სამაროვანი. – მცხეთა, VI, თბ., 1983, გვ. 139-190.

29. აპაკიძე ა., ნიკოლაიშვილი ვ., ნარმანიშვილი გ., დავლიანიძე რ., სადრადე ვ., ხეცურიანი ლ., ირემაშვილი შ., ნონეშვილი ა. Мцхетская экспедиция. – ПАИ, 1987 (1995), с. 83-89.

30. Гагошидзе Ю. Самадло, археологические раскопки. Тб., 1979.

31. Гагошидзе Ю. Самадло, каталог. Тб., 1981.

32. Гогелия Д., Челидзе М., Авалишвили Г. О полевых работах Квемо-Картлийской экспедиции в 1985-86 гг. – ПАИ, 1986 (1991), с. 10-14.

33. Кахиани К., Глигвашвили Э., Дзneladze M., Кереселидзе Г., Цквინიიძე З. Археологические исследования Машаверского ущелья в 1984-86 гг., ПАИ, 1986 (1991), с. 51-59.

34. Куфтин Б.А. Археологические раскопки 1947 года в Цалкинском районе. Тб., 1948.

35. Лордкиანიძე О., Пугуриძე რ., მათიშვილი ნ., კვირკველია გ., ჩკონია ა., პირცხალავა მ., კიპიანი გ., ინაური გ. Археологические исследования Ванского городища. – ПАИ, 1987 (1995), с. 93-100.

36. ნარიძე გ. Археологическое исследование могильника в с. Нацаргора. – ПАИ, 1988 (1997), с. 85-87.

37. ნარმანიშვილი გ.კ. Керамика Картли V-I вв. до н.э. Тб., 1990.

38. რამიშვილი რ., ჯორბენადე ვ., ჩიკოვანი გ., გლოტი მ., გოგოური გ., ციტლანაძე ლ., მუხიგულაშვილი ნ., ჩიხლაძე ვ., რობაკიძე ც., ლომიძე ც., ციკლაური ი., რეუღიშვილი გ., მარგველაშვილი მ., კალანდაძე ჰ., ბუჩუკური ა., გამეხარდაშვილი მ., ცერეტელი კ., ციკლაური გ. Археологическое изучение Арагвского ущелья. – ПАИ, 1984-85 (1987), с. 74-89.

39. Техов Б. Раскопки в с. Стырфаз. – ПАИ, 1977 (1979), с. 95-109.

40. ტუშიშვილი ნ., ამირანაშვილი დ., მარგიშვილი ს. Археологическая экспедиция Алгетского ущелья. – ПАИ, 1984-85 (1987), с. 20-21.

41. ტუშიშვილი ნ., მარგიშვილი ს. Алгетская экспедиция в 1987 г. – ПАИ, 1987 (1995), с. 24-30.

42. ცკიტიშვილი გ., გვეტაძე დ., კვიტაშვილი რ., მახარაძე ჰ., კაზახიშვილი ლ. Экспедиция Каспского района. – ПАИ, 1986 (1991), с. 65-67.

43. Dzneladze M., Chubuluri N. Das Früh-hellenistische neuendekte Denkmal aus Kvemo Kartli (Grabstätte von Abulmugi). Preprintp Tbilissi, 1991.

44. Unterwegs zum Goldenen Vlies. Archäologische Funde aus Georgien, Saarbrücken, 1995.

45. Zkitishvili G. Der Frühhellenistische Feuertempel von Kavtiskhevi. – AA, 1995, S. 83-98.

ტაბულების აღწერილობა

ტაბ. I – 1. შავსაყდარა II (იხ. ტაბ. VIII₁₆); 2. კამარახევი (იხ. ტაბ. VII₆₅); 3. მცხეთიჯვარი [4, ტაბ. IX]; 4. ასურეთი [37, სურ. 579]; 5. პაპიგორა [40, გვ. 20, ტაბ. XXI₁₅]; 6. ჩალიბირა გორები [44, kat. № 385]; 7. ეცო (იხ. ტაბ. IX₁₀); 8. ცხრაძმა (გამოუქვეყნებელი); 9. ეცო (იხ. ტაბ. IX₁); 10. შავსაყდარა [37, სურ. 571]; 11. კამარახევი (იხ. ტაბ. VII₃); 12. ვარსიმიანთკარი [16, გვ. 12, სურ. 1]; 13. თბილისი [37, სურ. 561]; 14. საკრაველი [2, გვ. 16, სურ. 1]; 15. ეცო [19, გვ. 19, სურ. 3]; 16. ეცო [19, გვ. 19]; 17. ნაცარგორა (იხ. ტაბ. VII₄₄); 18. პაპიგორა [40, გვ. 20, ტაბ. XXI₁₁]; 19. აბულმუგი (იხ. ტაბ. VII₁₁); 20. ვარსიმიანთკარი [22, გვ. 59, ტაბ. XX₁; გვ. 142, სურ. 558]; 21. კუშჩი (იხ. ტაბ. VII₁₃); 22. კუშჩი (იხ. ტაბ. VII₁₄); 23. ბაზალეთი [43, სურ. 161]; 24. მცხეთიჯვარი [4, ტაბ. IX]; 25. მცხეთიჯვარი [4, ტაბ. IX]; 26. დირბი [37, სურ. 562]; 27-29. ტახტიდირი (გამოუქვეყნებელი); 30. ვანი [35, გვ. 93, ტაბ. 182]; 31. ვანი [10, გვ. 91, ტაბ. 774]; 32. ვანი [11, გვ. 202, ტაბ. 176]; 33. დაჭრილები (იხ. ტაბ. VIII₄₄); 34. დაჭრილები (იხ. ტაბ. VIII₂₇); 35. შავსაყდარა II (იხ. ტაბ. VIII₁₈).

ტაბ. II – 1. ეცო (იხ. ტაბ. IX₃₀); 2. ეცო [19, გვ. 19]; 3. ბაბებეი (იხ. ტაბ. X₄₃); 4. ოხერა (იხ. ტაბ. VII₆₈); 5. მარაბდა (გამოუქვეყნებელი); 6. დაჭრილები (იხ. ტაბ. VIII₁₉); 7. ეცო [19, გვ. 19, სურ. 1]; 8. ეცო [20, გვ. 19, 61, ტაბ. II₈₅₋₁]; 9. ეცო (იხ. ტაბ. IX₂₀); 10. თელათგორი [42, გვ. 65, ტაბ. 168]; 11. ასურეთი [37, გვ. 142, სურ. 524]; 12. შავსაყდარა II [41, ტაბ. 27₄; 12, გვ. 52, ტაბ. XI₄]; 13. შავსაყდარა (გამოუქვეყნებელი); 14. მცხეთიჯვარი [4, ტაბ. IX]; 15. კამარახევი (იხ. ტაბ. VII₄₉); 16. აბულმუგი [43, ტაბ. VI]; 17. ითხვისი [44, გვ. 126, № 286]; 18. ღრმასხევისთავი (იხ. ტაბ. VII₃₀); 19. ითხვისი [44, გვ. 126, № 285]; 20-26. გვიანბრინჯაო-რკინის ხანის ნაპრიალები ან ნაკაწრი სამკუთხედებით შემკული ჭურჭლის ნიმუშები [7, ტაბ. XXVIII, LIX, LXXVIII, LXXIX]; 27-31. ამოკაწრული ორნამენტის ნიმუშები; 32-42. წითელი საღებავით დატანილი ორნამენტის ნიმუშები.

ტაბ. III – 1. მჭადიჯვრის გორა [38, ტაბ. CXLIX₁]; 2. სამადლო, ქვედა ელინისტური ფენა [31, გვ. 20-21, ტაბ. XVIII₂₃₄]; 3. ნატახტარი II (იხ. ტაბ. VIII₄); 4. ნატახტარი II (იხ. ტაბ. VIII₁₅).

ტაბ. IV – 1. სამადლო, ქვედა ელინისტური ფენა [31, გვ. 20, ტაბ. XVI₂₃₃, XVII₂₃₃]; 2. სამადლო, ქვედა ელინისტური ფენა [31, გვ. 19, ტაბ. XV]; 3-31. სამადლო, ქვედა ელინისტური ფენა [31, ტაბ. XIV, XXXIX_{583, 574}, XLVIII_{714, 715, 716}; LI_{757, 759}, LII]; 32. სამადლო, ამფორისკი, ზედა ელინისტური ფენა [31, გვ. 34, pl. XLI₅₉₆]; 33. სამადლო, შავლაკიანი უნგვენტარიუმი, ქვედა ელინისტური ფენა [31, გვ. 20, ტაბ. XIX₂₃₁]; 34, 36. სამადლო, შავლაკიანი უნგვენტარიუმების ფრაგმენტები, ქვედა ელინისტური ფენა [31, გვ. 10-11, ტაბ. V_{32, 39}]; 35. სამადლო, შავლაკიანი ლანგარი, ქვედა ელინისტური ფენა [31, გვ. 20, ტაბ. XIX₂₃₀]; 37, 38, 40, 42. სამადლო, ელინისტური ფენა [31, გვ. 11, 13, ტაბ. VI₅₀, VII_{71, 73, 78}]; 39, 41. სამადლო, ქვედა ელინისტური ფენა [31, გვ. 24-25, ტაბ. XXV].

ტაბ. V – 1-3. ციხიაგორა [45, გვ. 90, სურ. 9-11].

ტაბ. VI – 1-2. ციხიაგორა [13, გვ. 57-58, ტაბ. III₂, V₁]; 3, 4, 5. ეცო (იხ. ტაბ. X_{55, 64, 54}); 6, 8, 13, 15. თელათგორი [42 გვ. 67, ტაბ. 166]; 7, 19. ციხიაგორა [13, გვ. 57-58, ტაბ. III₁₇; IV₁₀]; 9, 12, 18]. თელათგორი [42 გვ. 67, ტაბ. 166]; 10, 11, 14. კაზრეთი (იხ. ტაბ. X_{1, 35}); 16. დაჭრილები (იხ. ტაბ. VIII₃₂); 17. თეთრიწყარო [5, გვ. 63, ტაბ. I₁]; 20-22. ბამბები (იხ. ტაბ. X_{23, 14, 25}); 23-26, 30, 31, 35, 36, 40, 41. ბამბები [24, გვ. 124-126, ტაბ. XVIII, XX]; 27, 29. ალაიანი [14, გვ. 35-36, სურ. 16, 18]; 28. სამთავრო [9, გვ. 55, ტაბ. XLVII₁]; 32-34, 37-39. საყარაულო სერი [27, ტაბ. XLII₄, XLIV₁₀, XLVI₁, XLIII₈, XLV₁, XLIX₄].

ტაბ. VII – 1-12. აბულმუგი, სამ. № 2 [21, გვ. 42-47, ტაბ. II; 33, გვ. 54, ტაბ. 133]; 13-27. კუმჩი, სამ. № 3 [34, გვ. 8-10, ტაბ. II; 6, გვ. 49-52, ტაბ. VI_{III}]; 28-37. ღრმახვევისთავი, სამ. № 91 [1, გვ. 162-163, ტაბ. 138]; 38-44. ნაცარგორა, სამ. № 167 [36, გვ. 85, ტაბ. 73]; 45-50. კამარახევი, სამ. № 47, [28, სურ. 1094-1099; 37, სურ. 563]; 51-59. ვარსიმაანთკარი, სამ. № 175 [38, ტაბ. CXLII]; 60-63. კამარახევი, სამ. № 32, [28, სურ. 1047-1050; 37, სურ. 573]; 64-65. კამარახევი, სამ. № 9 [28, სურ. 956-957; 37, სურ. 562]; 66-73. ოხერა, სამ. № 1 [29, გვ. 83, ტაბ. 178].

ტაბ. VIII – 1-7. ნატახტარი II [3, ტაბ. IV]; 8-10. შავსაყდარა II, სამ. № 13 [41, გვ. 26, ტაბ. 31; 12, გვ. 42-65, ტაბ. XVI]; 11-15. ნატახტარი II [3, ტაბ. XXII]; 16-18. შავსაყდარა II, სამ. № 12 [41, გვ. 26, ტაბ. 30; 12, გვ. 43-65, ტაბ. XV]; 19-23. დაჭრილები, სამ. № 8 [15, გვ. 32, ტაბ. XXX; 9, გვ. 45, ტაბ. XXXVI; 37, სურ. 574]; 24-28. დაჭრილები, სამ. № 10 [15, გვ. 33, ტაბ. XXXI; 9, გვ. 45, ტაბ. XXXVII₁₋₅; 37, სურ. 576];

29-39. დაჭრილები, სამ. № 11 [15, გვ. 33, ტაბ. XXXII; 9, გვ. 45, ტაბ. XXXVI₁₋₁₁; 37, სურ. 577]; 40-45. დაჭრილები, სამ. № 18 [15, გვ. 36, ტაბ. XXXVI; 9, გვ. 45-46, ტაბ. XXXV₁₃₋₁₈; 37, სურ. 575].

ტაბ. IX – 1-8. ეცო, სამ. № 74 [20, გვ. 60, ტაბ. I_{74-1, 8}]; 9-19. ეცო, სამ. № 87 [20, გვ. 60, ტაბ. I₈₇₋₁₋₁₅]; 20-28. ეცო, სამ. № 80 [20, გვ. 61, ტაბ. II_{80-1, 8}]; 29-39. ეცო, სამ. № 88 [19, გვ. 19].

ტაბ. X – 1-13. კაზრეთი, სამ. № 14 [18, გვ. 35-38, ტაბ. XVIII; 37, სურ. 411]; 14-19. ბამბები, სამ. № 7 [23, გვ. 81; 24, ტაბ. XXII-XXIII]; 20-34. ბამბები, სამ. № 8 [23, გვ. 80, ტაბ. XXVIII, XLIX, LIV₁₃₋₁₄]; 24, ტაბ. XXII-XXIII]; 35-42. კაზრეთი, სამ. № 5 [18, გვ. 33-35, ტაბ. XX]; 43-53. ბამბები, სამ. № 1 [23, გვ. 75-76, ტაბ. XLIV]; 54-62. ეცო, სამ. № 88 [20, გვ. 61, ტაბ. II_{88-1, 10}]; 63-78. ეცო, სამ. № 74 [20, გვ. 61, ტაბ. III_{16-1, 12}]; 79-88. სტირფაზი, სამ. № 74 [39, გვ. 95-109, ტაბ. L].

Description of plates

Pl. I. – 1. Shavsakdara II (see pl. VIII₁₆); 2. Kamarachevi (see pl. VII₆₅); 3. Mtskhetijvari [4, pl. IX]; 4. Asureti [37, fig. 579]; 5. Papigora [40, p. 20, pl. XXI₁₅]; 6. Chalipira gorebi [44, kat. № 385]; 7. Etso (see pl. IX₁₀); 8. Tskhradzma (unpublished); 9. Etso (see pl. IX₁); 10. Shavsakdara [37, fig. 571]; 11. Kamarakhevi (see pl. VII₃); 12. Varsimaantkari [16, p. 12, fig. 1]; 13. Tbilisi [37, fig. 561]; 14. Sakraveli [2, p. 16, fig. 1]; 15. Etso [19, p. 19, fig. 3]; 16. Etso [19, p. 19]; 17. Natsargora (see pl. VII₄₄); 18. Papigora [40, p. 20, pl. XXI₁₁]; 19. Abulmugi (see pl. VII₁₁); 20. Varsimaantkari [22, p. 59, pl. XX₁; p. 142, fig. 558]; 21. Kushchi (see pl. VII₁₃); 22. Kushchi (see pl. VII₁₄); 23. Bazaleti [44, fig. 161]; 24. Mtskhetijvari [4, pl. IX]; 25. Mtskhetijvari [4, pl. IX]; 26. Dirbi [37, fig. 562]; 27-29. Takhtidziri (unpublished); 30. Vani [35, p. 93, pl. 182]; 31. Vani [10, p. 91, pl. 77₄]; 32. Vani [11, p. 202, pl. 176]; 33. Dachrilebi (see pl. VIII₄₄); 34. Dachrilebi (see pl. VIII₂₇); 35. Shavsakdara II (see pl. VIII₁₈).

Pl. II – 1. Etso (see pl. IX₃₀); 2. Etso [19, p. 19]; 3. Bambebi (see pl. X₄₃); 4. Okhera (see pl. VII₆₈); 5. Marabda (unpublished); 6. Dachrilebi (see pl. VIII₁₉); 7. Etso [19, p. 19, fig. 1]; 8. Etso [20, p. 61, pl. II₈₅₋₁]; 9. Etso (see pl. IX₂₀); 10. Telatgori [42, p. 65, pl. 168]; 11. Asureti [37, p. 142, fig. 524]; 12. Shavsakdara II [41, pl. 27₄; 12, p. 52, pl. XI₄]; 13. Shavsakdara (unpublished); 14. Mtskhetijvari [4, pl. IX]; 15. Kamarakhevi (see pl. VII₄₉); 16. Abulmugi [43, pl. VI]; 17. Itkvisi [44, p. 126, cat. № 286]; 18. Ghrmakhevistavi (see pl. VII₃₀); 19. Itkvisi [44, p. 126, cat. № 285]; 20-26. The examples of Late Bronze-Iron age pottery

ornamented by incised triangles [7, pl. XXVIII, LIX, LXXVIII, LXXIX]; 27-31. The examples of incised ornament; 32-42. The examples of painted ornament.

Pl. III – 1. Mchadijvris gora [38, pl. CXLIX₁]; 2. Samadlo, lower Hellenistic layer [31, p. 20-21, pl. XVIII₂₃₄]; 3. Natakhtari II (see pl. VIII₄); 4. Natakhtari II (see pl. VIII₁₅).

Pl. IV – 1. Samadlo, lower Hellenistic layer [31, p. 20, pl. XVI₂₃₃, XVII₂₃₃]; 2. Samadlo, lower Hellenistic layer [31, p. 19, pl. XV]; 3-31. Samadlo, lower Hellenistic layer [31, pl. XIV, XXXIX_{583, 574}, XLVIII_{714, 715, 716}; LI_{757, 759}, LII]; 32. Samadlo, amphorisk, upper Hellenistic layer [31, p. 34, pl. XLI₅₉₆]; 33. Samadlo, black-glazed unguentaria, lower Hellenistic layer [31, p. 20, pl. XIX₂₃₁]; 34, 36. Samadlo, black-glazed unguentariae, lower Hellenistic layer [31, p. 10-11, pl. V_{32, 39}]; 35. Samadlo, blackglazed tray, lower Hellenistic layer [31, p. 20, pl. XIX₂₃₀]; 37, 38, 40, 42. Samadlo, Hellenistic layer [31, p. 11, 13, pl. VI₅₀, VII_{71, 73, 78}]; 39, 41. Samadlo, lower Hellenistic layer [31, p. 24-25, pl. XXV].

Pl. V – 1-3. Tsikhiagora [45, p. 90, fig. 9-11].

Pl. VI – 1-2. Tsikhiagora, lower Hellenistic layer [13, p. 57-58, pl. III₂, V₁]; 3, 4, 5. Etso (see pl. X_{54, 55, 64}); 6, 8, 13, 15. Telatgori [42, p. 67, pl. 166]; 7, 19. Tsikhiagora, lower Hellenistic layer [13, p. 57-58, pl. III₁₇, IV₁₀]; 9, 12, 18. Telatgori [42, p. 67, pl. 166]; 10, 11, 14. Kasreti (see pl. X_{1, 35}); 16. Dachrilebi (see pl. VIII₃₂); 17. Tetrtskaro [5, p. 63, pl. I₁]; 20-22. Uplistsikhe (Bambebi – see pl. X_{23, 14, 25}); 23-26, 30, 31, 35, 36, 40, 41. Uplistsikhe (Bambebi, upper Hellenistic layer) [24, p. 124, 126, pl. XVIII, XX]; 27, 29. Aghaiani [14, p. 35-36, fig. 16, 18]; 28. Samtavro [9, p. 55, pl. XLVII₁]; 32-34, 37-39. Saqaraulo Seri [27, pl. XLII₄, XLIV₁₀, XLVI₁, XLIII₈, XLV₁, XLIX₄].

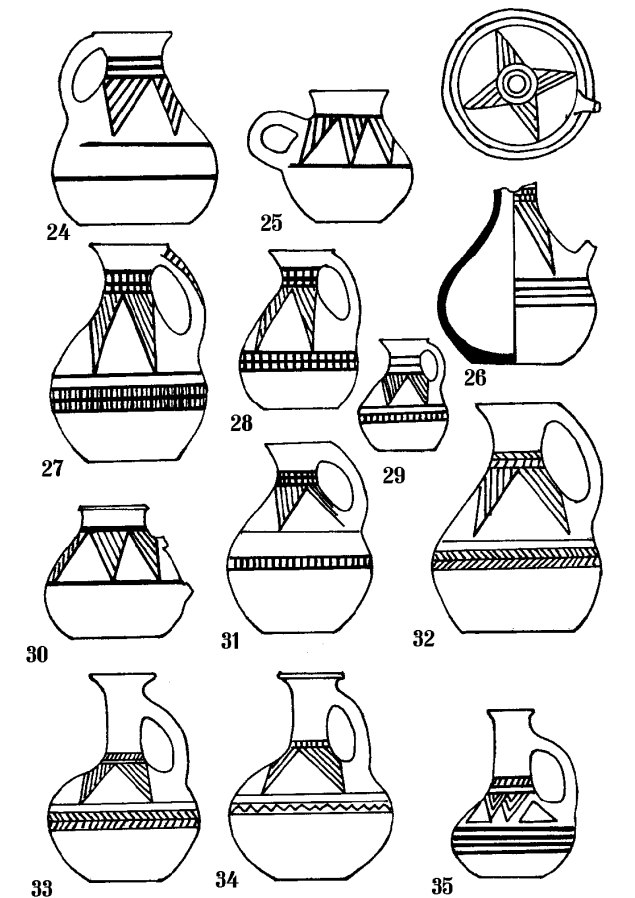
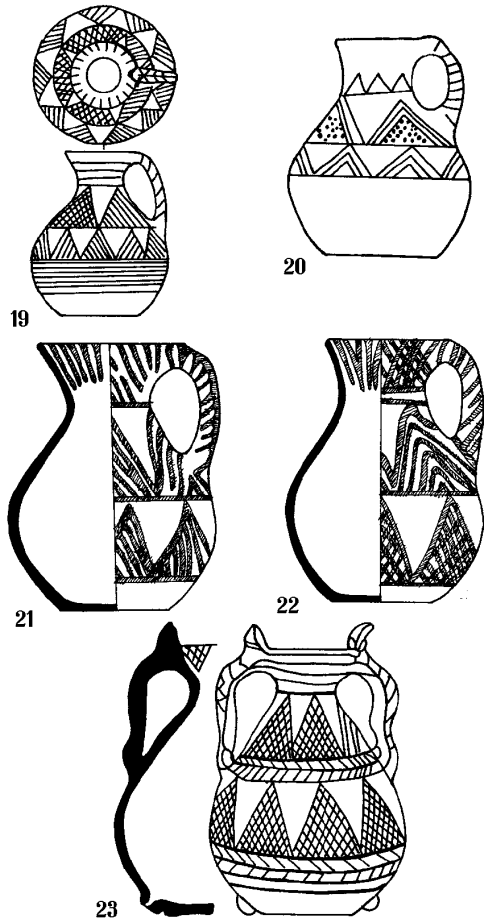
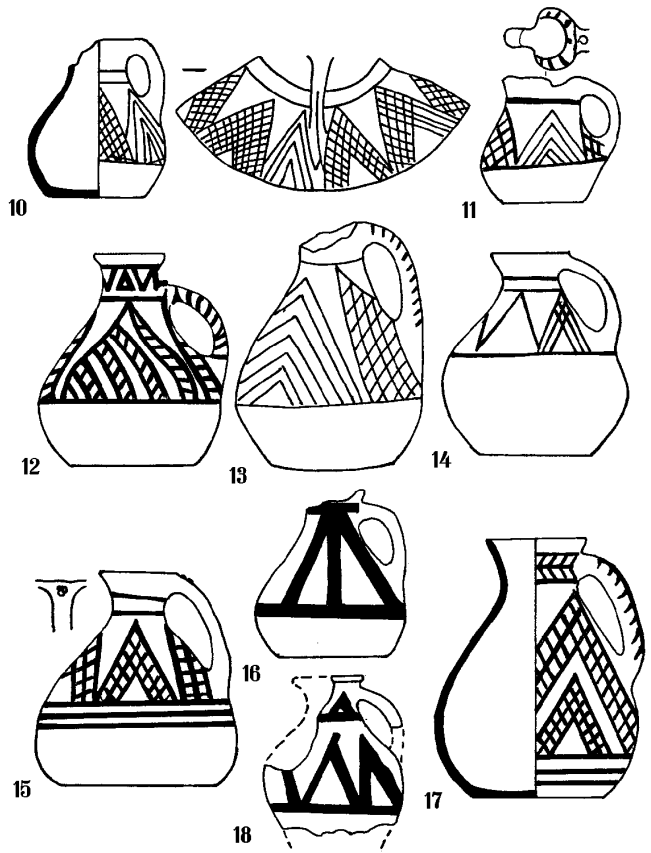
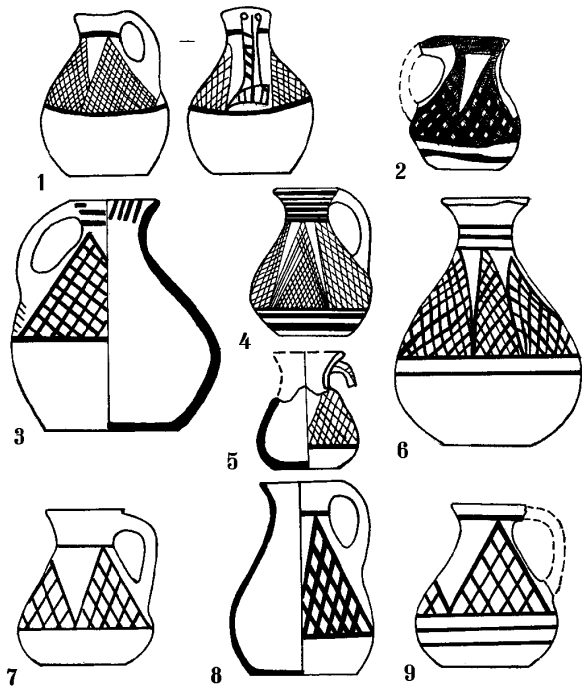
Pl. VII – 1-12. Abulmugi, gr. No 2 [21, p. 42-47, pl. II; 33, p. 54, pl. 133]; 13-27. Kushchi, gr. No 3 [34, p. 8-10, pl. II; 6, p. 49-52, pl. VI_{III}]; 28-37. Ghrmakhevistavi, gr. No. 91 [1, p. 162-163, pl. 138]; 38-44. Natsargora, gr. No. 167 [36, p. 85, pl. 73]; 45-50. Kamarakhevi, gr. No. 47 [28, fig. 1094-1099; 37, fig. 563]; 51-59. Varsimaantkari, gr. No. 175 [38, pl. CXLII]; 60-63. Kamarakhevi, gr. No. 32 [28, fig. 1047-1050; 37, fig. 573]; 64-65. Kamarakhevi, gr. No. 9 [28, fig. 956-957; 37, fig. 562]; 66-73. Okhera [29, p. 83, pl. 178].

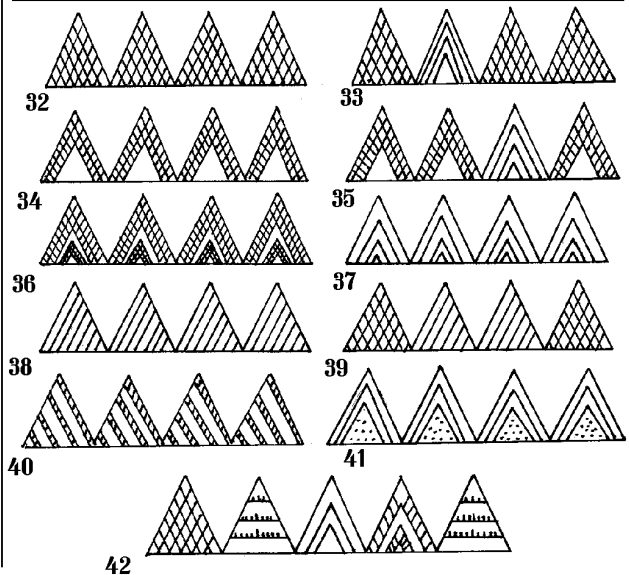
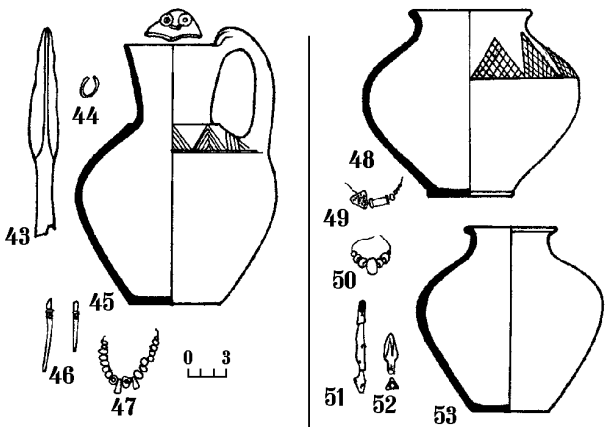
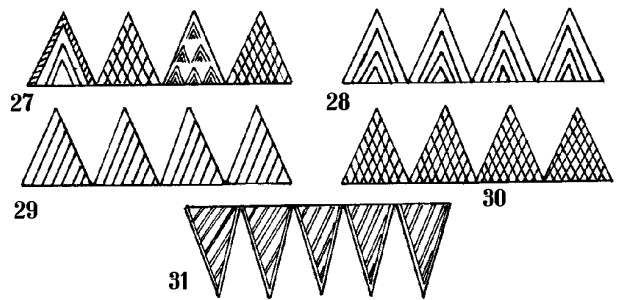
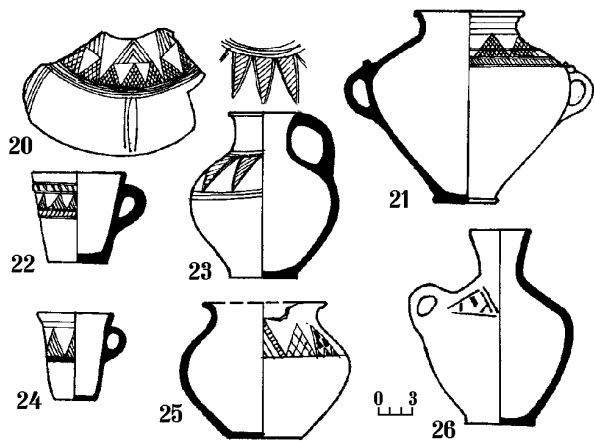
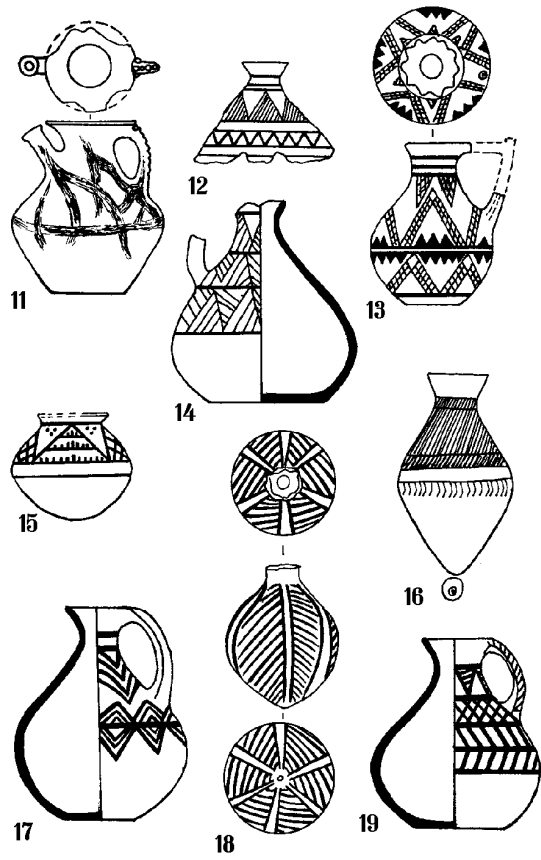
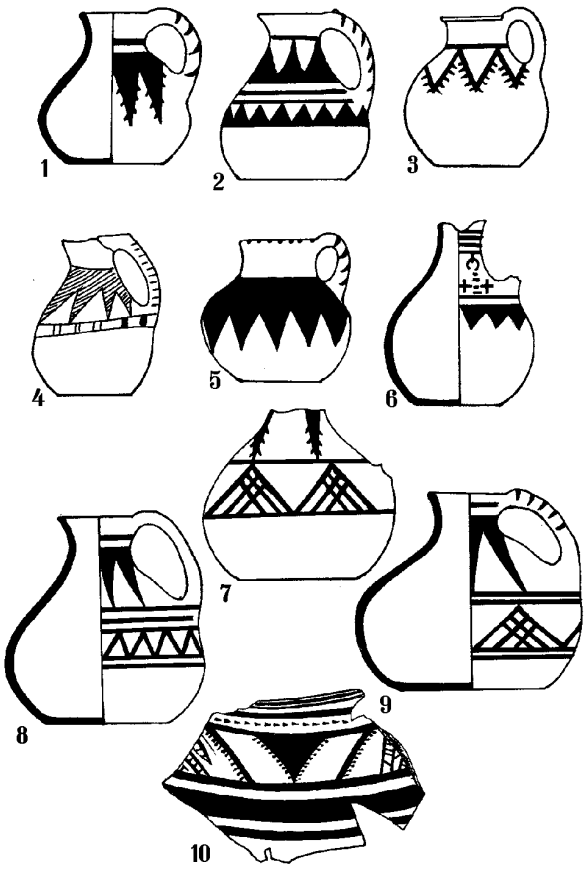
Pl. VIII – 1-7. Natakhtari II [3, pl. IV]; 8-10. Shavsaqdara, gr. No. 13 [41, p. 26, pl. 31; 12, p. 42-65, pl. XVI]; 11-15. Natakhtari II [3, pl. XXII]; 16-18. Shavsaqdara, gr. No. 12 [41, p. 26, pl. 30; 12, 43-65, pl. XV]; 19-23. Dachrilebi, gr. No. 8 [15, p. 32, pl. XXX; 9, p. 45, pl. XXXVI; 37, fig. 574]; 24-28. Dachrilebi, gr. No. 10 [15, p. 33, pl. XXXI; 9, p. 45, pl. XXXVII₁₋₅; 37, fig. 576]; 29-39. Dachrilebi, gr. No. 11 [15, p. 33, pl. XXXII; 9, p. 45, pl. XXXVI₁₋₁₁; 37, fig. 577]; 40-45. Dachrilebi, gr. No. 18 [15, p. 36, pl. XXXVI; 9, p. 45-46, pl. XXXV₁₃₋₁₈; 37, fig. 575].

Pl. IX – 1-8. Etso, gr. No. 74 [20, p. 60, pl. I_{74-1, 8}]; 9-19. Etso, gr. No. 87 [20, p. 60, pl. I_{87-1, 15}]; 20-28. Etso, gr. No. 80 [20, p. 61, pl. II_{80-1, 8}]; 29-39. Etso, gr. No. 88 [19, p. 19].

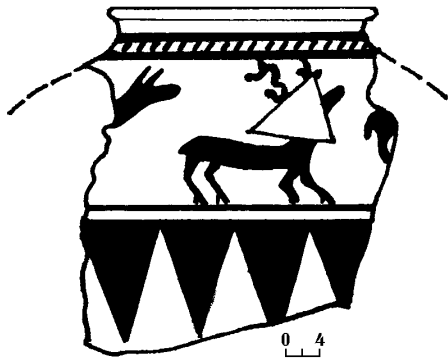
Pl. X – 1-13. Kasreti, gr. No. 14 [18, p. 35-38, pl. XVIII; 37, fig. 411]; 14-19. Uplistsikhe, gr. No. 7 [23, p. 81; 24, pl. XXII-XXIII]; 20-34. Uplistsikhe, Bambebi, gr. No. 8 [23, p. 80, pl. XXVIII-XLIX, LIV₁₃₋₁₄; 24, pl. XXII-XXIII]; 35-42. Kazreti, gr. No. 5 [18, p. 33-35, pl. XX]; 43-53. Uplistsikhe, Bambebi, gr. No. 1 [23, p. 75-76, pl. XLIV]; 54-62. Etso, gr. No. 88 [20, p. 61, pl. II_{88-1, 10}]; 63-78. Etso, gr. No. 16 [20, p. 61, pl. III_{16-1, 12}]; 79-88. Stirfas, gr. No. 74 [39, p. 95-109, pl. L].

ტაბ. I

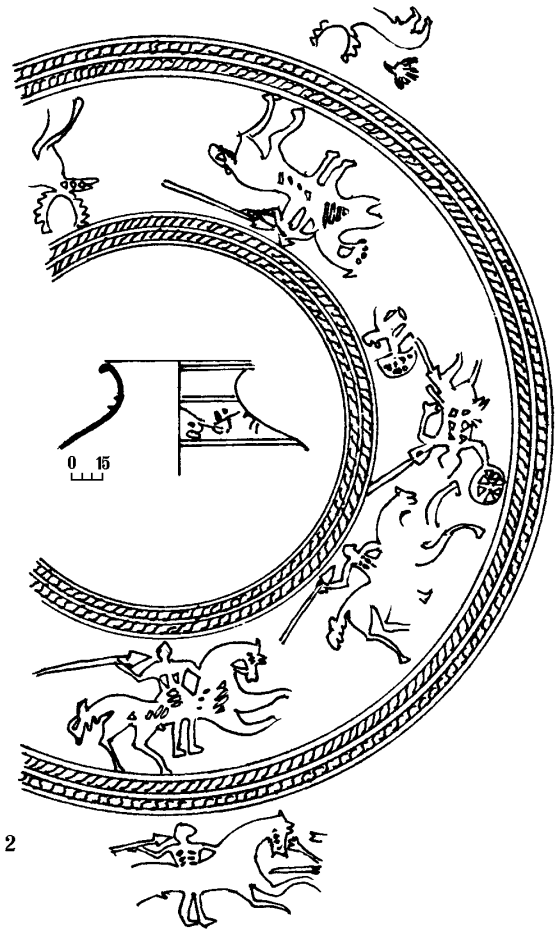




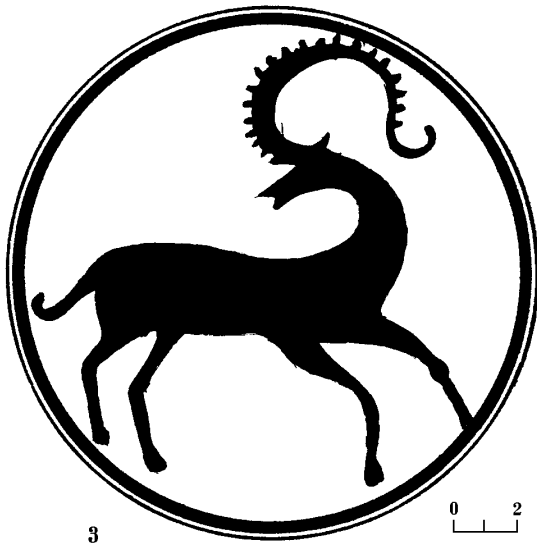
ტაბ. III



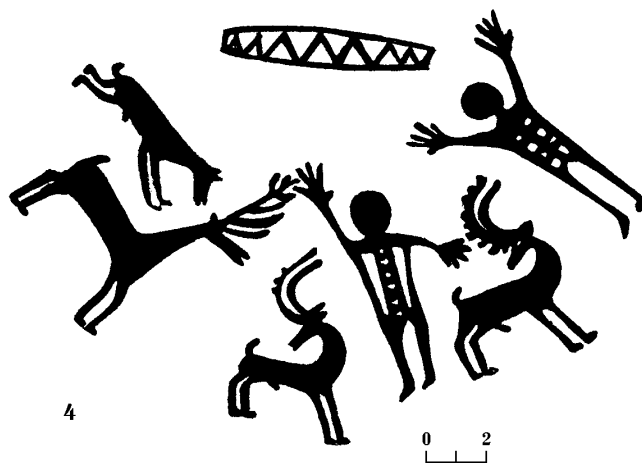
1



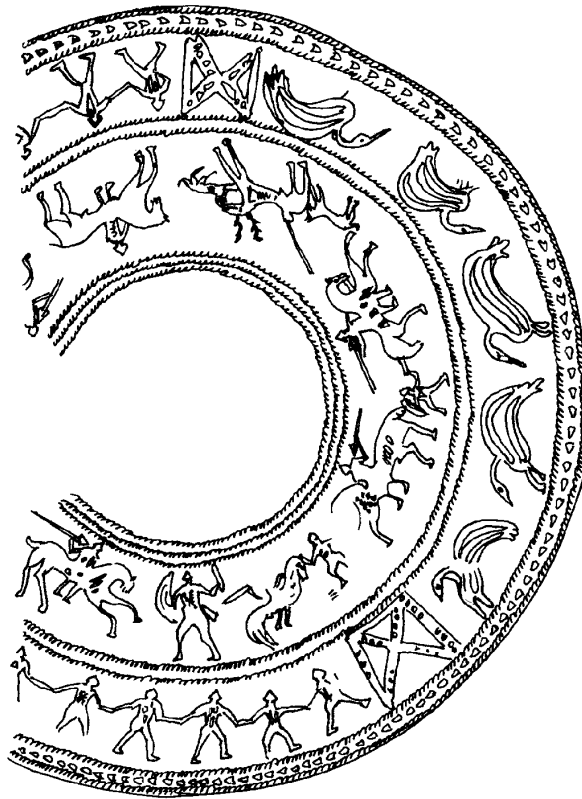
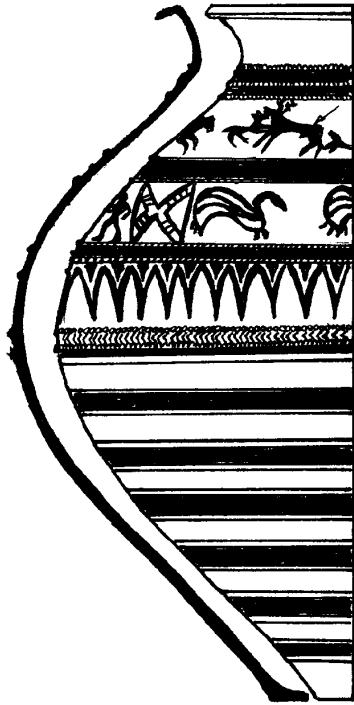
2



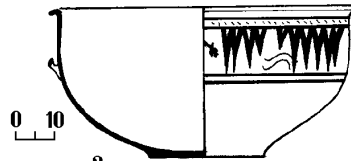
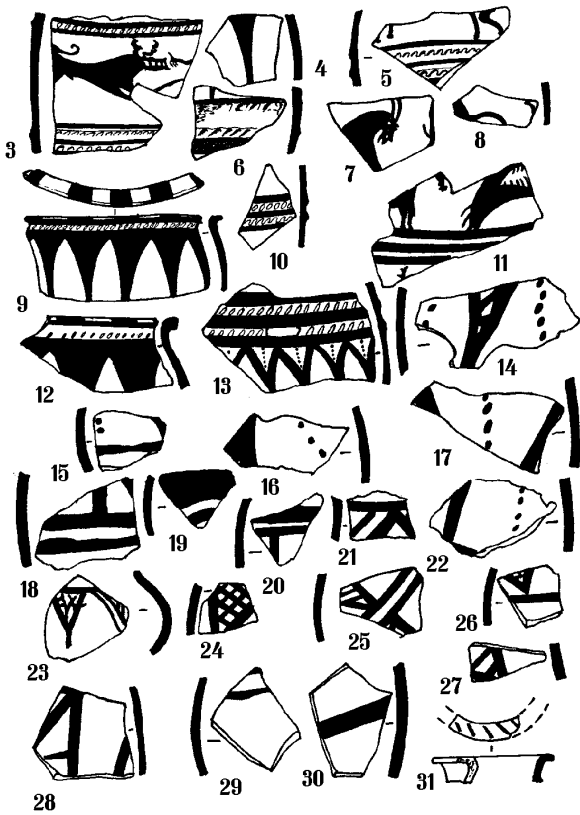
3



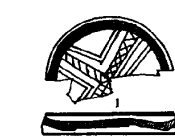
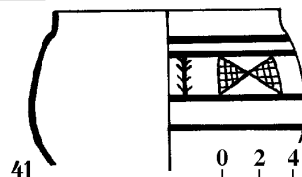
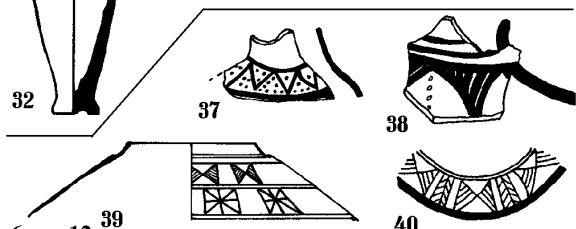
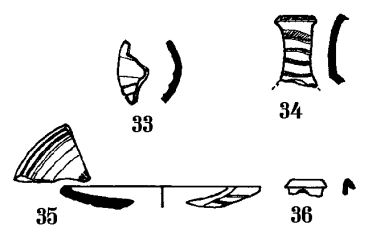
4



1



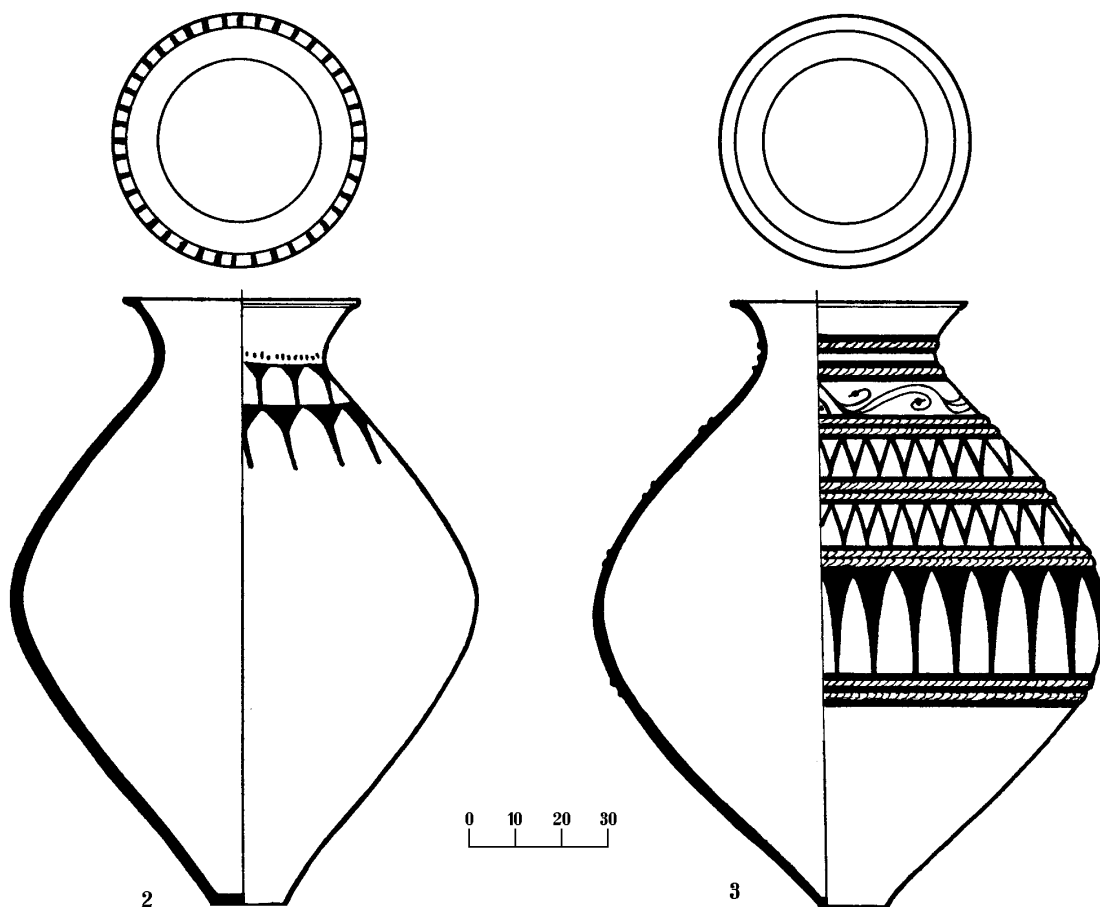
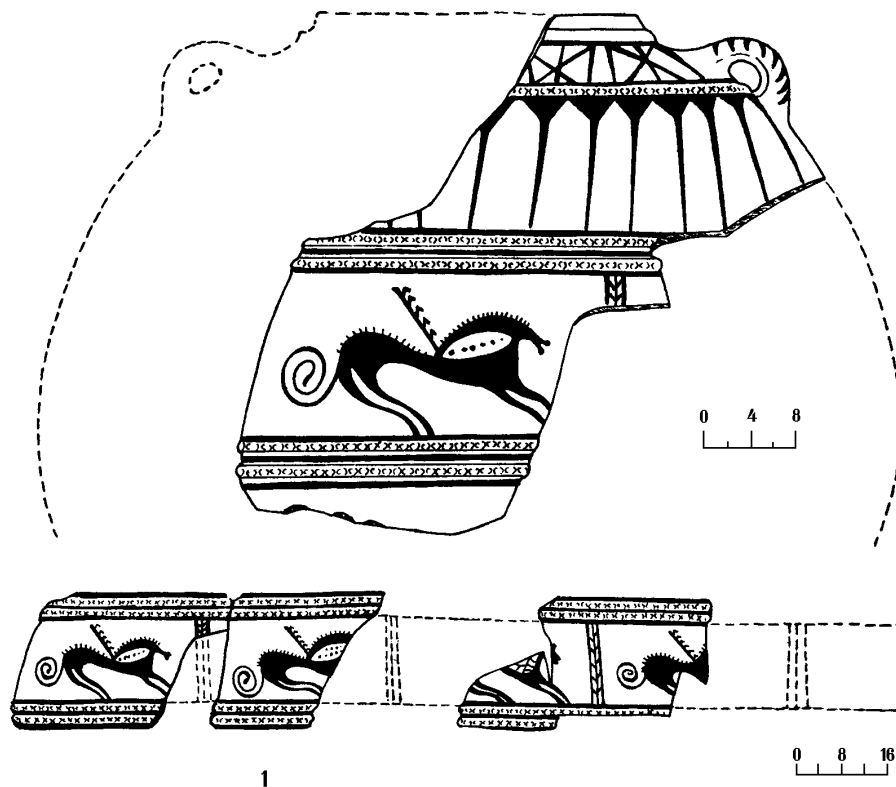
2

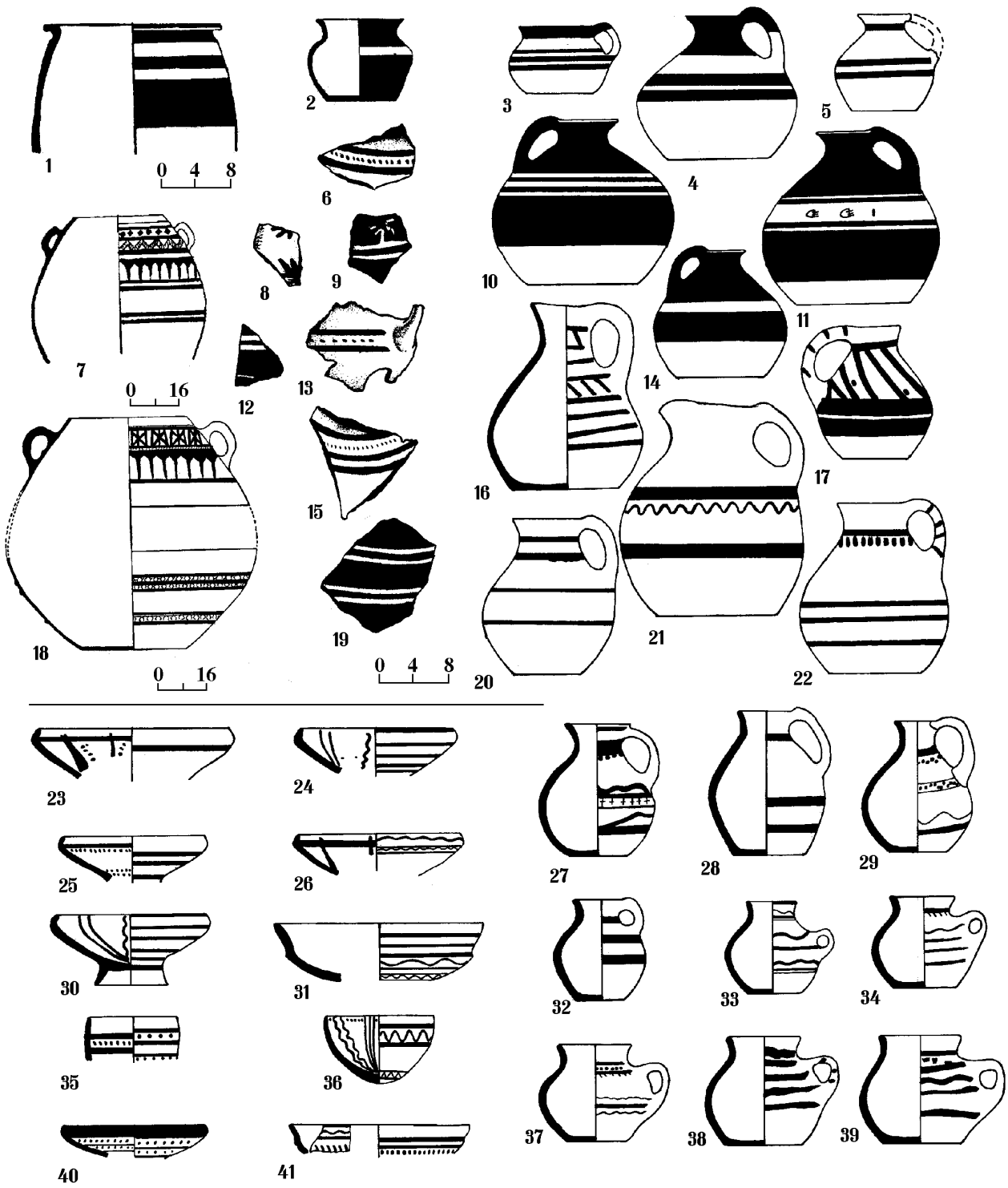


41

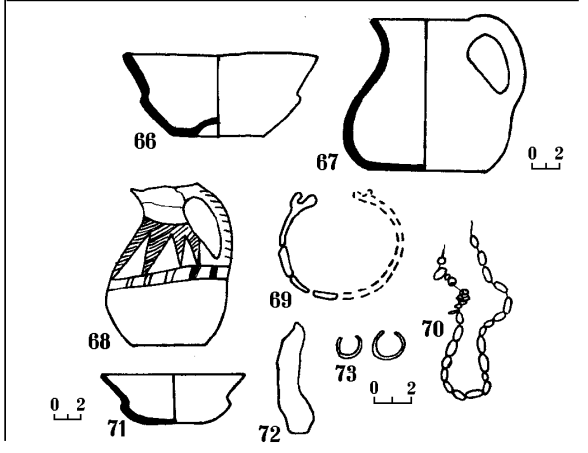
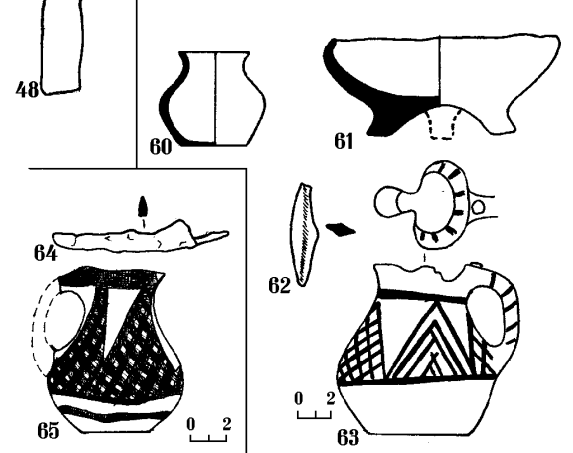
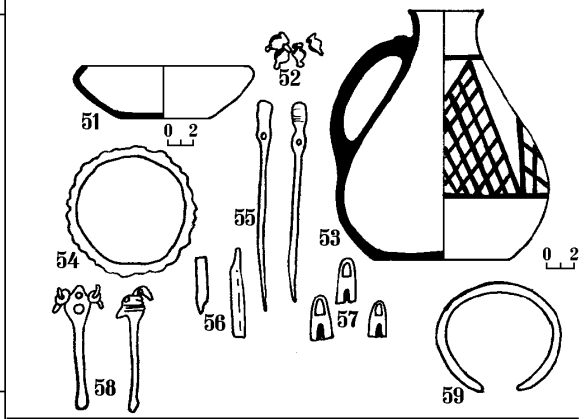
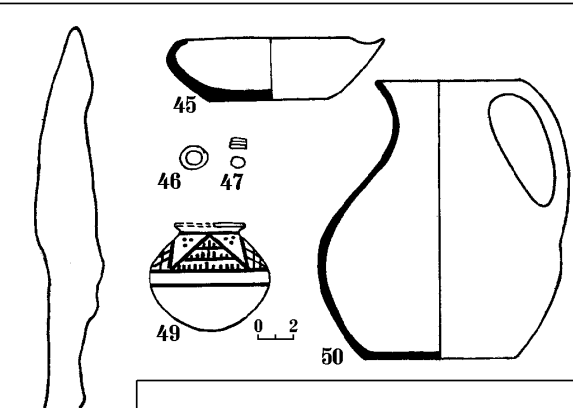
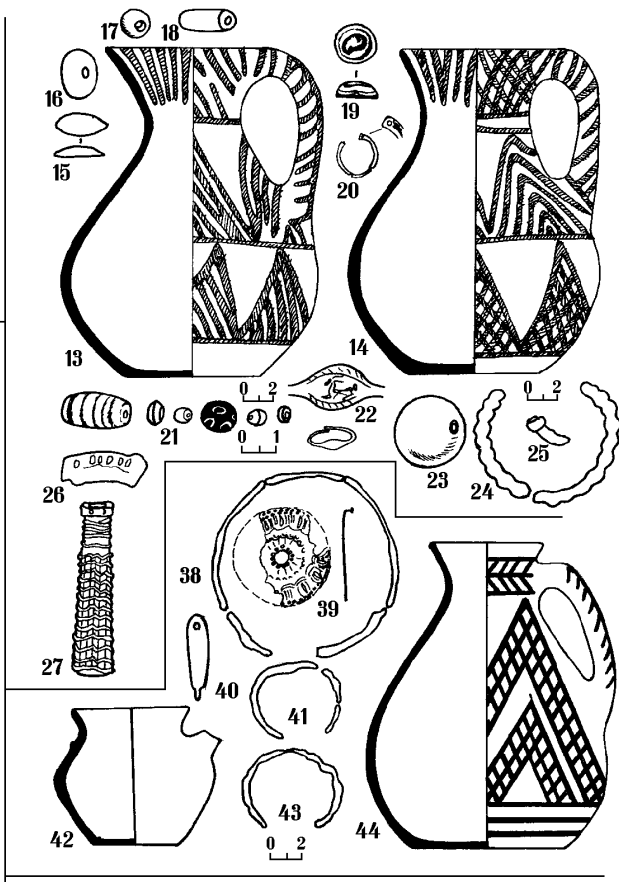
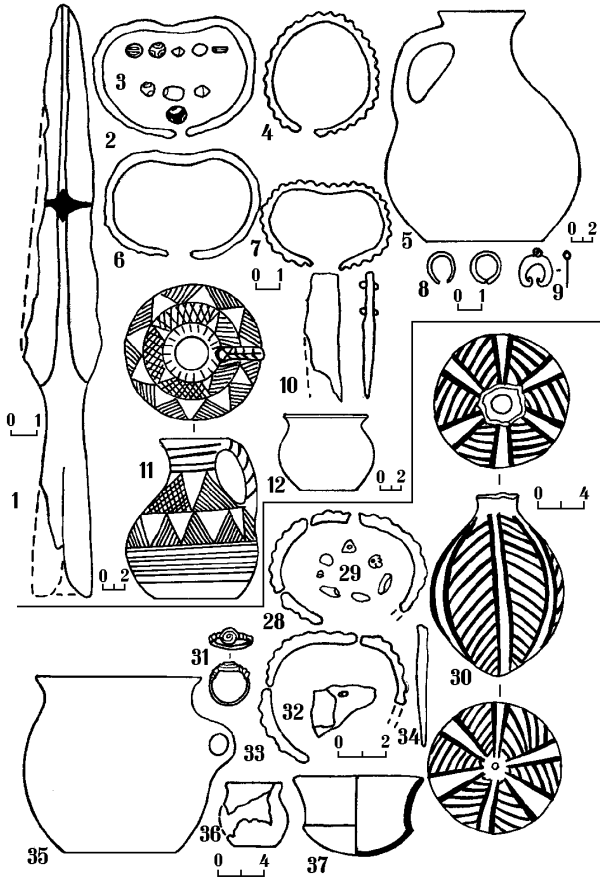
42

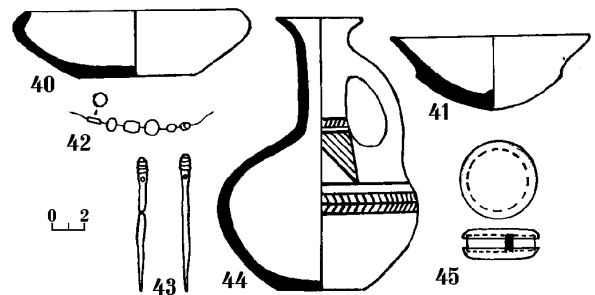
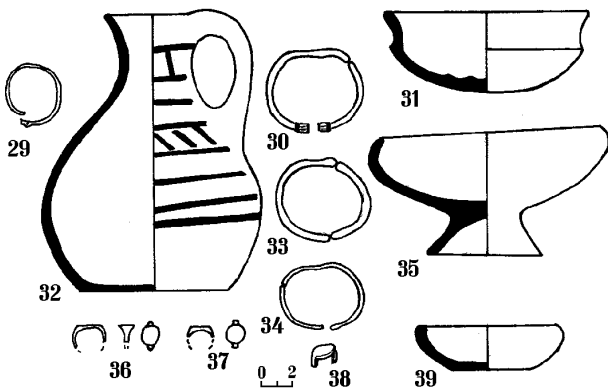
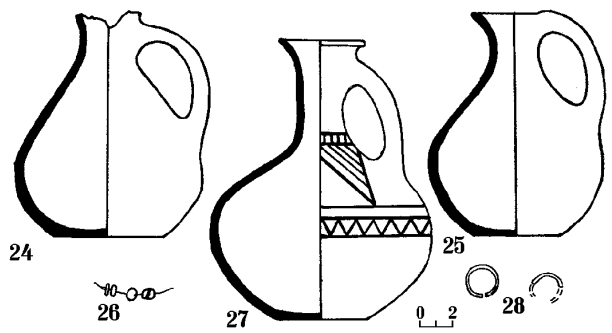
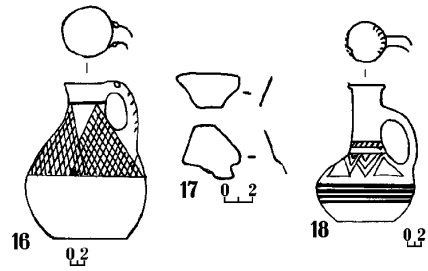
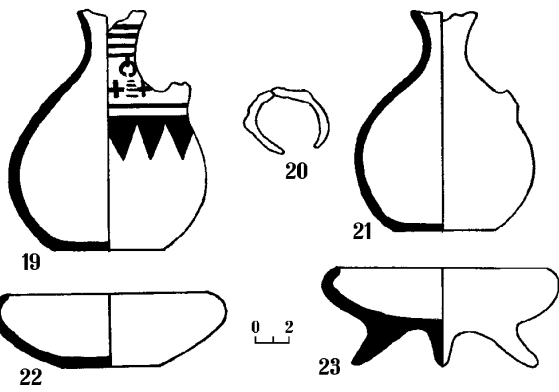
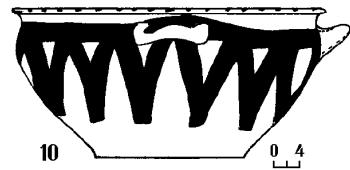
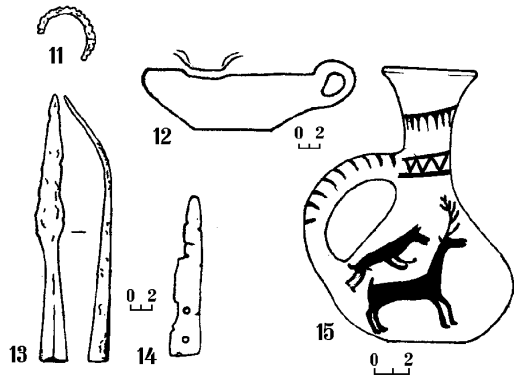
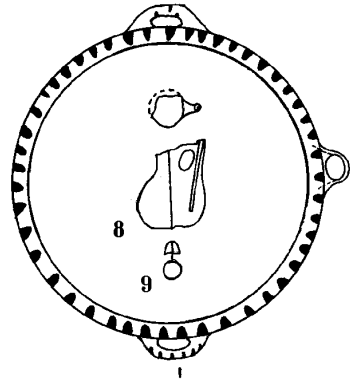
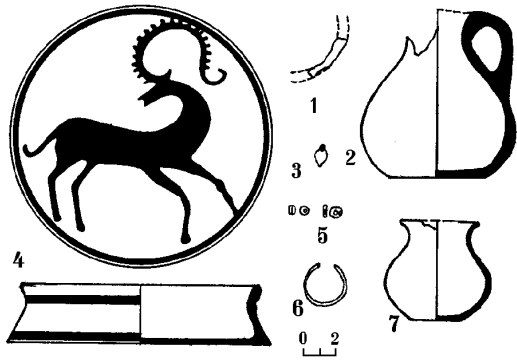
ტაბ. V



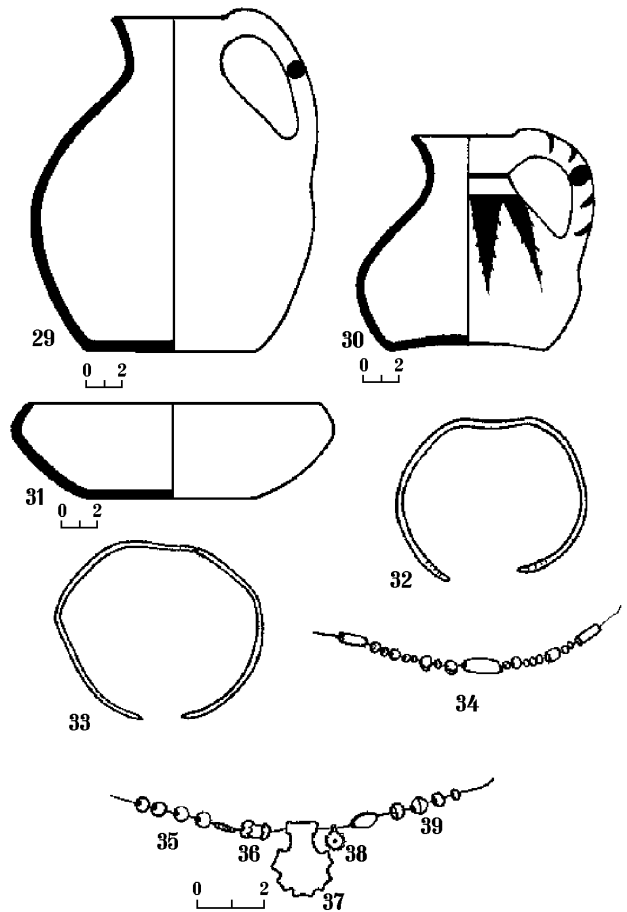
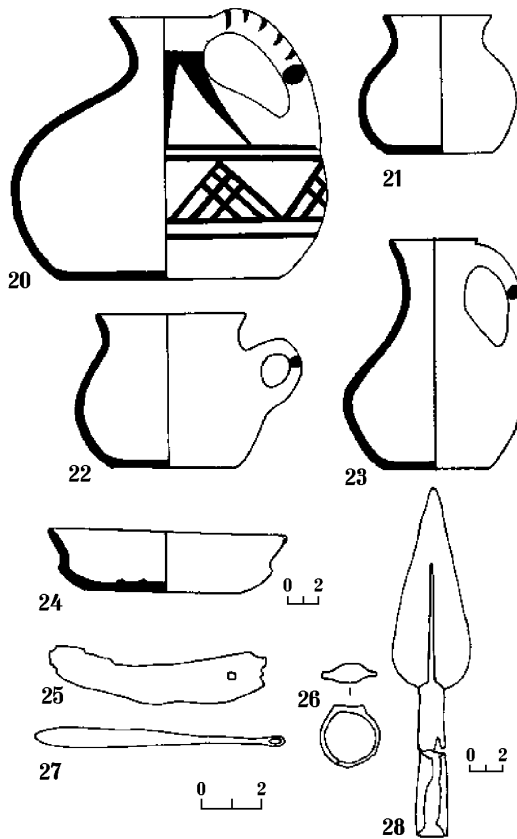
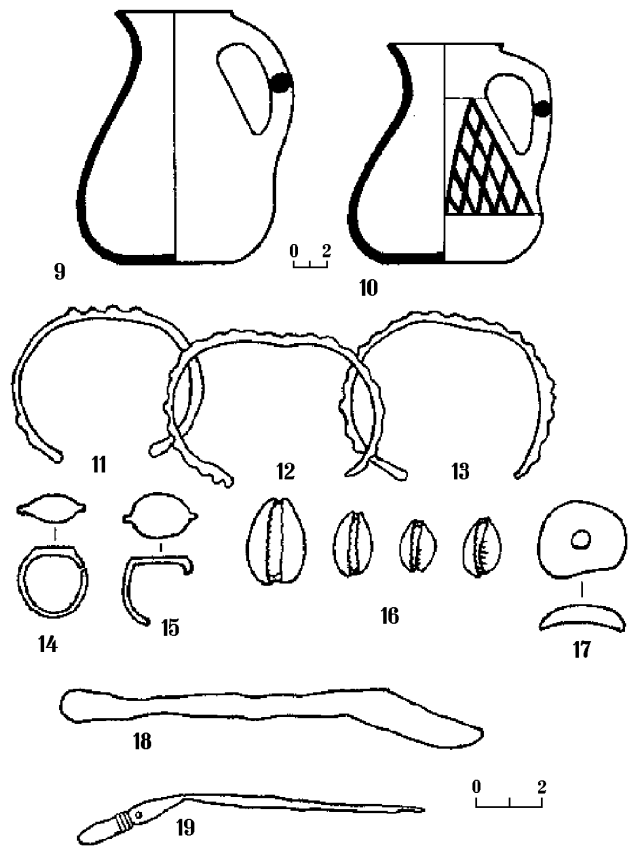
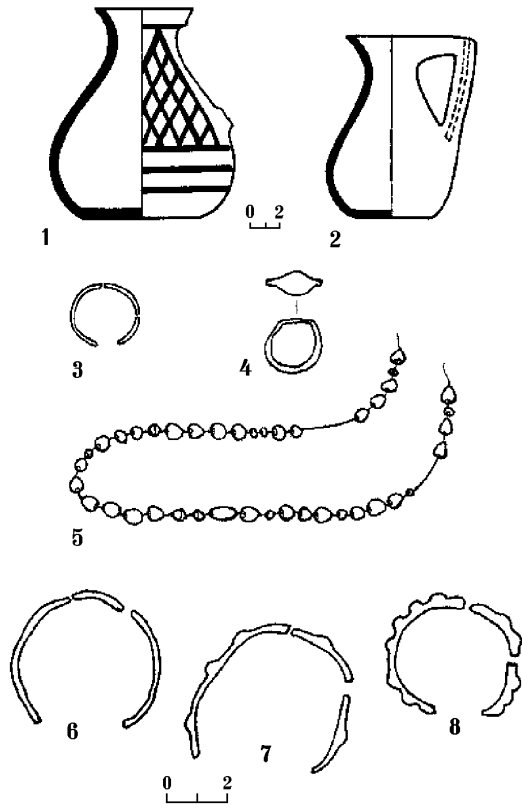


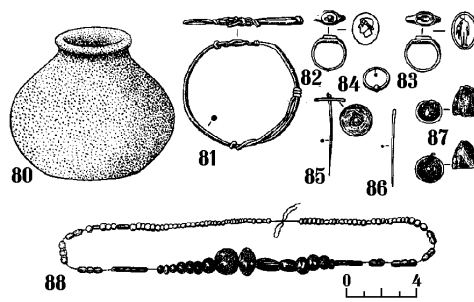
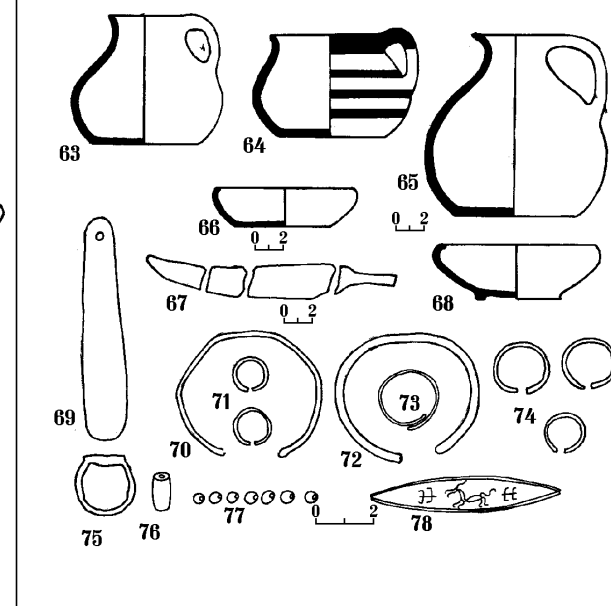
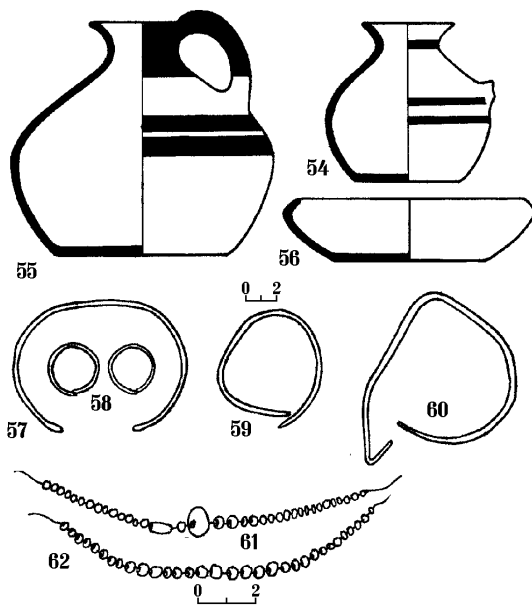
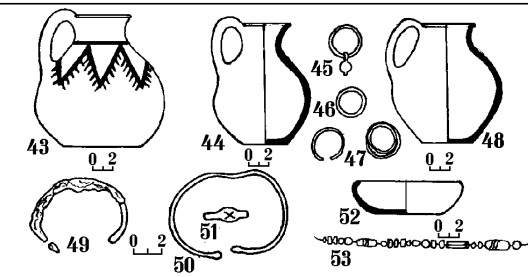
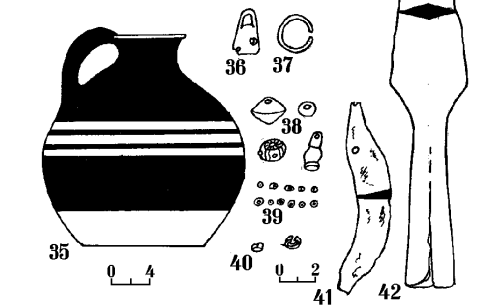
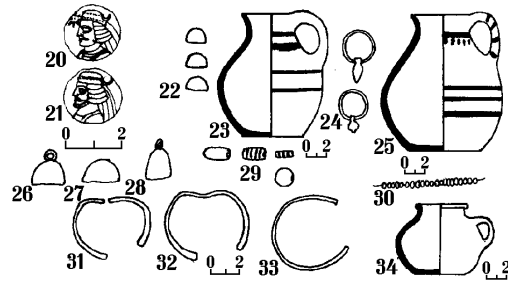
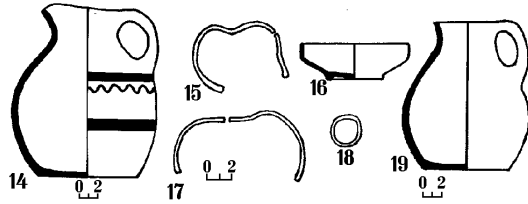
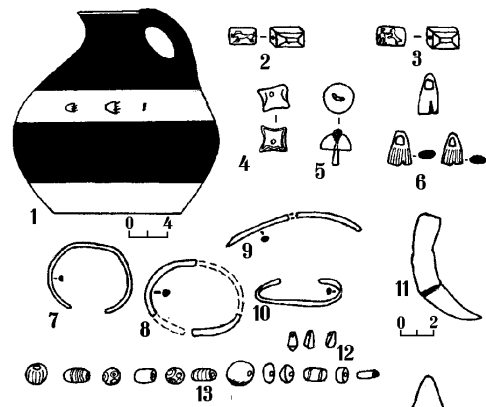
ტაბ. VII





ტაბ. IX





ვითვალისწინებთ რა მკვლევართა ინტერესს აქემენიდურ სამყაროსთან ქართლის (იბერიის) ურთიერთობის საკითხისადმი, მიზანშეწონილად მივიჩნევთ გამოვსაქვეყნოთ გამოკვლევა ლურჯი მინის მრავალწახნაგების შესახებ, რომელიც 1975 წელს დაცული ჩვენი სადისერტაციო ნაშრომის ნაწილს შეადგენს [23, გვ. 20-25]. მასში გამოთქმულ მოსაზრებებს ჩვენ ძირითადად დღესაც ვიზიარებთ. შესაძლოა რამდენადმე დასაზუსტებელი იყოს მათი თარიღი (რაც თავის დროზეც აღნიშნული გვქონდა). გამოკვლევა მცირე ცვლილებებისა და დამატებების (რაც დაკავშირებულია ახალ აღმოჩენებთან) გარდა, იბეჭდება უცვლელად.

* * *

უკვე რამდენიმე ათეული წელია, რაც ლურჯი მინის მრავალწახნაგები (ლ.მ.მ.) ამიერკავკასიის გლიპტიკის მკვლევართა დიდ ინტერესს იწვევს. როგორც ზოგადი ხასიათის არქეოლოგიურ ნაშრომებში, ისე ამ ძეგლებისადმი მიძღვნილ სპეციალურ გამოკვლევებში განხილულია ამ მრავალწახნაგების წარმომავლობის, დათარიღების, დანიშნულების და ამავე წრის სხვა გლიპტიკურ ძეგლებთან მათი ურთიერთდამოკიდებულების საკითხები. დღეისათვის ყველა ამ საკითხის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. წინამდებარე ნაშრომს არა აქვს პრეტენზია საბოლოო სიტყვის თქმისა, მისი მიზანია ერთგვარად თავი მოუყაროს უკანასკნელ წლებში აღმოჩენილ მასალას და ბოლოდროინდელი ლიტერატურის საფუძველზე რამდენადმე ახლებური ინტერპრეტაცია მისცეს მას.

პირველი მკვლევარი, რომელიც ლ.მ.მ.-ის საკითხს შეეხო, მ. მაქსიმოვა იყო. ამ ძეგლებისადმი მიძღვნილ სპეციალურ ნაშრომში [31, გვ. 72-92] მ. მაქსიმოვამ განიხილა საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ლურჯი მინის შვიდი მრავალწახნაგა. იმხანად მსგავსი ფორმის მრავალწახნაგები ცნობილი იყო მხოლოდ მცირე აზიაში, ამასთანავე დროის ძალიან მცირე მონაკვეთში, სახელდობრ ძვ.წ. V ს. ბოლოსა და IV საუკუნეში [31, გვ. 75]. მ. მაქსიმოვა ვარაუდობს, რომ ეს ფორმა საბეჭდავებისა თავისი წარმოშობით მცირეაზიულია. მის წინამორბედებად შეიძლება ჩაითვალოს მცირე აზიაში ჯერ კიდევ ძვ.წ. II ათასწლეულში გავრცელებული ე.წ. ორფერდა სახურავისმაგვარი ხეთური და კაპადოკიური საბეჭდავების ფორმები, რომლებიც აქემენიდურ ხანაში აითვისეს მცირე აზიაში მცხოვრებმა ბერძენმა და სპარსელმა ოსტატებმა [31, გვ. 89]. ამან საფუძველი მისცა მ. მაქსიმოვას ლ.მ.მ.-ის ფესვები გვიანაქემენიდური ხანის მცირეაზიული გლიპტიკის ნიმუშებში ეძებნა. მ. მაქსიმოვას თქმით, ამ თარიღს შეესაბამებოდა იმ კომპლექსების დათარიღებაც, რომელშიც აღმოჩენილი იყო მის მიერ შესასწავლი

ზოგიერთი მრავალწახნაგა: წალკის (სანთის) სამარხი დათარიღებული იყო გვიანაქემენიდური, ხოლო სამთავროს ქვერსამარხები – ელინისტური ხანით [31, გვ. 75].

გვიანაქემენიდური ხანის მცირეაზიულ გლიპტიკაში ორ ძირითად მხატვრულ მიმართულებას გამოიყოფენ: აღმოსავლურ-იონიურს და „ბერძნულ-სპარსულს.“³ აღმოსავლურ-იონიური საბეჭდავები მცირე აზიაში მცხოვრები ბერძენი ოსტატების ნახელავად ითვლება. „ბერძნულ-სპარსული“ საბეჭდავების შემქმნელი ოსტატების ეთნიკური ვინაობის შესახებ კი სხვადასხვა მოსაზრებები არსებობს. მკვლევართა ერთ ნაწილს (ა. ფურტვენგლერს, ჟ. რიხტერს, დ. ოსორნს და სხვებს) მიაჩნია, რომ „ბერძნულ-სპარსულ“ საბეჭდავებს ამზადებდნენ მცირე აზიაში სპარსელების სამსახურში მყოფი ბერძენი ოსტატები, სპარსელი მომხმარებლის გემოვნების გათვალისწინებით; მეორე ნაწილი (ჟ. ფოვილი, ა. კინიპოვიჩი [28, გვ. 41-58], მ. მაქსიმოვა [39, გვ. 77-78], ა. სერიგი და სხვები) კი სთვლის, რომ ისინი წარმოადგენენ სპარსელი ოსტატების ნამუშევრებს, მაგრამ განიცდიან ბერძნული ხელოვნების გარკვეულ გავლენას.⁴ ნ. ნიკულინას მიაჩნია, რომ ე.წ. „ბერძნულ-სპარსული“ საბეჭდავები, რომლებსაც ის ძვ.წ. IV ს-ის პირველი ნახევრით და შუა წლებით ათარიღებს, არ შეიძლება ჩაითვალოს არც ბერძენი და არც სპარსელი ოსტატების ნაწარმოებებად, რადგან ამ საბეჭდავების ხელოვნება შერეულ ხასიათს ატარებს. ის წარმოიშვა ადგილობრივი მცირეაზიელი ხალხების ხელოვნების საფუძველზე, რომელმაც ერთდროულად განიცადა როგორც ბერძნული, ისე სპარსული ხელოვნების გავლენა [33, გვ. 20]. მცირეაზიული საბეჭდავების ამ ორი ჯგუფის გარდა მ. მაქსიმოვამ გამოიყო კიდევ ერთი ჯგუფი საბეჭდავებისა, რომლებიც თავისი ფორმითა და გამოსახულებების სიუჟეტებით ძირითადად ბაძავენ აღმოსავლურ-იონიურს და განსაკუთრებით კი „ბერძნულ-სპარსულ“ საბეჭდავებს, მაგრამ ბევრად უფრო ჩამოუვარდებიან მათ დამუშავების ტექნიკისა და მხატვრული ღირებულების თვალსაზრისით. ეს არის უფრო მცირე ზომის საბეჭდავები, რომლებიც გამოირჩევიან გარკვეული დამოუკიდებლობით როგორც სტილის მხრივ, ისე სიუჟეტის არჩევითა და რამდენადმე განსხვავებული ფორმითაც; თუ დიდი ზომის მრავალწახნაგა საბეჭდავების ფუძე კვადრატს უახლოვდება, მცირე

³ პირველი, ვინც ამგვარად დაჯგუფა გვიანაქემენიდური ხანის მცირე აზიის საბეჭდავები ა. ფურტვენგლერი იყო [38, გვ. 116].

⁴ სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული ამ ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მოსაზრების შესახებ დავითილი იხ. [7, გვ. 134-136; 33, გვ. 4-9].

ზომის საბეჭდავების ფუძის სიგრძე თითქმის ორჯერ მეტია სიგანეზე. გარდა ამისა დიდი ზომის მრავალწახნაგების ორივე ფუძე და ყველა ფერდი გამოსახულებით არის შემკული, მცირე ზომის საბეჭდავებზე კი გამოსახულება არის მხოლოდ ფართო ფუძეზე [31, გვ. 78-79]. ეს მცირე ზომის საბეჭდავები მ. მაქსიმოვამ სხვა „ბერძნულ-სპარსული“ საბეჭდავების თანადროულად ჩათვალა და მცირე აზიის ადგილობრივი მოსახლეობიდან გამოსულ ოსტატთა ნამუშევრებად მიიჩნია [39, გვ. 675; 31, გვ. 78].

საქართველოში აღმოჩენილი ლ.მ.მ.-ის როგორც ფორმის, ისე გამოსახულებების სიუჟეტებისა და სტილის ადგილობრივ მცირეაზიულ საბეჭდავებთან შედარების შედეგად მ. მაქსიმოვამ იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ლ.მ.მ. არ შეიძლება განხილულ იქნას, როგორც ხელოვნების დამოუკიდებელი ნიმუშები და რომ ისინი ადგილობრივი მცირეაზიული საბეჭდავების მექანიკურ პირებს წარმოადგენენ [31, გვ. 77]. ხოლო იმ მოსაზრების საფუძველზე, რომ საბეჭდავების მრავალწახნაგა ფორმა ხეთურ-კაპადოკიური საბეჭდავებიდან განვითარდა, მ. მაქსიმოვამ ვარაუდობს, რომ ორიგინალები ლ.მ.მ.-ისა, სადაც მცირე აზიის აღმოსავლეთ რაიონებიდან უნდა მომდინარებდნენ [31, გვ. 90]. ის რომ განხილული შვიდივე მრავალწახნაგა საქართველოს ტერიტორიაზე არის აღმოჩენილი და ამასთანავე მსგავსი მრავალწახნაგები ევროპისა და აშერიკის მუზეუმებსა და კერძო კოლექციებში არსად არ იყო ცნობილი, გახდა საფუძველი იმისა, რომ მ. მაქსიმოვას გამოეთქვა მტკიცე ვარაუდი ამ მრავალწახნაგების საქართველოს ტერიტორიაზე დამზადების შესახებ. ამ მოსაზრებას მ. მაქსიმოვამ ამაგრებს იმითაც, რომ ამიერკავკასიაში, კერძოდ კი მცხეთა-სამთავროში, დიდი რაოდენობით არის აღმოჩენილი მძივები (რომელთა ადგილობრივ წარმოებაში მკვლევარის აზრით ეჭვის შეტანა შეუძლებელია), დამზადებული ისეთივე ლურჯი მინისაგან, რომლიდანაც დამზადებულია ლ.მ.მ. [31, გვ. 90-91].

ამრიგად, ლ.მ.მ. მ. მაქსიმოვას ადგილობრივი მცირეაზიული საბეჭდავების იბერიულ პირებად მიაჩნია და მათ ძვ.წ. V ს-ის მეორე ნახევრითა და ძვ.წ. IV ს.-ით ათარილებს.

ლ.მ.მ.-ის საკითხს ს. ბარნაველიც შეეხო. ს. ბარნაველს მიაჩნია, რომ ამ მრავალწახნაგების დედნები დაკავშირებულია მცირე აზიის გლიპტიკურ ძეგლებთან, მაგრამ შესაძლოა ისინიც ადგილობრივ, იბერიაში მზადდებოდა. ერთ-ერთ ასეთ დედნად მას ს. პრტენში აღმოჩენილი ქვის მრავალწახნაგა საბეჭდავი მიაჩნია, რომელსაც მკვლევარი ელინისტური ხანით ათარილებს [1, გვ. 575-580].

ფართოდ განიხილავს ლ.მ.მ.-ის საკითხს მ. ლორთქიფანიძე. მ. ლორთქიფანიძემ შეისწავლა ამ მრავალწახნაგების ახლად აღმოჩენილი ცალები, ძირითადად გააღრმავა და მეტი საბუთიანობა შესძინა მ. მაქსიმოვას მიერ წამოყენებულ

მოსაზრებებს (განსაკუთრებით მათი ადგილობრივი – იბერიული წარმოშობის შესახებ), და ახალ მასალებზე დაყრდნობით რამდენადმე გააფართოვა მათი გავრცელების ქრონოლოგიური ჩარჩოები. მ. ლორთქიფანიძის აზრით, ლ.მ.მ.-ის წარმოება დიდხანს არსებობდა, ხოლო ხმარებაშია ახ.წ. I ს-მდე [7, გვ. 136; 8, გვ. 49]. ძველი საქართველოს გლიპტიკური ძეგლების კორპუსში საბეჭდავების IV ჯგუფს, რომელშიც ლ.მ.მ.იც შედის, მ. ლორთქიფანიძე ზოგადად ძვ.წ. V-II სს. ათარილებს [8, გვ. 104]. ამავე დროს სამთავროში აღმოჩენილ ერთ-ერთ ბაცი ლ.მ.მ.-ას, რომელსაც მკვლევარი „გვიანდელ ჯგუფს“ მიაწერს, ძვ.წ. I ს. აკუთვნებს [6, გვ. 29, № 25; 8, გვ. 117, № 100]. აქედან გამომდინარე უნდა ვიგულისხმოდ, რომ მ. ლორთქიფანიძე ლ.მ.მ.-ის წარმოებას ძვ.წ. I ს. ჩათვლით ვარაუდობს (თუმცა გარკვევით ამის შესახებ არ ამბობს).

აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ლ.მ.მ.-სადმი მიძღვნილ სპეციალურ წერილში არქეოლოგი ი. ბაბაევი საკვებით იზიარებს ამგვარი მრავალწახნაგების შესახებ მ. მაქსიმოვას მიერ წამოყენებულ მოსაზრებებს, მათ შორის, მათი იბერიული წარმომავლობის შესახებაც და ათარილებს ძვ.წ. IV საუკუნით [18, გვ. 133].

სომხეთში აღმოჩენილი ლ.მ.მ.-ის ნაწილი სპეციალურად შესწავლილი აქვს ჟ. ხაჩატრიანს [35, გვ. 271-277]. ჟ. ხაჩატრიანი იზიარებს ამ მრავალწახნაგებისათვის მ. მაქსიმოვას მიერ შემოთავაზებულ თარიღს და მოსაზრებას მათი დედნების შესახებ [35, გვ. 271-273], მაგრამ გამოთქვამს მათი სომხეთში დამზადების ვარაუდს. ამის საბუთად ავტორი ასახელებს ორ მრავალწახნაგას, რომელიც მას ქვისად მიაჩნია და მინის მრავალწახნაგების დედნებად სთვლის [35, გვ. 275-276]. სინამდვილეში ორივე ეს მრავალწახნაგა მინისაა: ერთი ლურჯი და მეორე – მწვანე (ქ. ჯ.) და ამდენად მოსაზრება მათი დედნობის შესახებ, საფუძველს მოკლებულია. არც ალექსანდრე მაკედონელის მონეტის აღმოჩენა ლურჯი მინის მრავალწახნაგასთან ერთად გამოდგება იმის დასამტკიცებლად, რომ სომხეთში აღმოჩენილი მრავალწახნაგები ძვ.წ. V-IV სს. ეკუთვნის⁵ (და მაშასადამე უფრო ადრეულია, ვიდრე ზუსტად ისეთივე მრავალწახნაგები, აღმოჩენილი საქართველოსა და აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე), ვინაიდან ჯერ კიდევ ან. ზოგრაფი აღნიშნავდა, რომ ალექსანდრე მაკედონელის მონეტები მისი სიკვდილის შემდეგ კიდევ სულ ცოტა ორი საუკუნის განმავლობაში იჭრებოდა, ე.ი. ძვ.წ. III და II სს-ში [25, გვ. 179]. არის რამდენიმე შემთხვევა ამ მონეტების აღმოჩენისა ავგუსტუსის, გოტარზეს [26, გვ.

⁵ ნახიევანში არის ერთი შემთხვევით აღმოჩენილი სამარხი, რომელშიც ლურჯი მინის მრავალწახნაგასთან ერთად აღმოჩენილია ალექსანდრე მაკედონელის მონეტა.

172; 27, გვ. 169; 4, გვ. 35] და ახ.წ. II ს. მონეტებთან ერთად [4, გვ. 35].

სომხეთში, ოშაკანის სამაროვანზე აღმოჩენილ ლურჯი მინის ორ მრავალწახნაგას, გამოხრელები ძვ.წ. II ს-ით ათარილებენ [24, გვ. 32, ტაბ. IV_{2,14}].⁶

საყურადღებოა, რომ ლურჯი მინის მრავალწახნაგების უმრავლესობა აღმოჩენილია ისეთ არქეოლოგიურ კომპლექსებში, რომლებსაც მკვლევარები ძვ.წ. II-I სს., ახ.წ. I-II სს. და უფრო გვიანი ხანითაც ათარილებენ. ასეთი სამარხებია ერთი არკნეთიდან [16, გვ. 198-205], ერთი კლდეეთიდან [5, გვ. 57-58, 171], ხუთი სამთავროდან [6, გვ. 29, № 25; 3, გვ. 55],⁷ ერთი უფლისციხიდან (№ 3 ორმოსამარხი) [14, გვ. 77-78, ტაბ. XLVI_{4,5}], ორი ურბნისიდან [12; 13; 15, გვ. 80-81, №№ 129, 130], ერთი დილომიდან [9, გვ. 95-96, 102, ტაბ. 53, № 54], ერთი ტუიაქოჩორადან [10, გვ. 160, 165-166, №№ 633, 634], სამი მინგეჩაურიდან [22, გვ. 82-83; 21, გვ. 26-27, ტაბ. XLIV_{4,5}],⁸ ერთი გარნისიდან [17, გვ. 51, ნახ. 42], ორი ოშაკანიდან [24, გვ. 32, ტაბ. IV_{2,14}]. ამასთანავე ზოგ შემთხვევაში გვიანდელ თარიღს სამარხში აღმოჩენილი მონეტებიც ადასტურებს. მაგ. ფრაატ III-ის (ძვ.წ. 70-57 წწ.) დრაქმა აღმოჩენილია სამთავროში სამხრ. უბნის № 110 ქვევრსამარხში [32, გვ. 263-264, № 65], ავგუსტუსის დენარები – ერთი ურბნისში XXV უბ. № 208 სამარხში [12; 15, გვ. 80-81, № 130] და ორი – დილომში, თრელის სამაროვნის № 2 სამარხში [9, გვ. 95], ხოლო რომაული რესპუბლიკური დენარები – ნასტაკისის სამაროვნის სამარხებში (რომლებშიც აღმოჩენილია ოცამდე ლ.მ.მ., მათ შორის რამდენიმე აქამდე უცნობი გამოსახულებითაც), რომლებიც კარგად თარიღდება ძვ.წ. I – ახ.წ. I სს.⁹ მაგრამ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ გომარეთის სამაროვნის (დათარიღებულია ძვ.წ. IV-III სს.) ლ.მ.მ.-ის შემცველი № 12 ქვაყუთის შესახებ ც. დავლიანიძე აღნიშნავს, რომ ის „შესაძლოა ძვ.წ.

III ს. ბოლოსაკენ იწვედეს“ [2, გვ. 170],¹⁰ ხოლო კაზრეთში „თელების ველზე“ აღმოჩენილ № 5 ქვევრსამარხს (რომელშიც ორი ლ.მ.მ. არის აღმოჩენილი) გამოხრელი, მ. სინაურიძე ადარებს გომარეთის № 12 ქვაყუთს და მიიჩნევს, რომ „მისი გაახალგაზრდავება ძვ.წ. II ს. ზევით ვერ ხერხდება“ [11, გვ. 35, 37, ტაბ. XVIII].

აღსანიშნავია, რომ სანთის (ნერონ-დერესის) სამარხი, რომელიც ადრე დათარიღებული იყო გვიანაქემენიდური ხანით [29, გვ. 30-31], რაც როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ერთ-ერთი გადამწყვეტი ფაქტორი იყო ლ.მ.მ.-ის გვიანაქემენიდური ხანით დათარიღებაში,¹¹ ამჟამად ი. გაგომიძემ გადაათარიღა ძვ.წ. II-I საუკუნეებით. ამავე ხანით დაათარიღა ი. გაგომიძემ ლ.მ.მ.-ის შემცველი ადრე ძვ.წ. V-IV სს. დათარიღებული ბამბების № 5 ორმოსამარხი და ნასახლარი ფენაც [20, გვ. 79-80] და გამოსთქვა მოსაზრება, რომ ლ.მ.მ. ძვ.წ. I ს. უნდა დათარიღდეს [20, გვ. 90-103]. ი. გაგომიძის მიერ შემოთავაზებული ეს თარიღი უფრო საყურადღებო გახდება, თუ მას დაეუკავშირებთ უკანასკნელ ხანებში სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებას „ბერძნულ-სპარსული“ საბეჭდავების ერთი ჯგუფის დათარიღების შესახებ. კერძოდ, ინგლისელმა მეცნიერმა ჯ. ბორდმანმა 1970 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში „ბერძნულ-სპარსული“ საბეჭდავების სერიიდან გამოჰყო ერთი ჯგუფი (ე.წ. ბერნის ჯგუფი), რომელიც, მისი სიტყვით რომ ვთქვათ, წარმოადგენს იგივე ტრადიციების (ე.ი. „ბერძნულ-სპარსული“ საბეჭდავების – ქ.ჯ.) გამაგრძელებელ უფრო გვიან დროის ინტალიოებს. ეს საბეჭდავები ეკუთვნის აქემენიდური ხანის შემდგომ პერიოდს და თავისი ხელოვნებით „ბერძნულ-სპარსული“ სერიის უშუალო გაგრძელებას წარმოადგენს. ამ საბეჭდავების შესახებ ჯ. ბორდმანი გამოსთქვამს მოსაზრებას, რომ ისინი უნდა ეკუთვნოდეს ალექსანდრე მაკედონელის (ძვ.წ. 356-323 წწ.) უშუალო მემკვიდრეების ადრეულ ხანას, კერძოდ კი ძვ.წ. IV ს. ბოლოს ან III საუკუნეს, ვინაიდან აქვთ ბევრი შეხების წერტილი სელევკიდების დროის თიხის ბულების გამოსახულებებთან. ამ გამოსახულებების შესახებ ჯ. ბორდმანი აღნიშნავს, რომ მათი კომპოზიციები ნაკ-

⁶ საყურადღებოა, რომ ერთ სამარხს ავტორები ლ.მ.მ.-ას საშუალებით ძვ.წ. II ს-ით ათარილებენ [24, გვ. 2].

⁷ ლ.მ.მ. შემცველი, 1976 წელს ახალ არმაზში გათხრილი № 11 ქვაყუთი და 1986 წელს ბაიათხევში აღმოჩენილი № 21 კრამიტსამარხი, ინვენტარის მიხედვით რომაულ ხანას ეკუთვნის (ამ ორი უკანასკნელი სამარხის მასალები მოგვაწოდა თ. სურგულაძემ).

⁸ საყურადღებოა, რომ აზერბაიჯანში აღმოჩენილი ყველა ლ.მ.მ. ძვ.წ. II-I სს. და ახ.წ. I-II სს. დათარიღებული ქვევრსამარხებიდან მომდინარეობს და ი. ა. ბაბაევი ცდილობს ამ სამარხების გადათარიღებას (დაძველებას) ლ.მ.მ. საშუალებით [18, გვ. 132-133].

⁹ ცნობა მოგვაწოდა ნასტაკისის ექსპედიციის ხელმძღვანელმა ა. ბოზოჩაძემ.

¹⁰ სამარხის დათარიღებისას მხედველობაში მისაღება, რომ ზოგადად ძვ.წ. IV-III სს. დათარიღებულ სამაროვანზე № 12 ქვაყუთის ქვეშ აღმოჩნდა № 11 ქვაყუთი, ამასთანავე № 12 ქვაყუთს აქვს სამაროვნის სხვა ქვაყუთებისაგან განსხვავებული დამხრობა (S-N) და ის, რომ მასში იყო მეორადი დაკრძალვა – მიხვეტილ ძვლებში სამი მიცვალებულის ძვლები გამოიყო [2, გვ. 118-119].

¹¹ საყურადღებოა, რომ თავის მხრივ თვით სანთის სამარხის გვიანაქემენიდური ხანით დათარიღება განაპირობა ამ სამარხში მრავალწახნაგების აღმოჩენამ [29, გვ. 140]

ლები დეტალიზაციით ხასიათდება, ხოლო გამოსახულებების სტილს უფრო აღმოსავლური სამეფოების და კერძოდ, სპარსული ხელოვნების გავლენა ემჩნევა, ვიდრე ბერძნულისა [36, გვ. 320-321]. (ეს უკანასკნელი გარემოება უფრო ადრე შენიშნა ნ. ნიკულინამაც, მცირე ზომის სირიულ-კაპადოკიური და იბერიული მრავალწახნაგების მიმართ) [33, გვ. 19]. გარდა ამისა, ამ ჯგუფის მრავალწახნაგა საბეჭდავებზე გამოსახულება არის მხოლოდ ერთ ფუძეზე და არა ყველა ფერდზე და ორივე ფუძეზე, როგორც ეს უფრო ადრეული მრავალწახნაგა საბეჭდავებისათვის არის დამახასიათებელი [36, გვ. 321]. უფრო გვიან, კერძოდ კი 1978 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში ჯ. ბორდმანი და მ. ლ. ფოლენვეიდერი ბერნის ჯგუფის საბეჭდავებს გვიან IV ს. ათარიღებენ [37, №№ 198, 199, 201, 202], ერთ-ერთ საბეჭდავს კი რამდენადმე უფრო კონკრეტულად, სახელდობრ „ძვ.წ. IV ს. ბოლო ან უფრო გვიანი ხანით“ [37, № 200], ხოლო ე.წ. a globoso ჯგუფის სკარაბეოიდებს (რომლებიც აგრეთვე „ბერძნულ-სპარსული“ წრის საბეჭდავებს ეკუთვნის) – ძვ.წ. III (?) საუკუნით [37, №№ 203-206]. ჯ. ბორდმანის მიერ განხილული ბერნის ჯგუფის საბეჭდავები, როგორც ჩანს, ყველა შემთხვევით აღმოჩენას წარმოადგენს და მათ თარიღს მკვლევარი მხოლოდ გამოსახულებების შინაარსისა და სტილისტური თავისებურებების მიხედვით გვთავაზობს [36, გვ. 320-321]. ამდენად შემდგომში ეს თარიღი შესაძლებელია კიდევ უფრო დაზუსტდეს. თავისთავად კი ის ფაქტი, რომ ე.წ. „ბერძნულ-სპარსული“ წრის საბეჭდავების ერთი ჯგუფის თარიღი მკვლევარს ძვ.წ. III საუკუნეში გადმოაქვს, საყურადღებოა, თუ გავიხსენებთ, რომ მანამდე საყოველთაოდ აღიარებული იყო ამ საბეჭდავების თარიღი – ძვ.წ. V-IV სს.

ჯ. ბორდმანის მიერ გამოყოფილი ე.წ. ბერნის ჯგუფის საბეჭდავები ძალიან ახლოს დგანან, უფრო ზუსტად, როგორც ჩანს, იგივე წრის საბეჭდავებს წარმოადგენენ, რომელსაც მ. მაქსიმოვა ადგილობრივ მცირეაზიულ საბეჭდავებს უწოდებს, იბერიული ლ.მ.მ.-ის დედნებად მიიჩნევს და ძვ.წ. V-IV სს. ათარიღებს. ამ მრავალწახნაგებისათვის დამახასიათებელი ყველა ის თვისება, რომელიც ჯ. ბორდმანმა აღნიშნა, ბევრად უფრო ადრე შენიშნეს მ. მაქსიმოვამ და ნაწილობრივ ნ. ნიკულინამაც. მ. მაქსიმოვამ ამ მრავალწახნაგების თავისებურებანი მათი შემქმნელი ოსტატების ეთნიკური განსხვავებით ახსნა (ამის შესახებ ზევით გვქონდა საუბარი), ჯ. ბორდმანი კი ბერნის ჯგუფის საბეჭდავების გამოსახულებების შინაარსისა და სტილისტური ანალიზის საფუძველზე იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ ამ ჯგუფის საბეჭდავებსა და დანარჩენ „ბერძნულ-სპარსულ“ საბეჭდავებს შორის განსხვავება მათ შორის ქრონოლოგიური სხვაობით უნდა აიხსნას. ჯ. ბორდმანს მიაჩნია, რომ თვით

სპარსეთის სამეფოში ბერძნულ-სპარსული საბეჭდავები დროის ძალიან მცირე მონაკვეთში, კერძოდ, ძვ.წ. V ს-ის მეორე ნახ.-ში – IV სს-ში იყო გავრცელებული, მაგრამ იმპერიის განაპირა პროვინციებში ამ ტიპის საბეჭდავები უფრო გვიანაც შემოინახა. ასეთებად მკვლევარს მიაჩნია ბერნისა და a globoso ჯგუფების საბეჭდავები და მათ უკავშირებს აგრეთვე საქართველოში აღმოჩენილ ლ.მ.მ.-საც, რომლებსაც ის პროვინციული აქემენიდური სტილის ნაწარმს უწოდებს და აღნიშნავს, რომ მათი სტილი შეესატყვისება ბერნის ჯგუფის საბეჭდავების სტილს და რომ ისინი ჯერ კიდევ მოითხოვენ შესწავლას [36, გვ. 321-322, 326].¹²

ამრიგად, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად, ორი სხვადასხვა გზით რამდენადმე უფრო დაზუსტებულ იქნა თარიღები როგორც ლ.მ.მ.-ის შემცველი არქეოლოგიური კომპლექსებისა, ისე იმ საბეჭდავებისა, რომელთა პირებად (მ. მაქსიმოვა, მ. ლორთქიფანიძე) ან რომელთა გავლენით (ს. ბარნაველი) შექმნილად არის მიჩნეული იბერიული ლ.მ.მ.

როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ახ.წ. I ს-ის სამარხებში ამ მრავალწახნაგების აღმოჩენები არ არის იშვიათი და მხოლოდ შემთხვევით ხასიათს არ ატარებს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ამ მრავალწახნაგების წარმოება ახ.წ. I ს-ის დასაწყისში კიდევ არსებობდა და შესაძლოა შეწყდა იბერიაში რომაული გლიპტიკის ნაწარმის მოზღვაებასთან დაკავშირებით. ამდენად, ჩვენ მაინც ვფიქრობთ, რომ ამ მრავალწახნაგების წარმოება ძვ.წ. II საუკუნესა და ახ. წ. I ს-ის პირველ ნახევარს შორის უნდა ვიგულისხმობთ. შეუძლებელია, რომ სტილისტურად ისეთი ერთგვაროვანი და უცვლელი ნივთები, როგორიც ლ.მ.მ. არის, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ეწარმოებინათ. ეს მრავალწახნაგები ალბათ დროის ძალიან მოკლე მონაკვეთში უნდა შექმნილიყო. ვფიქრობთ, შემდგომი კვლევის შედეგად, როდესაც შესწავლილი და მეტ-ნაკლებად ზუსტად დათარიღებული იქნება ლ.მ.მ.-ის შემცველი ყველა არქეოლოგიური კომპლექსი, შესაძლებელი გახდება ამ მრავალწახნაგების თარიღის უფრო მეტად დაზუსტება.

ლურჯი მინის მრავალწახნაგების შემდგომი შესწავლის დროს მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ ამჟამად ძალიან გაფართოვდა ე.წ. „ბერძნულ-სპარსული“ საბეჭდავების არეალი. გარდა მცირე აზიისა ისინი აღმოჩენილია სპარსეთში, ლილიაში, საბერძნეთში, ეტრურიაში, სირიაში, ეგვიპტეში, ტაქსილაში (პენჯაბში, ინდო-

¹² ჯ. ბორდმანი არ აზუსტებს ბერნისა და a globoso ჯგუფის საბეჭდავების წარმოების ადგილს, მაგრამ აღნიშნავს, რომ ტაქსილის (პენჯაბი, ინდოეთი) ჯგუფის საბეჭდავები საშუალებას იძლევა „ბერძნულ-სპარსული“ ჯგუფის საბეჭდავების ლოკალიზებისა სპარსეთის იმპერიის უკიდურეს აღმოსავლეთ საზღვარზე [36, გვ. 325].

ეთში) [40, გვ. 127; 36, გვ. 323-327]¹³ და სხვ. შემდგომი კვლევისას გათვალისწინებული უნდა იყოს ჯ. ბორდმანის დაკვირვებაც იმის შესახებ, რომ ამ ჯგუფის მრავალწახნაგა ფორმის საბეჭდავები ეკუთვნის უფრო ანატოლიას, ვიდრე სირიას, ეგვიპტეს ან უფრო შორეულ აღმოსავლეთს [36, გვ. 324].¹⁴

ამჟამად ცნობილია 80-ზე მეტი ლ.მ.მ. აქედან 70-მდე აღმოჩენილია საქართველოს (ძირითადად აღმ. საქართველოს) სხვადასხვა ადგილებში (იხ. ტაბ. II),¹⁵ ის ერთეული ცალეები კი, რომლებიც სომხეთში (10), აზერბაიჯანში (5), ჩრდ. ოსეთში (1) და ქერჩში (1)¹⁶ არის აღმოჩენილი, მ. ლორთქიფანიძეს, როგორც ჩანს, სრულიად სამართლიანად იბერიიდან გატანილად მიაჩნია [7, გვ. 137; 8, გვ. 49]. ყველა ამ მრავალწახნაგას აერთიანებს დამზადების საერთო ტექნიკა (ჩამოსხმა), გამოსახულებების საერთო სტილი და შედარებით ერთგვაროვანი თემატიკა: ნადირობის სცენები, ადამიანის ბრძოლა ცხოველებთან და სხვადასხვა ცხოველები (იხ. ტაბ. I).

ჯერ კიდევ მ.ი. მაქსიმოვამ გამოსთქვა მოსაზრება ლ.მ.მ.-ის წარმოების მასობრივი ხასიათის შესახებ [32, გვ. 233], ვინაიდან ზოგ შემთხვევაში მათი გამოსახულებები სრულ მსგავსებას იჩენენ ერთმანეთთან – მრავალწახნაგები ერთ ყალიბში არის ჩამოსხმული. შემდგომმა აღმოჩენებმა სავსებით დაადასტურა ეს მოსაზრება

¹³ საყურადღებოა, რომ 2000 წელს აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმმა შეიძინა კახეთში, ს. ჯიმითში შემთხვევით აღმოჩენილი სამარხის ნივთები, მათ შორის არის ქალცეღონის სკარაბეოიდი, რომელიც გამოსახულების (ნადირობის სცენა) სტილის მიხედვით ბერნის ჯგუფის საბეჭდავებს უნდა ეკუთვნოდეს; შეად. [40, №№ 973, 974]. სამარხი მინის მძივებისა და ბრინჯაოს კონუსური დაფანჯრული ზარაკების მიხედვით ზოგადად ახ.წ. I-III სს. უნდა დათარიღდეს.

¹⁴ გვინდა აღვნიშნოთ, რომ მოსაზრება იმის შესახებ, რომ „არც ერთი მრავალწახნაგა ანატოლიიდან არ მომდინარეობს“, რომელიც ჩვენ ჯ. ბორდმანს მივაწერეთ [23, გვ. 33], მას არ გამოუთქვამს და ჩვენს მიერ ტექსტის არასწორად გაგებით იყო გამოწვეული.

¹⁵ ტაბულაზე ასახულია ჩვენთვის 1980 წლისათვის ცნობილი მასალები ლ.მ.მ. შესახებ. მასში არ შევიდა ნასტაკისის, კაზრეთის, ჟინვალის (ახ.წ. III ს-ის სამარხში, ცნობა მომავლად ვ. ჩინლაძემ) და ზოგი სხვა მასალები, აგრეთვე შვიდი დაზიანებული ლ.მ.მ. (უფლისციხიდან, მეტეხიდან, არკნეთიდან, კლდეეთიდან), რომელთა გამოსახულებების გარკვევა ვერ ხერხდება, ყველა ესენი მითვლილია საერთო სათვალავში.

¹⁶ ლურჯი მინის ერთი მრავალწახნაგა, რომელიც მ. ლ. ფოლენვეილერს აქვს გამოქვეყნებული, სიუჟეტით (ორი ცხოველი) და გამოსახულების სტილით ძალიან ახლოს არის იბერიულ ლ.მ.მ.-თან (უფრო სწორად იგივე ჯგუფის ეკუთვნის). მკვლევარი მას ძვ.წ. VIII-VII სს. ათარიღებს და ვარაუდობს რომ ის სირიული უნდა იყოს [41, გვ. 116-117, ტაბ. 60, № 147].

[8, გვ. 48]. ამჟამად ერთნაირი, ერთ ყალიბში ჩამოსხმული ლ.მ.მ. გვხვდება ორ-ორიდან ექვს-ექვს ცალამდე. ისე რომ ტაბულაზე წარმოდგენილი მრავალწახნაგები სულ 19 სხვადასხვა დენიდან არის ჩამოსხმული (იხ. ტაბ. II).

ცნობილია, რომ უძველესი დროიდან საბეჭდავებს დიდი პრაქტიკული გამოყენება ჰქონდა. ანტიკური სამყარო უკვე იცნობდა კლიტე-გასალეებს, მაგრამ საბეჭდავებით დაბეჭდვას კვლავ ფართოდ იყენებდნენ, განსაკუთრებით შინაურ საქმიანობაში, ამიტომ სხვადასხვა ბოროტმოქმედებათა თავიდან აცილების მიზნით ძველთაგანვე იღებებოდა ზუსტად ერთნაირი საბეჭდავების დამზადება. ჯერ კიდევ სოლონმა (ძვ.წ. VI ს. დასაწყისი) გამოსცა კანონი, რომლის თანახმად ქვის მჭრელებს ეკრძალებოდათ დაეტოვებინათ თავისთვის მათ მიერ ამოკვეთილი საბეჭდავების პირები, რომ რამდენიმე ერთნაირი საბეჭდავი არ დაემზადებინათ [30, გვ. 8]. არსებობს უფრო გვიანდელი ახ.წ. X ს. სპარსელი ისტორიკოსის ალ-ჯაბშიარის ცნობა იმის შესახებ, რომ ფარსის მეფეების დიდ განრისხებას იწვევდა მეფის საბეჭდავების მსგავსი საბეჭდავების დამზადება [19, გვ. 11]. ის გარემოება, რომ ლურჯი მინის მრავალწახნაგების წარმოებას ძველ იბერიაში სერიული ხასიათი ჰქონდა, ე.ი. ზუსტად ერთნაირი, ერთ ყალიბში ჩამოსხმული „საბეჭდავები“, როგორც ჩანს, დიდი რაოდენობით მზადდებოდა, ეჭვის ქვეშ აყენებს მათი საბეჭდავებად გამოყენების შესაძლებლობას. ვფიქრობთ, ისინი მხოლოდ ავგაროზებად და სამკაულებად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული.¹⁷ ამის ერთ-ერთი დამადასტურებელი საბუთია ისიც, რომ ნასტაკისში ლურჯი მრავალწახნაგები საყურეების შესამკობად არის გამოყენებული.

რამდენადმე განსხვავებული აზრი არსებობს მრავალწახნაგების დამზადების ადგილის შესახებაც. თუ გავითვალისწინებთ ლურჯი მინის მრავალწახნაგების აღმოჩენის დღევანდელ მონაცემებს (70-მდე საქართველოს ტერიტორიაზე და 16 თუ 17 მის გარეთ), უფრო დამაჯერებლად გვეჩვენება მკვლევართა მოსაზრება მათი იბერიაში დამზადების შესახებ.

აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს ლ.მ.მ.-ის დენების საკითხიც. როგორც ზევით აღვნიშნეთ, მკვლევართა ნაწილს (მ.ი. მაქსიმოვამ, მ. ლორთქიფანიძემ) ისინი მცირე აზიაში დამზადებული ბერძნულ-სპარსული საბეჭდავების ერთი ჯგუფის ე.წ. ადგილობრივი მცირეაზიული (ჯ. ბორდმანის ტერმინოლოგიით „ბერნის“) საბეჭდავების მექანიკურ პირებად მიაჩნიათ. ვფიქრობთ, უფრო სარწმუნოა ს. ბარნაველის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ლ.მ.მ.-ის დენებიც იბერიაში მზადდებოდა. ვინაიდან, მიუხედავად იმისა, რომ დღეისათვის საკმარის რაოდენობით არის ცნობილი როგორც ბერნის ჯგუფის საბეჭდავები, ისე

¹⁷ ამავე აზრისაა ლ.მ.მ.-ს შესახებ ი. გაგოშიძეც [20, გვ. 94, სქოლიო 29].

ლ.მ.მ., რომლებზედაც ძირითადად ერთი და იგივე სიუჟეტებია გამოსახული, ჯერჯერობით არ არის ცნობილი არც ერთი ლურჯი მინის მრავალწახნაგა, რომელიც რომელიმე ქვის საბეჭდავის, მათ შორის ბერნის ჯგუფის საბეჭდავის პირს წარმოადგენდეს. უფრო მეტიც, ლ.მ.მ-ის გამოსახულებები ახლოს კი დგანან ბერნის ჯგუფის საბეჭდავების გამოსახულებებთან, მაგრამ მაინც საგრძნობლად განსხვავდებიან მათგან ნაკლები დეტალიზაციითა და მეტი სქემატურობით. საყურადღებოა ისიც, რომ ბერნის ჯგუფის საბეჭდავების, ისე როგორც საერთოდ „ბერძნულ-სპარსულ“ საბეჭდავების, უმეტესობა სკარაბეოიდების ფორმისაა, ხოლო მრავალწახნაგები უფრო მცირე რაოდენობით არის ცნობილი. როგორც ჩანს ლ.მ.მ. უნდა განვიხილოთ მაინც როგორც „ბერძნულ-სპარსული“ გლიპტიკური ძეგლების დამოუკიდებელი, მოგვიანო ჯგუფი, რომელიც ძალიან ახლოს დგას პროვინციაში შემორჩენილ ამ წრის საბეჭდავების ერთ-ერთ ჯგუფთან, კერძოდ, ე.წ. ბერნის ჯგუფთან.

K. Javakhishvili

GEMS CAST OF BLUE GLASS

Summary

The problems of origin, dating and purpose of gems made of blue glass, as well as the question of their links with the specimens of glyptics of the same field, have been the subject of scholarly enquiry for the last few decades. These problems cause variety of conjectures in scientific literature and, while the author of the present paper partially shares some of them (cf. M. Maksimova, S. Barnaveli, M. Lordkipanidze, I. Gagoshidze, I. Babaev, S. Gaziev, B. Arakelyan, S. Esayan, A. Kalantaryan), others give rise to objections (Zh. Khachatryan).

The present paper does not claim to solve all the questions concerning blue glass gems, nevertheless, an attempt is made to present a new interpretation on the grounds of new archaeological data and latest scientific literature (I. Gagoshidze, J. Boardman).

About 70 of the total 80 blue glass gems have been discovered in different places of Georgia (mainly in Eastern Georgia). Scholars (M. Maksimova, S. Barnaveli, M. Lordkipanidze, J. Gagoshidze, I. Babaev, K Javakhishvili) assume that they were manufactured in the Kingdom of Iberia-Kartli (Eastern Georgia). Single finds of these gems in Armenia (10), Azerbaijan (5), North Ossetia (1) and Kerch (1), as correctly noted by M. Lordkipanidze, are accounted for the Iberian export. Zh. Khachatryan believes them to have been manufactured in Armenia.

These gems, revealing common manufacturing technique (casting), representation style and more or less uniform subjects (Pl. I) constitute a separate group within the so-called “Graeco-Persian” monuments of glyptics. Judging by their representation style, J. Boardman finds them very close to seals of comparatively late provincial, so-called “Berne group” (this group, in turn, was defined by M. Maksimova and M. Lordkipanidze as “local Asia Minor” and dated to the 5th-4th cent. B.C.). The Iberian gems, however, do not represent a sort of simple, mechanical imitation of the Berne seals, as suggested by M. Maksimova and M. Lordkipanidze, since representations on the Iberian gems lack elaborated rendering of details and are more schematic. The great majority of the Berne seals are scarabaeids, while gems hardly occur among them. It is worth noting that among the quantity of blue glass gems not a single one represents an imitation of any stone seals, including those of the Berne group. S. Barnaveli’s assumption, according to which even originals of the gems made of blue glass were manufactured locally - in Iberia, seems to be the more convincing.

The burial of v. Santa (Neron-Deresi) containing blue glass gems, defined by B. Kuftin as belonging to the late Achaemenid period, had provided strong grounds for the general dating of blue glass gems to the 5th-4th cent. B.C. (M. Maksimova, S. Barnaveli, M. Lordkipanidze, I. Gagoshidze, I. Babaev, Zh. Khachatryan). Recently the chronology for the Santa burial has changed and a new dating, proposed by I. Gagoshidze, attributed it to the 2nd-1st cent. B.C. Thus, the majority of the blue glass gems turned out to be discovered in archaeological complexes belonging mainly to the 2nd-1st cent. B.C. – 1st-2nd cent. A.D. and later period (O. Japaridze, G. Lomtadze, V. Tolordava, D. Khakhutaishvili, D. Koridze, V. Nikolaishvili, T. Golubkina, S. Gaziev, B. Arakelyan, S. Esayan, A. Kalantaryan, M. Sinauridze, V. Chikhladze). It should be noted, however, that one burial in the village of Gomareti, containing a blue glass gem dates from the 3rd cent. B.C., but this chronology may also call for revision. Revised dating along with the stylistic similarity of the blue glass gems with a later - Berne group of “Graeco-Persian” circle (J. Boardman), allows the author to assume that the Iberian blue glass gems were manufactured during a short period of time between the 2nd cent. B.C. and beginning of the 1st cent. A.D., since long-term production of stylistically uniform articles seems unlikely.

Apparently, blue glass gems were under mass production in Iberia (M. Maximova, M. Lordkipanidze). Two and occasionally six identical specimens, coming out from the same mould, are discovered (Pl. II), implying that the gems were not used as seals. The author presumes, *pace* I. Gagoshidze that blue glass gems mainly served just as amulets and adornment.

ლიტერატურა

1. ბარნაველი ს. ორი გემისათვის (გოქჩისა და პრტენის გემები). – სმამ, ტ. VI, № 7, 1945, გვ. 575-580.
2. დავლიანიძე ც. ქვემო ქართლის (თრიალეთის) კულტურა ძვ.წ. I ათასწლეულის მეორე ნახევარში. თბ., 1983.
3. თოლორდავა ვ. დაკრძალვის წესები ელინისტური ხანის საქართველოში. თბ., 1980.
4. კაპანაძე დ. ქართული ნუმიზმატიკა. თბ., 1969.
5. ლომთათიძე გ. კლდეეთის სამაროვანი. თბ., 1957.
6. ლორთქიფანიძე მ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის გემები, I. თბ., 1954.
7. ლორთქიფანიძე მ. გვიანაქემენიდური ხანის მცირეაზიური საბეჭდავების იბერიული პირები – ლურჯი მინის მრავალწახნაგა საბეჭდავები. – სმამ, № 6, 1963, გვ. 134-154.
8. ლორთქიფანიძე მ. ძველი საქართველოს გლიპტიკური ძეგლების კორპუსი, I. თბ., 1969.
9. ნიკოლაიშვილი ვ. ანტიკური ხანის ძეგლები დიღმის ხეობიდან. – სას, I, თბ., 1978.
10. ნიკოლაიშვილი ვ. ტუიაქორხორას სამაროვანი (1953 წლის დაზვერვის შედეგად მოპოვებული მასალების მიხედვით). – მცხეთა, II, თბ., 1978, გვ. 157-169.
11. სინაურიძე მ. კაზრეთის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები. თბ., 1985.
12. ქორიძე დ. ელინისტური ხანის (ძვ.წ. III-I სს.) არქეოლოგიური ძეგლები ურბნისის სამაროვნიდან (XXV უბ.), ხელნაწერი, 1962 (ინახება აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებაში).
13. ქორიძე დ. ურბნისის სამაროვანზე (XXI უბ.) აღმოჩენილი გვიანანტიკური ხანის ძეგლების პერიოდიზაციის საკითხისათვის, ხელნაწერი, 1964 (ინახება აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებაში).
14. ხანუტაიშვილი დ. უფლისციხე, I. თბ., 1964.
15. ჯაფანიშვილი ქ. ურბნისის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები. თბ., 1972.

16. ჯაფარიძე თ. არქეოლოგიური გათხრები სოფ. არკნეთში. – თსუ შრომები, ტ. 63, 1956, გვ. 184-205.

17. არაკელიან ბ. Гарни, I. Результаты раскопок 1949-1950 гг. Ереван, 1951.

18. Бабаев И. А. О трех стеклянных многогранных печатях, найденных в Мингечауре. – Археологические исследования в Азербайджане, Сборник статей. Баку, 1965, с. 128-133.

19. Борисов А. Я., Луконин В. Г. Сасанидские геммы. Ленинград, 1963.

20. Гагошидзе Ю. М. К датировке могильника Нерон-Дереси (с. Санта Цалкинского района Грузинской ССР). – *svwyt^ = 2^ 1975^ ud& 90-103&*

21. Газиев С. М. Археологические раскопки в Мингечауре, Альбом кувшинных погребений. Баку, 1960.

22. Голубкина Т. И. Четыре кувшинных погребения из Мингечаура (раскопки 1950 г.). – Изв. АН Азербайджанской ССР, = 3, 1960.

23. Джавахишвили К. А. Памятники глиптики городища Урбниси. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Тбилиси, 1975.

24. Есаян С., Калантарян А. Античный некрополь Ошакана. – Вестник общественных наук АН Армянской ССР, Ереван, № 12, 1976, с. 27-40.

25. Зограф А. Н. Античные золотые монеты Кавказа. – АРН, II, Москва-Ленинград, 1935, с. 178-192.

26. Капанაძე დ. Г. Монетные находки Мцхетской экспедиции. – ВДИ, № 1, 1945.

27. Капанაძე დ. Г., О древнейших золотых монетах Грузии. – ВДИ, № 3 1949, с. 156-169.

28. Книпович Т. "Греко-персидские" резные камни Эрмитажа, СГЭ, III, Ленинград, 1926, с. 41-58.

29. Куфтин Б. А. Археологические раскопки в Триалети. Тбилиси, 1941.

30. Максимова М. И. Античные резные камни Эрмитажа. Ленинград, 1926.

31. Максимова М. И. Стеклянные многогранные печати, найденные на территории Грузии. – *tybvtrbc vjfv,t^ \^ 1941^ ud& 72-92&*

32. Максимова М. И. Геммы из некрополя Мцхеты – Самтавро. – *scvv^ \|^ -V^ 1950^ ud& 221-274&*

33. Никулина Н. М. Малоазийская глиптика второй половины V-IV вв. до н.э. и проблема восточно-греческого и "греко-персидского" искусства, Автореферат диссертации на соискание степени кандидата искусств. наук, Москва, 1966.

34. Уварова П. С. Могильники Северного Кавказа. МАК, VIII, Москва, 1900.

35. Хачатрян Ж. Многогранные печати, найденные в Армении. – Историко-филологический журнал, N 1(28), Ереван, 1965, с. 271-277 (სომხურ ენაზე).

36. Boardman J. Greek Gems and Finger Rings. London, 1970.

37. Boardman J., Vollenweider M. L. Catalogue of the Engraved Gems and Finger Rings. Oxford, 1978.

38. Furtwängler A. Die Antiken Gemmen, III. Leipzig-Berlin, 1990.

39. Maximova M. Griechisch-persische Klein-kunst in Kleinasien nach den Perserkriegen, Jahrbuch Des Deutschen Archäologischen Instituts. Berlin, 1928.

40. Richter G. Engraved Gems of the Greeks and the Etruscans. London, 1968.

41. Vollenweider M. L. Catalogue raisonné des sceaux cylindres et intailles, Vol. I. Genève, 1967.

ტაბულების აღწერილობა

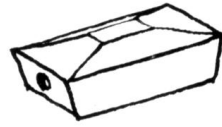
ტაბ. I – 1. ლურჯი მინის მრავალწახნაგების ფორმა. ლურჯი მინის მრავალწახნაგების გამოსახულებები. აღმოჩენის პუნქტები: 2-3. არკნეთი; 4-5. ნერონ-დერესი; 6. მცხეთა, სამთავრო; 7. მინგეჩაური; 8. ახალი ნიჩბისი; 9. ნერონ-დერესი; 10. ლოჭინი; 11. ურბნისი; 12. ლოჭინი; 13. ნახიჩევანი; 14. არკნეთი.

ტაბ. II – ლურჯი მინის მრავალწახნაგების გავრცელება (წარმოდგენილია მასალები 1980 წლამდე).

Description of the Plates

Pl. I - 1. Shape of blue glass gems; their representations and places of discovery; 2-3. Arkneti; 4-5. Neron-Deresi; 6. Mtskheta-Samtavro; 7. Mingechaur (Azerbaijan); 8. Akhali Nichbisi; 9. Neron-Deresi; 10. Lochini; 11. Urbnisi; 12. Lochini; 13. Nakhichevan (Azerbaijan); 14. Arkneti.

Pl. II - Distribution of blue glass gems according to 1980 data



1



2



3



4



5



6



7



8



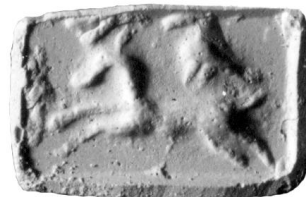
9



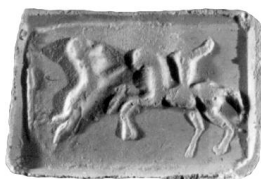
10



11



12



13



14

ტაბ. II

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
ნერონ-დერესი																			
გომართი																			
აბელა																			
ლოჭინი																			
სამთავრო																			
ტუიაქოჩორა																			
ნიჩბისი																			
უფლისციხე																			
ურბნისი																			
მეტეხი																			
დუისი																			
ყანდაურა																			
არკნეთი																			
ახალციხე																			
კლდეეთი																			
ბრილი																			
დილომი																			
დმანისი																			
ჩრდ. ოსეთი																			
მინგეჩაური																			
ნახიჩევანი																			
ფიზულიანი																			
გარნი																			
ოშაკანი																			
დვინი																			
ლენინაკანი																			
გელადირი																			
კარჩაღბილური																			
ქერჩი																			

სულხან ხარაბაძე

გვიანანტიკური ხანის სამარხი სოფელ ფერქოთაძან

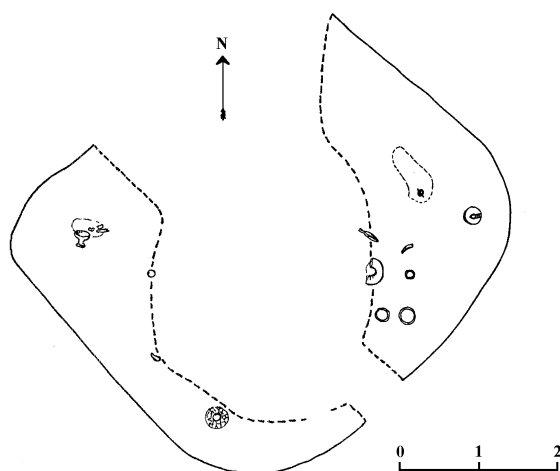
ვანის რაიონში ქალაქ ვანიდან აღმოსავლეთით 19 კმ-ში, სოფელ ფერქოთას ტერიტორიაზე, 1997 წლის 12 იანვარს აღვილ სერისძირზე პაატა არველაძის საყანე ნაკვეთის ჩრდილოეთ ნაწილში წვიმების შედეგად ჩამონგრეულ ფერდობზე თავი იჩინა თიხის ჭურჭელმა. პრეპარაციის დროს გაირკვა,¹⁸ რომ იგი სამარხეულ კომპლექსში შედიოდა.

მთელი ეს კომპლექსი ძლიერ იყო დაზიანებული. ამდენად იმის დადგენა, რომ საქმე გვაქვს ერთ თუ ორ სამარხთან შეუძლებელი აღმოჩნდა. ფართობი, რომელშიც დაფიქსირდა არქეოლოგიური მასალა, წარმოადგენდა ღორღოვან ფენაში ჩატრილ ორმოს (3ბ4×3ბ2 მ) რომელიც შუაში გადარეცხილი იყო წყლის მიერ (სურ. 1). გათხრილ ფართობზე ძვლები, გარდა ორი უსახო ფრაგმენტისა, არ შემორჩენილა.

ჩვენი ნაშრომის მიზანია დაფიქსირებული მასალა შემოვიტანოთ სამეცნიერო მიმოქცევაში და შეძლებისდაგვარად გავნსაზღვროთ ამ კომპლექსის თარიღი. აღსანიშნავია რომ არქეოლოგიური მონაპოვარები რომელიც აღმოჩნდა სამარხში (ან სამარხებში) ზოგიერთ შემთხვევაში *in situ* მდგომარეობაში არ არის დაფიქსირებული და აღმოჩენილია იქვე ჩამოშლილ მიწაში. მაგრამ ამ ძეგლის გამოქვეყნება იმით არის მნიშვნელოვანი რომ „ვანის ქვეყნის“ ფარგლებში გვიანანტიკური ხანის მასალა იშვიათად გვხვდება.

ნივთები სამარხში შემდეგნაირად იყო განლაგებული (სურ. 1): ჩრდილო-აღმოსავლეთ მხარეს აღმოჩნდა რკინის აბზინდაბ ვერცხლის მონეტა ვერცხლის ღეროს ფრაგმენტებ გარშემო მობნეული იყო ქარვის სარდიონისა და მინის მძივები; აღმოსავლეთ კუთხეში – დოქი. სამხრეთ-აღმოსავლეთ მხარეს ელაგა სამი ჯამბ დოქიბ მორკალული დანაბ შუბისპირი. ჩრდილო-აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ფართობიდან ჩამოშლილ მიწაში აღმოჩნდა: რკინის ცულიბ რკინის გაურკვეველი ნივთის ფრაგმენტებ შუბისპირის ფრაგმენტი და დოქი; სამხრეთ კუთხეში – დერგი; სამხრეთ-დასავლეთ მხარეს – კანთაროსისებრი ჭურჭელი. ამ ფართობიდან ჩამოშლილ მიწაში აღმოჩნდა ორი შუბისპირიბ ორი დოქისა და ჯამის ფრაგმენტები. დასავლეთ კუთხეში იდო მაღალფეხიანი ჯამი (ვაზა)ბ იქვე ახლოს – დანა და თავმოკაუჭებული ღერო, სარდიონის თვლებიანი ზამბარიანი ვერცხლის ფიბულა (ამოღების დროს დაიშალაბ მომშვილდულ ნაწილში მოთავსებული იყო სარდიონის სამი ოთხკუთხა თვალი)ბ მინის

ჭურჭლის ფრაგმენტი (თუ ფიბულის ინკრუსტაციის ნაწილი)ბ ფეხიანი ჯამის გარშემო მიმობნეული იყო გიშრის სარდიონისა და მინის მძივები. ამ ნაწილიდან ჩამოშლილ მიწაში აღმოჩნდა კვირისტავი.



სურ. 1

სამარხეული ინვენტარი:

1. მონეტა, ვერცხლის (სურ. 2)ბ შუბლზე გამოსახულია პოლემონ II-ის თავი პროფილში მონეტას კიდის გასწვრივ წრის მესამედზე წერტილოვანი რკალი შემოუყვება რომლის ქვემოთ მოთავსებულია ასომთავრული ბერძნული წარწერა ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΠΟΛΕΜΩΝ. ზურგზე გამოსახულია რომის იმპერატორის ნერონის დაფნის გვირგვინიანი თავი პროფილში; აქვს წარწერა, რომელიც დაზიანებულია და არ იკითხება. წონა – 2ბბ გ.



სურ. 2

2. ფიბულა ვერცხლის თვლებიანიბ ამოღების დროს დაიშალაბ შემორჩენილია სარდიონის 3 ოთხკუთხაბ გამჭირვალე ბ და მოყავისფრო-მოწითალო ფერის თვალი (ტაბ. I₄₂)ბ რომლის ერთი ზედაპირი არამკვეთრად ამობურცულია, მეორე მხარე კი ბრტყელი აქვს; ზომები: 19×15×4 მმ; 17×15×6 მმ; 16×12×5 მმ.

¹⁸ ეს ადგილი განიცდიდა ძლიერ ეროზიას. ძეგლის განადგურების თავიდან ასაცილებლად, მისი გათხრა და ფიქსაცია ჩვენ მიერ იქნა ჩატარებული.

3. მინის ჭურჭლის ფრაგმენტი (?) (თუ ფიბულის ინკრუსტაციის ნაწილი). ფრაგმენტულობის გამო ფორმის განსაზღვრა არ ხერხდება.

4. ვერცხლის (?) ღეროს ფრაგმენტი, მრგვალ-განივკვეთიანი. სიგრძე – 184 სმ დმ – 082 სმ.

5. აბზინდა რკინის (ტაბ. I₁₁) ღრუილი ღერო-დიანი. დმ – 086 სმ.

6. ცული, რკინის (ტაბ. I₁₂) ცულს აქვს ოვალურად დაბრტყელებული ყუბა მრგვალი სატარე ხვრელით რომელიც შიგნითა მხრისაკენ ვიწროვდება გარეთა მხარე შევეულხაზოვანია შიგნითა კი რკალს ქმნის. სიგრძე – 1085 სმ პირის სიგრძე – 4 სმ.

7. შუბისპირი, რკინის (ტაბ. I₁₃) მასრიანობ მასრა ნაკლულია ვვერი წარმოადგენს მოგრძო ტოლფერდა სამკუთხედს აქვს შუაქედი რომელიც ძირში მაღალია შემდეგ დაბლდება და წვერთან საერთოდ ქრება შემორჩენილი სიგრძეა 2788 სმ უდ. სიგანე (ფრთების ძირში) – 5 სმ მასრის დმ – 283 სმ კედლის უდიდესი სისქე (ქედებიანად) – 5 სმ.

8. შუბისპირი, რკინის მასრაგახსნილი მასრის ხვრელი წვერისაკენ ვიწროვდება შემორჩენილი სიგრძეა 2585 სმ უდ. სიგანე (ფრთების ძირში) – 485 სმ მასრის სიგრძე – 1185 სმ მასრის დმ – 285 სმ კედლის უდიდესი სისქე (ქედებიანად) – 2 სმ.

9. შუბისპირი, რკინის მასრაგახსნილი; მასრის ხვრელი წვერისაკენ ვიწროვდება წვერი დახიანებულია ეტყობა რომ ჰქონდა ქედი შემორჩენილი სიგრძეა 2385 სმ მასრის სიგრძე – 10 სმ მასრის დმ – 285 სმ კედლის უდიდესი სისქე (ქედებიანად) – 284 სმ.

10. შუბისპირის ფრაგმენტი, რკინის შემორჩენილია მასრისა და წვერის შეერთების ადგილი. შემორჩენილი სიგრძეა 1081 სმ.

11. დანა, რკინის (ტაბ. I₁₄) მორკალული სატარე ნაწილთან შემორჩენილია ოთხუთხა ბუდე რომელშიც ჩასმული იყო კაჟის ანატაკციბ პირი სატარე ნაწილიდან შუამდე ფართოვდება ხოლო შემდეგ წვერისაკენ ვიწროვდება შემორჩენილი სიგრძეა 16 სმ.

12. დანა, რკინის (ტაბ. I₁₅) პირსწორი მოკლე სამკუთხა ყუნწიანობ რომელზეც შემორჩენილია მანჭვალი. შემორჩენილი სიგრძეა 1084 სმ ყუნწის სიგრძეა 382 სმ პირის უდ. სიგანე – 284 სმ.

13. თავმოკაუჭებული ღერო (საკინძი ?), რკინის.

14. გაურკვეველი ნივთის ფრაგმენტი, რკინის შემორჩენილია ორი ერთმანეთს მიკრული ცალ მხარეს დავიწროებული ლულოვანი ღერო.

15. კანთაროსისებრი სასმისი, თიხის (ტაბ. I₅) თხელკედლიანობ გარეთ პირგადაშლილი კალთადავიწროებული, გამობერილპროფილიანი, ძირ-ქუსლიანი, შუაში ბურცობით; ორყურა; ყურის ღერო მრგვალგანივკვეთიანობ კეცი – აგურის-

ფერი. სიმაღლე – 7 სმ პირის დმ – 6 სმ ქუსლის დმ – 3 სმ.

16. მაღალფეხიანი ჯამი, თიხის (ტაბ. I₆) შიგნით გადახრილი პირით ქვემოთ დავიწროებული, გამობერილპროფილიანი კალთით ღრუ-ქუსლიანი ძირით, რომელსაც გარშემოყვება მრგვალი ნაჭდეგებისაგან შედგენილი სარტყელი. კეცი ღიააგურისფერობ თიხა კირქვანარევი. სიმაღლე – 1385 სმ პირის დმ – 21 სმ ქუსლის სიმაღლე – 485 სმ ძირის დმ – 985 სმ.

17. ჯამი, თიხის (ტაბ. I₄) სწორხაზოვანპროფილიანი პირით ქვემოთ დავიწროებული გამობერილპროფილიანი კალთით ბრტყელი ძირით რუხკეციანობ მინარეგებიანი თიხით არათანაბრად გამომწვარი. სიმაღლე – 4,4 სმ პირის დმ – 10,3 სმ.

18. ჯამი, თიხის (ტაბ. I₁) პირი – სწორხაზოვანპროფილიანობ შიგნით გადახრილობ კალთა – ქვემოთ დავიწროებული სწორხაზოვანპროფილიანობ ძირი – ბრტყელი კეცი რუხი-მოყავისფრო თიხა – მინარეგებიანობ არათანაბრად გამომწვარი სიმაღლე – 583 სმ პირის დმ – 14 სმ.

19. ჯამი, თიხის (ტაბ. I₃) პირი – სწორხაზოვანპროფილიანობ კალთა – ქვემოთ დავიწროებული, გამობერილპროფილიანი, ძირი – ბრტყელი კეცი – რუხი თიხა – მინარეგებიანობ არათანაბრად გამომწვარი სიმაღლე – 488 სმ პირის დმ – 13 სმ.

20. ჯამის (?) ფრაგმენტი, თიხის (ტაბ. I₂) შემორჩენილია პირ-კალთის ფრაგმენტი პირი შიგნით გადახრილობ კალთა – ქვემოთ დავიწროებული გამობერილპროფილიანობ კეცი რუხი-მოშავობ პირის დმ – 17,4 სმ.

21. ღოქი, თიხის (ტაბ. I₁₀) პირი – სამტუნახ ყურის მოპირდაპირე ტუჩი დაგრძელებულია და დაბლა დაწეული ხოლო დანარჩენი ორი უფრო მრგვალია და ურთიერთსიმეტრიული ყელი – დაბალი, სწორხაზოვანპროფილიანი, ქვემოთ გაფართოებული ტანი სფერული ძირი – ბრტყელი მრგვალი ყური – ოვალურგანივკვეთიანობ რომლის ერთი ბოლო უშუალოდ პირზეა მიდრწილი მეორე კი მხარზე კეცი რუხი სიმაღლე – 21 სმ მუცლის უდ. დმ – 1585 სმ ძირის დმ – 1085 სმ.

22. ღოქი, თიხის (ტაბ. I₉) პირი – სამტუნახ ყურის მოპირდაპირე ტუჩი დაგრძელებულია მეორე შერჩენილი ტუჩი უფრო მრგვალია ყელი დაბალი ფართობ ქვემოთ გაფართოებული აქვს, ტანი – სფერული, ძირი – ბრტყელი ყური – ოვალურგანივკვეთიანობ ერთი ბოლო უშუალოდ პირზეა მიდრწილი, მეორე კი მხარზე, კეცი რუხი-მოყავისფრო. სიმაღლე 24 სმ მუცლის უდ. დმ. 21 სმ ძირის დმ 13 სმ.

23. ღოქი, თიხის (ტაბ. I₇) შემორჩენილია პირ-ყელი და ტანის ზედა ნაწილი პირი – სამტუნახ ყურის მოპირდაპირე ტუჩი დაგრძელებულია და დაბლა დაწეული, დანარჩენი ორი უფრო

მრგვალია და ურთიერთსიმეტრიულია ყელი - დაბალია სწორხაზოვანპროფილიანი ქვემოთ დაკვირვებულია ყური - ოვალურ-განივკვეთიანი პირს ზემოთ აზიდულია რომლის ერთი ბოლო უშუალოდ პირზეა მიძერწილი მეორე კი - ტანის ზედა ნაწილზე კეცი რუხი.

24. ღოქის ფრაგმენტი, თიხის; შემორჩენილია ტანისა და ძირის ფრაგმენტები ტანი სფერულია ძირი - ბრტყელია მრგვალია კეცი ღია ყავისფერი. ტანის უდ. დმ - 16 სმ ძირის დმ - 8 სმ.

25. ღოქი (?), თიხის; შემორჩენილია კედლის ფრაგმენტები კეცი აკურისფერია ზედაპირზე აქვს წითელი საღებავით შესრულებული ჰორიზონტალური ზოლები.

26. დერგი, თიხის ძლიერ დამსხვრეულია ნაკლები აკლია პირისყელის ნაწილი ტანი ოვალური ფორმისაა ძირი - ბრტყელია ყური - ორი ოვალურგანივკვეთიანი რომლის ერთი ბოლო მიძერწილია მხარზე მეორე - ტანის ყველაზე ფართო ნაწილზე. კეცი რუხი თიხა არათანაბრად გამოძვარბ ძირის დიამეტრი - 18 სმ.

27. კვირისტავი, თიხის (ტაბ. I₈)ჟ წაკვეთილი კონუსის ფორმის კეცი რუხი საღებავით დაპირიანი. სიმაღლე - 23 სმ ფუძის დმ - 3,3 სმ.

28. მივები, ქარვის (ტაბ. I₂₆); ბრტყელი, ოვალური ფორმის 2 ცალი. სიგრძე - 16 მმ უდ. სიგანე - 11 მმ სიმაღლე - 6 მმ.

29. მივი, ქარვის (ტაბ. I₂₇) სამწახნაგოვანი ოვალური ფორმის. სიგრძე - 17 მმ უდ. სიგანე - 10 მმ.

30. მივი, ქარვის (ტაბ. I₂₈) ბრტყელია კუთხეებმომრგვალებული მართკუთხედის ფორმის. სიგრძე - 10 მმ სიგანე - 9 მმ სიმაღლე - 4 მმ.

31. მივები, სარდიონის (ტაბ. I₂₂) სფეროსებრი ღერძზე დაბრტყელებულია 6 ცალი. დმ - 6-დან 8 მმ-მდე.

32. მივი, სარდიონის (ტაბ. I₂₉) დისკოს ფორმის. დმ. 10 მმ სიმაღლე 6 მმ.

33. მივები, მინის (ტაბ. I₁₇) თითისტარისებრი ფორმის 5 ცალი. სიგრძე - 18, 16, 14, 13, 12 მმ.

34. მივები, გიშრის (ტაბ. I₃₀) ნახევარცილინდრულია ზედაპირი შემკული აქვს მკრთალობ ტეხილი ხაზებით შემკულობა 5 ცალზე სრულადაა დანარჩენზე გაცვეთის გამო კიდევზეა შემორჩენილი ორნამენტებიანი 10 ცალი. ფუძის სიგრძეა 2-დან 5 მმ-მდე.

35. მივები, მინის (ტაბ. I₂₄) არასწორი პარალელოპიპედის ფორმის 3 ცალი სიგრძე - 5, 5, 2 მმ.

36. მივი, მინის (ტაბ. I₂₃) მწვანე ერთმანეთს მიერთებული სამი ბურთულა (ჩურჩხელი-სებრი ფორმის) სიგრძე - 11 მმ უდ. დმ. 4 მმ.

37. მივი, მინის (ტაბ. I₃₄) მწვანე ცილინდრული. სიგრძე - 3 მმ დმ - 3 მმ.

38. მივი, მინის (ტაბ. I₃₅) ლურჯი ცილინდრული. სიგრძე - 3 მმ დმ - 3 მმ.

39. მივი, მინის (ტაბ. I₃₆) შავი ცილინდრული სიგრძე - 3 მმ დმ - 3 მმ.

40. მივი, ქვის (სტეატიტის?) (ტაბ. I₄₃) თეთრი ცილინდრული სიგრძე - 3 მმ დმ - 4 მმ.

41. მივი მინის ყავისფერი ცილინდრული 7 ცალი სიგრძე 2-4 მმ დმ - 2-4 მმ.

41. მილაკები, მინის (ტაბ. I₂₀) ყვითელი გოფირებულია 2 ცალი სრულია 8 ფრაგმენტების სახით. სიგრძე - 14 და 12 მმ დმ - 3 მმ.

42. მივი, გამჭირვალე მინის მწვანე ბიკონუსური. სიგრძე - 4 მმ უდ. დმ - 3 მმ.

43. მივი, მინის (ტაბ. I₁₈) ცილინდრულია შავ ფონზე დატანილია ყვითელ განივ ზოლებს შორის მოთავსებული თეთრი კლაკნილი ზოლი. სიგრძე - 10 მმ დმ - 11 მმ.

44. მივი, მინის (ტაბ. I₃₈) ლურჯი სფერულია შემკულია თეთრი ზოლებისაგან გამოყვანილი არასწორი ფორმის წრეებით სიგრძე - 14 მმ უდ. დმ - 14 მმ.

45. მივი, მინის (ტაბ. I₉); ლურჯი, ცილინდრული, შემკულია ყვითელი თეთრგარსიანი დაძერწილი კოპებით. სიგრძე - 14 მმ, უდ. დმ - 15 მმ.

46. მივი, მინის (ტაბ. I₃₉) მწვანე სფერულია შემკულია მერიდიანულად განლაგებული ყვითელი და შავი ზოლებით (ამჟამად არ იკითხება). სიგრძე - 9 მმ უდ. დმ - 13 მმ.

47. მილაკი, მინის (ტაბ. I₄₁) წითელი. სიგრძე - 5 მმ დმ - 3 მმ.

48. მილაკები, მინის (ტაბ. I₄₀) წაკვეთილი ცილინდრისებრი შავი 9 ცალი სიგრძე 10-3 მმ-ს შორის მერყეობს.

49. მილაკები, მინის (ტაბ. I₆) ლითონის ოქროსფერ ფურცელზე შემოკრულია ყვითელი გამჭირვალე მინაბ 2 ცალი. ერთის სიგრძეა 16 მმ მეორეს შემორჩენილი სიგრძე - 10 მმ.

50. მივები, მინის (ტაბ. I₃₁₃₂₃₃) შავი და ღია მწვანე ფერის ცილინდრულია მომრგვალო-მობრტყელო შავი ფერის 240 მმ და მწვანე - 450 ცალი. სიგრძე 3-1 მმ-ს შორის მერყეობს.

სამარხეული ორმოს დაზიანებულობისა და მასში ადამიანის ძვლების შემოუნახაობის გამო ძნელია რაიმე ითქვას დაკრძალვის წესის შესახებ. ინვენტარის და მისი განლაგების მიხედვით ჩვენი აზრით, ორმოს დაკრძალული უნდა ყოფილიყო ორი ან მეტი მიცვალებული. რაც შეეხება სამარხის აღნაგობას, შეიძლება ითქვას რომ ორმოსამარხებში დაკრძალვა ამ პერიოდისათვის (ახ. წ. I-III სს.) ერთ-ერთი გავრცელებული წესია.

სამარხში აღმოჩნდა პოლემონ II-ის (ახ.წ. 49-63 წწ) მონეტა.¹⁹ პოლემონ II-ის დრაქმები აღმოჩენილია გალის რაიონში (განძიბ შემთხვევითი აღმოჩენა არ არის ცნობილი შედიოდა თუ არა მასში სხვა ჯგუფის მონეტებიც) [36

¹⁹ განსაზღვრა ი.მ.დ. გ. დუნდუამ

გვ. 120]ჟ წალენჯიხის რაიონში სოფ. ფახულანში (განძიბ შემთხვევითი აღმოჩენა) [19ბ გვ. 63]ჟ სოფ. ბორში (2 მონეტაბ შემთხვევითი აღმოჩენა) [19ბ გვ. 63]ჟ ბიჭვინთის ნაქალაქარზე (არქეოლოგიური გათხრების შედეგად. მონეტა წარმოადგენდა სამკაულის ნაწილს) [22ბ გვ. 176]ჟ გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე განძიბ რომელშიც ყველაზე ადრეულია ტიბერიუსის (14-37 წწ.) მონეტაბ ყველაზე გვიანდელი კი გეტას 213 წ. მოჭრილი დრაქმაა [4ბ გვ. 81ბ ტაბ. I₂კ]; ბიჭვინთის სამაროვანზებ ორმოსამარხ № 163-შიბ რომელიც დათარიღებულია ახ. წ. III ს-ით [9ბ გვ. 135-136]; წალენჯიხის რაიონშიბ სოფ. ლიაშიბ სამაროვანზებ 1969 წელს გათხრილ ორმოსამარხ № 1-შიბ რომელსაც ვ. ჯაფარიძე ახ. წ. I ს. შუა ხანებსბ უკიდურეს შემთხვევაში ახ. წ. I ს. მეორე ნახევარს აკუთვნებს [2ბ გვ. 29-30; 15ბ გვ. 160]; ბაღდათის რაიონშიბ სოფ. წყალთაშუაში აღმოჩენილ დაზიანებულ სამარხშიბ რომელიც ახ. წ. I საუკუნითაა დათარიღებული [14ბ გვ. 141]; ახალციხის რაიონშიბ სოფ. აწყურშიბ სამარხ № 96-5ბ რომელიც დათარიღებულია ახ. წ. I ს-ით [6ბ გვ. 20-21]; მცხეთაშიბ მდიდრული აკლდამის ინვენტარში სხვა მონეტებთან ერთადყ აკლდამა დათარიღებულია ახ. წ. I ს-ის ბოლოთი [7].

სამარხში აღმოჩენილი რკინის ნივთების შესახებ შეიძლება ითქვას შემდეგი:

მორკალულ დანას ზუსტი ანალოგი არ მოეძებნა (როგორც ავღნიშნეთ სატარე ნაწილთან ახლოს ჩასმული იყო კაჟის ანატაკეცი). მაგრამ ამგვარი მორკალული დანები გვხვდება – კლდეეთში (ახ. წ. II ს.) [8ბ გვ. 16ბ სურ. 2ბ ტაბ. XXI₁ბ გვ. 175]ბ წებელდაში (ახ. წ. III-IV) [23ბ გვ. 97; 24ბ გვ. 28ბ ტაბ. IV₁]ბ ჩხოროწყუში (ახ. წ. II-III სს.) [25ბ გვ. 80ბ ტაბ. 6].

პირსწორი დანა გვხვდება სამთავროს სამაროვანზე (ახ. წ. I-III სს.) [5ბ ტაბ. VIII]ბ ლიას სამაროვანზე (ახ. წ. I-II სს.) [12ბ გვ. 69ბ სურ. 1; 15ბ გვ. 155ბ ტაბ. CXLII₃]ბ კლდეეთში (ახ. წ. II ს.) [8ბ გვ. 175ბ ტაბ. XXI].

რკინის ცული პარალელური მასალების მიხედვით თარიღდება ახ. წ. I-II სს-ით (მცხეთა [1ბ გვ. 130ბ ტაბ. VIII]ბ ლკლდეეთი [8ბ გვ. 18ბ სურ. 2_გბ ტაბ. XXI₆ბ გვ. 175]ბ ლია [15ბ გვ. 156ბ გვ. 160ბ ტაბ. CXXXVIII₃]ბ ურბნისი [13ბ გვ. 57ბ ტაბ. XIII₄]).

რკინის შუბისპირები გვხვდება კლდეეთში (ახ. წ. II ს.) [8ბ გვ. 15ბ სურ. 2_დბ ტაბ. XXI₁ბ გვ. 175]ბ ბანძაში (ახ. წ. II ს.) [10ბ გვ. 186ბ ტაბ. IX₂₁]ბ ჩხოროწყუში (ახ. წ. II ს.) [25ბ გვ. 81ბ ტაბ. III]ბ ლიაში (I-II სს.) [12ბ გვ. 67ბ გვ. 68ბ სურ. 2ბ გვ. 70ბ სურ. 2; 15ბ გვ. 155ბ ტაბ.

CXLII₂]; ძეგრში (ახ. წ. I-II სს.) [11ბ გვ. 76ბ ტაბ. Vბ სურ. 10-11].

დასავლეთ საქართველოს პირველი საუკუნეების თიხის ჭურჭელი ერთგვაროვანი არ არის. ამ პერიოდის ჭურჭლის სათანადო შეუსწავლელობის გამობ ქრონოლოგიური ჯგუფები და ლოკალური ვარიანტები არაა მასში გამოყოფილი. სამარხში გამოვლენილი ჭურჭელი ზოგადად შეიძლება ძვ.წ. მიწურულსა და ახ. წ. პირველ საუკუნეებს მივაკუთვნოთ.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს მაღალფენიანი ჯამი. მსგავსი ჭურჭელი ცნობილია ჩხოროწყუს სამაროვნიდან (II-III სს.)ბ სადაც ის ურნის სარქველად იყო გამოყენებული [25ბ გვ. 70ბ სურ. 2ბ გვ. 77ბ სურ. 7]; ლიის სამაროვნიდანბ ახ. წ. II ს-ით დათარიღებული 1968 წელს გათხრილი № 1 და № 2 სამარხებიდან [12ბ გვ. 68ბ სურ. 2ბ გვ. 71ბ სურ. 1]; წებელდის ციხის ადრეული ფენის მასალებიდან (I-II სს.) [18ბ გვ. 76ბ ტაბ. 66] და წებელდის სამაროვნის სამარხიდან, რომელიც თარიღდება III ს-ის მეორე ნახევრით - IV ს-ის დასაწყისით [24ბ გვ. 24ბ ტაბ. II₂ბ გვ. 138ბ გვ. 218]. მაღალფენიანი ჯამი ფართოდაა გავრცელებული ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში I-III სს-ში [20ბ გვ. 67-68; 21ბ გვ. 91ბ სურ. 9ბ 4-5ბ გვ. 164]ბ ხოლო ბრიტანეთის მუზეუმის კოლექციაში არსებული ასეთი ჯამი თარიღდება I-III სს-ით [26ბ გვ. 50ბ ტაბ. XIII].

სამტუჩა დოქი გვხვდება ლიაში (ახ. წ. II ს.) [12ბ გვ. 69ბ სურ. 2]ბ კლდეეთში (ახ. წ. I-II სს.) [8ბ გვ. 25ბ ტაბ. XX₁]ჟ გ. ლომთათიძე განიხილავს რა ამ ჭურჭელს, ანალოგიათაგან უთითებს ბორში (ახ. წ. II ს.) და ძეგრში (ახ. წ. II ს.) აღმოჩენილ დოქებს [8ბ გვ. 25].

ორყურა დერგები გვხვდება ჩხოროწყუში (ახ. წ. II-III სს.) [25ბ გვ. 88-89].

თითისტარისებრი ფორმის მინის მძივების დამახასიათებელია II-III სს-ის კომპლექსებისათვის [16ბ გვ. 62; გვ. 66ბ ტაბ. 33₁₀]ბ არასწორი პარალელოპიპედის ფორმისაა - II-III სს.-ისათვის [16ბ გვ. 69ბ ტაბ. 33₃₀₋₃₁]ბ ერთმანეთს მიერთებული სამი ბურთულა (ჩურჩხელიისებრი ფორმის) - ძვ. წ. III-ახ. წ. IV სს.-ისათვის [16ბ გვ. 64ბ ტაბ. 33₃]ბ ცილინდრული მწვანე ლურჯიბ შავი - ძვ. წ. VI-ახ. წ. IV სს.-ისათვის [16ბ გვ. 62-63ბ ტაბ. 33₁₂]ბ ყავისფერიბ ცილინდრული - ძვ. წ. I-ახ. წ. IV სს.-ისათვის [16ბ გვ. 67ბ ტაბ. 33₁₅]ბ ცილინდრულიბ შავ ფონზე დატანილი ყვითელ განივ ზოლებს შორის მოთავსებული თეთრი კლაკნილი ზოლით - III-IV სს.-ისათვის [16ბ გვ. 52ბ ტაბ. 31_{64ბ7ბ72}].

ყვითელი მინის გოფირებული მილაკები თარიღდება ახ.წ. II-IV სს. [16ბ გვ. 62; გვ. 74-75ბ ტაბ. 33₃₃]ბ წითელიბ შავი - I-IV სს. [16ბ გვ. 67; გვ. ტაბ. 33_{18,28,138,14}]ბ ლითონის ოქროსფერ ფურ-

ცელზე შემოკრული ყვითელი გამჭვირვალე მინა - ძვ. წ. III-ახ. წ. III სს. [16 გვ. 30; ტაბ. 26].

გიშრის ნახევარცილინდრული მძივები ზუსტად არაა იდენტიფიცირებული, ზოგადად კი გვიანრომაულ ხანას მიაკუთვნებენ [16 გვ. 20, ტაბ. 20₅₇].

ქარვის მძივები, ბრტყელი ოვალური ფორმის, სამწახნაგოვანი ოვალური ფორმის, ბრტყელი კუთხეებმომგვარებული მართკუთხედის ფორმის ტარილდება ახ.წ. I-II სს. განსაკუთრებით კი ამ საუკუნეების მიჯნით [16 გვ. 21; გვ. 25-26 ტაბ. 24₃₇₃₃₈₈₄₀₈₄₁₈₄₄];

სარდონის სფეროსებრიბ ღერძზე დაბრტყელებული მძივები ტარილდება ახ.წ. I-II სს. [17 გვ. 15; ტაბ. 38₂₂₋₂₃₂₈].

წითელი და შავი პასტის მძივები - I-IV სს. [16 გვ. 67; ტაბ. 33₁₁₋₁₄];

რაც შეეხება სამარხის დათარიღებას სამწახნაგოვან, მასალის კვლევის დღევანდელი დონეზე მისი შედარებით ვიწრო ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში მოქცევა არ ხერხდება. ქვედა ქრონოლოგიური ზღვრის დადგენისათვის საგულისხმოა სამარხში პოლემონ II-ის დრაქმის აღმოჩენის ფაქტიც როგორც ცნობილია, ამგვარი მონეტების მიმოქცევა ახ. წ. I ს-ის შუა წლებზე აღრე არ იწყება. ამდენად ჩვენი სამარხის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი ახ. წ. I ს-ის შუა წლებს არ უნდა სცდებოდეს. რაც შეეხება ზედა ქრონოლოგიურ ზღვარს მისი დადგენა შედარებით რთულია. აღსანიშნავია, რომ სამარხში დაფიქსირებული ინვენტარი ზოგადად პარალელურ პოულობს დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე გამოვლენილ ახ. წ. I-III სს-ის მასალასთან როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული. შეიძლება ითქვას რომ სოფ. ფერეთას სამარხეული ინვენტარი ყველაზე მეტ სიახლოვეს ამჟღავნებს ლიას სამარხის 1968 წელს გათხრილ № 1 და № 2 და 1969 წელს გათხრილ № 1 სამარხებთან. ეს მსგავსება გამოიხატება შემდეგში: ფერეთასა და ლიას ზემოთ აღნიშნულ სამარხებში აღმოჩენილია პოლემონ II-ის მონეტა ერთი ტიპის პირსწორი დანები რკინის ცულები შუბისპირები სამტრედიის დოქები და მაღალფენიანი ჯამი. ლიას 1969 წელს გათხრილ № 1 სამარხს ვ. ჯაფარიძე ახ. წ. I ს-ის შუა წლებით 1968 წელს გათხრილ № 1 და № 2 სამარხებს კი II ს-ით ათარიღებს [15 გვ. 161] რაც საშუალებას გვაძლევს ჩვენ მიერ მიკვლეული მასალა ზოგადად ახ. წ. I ს-ის მეორე ნახევრითა და II ს-ით დავათარილოთ.

S. Kharabadze

BURIAL BELONGING TO THE LATE CLASSICAL PERIOD FROM THE VILLAGE OF PERETA

Summary

A burial (or burials) belonging to the late classical period and partially ruined due to the erosion of soil has been discovered at the point of Serisdziri on the territory of v. Pereta (Vani district) some 19 km eastward of Vani. An analysis of the grave goods (coin of Polemon II, pottery, weapons, jewellery) has shown that the burial can be dated to the second half of the 1st cent. - first half of the 2nd cent. A.D.

ლიტერატურა

1. აფაქიძე ა., ვობეჯიშვილი ვ., კალანდაძე ა., ლომთათიძე გ. მცხეთა, I. თბ., 1955.
2. გრიგოლია გ., ბარამიძე მ., თქრობი-რიძე ნ., ჯაფარიძე ვ., ჯღამაია ვ. ენგურის არქეოლოგიური ექსპედიციის 1969 წლის მუშაობის შედეგები. - არქეოლოგიური კვლევა-ძიება საქართველოში 1969 წელს, თბ. 1971 გვ. 26-30.
3. დუნდუა თ. კოლხეთის იბერია და პონტოს სამეფო ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1993.
4. ვარშალომიძე ი. რომაული ხანის მონეტების განძი გონიო-ავსაროსიდან. - ძიებანი № 5 1999 გვ. 81-86.
5. თოლორდავა ვ. ქართლის სამეფოს ისტორიისათვის III-I სს. - მსკაბ 1963 ტ. III, გვ. 137-162.
6. ლიხელი ვ., ფოსი ვ., მორინი ფ. საქართველო-კანადის სამცხის ერთობლივი ექსპედიციის 1993-1996 წწ. მუშაობის ანგარიში. - კავკასიის არქეოლოგია: უახლესი აღმოჩენები და პერსპექტივები. საერთაშორისო სამეცნიერო სესიის მოხსენებათა მოკლე შინაარსი. თბ. 1997 გვ. 19-21.
7. ლომთათიძე ვ., ციციშვილი ი. ახლად-აღმოჩენილი აკლდამა მცხეთაში. - სმამ ტ. XII № 10, გვ. 641-648.
8. ლომთათიძე ვ. კლდეეთის სამაროვანი. თბ. 1957.
9. ლორთქიფანიძე გ. ბიჭვინთის ნაქალაქარი. თბ. 1991.
10. მაკალათია ს. 1920-1924 წწ. საქართველოში აღმოჩენილი ზოგიერთი ნეკროპოლის დათარიღებისათვის - სმამ ტ. IV 1928 გვ. 186-191.
11. ფუთურიძე რ. გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს არქეოლოგიური ძეგლები. - მსკაბ ტ. II, 1959 გვ. 54-94.
12. წითლანაძე ლ. არქეოლოგიური აღმოჩენები სოფელ ლიაში - ძმ, № 33 1973 გვ. 66-72.
13. ქილაშვილი ლ. ნაქალაქარი ურბნისი. თბ. 1964

14. ჯაფარიძე ვ. ვარციხის ნაქალაქარი. თბ.პ 1989.

15. ჯაფარიძე ვ. ეგრისის მატერიალური კულტურა ახ. წ. I-VII სს. დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსპოვებლად. თბ.პ 1999.

16. Алексеева Е. М. Античные бусы Северного Причерноморья. САИ, вып. Г1-12, Москва, 1978.

17. Алексеева Е. М. Античные бусы Северного Причерноморья. САИ, вып. Г1-12, Москва, 1982.

18. Воронов Ю. Н., Бгажба О. Х. Материалы по археологии Цебельды. Тб., 1985.

19. Голенко К. В. Денежное обращение Колхиды в римское время. Ленинград, 1964.

20. Зубарь В. М. Некрополь Херсонеса Таврического I-IV вв. н.э. Киев, 1982.

21. Кадеев В. И. Очерки истории экономики Херсонеса I-IV вв. н.э. Харьков, 1970.

22. Капанадзе Д. Г. Нумизматические находки Пицундской археологической экспедиции за 1953-1959 гг. - ВДИ, № 4, 1966, с. 173-179.

23. Куфтин Б. А. Материалы к археологии Колхиды, I. Тб., 1949.

24. Трапш М. М. Труды, III. Тб., 1971.

25. Хоштариа Н. В. Чхороцку - могильник с трупосожжением (захоронения в урнах). - მსკი, ნაკვ. II, 1941, გვ. 67-95.

26. Walters H. V. Catalogue of the Roman Pottery in the Departments of Antiquities, British Museum. London, 1908.

სურათებისა და ტაბულის აღწერილობა

სურ. 1 - სამარხის გეგმა.

სურ. 2 - პოლემონ II-ის მონეტა.

ტაბ. I - 1-10. თიხის ჭურჭელი; 11-15. რკინის ნივთები; 27-28. ქარვის მძივები; 22, 29. სარდიონის მძივები; 30. გიშრის მძივები; 17-19, 23, 24, 31-36, 39. მინის მძივები; 16, 20, 40, 41. მინის მილაკები; 42. ფიბულის სარდიონის თვლები; 43. ქვის მძივი.

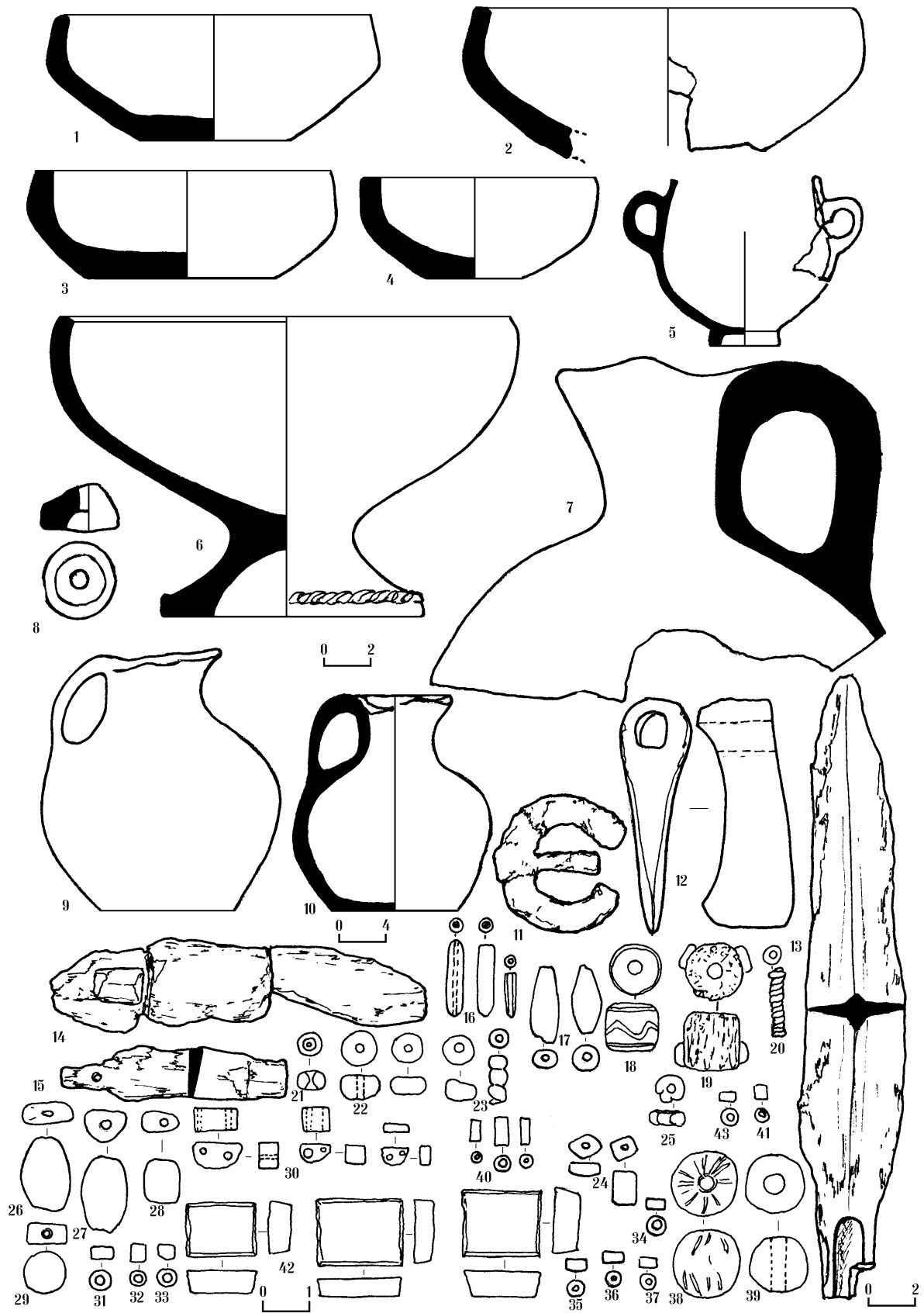
Description of the plate and figures

Fig. 1. - plan of the burial

Fig. 2. - coin of Polemon II

Pl. I. - 1-10. clay ware; 11-15. iron items; 27, 28. amber beads; 22, 29. cornelian beads; 30. jet beads; 17-19, 23, 24, 31-36, 39. glass beads; 16, 20, 40, 41. glass tubes; 42. cornelian beads from phibula; 43. stone bead.

ტაბ. I



არქეოლოგიის ისტორია History of Archaeology

მაია ჩარკვიანი

ეპითიმე თაყაიშვილის მიერ ჩატარებული საველე არქეოლოგიური სამუშაოები

ამ სტატიაში გვსურს წარმოვაჩინოთ ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ წარმოებული საველე არქეოლოგიური სამუშაოების ისტორიის მასალები, რომელსაც იგი 1889-1920 წლებში აწარმოებდა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამდგავარი საკითხი არაერთხელ იყო დასმული [1; 2, გვ. 19-22; 9, გვ. 100-117; 10, გვ. 121-138]. ჩვენი ნაშრომის სიახლე მდგომარეობს იმაში, რომ ყველა ის ძეგლი, რომელსაც ექ. თაყაიშვილი შეეხო, დატანილია რუკაზე.

ექვთიმე თაყაიშვილის საველე არქეოლოგიური მოღვაწეობა სამი მიმართულებით შეიძლება დაიყოს: პირველი – ნივთიერი მასალის მოპოვება და ფიქსაცია არქეოლოგიური გათხრების მეშვეობით; მეორე – შემთხვევით მოპოვებული მასალის შექმნა და ფიქსაცია; მესამე – ნაგებობების (ძირითადად ეკლესიების, ციხე-სიმაგრეების) აღწერა და ფიქსაცია არქეოლოგიური გათხრების გარეშე.

1. არქეოლოგიური გათხრები (რუკა 1):

1. **მცხეთა, ბაგინეთი**, 1889 წელი, ნაგებობა [9, გვ. 117-119].

2. **ვორნაკი** (თანამედროვე სომხეთი, მდ. დეხედის ხეობა), 1894 წელი, სამაროვანი, მასალა გადაეცა ერმიტაჟს [16, გვ. 14-16].

3. **პრიფოლნი** (თანამედროვე სომხეთი, მდ. დეხედის ხეობა), 1894 წელი, სამაროვანი, მასალა გადაეცა ერმიტაჟს [16, გვ. 14-16].

4. **მათურა** (თანამედროვე სომხეთი, მდ. დეხედის ხეობა), 1894 წელი, სამაროვანი, მასალა გადაეცა ერმიტაჟს [16, გვ. 14-16].

5. **ახპატი** (თანამედროვე სომხეთი, მდ. დეხედის ხეობა), 1894 წელი, სამაროვანი, მასალა გადაეცა ერმიტაჟს [16, გვ. 14-16].

6. **იაგდანი** (თანამედროვე სომხეთი, მდ. დეხედის ხეობა), 1894 წელი, სამაროვანი, მასალა გადაეცა ერმიტაჟს [16, გვ. 14-16].

7. **დმანისი** (დმანისის რ-ნი, მდ. მაშავერას ხეობა), 1894 წელი, სამაროვანი, მასალა გადაეცა ერმიტაჟს [16, გვ. 14-16].

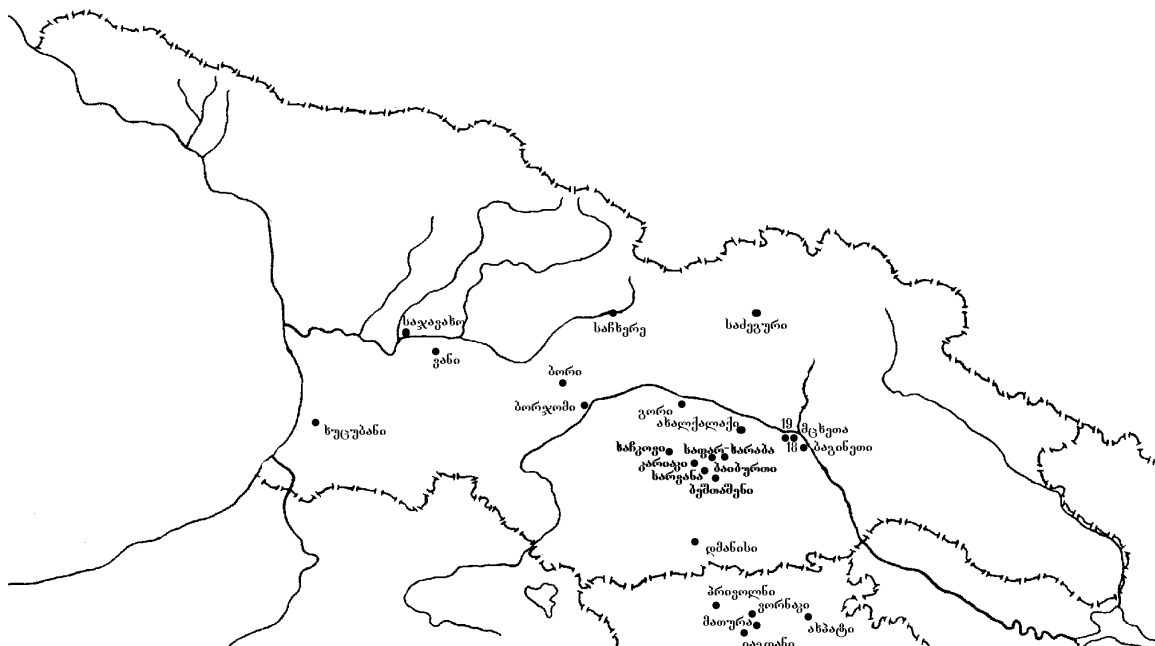
8. **ვანი** (ვანის რ-ნი, მდ. სულორის ხეობა), 1896 წელი, ნაქალაქარი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [17, გვ. 110].

9. **საჯაფახო** (სამტრედიის რ-ნი, მდ. დრანდა-დელის ნაპირას), 1896 წელი, სამეთუნეო სახელოსნო, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [17, გვ. 109].

10. **სუცუბანი** (ქობულეთის რ-ნი, მდ. კინტრიშის ხეობა), 1896 წელი, სამარხი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [17, გვ. 111].

11. **გორთან** ახლოს (მდ. სკრას ხეობა), 1896 წელი, 2 სამარხი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [17, გვ. 111].

12. **კარიაკი** (წალკის რ-ნი), 1896 წელი, სამაროვანი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [17, გვ. 112].



რუკა 1

13. ხაჩკოვი (წალკის რ-ნი), 1896 წელი, სამაროვანი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [17, გვ. 112].

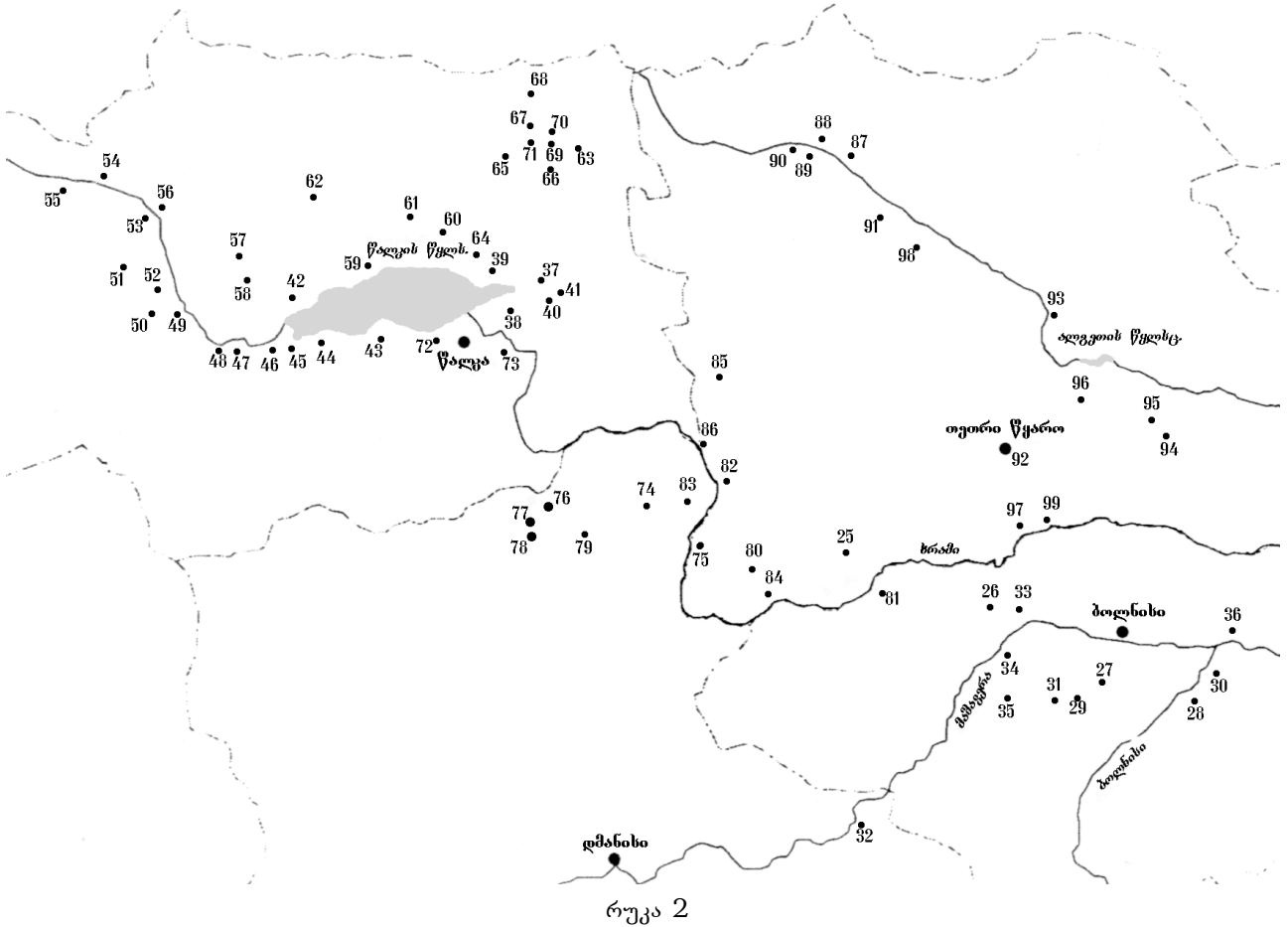
14. ბაიბურთი (წალკის რ-ნი), 1896 წელი, სამაროვანი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [17, გვ. 112].

15. სარვანა (წალკის რ-ნი), 1896 წელი, სამაროვანი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [17, გვ. 112].

21. ბორჯომის მახლობლად (ბორჯომის რ-ნი, მდ. ბანისხევის შესართავთან მდ. მტკვართან), 1912 წელი, სამარხი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [13, გვ. 74].

II. შემთხვევით აღმოჩენილი ნივთები (რუკა 1):

22. ბორი (ხარაგოულის რ-ნი), 1907-1908 წლები, აღიწერა შემთხვევით მოპოვებული ნივ-



16. საფარ-ხარაბა (წალკის რ-ნი), 1896 წელი, სამაროვანი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [17, გვ. 112].

17. ბეშთაშენი (წალკის რ-ნი), 1896 წელი, სამაროვანი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [17, გვ. 112].

18. მცხეთა (რკინიგზის სადგურიდან დასავლეთით 3 კმ-ზე, მდ. არმაზისწყალთან), 1902 წელი, სამაროვანი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [18, გვ. 79-87].

19. მცხეთა (რკინიგზის სადგურიდან დასავლეთით 4,5 კმ-ზე, მდ. სანჯისხევთან), 1902 წელი, სამაროვანი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [18, გვ. 88-89].

20. საჩხერე (საჩხერის რ-ნი) 1910 წელი, ყორღანი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [13, გვ. 167-172].

თები [13, გვ. 29-30].

23. ახალქალაქი (კასპის რ-ნი), 1908 წელი, შემოწმდა „განძის“ პოვნის ადგილი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [13, გვ. 172-173].

24. საძეგური (ახალგორის რ-ნი, მდ. ქსნის ხეობა), 1908 წელი, შემოწმდა „განძის“ პოვნის ადგილი, მასალა გადაეცა კავკასიის მუზეუმს [14, გვ. 139-147].

III. დაფიქსირებული ეკლესიები და ციხე-სიმაგრეები:

ქვემო ქართლი, 1894-1896 წლები (რუკა 2):

25. ფიჭარეთი, ეკლესია [7, გვ. 26-35].

26. ტანძია, ეკლესია [7, გვ. 36-37].

27. ბოლნისი, სიონის ეკლესია [7, გვ. 40].

28. სახუნდარი, ეკლესია [7, გვ. 40].

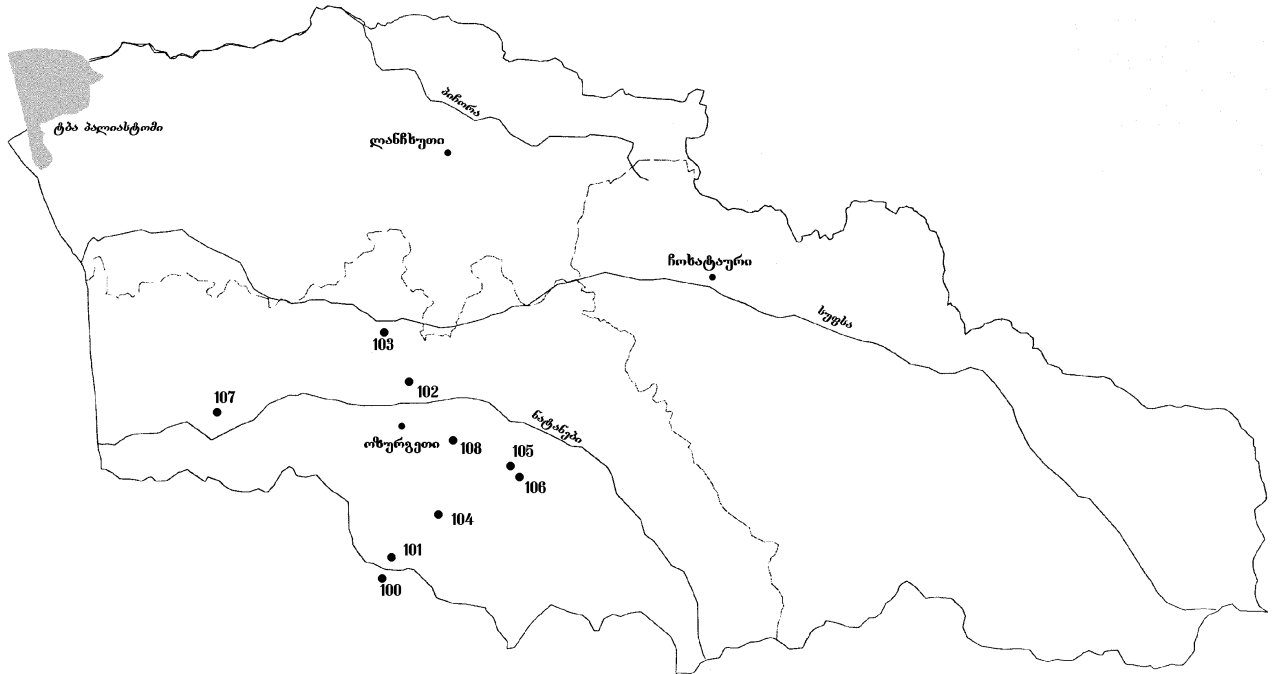
29. „თედორწმინდანი“, ეკლესია [7, გვ. 40].

30. ხატი, ეკლესია [7, გვ. 41].

31. წულრულაშენი, ეკლესია [7, გვ. 43-46].
32. ღმანისი, ციხე-სიმაგრე, ეკლესია [7, გვ. 46-51].
33. ქვეში, ციხე-სიმაგრე, ეკლესია [7, გვ. 52-55].
34. კაზრეთი, სამების ეკლესია [7, გვ. 55-57].
35. „სათხეს“ ეკლესია [7, გვ. 57-65].
36. სამტრედო, ეკლესია [7, გვ. 65-70].
37. იმერა, წმ. პეტრე-პავლეს ეკლესია [13, გვ. 11-14].
38. ახალიკი, წმ. ნიკოლოზის ეკლესია [13, გვ. 14].
39. ბეშთაშენი, წმ. გიორგის ეკლესია, ორი ეკლესია [13, გვ. 15-17].
40. შეპიაკი, იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია, ორი ეკლესია [13, გვ. 17-22].
41. სანომერი, ღვთისმშობლის ეკლესია [13, გვ. 22-23].
42. წინწყარო, ეკლესია [13, გვ. 23].
43. წალკა – გუნია-კალა, ციხე-სიმაგრე, წმ. კონსტანტინესა და ელენეს ეკლესია, სამების ეკლესია, ორი ეკლესია [13, გვ. 24-26].
44. დარაკოვი, ეკლესია [13, გვ. 27].
45. თაქ-ქილისა, ფერიცვალების ეკლესია [13, გვ. 27-28].
46. ედი-ქილისა, წმ. გიორგის ეკლესია, წმ. კოზმასა და დამიანეს ეკლესია, ხუთი ეკლესია [13, გვ. 28-33].
47. აიაზმა, ეკლესია [13, გვ. 33-36].
48. ნარდევანი, ციკლოპური ციხე-სიმაგრე, ეკლესია [13, გვ. 36-37].
49. კუშჩი, ეკლესია, წმ. გიორგის ეკლესია [13, გვ. 37-39].
50. გოლიანქი, ორი ეკლესია [13, გვ. 39].
51. ბურნაშეთი, იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია [13, გვ. 39-43].
52. ოზნი, ორი ეკლესია [13, გვ. 43-44].
53. ავრანლო, წმ. გიორგის ეკლესია, ორი ეკლესია, აბიბოს მონასტერი [13, გვ. 44-46].
54. რეხა, ორი ეკლესია [13, გვ. 46-47].
55. ხანლო, ჯვართამაღლების ეკლესია, წმ. ილიას ეკლესია [13, გვ. 47-48].
56. გუმბათი, ეკლესია [13, გვ. 48-50].
57. აშ-კალა, წმ. გიორგის ეკლესია [13, გვ. 50].
58. ჯინისი, წმ. გიორგის ეკლესია [13, გვ. 51-53].
59. სანთა, ეკლესია [13, გვ. 53-54].
60. კარიაკი, წმ. გიორგის ეკლესია [13, გვ. 54-56].
61. გოლია-გარიაქი, ეკლესია [13, გვ. 56-57].
62. ხაჩკოვი, წმ. გიორგის ეკლესია [13, გვ. 57].
63. ირან-თურანი, ჯვართამაღლების ეკლესია, სამი ეკლესია [13, გვ. 59].
64. ბაშკოვი, სამი ეკლესია [13, გვ. 59-61].
65. არჯევან-სარვანი, სამი ეკლესია [13, გვ. 61-63].
66. ლივადი, ეკლესია [13, გვ. 63-64].
67. კიზილ-აჯი, ორი ეკლესია [13, გვ. 64].
68. კლდეკარი, ციხე-სიმაგრე, ეკლესია [13, გვ. 65].
69. ბაიბურთი, ორი ეკლესია [13, გვ. 65-66].
70. კარაკომი, წმ. ხარლამპის ეკლესია [13, გვ. 66].
71. საფარ-ხარაბა, ორი ეკლესია [13, გვ. 66-67].
72. ბარმაქსიზი, ორი ეკლესია [13, გვ. 67-73].
73. ტაშ-ბაში, წმ. გიორგის ეკლესია, ღვთისმშობლის ეკლესია [13, გვ. 73-78].
74. გომარეთი, წმ. გიორგის ეკლესია, ღვთისმშობლის ეკლესია, ხუთი ეკლესია [13, გვ. 79-90].
75. ეგრისი, იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია, ორი ეკლესია [13, გვ. 91-98].
76. დემურ-ბულახი, ორი ეკლესია [13, გვ. 99].
77. ამბარლო, წმ. ილიას ეკლესია, ამაღლების ეკლესია [13, გვ. 100-102].
78. ახა, ეკლესია [13, გვ. 103].
79. ყარაბულახი, ორი ეკლესია [13, გვ. 103-104].
80. რევაზაშენი, წმ. გიორგის ეკლესია, ღვთისმშობლის ეკლესია, ეკლესია [13, გვ. 105-107].
81. შოშილეთი, ეკლესია [13, გვ. 107-108].
82. კაკლიანი – ლიპარიტის უბანი, ეკლესია [13, გვ. 108-114].
83. პანტიანი, ეკლესია [13, გვ. 114].
84. ქცია, სამი ეკლესია [13, გვ. 115-116].
85. კლდეისა, ღვთისმშობლის ეკლესია, ორი ეკლესია [13, გვ. 117-119].
86. ვარდისუბანი, ეკლესია [13, გვ. 121-123].
87. თონეთი, წმ. გიორგის ეკლესია, სამი ეკლესია [13, გვ. 124-129].
88. მანგლისი, ეკლესია [13, გვ. 130-144].
89. გოხნარი, ეკლესია [13, გვ. 4-7].
90. აბიკვი, ეკლესია [13, გვ. 7-9].
91. ბზა – ახალსოფელი, ეკლესია [13, გვ. 10-11].
92. თეთრიწყარო, სამი პატარა ეკლესია [11, გვ. 1].
93. ამლივი, ხუთი ეკლესია [11, გვ. 4-9].
94. მაწევანი, ეკლესია [11, გვ. 9-10].
95. ჩხიკვთა, სიონი, ღვთისმშობლის ეკლესია, სამების ეკლესია [11, გვ. 10-15].

96. აბელია, ეკლესია [11, გვ. 15-19].
 97. პირღებული, ეკლესია [11, გვ. 19-26].
 98. გულარეხი, მონასტერი, ორი ეკლესია [11, გვ. 26-39].
 99. სამშვილდე, სამი ეკლესია [11, გვ. 40-46].

111. ღიხაშხო, სამების ეკლესია [3, გვ. 20-21].
 112. საღგერი, ორი ეკლესია [3, გვ. 21].
 113. ქელა, წმ. გიორგის ეკლესია [3, გვ. 21].
 114. ძველი ტობანიერი, სამების ეკლესია [3, გვ. 23-24].



რუკა 3

გურია, 1896 წელი (რუკა 3):

100. აჭი, ეკლესია [12, გვ. 76-77; 3, გვ. 24-26].
 101. ლეხაური, ეკლესია [12, გვ. 79-81; 3, გვ. 26-28].
 102. ძიმითი, წმ. კვირიკეს ეკლესია [12, გვ. 81-84; 3, გვ. 28-30].
 103. ბაილეთი, ეკლესია [12, გვ. 85; 3, გვ. 30-31].
 104. მაკვანეთი, მთავარანგელოზის ეკლესია [12, გვ. 86; 3, გვ. 31].
 105. გორისფერდი, ეკლესია [12, გვ. 87-88; 3, გვ. 34-36].
 106. ქელა, ეკლესია [12, გვ. 88-90; 3, გვ. 36].
 107. გურიანთა, ციხე-სიმაგრე, ღვთისმშობლის ეკლესია [12, გვ. 90-92; 3, გვ. 31-34].
 108. შემოქმედი, ეკლესია [12, გვ. 93-96; 3, გვ. 37-41].
იმერეთი, 1896-1900 წლები (რუკა 4):
 109. ვანი, მთავარანგელოზის ეკლესია [3, გვ. 7-9].
 110. ისრითი, წმ. გიორგის ეკლესია [3, გვ. 19-20].

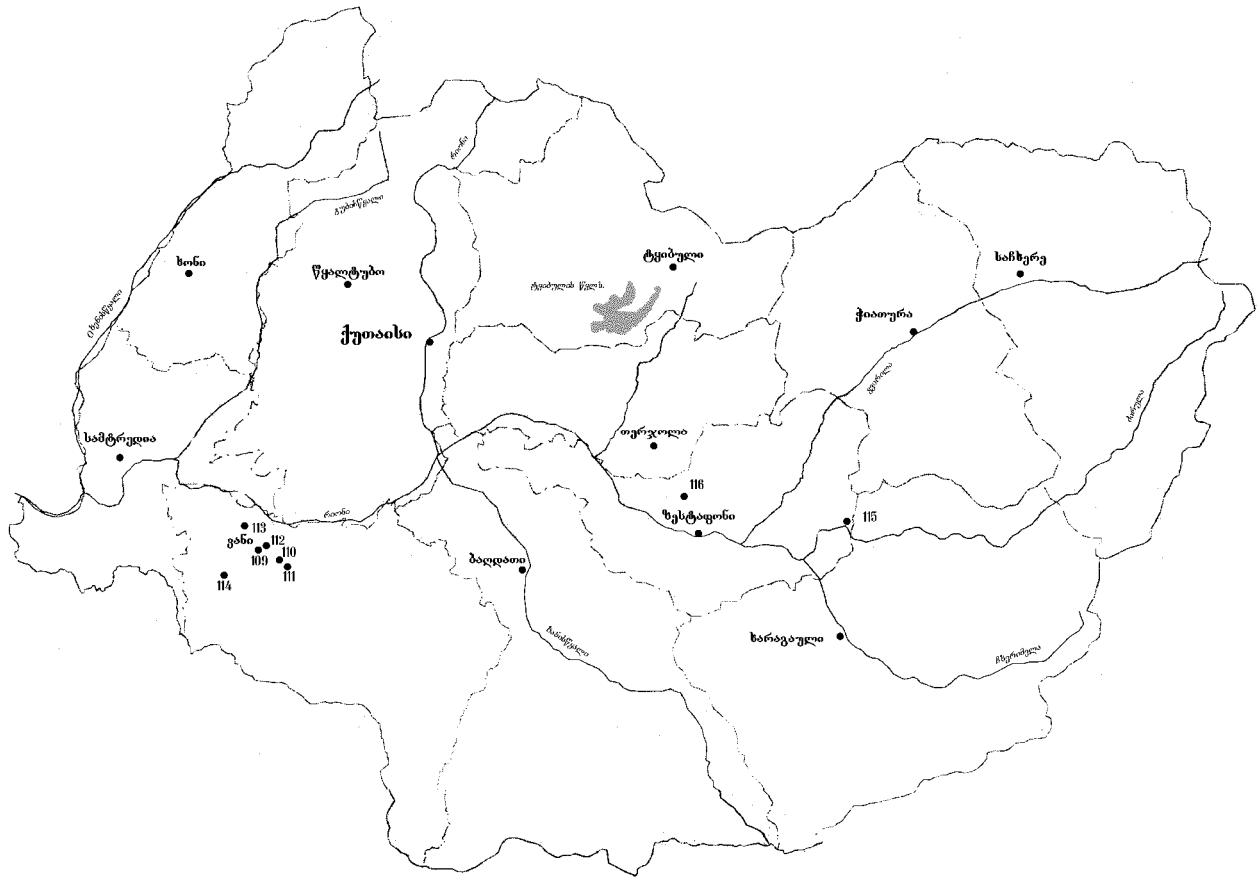
115. უბისა, მონასტერი [14, გვ. 1-4].
 116. საზანო, ეკლესია [14, გვ. 41-45; 4, გვ. 302-304].

შიდა ქართლი, 1896-1900 წლები (რუკა 5):

117. ურბნისი, სიონის ეკლესია [3, გვ. 41-51].
 118. სკრა, გომარეთის წმ. გიორგის ეკლესია, ელენთის წმ. გიორგის ეკლესია, იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია, ორი ღვთისმშობლის ეკლესია [3, გვ. 59].
 119. იფნარა, უდაბნოს ეკლესია [3, გვ. 59-66].
 120. რუისი, ღვთაების ეკლესია [3, გვ. 105-108].
 121. ერთაწმინდა, ერასტი წმინდის ეკლესია [3, გვ. 213-214].

კახეთი, 1896-1900 წლები (რუკა 6):

122. თელავი, ერეკლე II კარის ეკლესია, ფერიცვალების ეკლესია, ვახვახიშვილების ეკლესია [3, გვ. 241-253].
 123. იყალთო, ეკლესია [3, გვ. 253].
 124. შუამთა, ღვთისმშობლის მონასტერი, [3, გვ. 265-266].
 125. ძველი შუამთა, ეკლესია [3, გვ. 270-272].



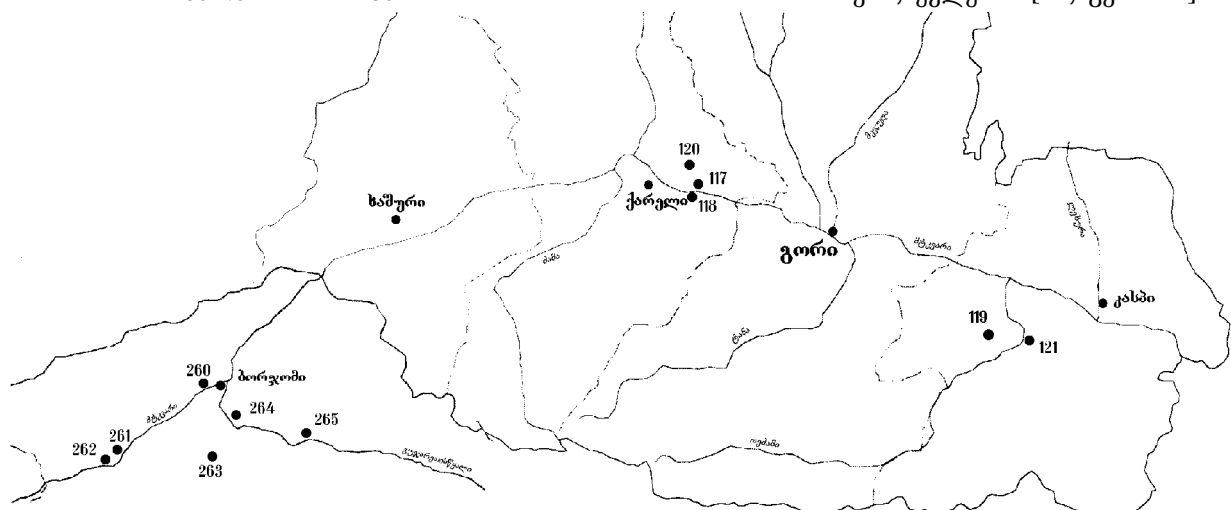
რუკა 4

მესხეთი (სამცხე-ჯავახეთი, დღევანდელი თურქეთის ტერიტორია: ყარსი, არდაგანი), 1902 წელი (რუკა 7):

- 126. აწყური, ციხე-სიმაგრე, ეკლესია [15, გვ. 2].
- 127. ბიეთი, ეკლესია [15, გვ. 3-5].
- 128. თისელი, ორი ეკლესია [15, გვ. 5-6].
- 129. ახაშენი, ეკლესია [15, გვ. 7-8].
- 130. ოშორა, ეკლესია [15, გვ. 8-9].

131. ოთა, ბეთლემის ეკლესია [15, გვ. 9], გართას ეკლესია [15, გვ. 10], შორეთის ეკლესია [15, გვ. 10-13].

- 132. კიზილ-დერესი, ეკლესია [15, გვ. 13-14].
- 133. ასპინძა, ეკლესია [15, გვ. 14-15].
- 134. გავეტი, ეკლესია [15, გვ. 15].
- 135. ყარზამეთი, ეკლესია [15, გვ. 16-17].
- 136. ჩიხრუში, ეკლესია [15, გვ. 18].
- 137. ხიზაბავრა, ეკლესია [15, გვ. 18-19].



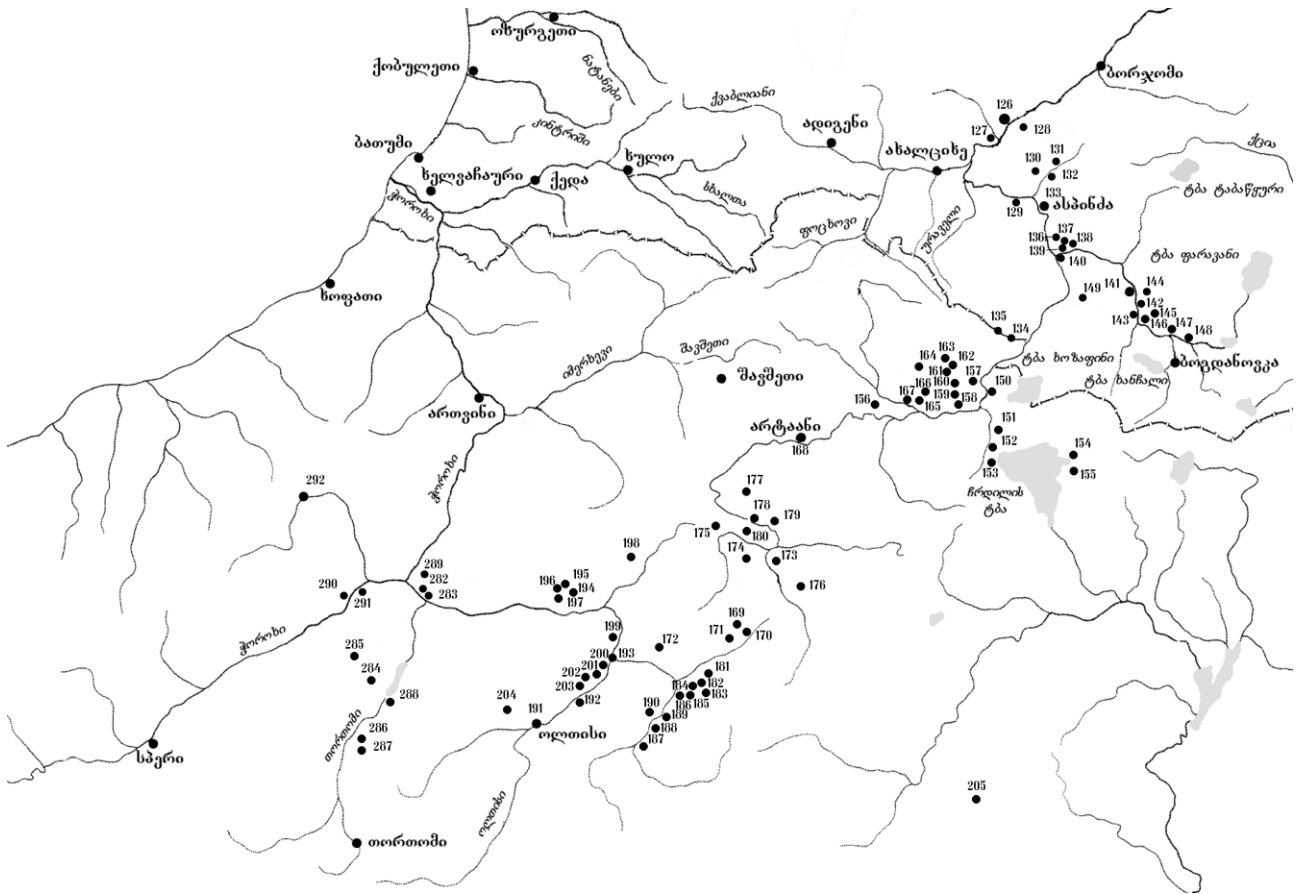
რუკა 5



რუკა 6

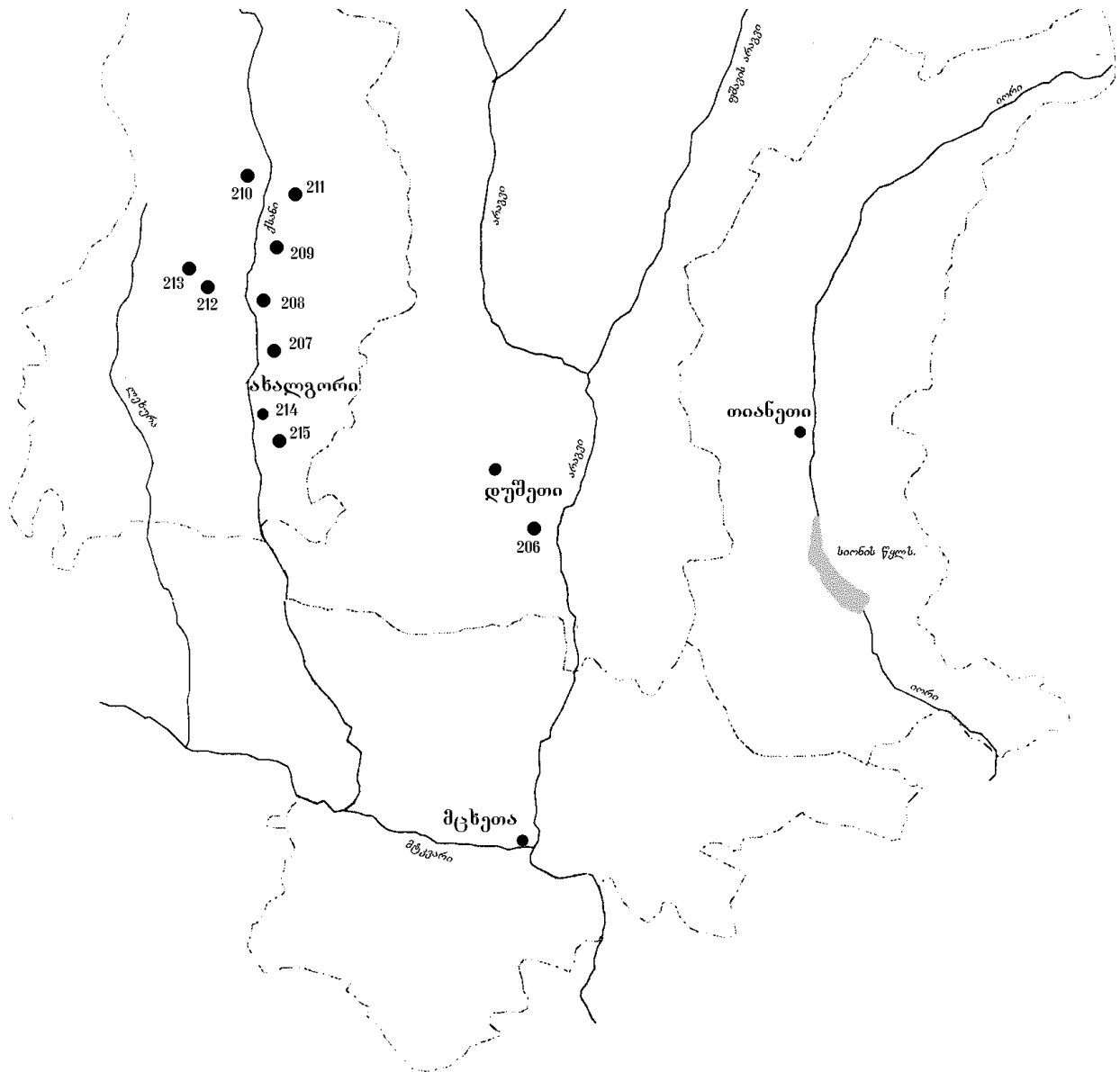
- 138. ხიზა, ეკლესია [15, გვ. 19].
- 139. სარო, ეკლესია [15, გვ. 19-21].
- 140. ხერთვისი, ციხე-სიმაგრე, ეკლესია [15, გვ. 22].
- 141. ახალქალაქი, ნაქალაქარი, ეკლესია [15, გვ. 22-26].
- 142. კულალისი, ციხე-სიმაგრე, ეკლესია [15, გვ. 26-27].

- 143. მურჯახეთი, ეკლესია, ქვის ლოდის ფალოლი [15, გვ. 27-28].
- 144. ბავრა, 2 ეკლესია [15, გვ. 29-30].
- 145. თორია, 2 ეკლესია [15, გვ. 30-31].
- 146. ხორენია, ეკლესია [15, გვ. 31-32].
- 147. ჯიგრაშენი, ეკლესია [15, გვ. 33].
- 148. ფაურმა, ეკლესია, ხიდი [15, გვ. 33-34].
- 149. კუმურდო, ეკლესია [15, გვ. 35-44].
- 150. წყაროსთავი, ეკლესია [15, გვ. 45-51].



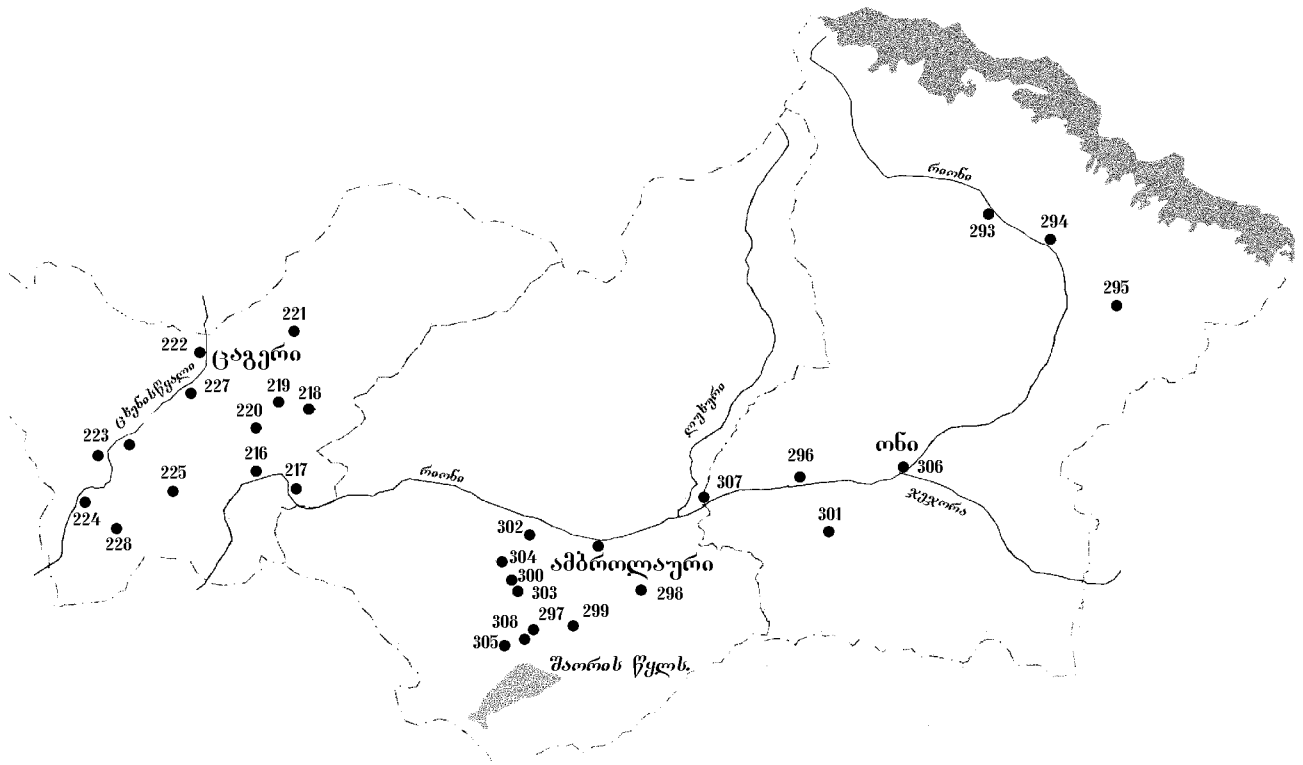
რუკა 7

151. ჩაისი, ეკლესია [15, გვ. 51-52].
 152. ურტა, ეკლესია [15, გვ. 52-55].
 153. მერედისი, ეკლესია [15, გვ. 55-56].
 154. თეთრიციხე, ციხე-სიმაგრე [15, გვ. 56-57].
 155. ჭალა, ეკლესია [15, გვ. 57-58].
 156. ქაჯის ციხე, ციხესიმაგრე [15, გვ. 58-59].
 157. მგელიციხე, ციხესიმაგრე, ეკლესია [15, გვ. 59-60].
 158. ვაშლობი, ეკლესია [15, გვ. 61].
 159. ჩომარდო, ეკლესია [15, გვ. 62].
 160. ამპური, ეკლესია [15, გვ. 62].
 161. კოტასი, ეკლესია [15, გვ. 63].
 162. სანსუტი, ეკლესია [15, გვ. 63-64].
 163. ზაკი, ზეგანის ეკლესია [15, გვ. 64-68].
 164. ერუშეთი, ეკლესია [15, გვ. 69-70].
 165. ველი, ციხე-სიმაგრე, ეკლესია [15, გვ. 70-73].
 166. გოგიუბა, ეკლესია [15, გვ. 73-75].
 167. სიკიარები, ეკლესია [15, გვ. 75].
 168. არტაანი (არდაგანი), ციხე-სიმაგრე [15, გვ. 76-78].
 169. სოლომონ-კალა, ციხე-სიმაგრე, ეკლესია [15, გვ. 80-81; 7, გვ. 327-328], მღვიმის ეკლესია, [7, გვ. 328-331].
 170. ჩამხუსი, ეკლესია [15, გვ. 84-85, 7, გვ. 326].
 171. კიაგლის-ალტი, ეკლესია [15, გვ. 85-88; 7, გვ. 326].
 172. ბანა, ეკლესია [15, გვ. 88-112; 7, გვ. 315-324], მღვიმის ეკლესია [7, გვ. 325], პატარა ეკლესია [7, გვ. 325].
მესხეთი (დღევანდელი თურქეთის ტერიტორია), 1907 წელი (რუკა 7):
 173. აიაზმა, ეკლესია [7, გვ. 304].
 174. დადაშენი, ეკლესია [7, გვ. 305-307].
 175. დორთ-კილისა, 4 ეკლესია [7, გვ. 307-309].
 176. ოკამი, ეკლესია [7, გვ. 309].
 177. ტახტაკრანი, ეკლესია [7, გვ. 309-310].
 178. ჯიჯორი, ეკლესია [7, გვ. 310].
 179. თურქაშენი, 2 ეკლესია [7, გვ. 310-311].
 180. კალაჯუსი, ციხე-სიმაგრე [7, გვ. 311-312].
 181. კოსორი, მღვიმის ეკლესია [7, გვ. 331].
 182. არსენიაკი, ეკლესია [7, გვ. 331-332].
 183. აკრიაკი, სამი ეკლესია [7, გვ. 332].
 184. კალკოსი, ეკლესია [7, გვ. 332-336].
 185. ორთული, ორი ეკლესია [7, გვ. 336-338].



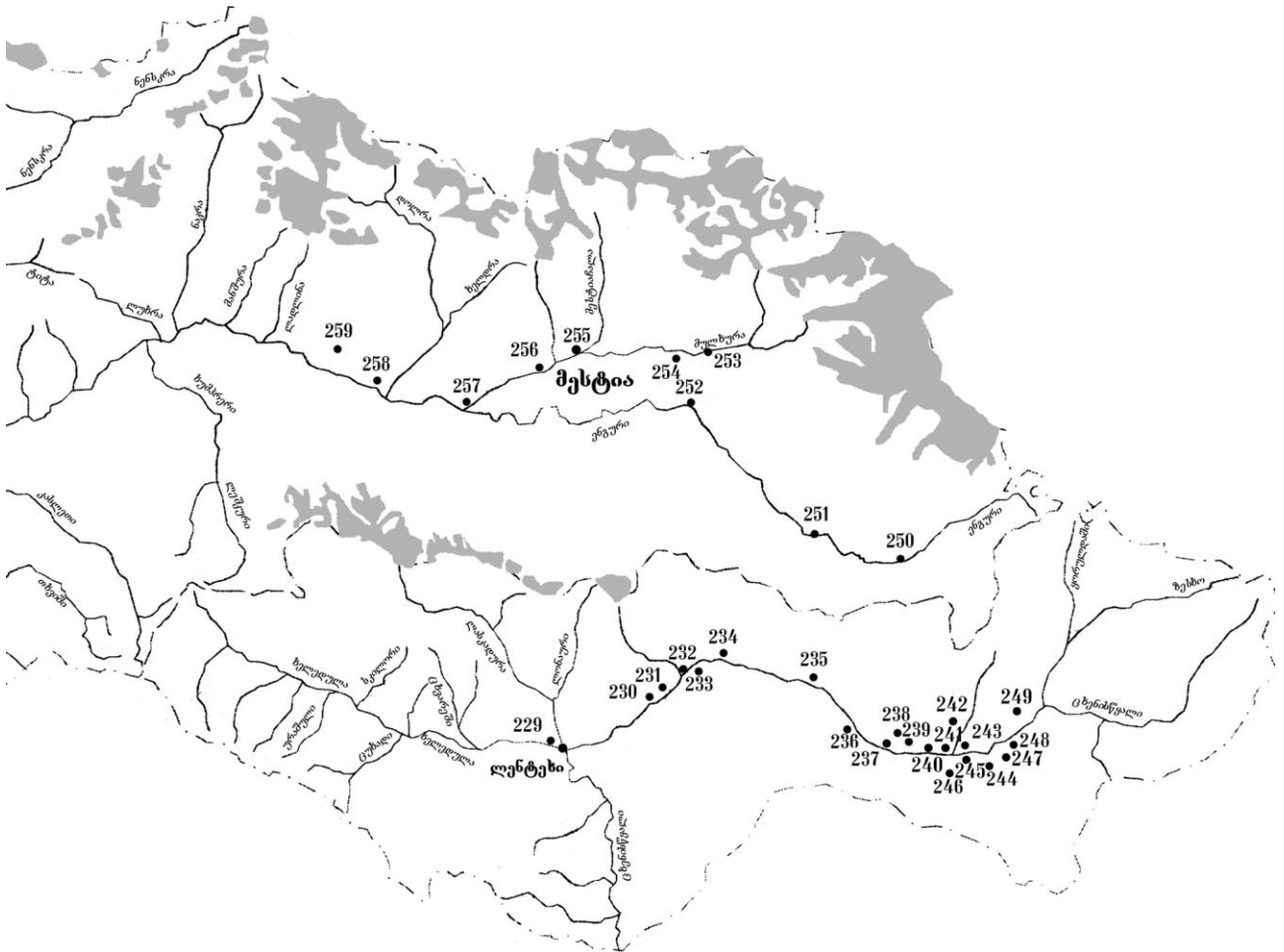
რუკა 8

- 186. პატარა ვანქი, ეკლესია [7, გვ. 338-340].
- 187. ათაბაგ მზეჭაბუკის ციხე-დარბაზი, ეკლესია [7, გვ. 340-341].
- 188. კოპი, ციხე-სიმაგრე, მღვიმის ეკლესია [7, გვ. 341].
- 189. ბობისგერი, ეკლესია [7, გვ. 342-344].
- 190. ლექსორი, 6 ეკლესია (ლაგრა) [7, გვ. 345].
- 191. ოლთისი, ციხე-სიმაგრე, ორი ეკლესია [7, გვ. 346-348].
- 192. ბაღჩალი-ყიშლა, ეკლესია [7, გვ. 351-352].
- 193. ფარნაკი (პერნიაკი), ორი ციხე-სიმაგრე, ეკლესია [7, გვ. 352-353].
- 194. დიდი ვანქი, ეკლესია [7, გვ. 354].
- 195. კალმახის ციხე-სიმაგრე [7, გვ. 354-355].
- 196. ვაჩი-ძორი, მონასტერი-ლაგრა [7, გვ. 355-368].
- 197. ტაოსკარი, ეკლესია [7, გვ. 369-371].
- 198. ფანასკერტი, ეკლესია [7, გვ. 372].
- 199. სოშევანქი, ეკლესია [7, გვ. 373].
- 200. უკიამი, ეკლესია [7, გვ. 375].
- 201. კინეპოსი, მონასტერი-ლაგრა [7, გვ. 376-378].
- 202. ანზავი, ციხე-სიმაგრე, ეკლესია [7, გვ. 378].
- 203. ქორ-ოღლის ციხე-სიმაგრე [7, გვ. 379].
- 204. ტამრუტი, ეკლესია, ციხე-სიმაგრე [7, გვ. 379-380].
- 205. ჩანგლი, ეკლესია [7, გვ. 381-390].
- ადმ. მთიანეთი, 1908 წელი (რუკა 8):**
- 206. ბოდორნა, ღვთისმშობლის შობის ეკლესია [14, გვ. 46-59].
- 207. იკოთა, ეკლესია [14, გვ. 59-65].



რუკა 9

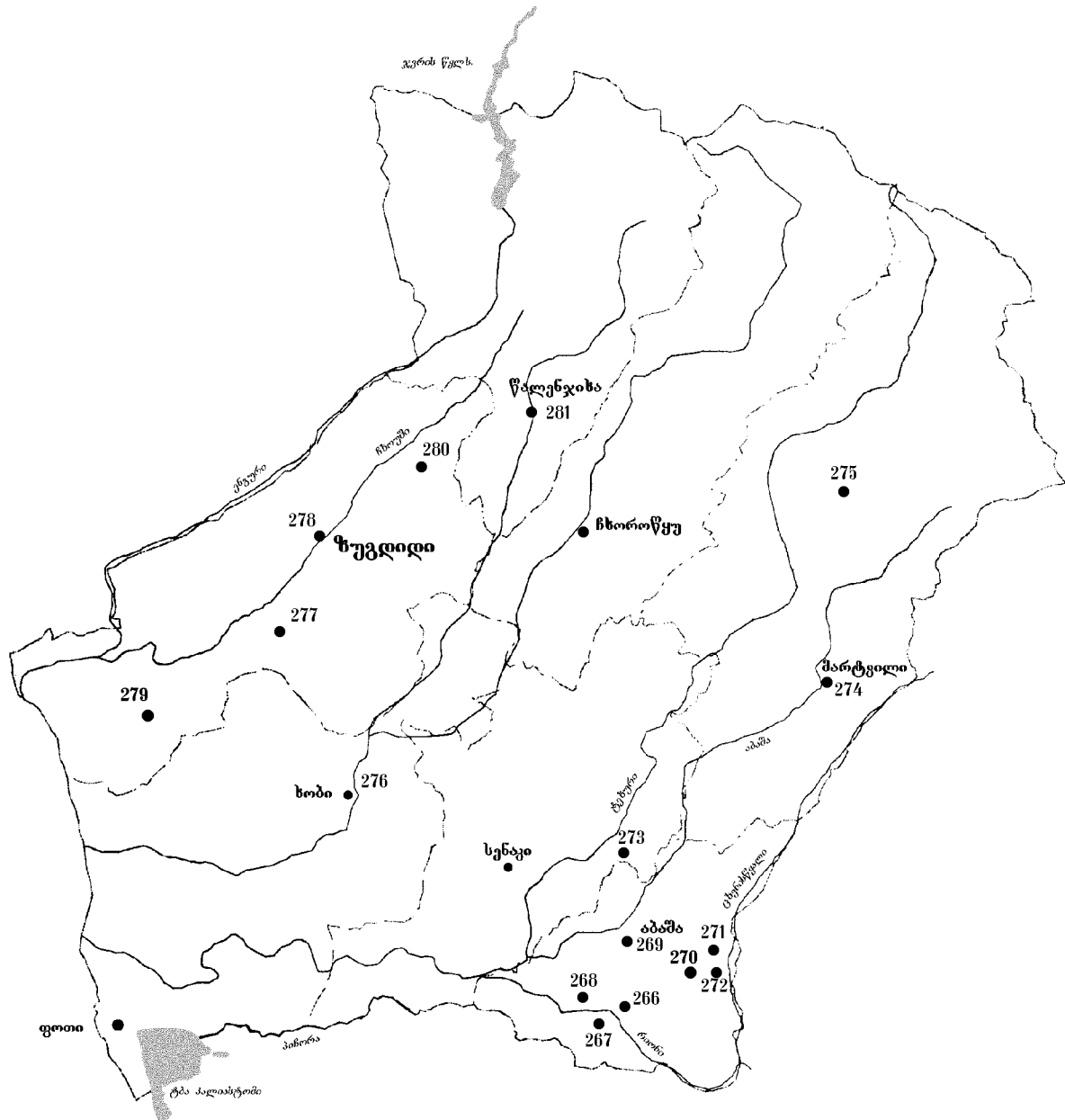
208. კორინთო, ეკლესია [14, გვ. 65-74].
209. ალექვი, სამების ეკლესია [14, გვ. 74-76].
210. ლარგვისი, მონასტერი [14, გვ. 77-104].
211. ცხოვათი, მაცხოვრის ეკლესია [14, გვ. 104-107].
212. კაბენი, ღვთისმშობლის მონასტერი [14, გვ. 108-116].
213. ყანჩაეთი, ეკლესია [14, გვ. 116-122].
214. ახალგორი, წმ. გიორგის ეკლესია [14, გვ. 123-132].
215. ხობი, იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია [14, გვ. 132-139].
- ღენჩუმი, 1910 წელი (რუკა 9):**
216. ლაბეჭინა, ეკლესია [8, გვ. 13-34].
217. საირმე, ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესია [8, გვ. 35-36].
218. ლაჯანა, მთავარანგელოზის ეკლესია [8, გვ. 37-39].
219. ორბელი, ციხე, ეკლესია, გელოვანთა ეკლესია [8, გვ. 39-44].
220. ლაცორია, წმ. კვირიკესა და ივლიტეს ეკლესია [8, გვ. 47-48].
221. მცხეთა, წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 47-48].
222. ცაგერი, ეკლესია [8, გვ. 54-71].
223. ზუბი, ორი ციხე, ეკლესია [8, გვ. 71-72].
224. ოყურეში, წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 72-80].
225. ნაყურალეში, ორი ეკლესია [8, გვ. 80-90].
226. ქვემო აღვი, ღვთისმშობლის ეკლესია [8, გვ. 90].
227. ნასპერი, ეკლესია [8, გვ. 90-93].
228. ხვამლი, ეკლესია [8, გვ. 93-94].
- ქვემო სვანეთი, 1910 წელი (რუკა 10):**
229. ფაყი, ღვთისმშობლის ეკლესია [8, გვ. 97-101].
230. ლექსურა, ღვთისმშობლის ეკლესია [8, გვ. 101].
231. გულიდა, მაცხოვრის ეკლესია [8, გვ. 101-103].
232. საყდარი, წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 104-113].
233. ზემო ჭველიერი, მთავარანგელოზის ეკლესია [8, გვ. 113-114].
234. მამი, კოშკი, წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 114].
235. თეკალი, მაცხოვრის ეკლესია [8, გვ. 114-117].
236. სასაში, ღვთისმშობლის ეკლესია [8, გვ. 118].
237. ჯახუნდერი, წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 119-123].
238. ჩუკული, ორი ეკლესია [8, გვ. 123-135].
239. ჩიხარეში, ღვთისმშობლის მიძინების ეკლესია [8, გვ. 135-136].
240. მასაში, მიქელ მთავარანგელოზის ეკლესია [8, გვ. 137].



რუკა 10

241. დაბიში, ეკლესია [8, გვ. 137-139].
 242. ახაშენი, ეკლესია [8, გვ. 139-140].
 243. მელე, წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 140-141].
 244. ნაცული, მთავარანგელოზის ეკლესია [8, გვ. 142-143].
 245. ხერია, წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 143-144].
 246. შგელი, ეკლესია [8, გვ. 145-149].
 247. მარგვიში, ეკლესია [8, გვ. 149-150].
 248. ლობი, ეკლესია [8, გვ. 151-152].
 249. ლამზაგორი, გელოვნების კოშკი [8, გვ. 152].
ზემო სვანეთი, 1910 წელი (რუკა 10):
 250. უშგული: ჟიბიანი, ღვთისმშობლის ეკლესია [8, გვ. 153-169], წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 169-170], მაცხოვრის ეკლესია [8, გვ. 170-171]; ჩვიბიანის ეკლესია [8, გვ. 171-172]; ჩაჟაში, კოშკები, წმ. გიორგის ეკლესია, მაცხოვრის ეკლესია [8, გვ. 172-180]; მურჭმერი, მაცხოვრის ეკლესია, წმ. ბარბარეს ეკლესია [8, გვ. 189-200].
 251. კალა: წმ. კვირიკეს და წმ. ივლიტას ეკლესია [8, გვ. 202-232]; ოე, წმ. ბარბარეს

- ეკლესია [8, გვ. 233-235]; იფრარი, მთავარანგელოზთა ეკლესია [8, გვ. 235-242].
 252. იფარი: ზეგანი, მთავარანგელოზთა ეკლესია [8, გვ. 243-245]; წვრიმი, მაცხოვრის ეკლესია [8, გვ. 245-255], წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 255-256]; იელი, წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 257-258], იონანე წინამორბედის ეკლესია [8, გვ. 258-262], წმ. კვირიკეს ეკლესია [8, გვ. 262-266]; ნაკიფარი, წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 268-273].
 253. მუჟალი: ჩვაბლიანი, მიქაელ მთავარანგელოზის ეკლესია [8, გვ. 277-280], მაცხოვრის ეკლესია [8, გვ. 281]; ჟაბეში, მაცხოვრის ეკლესია [8, გვ. 283].
 254. მულაყი: ჟამუში, მაცხოვრის ეკლესია [8, გვ. 287-294]; ლახირი, იონანე ღვთისმეტყველის ეკლესია [8, გვ. 294-296].
 255. მესტია: სეტი, წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 298-321]; ლალამი, მაცხოვრის ეკლესია [8, გვ. 321-331]; მარგანი, მთავარანგელოზის ეკლესია [8, გვ. 331-338]; მთავარანგელოზის პატარა ეკლესია, მაცხოვრის ეკლესია, ღვთისმშობლის ეკლესია [8, გვ. 338-340].



რუკა 11

256. ლენჯერი: ნესგუნი, მაცხოვრის ეკლესია [8, გვ. 356-360]; ლემსი, მაცხოვრის ეკლესია [8, გვ. 361-366]; ქაშვეთი, წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 367-371]; სოლი, მაცხოვრის ეკლესია [8, გვ. 372-373]; ლაშტხვერი, მთავარანგელოზის ეკლესია [8, გვ. 374-379].

257. ლატალი: ენაში, იონა წინასწარმეტყველის ეკლესია [8, გვ. 383-395]; მაცხვარიში, მაცხოვრის ეკლესია [8, გვ. 396-410]; ლაპილი, წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 411-419]; ლახუშტი, მაცხოვრის ეკლესია [8, გვ. 420-423];

258. ეწერი: ფხოტრერი, ეკლესია [8, გვ. 465-477];

259. ფარი: სუფი, წმ. გიორგის ეკლესია [8, გვ. 478-488].

ბორჯომის ხეობა, 1912 წელი (რუკა 5):

260. ლიკანი, ეკლესია [13, გვ. 74];

261. ჩითახევი, მწვანე მონასტერი [13, გვ. 74];

262. ქვაბისხევი, ეკლესია [13, გვ. 74];

263. ციხისჯვარი, ეკლესია [13, გვ. 74];

264. დაბა, ეკლესია [13, გვ. 74];

265. ტიმოთესუბნის ეკლესია [13, გვ. 74];

სამეგრელო, 1913 წელი (რუკა 11):

266. ტყვისი, ეკლესია [4, გვ. 2-6].

267. გულე-კარი, წმ. გიორგის ეკლესია [4, გვ. 19-20].

268. სუჯუნა, წმ. გიორგის ეკლესია [4, გვ. 23-31].
269. აბაშა, წმ. გიორგის ეკლესია [4, გვ. 31-32].
270. კადარი, ეკლესია [4, გვ. 32-33].
271. ონტოფო, წმ. ბარბარეს ეკლესია [4, გვ. 33].
272. სეფიეთი, მთავარანგელოზის ეკლესია [4, გვ. 33-37].
273. ბანძა, ვედიდის კარის მთავარანგელოზის ეკლესია, შაურის კარის წმ. გიორგის ეკლესია [4, გვ. 38-39].
274. მარტვილი, ეკლესია [4, გვ. 39-44].
275. წაჩხური, მთავარანგელოზის ეკლესია [4, გვ. 129-130].
276. ხობი, ეკლესია [4, გვ. 131-137].
277. ცაიში, ეკლესია [4, გვ. 163-164].
278. ზუგდიდი, მაცხოვრის ეკლესია [4, გვ. 193-194].
279. ყულის-კარი, ეკლესია [4, გვ. 199-200].
280. კორცხელი, ეკლესია [4, გვ. 200-202].
281. წალენჯიხა, ეკლესია [4, გვ. 222-238].
- მესხეთი** (დღევანდელი თურქეთის ტერიტორია), 1917 წელი (რუკა 7):
282. იშხანი, ეკლესია [5, გვ. 7-28].
283. გურგენ მეფეთა მეფის მცირე ეკლესია [5, გვ. 29-31];
284. ოშკი, მონასტერი [5, გვ. 32-58];
285. ხახული, მონასტერი [5, გვ. 59-67];
286. ექიქი, ეკლესია [5, გვ. 68-70];
287. სოხთოროთი, ეკლესია [5, გვ. 71];
288. ისი, ეკლესია [5, გვ. 72];
289. სუხბენი, ეკლესია [5, გვ. 73];
290. ოთხთა ეკლესია [5, გვ. 74-80];
291. მუხლაჯილილისი, ეკლესია [5, გვ. 82];
292. პარხალი, ეკლესია [5, გვ. 83-95];
- რაჭა**, 1919-1920 წლები (რუკა 9):
293. ღები, ეკლესია [6, გვ. 8-19];
294. ჭიორა, კოშკები, ეკლესია [6, გვ. 19-20];
295. გლოლა, კოშკები, იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია, 2 ეკლესია [6, გვ. 20-24];
296. სორი, ჯვარცმის ეკლესია, წმ. გიორგის ეკლესია, მთავარანგელოზის ეკლესია [6, გვ. 24-38];
297. აგარა, ეკლესია [6, გვ. 39-40];
298. სხვავა, ორი ეკლესია [6, გვ. 44-45];
299. ხოტევი, ეკლესია [6, გვ. 47];
300. ხონჭიორი, ჭელეშის მონასტერი, 2 ეკლესია [6, გვ. 48-50];
301. მრავალბალი, წმ. გიორგის ეკლესია [6, გვ. 56-63];
302. ბუგეული, ეკლესია [6, გვ. 64-67];

303. მიქარწმინდა, მიქელ მთავარანგელოზის ეკლესია [6, გვ. 67-70];
304. ქედისუბანი, ციხე-სიმაგრე, ეკლესია [6, გვ. 70-72];
305. ნიკორწმინდა, წმ. ნიკოლოზის მონასტერი [6, გვ. 83-93];
306. ონი, საჯანის კარის წმ. გიორგის ეკლესია [6, გვ. 104-106];
307. ბარაკონი, ეკლესია [6, გვ. 109-111];
308. ბეთლევი, ეკლესია [6, გვ. 113].

M. Charkviani

FIELD ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS CARRIED OUT BY E. TAQAISHVILI Summary

The present paper aims at recording the field works conducted by E. Taqaishvili and indicating them on a map. Three main directions in his archaeological activity can be distinguished: 1. collection of artefacts through archaeological excavations and their recording; 2. purchasing items discovered by chance and their recording; 3. description of monuments - mainly churches and fortresses without conducting archaeological excavations and their recording.

The scholar had carried out diggings at 21 points, recorded 3 "hoards" and described architectural monuments situated in 284 points.

ლიტერატურა

1. ბადრიძე შ., მეტრეველი რ. ექვთიმე თაყაიშვილი. თბ., 1962.
2. გამყრელიძე გ. ქართული არქეოლოგიის ისტორიიდან. თბ., 1996.
3. თაყაიშვილი ექ. არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი (იმერეთი, გურია, ქართლი), წ. I. ტფილისი, 1907.
4. თაყაიშვილი ექ. არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი (სამეგრელო), წ. II. ტფილისი, 1914.
5. თაყაიშვილი ექ. 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში. თბ., 1960.
6. თაყაიშვილი ექ. არქეოლოგიური მოგზაურობა რაჭაში. თბ., 1963.
7. თაყაიშვილი ექ. ემიგრანტული ნაშრომები, დაბრუნება (სომხით-საორბელოს ძეგლები; არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და ჩანგლში 1907 წელს), ტ. 1. თბ., 1991.
8. თაყაიშვილი ექ. ემიგრანტული ნაშრომები, დაბრუნება (არქეოლოგიური ექსპედიცია ლენხუმ-სვანეთში 1910 წელს), ტ. 2. თბ., 1991.

9. ლომთათიძე გ. ექვთიმე თაყაიშვილი, როგორც მთხრელი არქეოლოგი. – აკადემიკოსი ექვთიმე თაყაიშვილი. ცხოვრება და მოღვაწეობა. თბ., 1966, გვ. 100-117.

10. მეგრელიძე ი. ექვთიმე თაყაიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა. თბ., 1989.

11. "Известия Кавказского отделения Императорского Московского Археологического общества," вып. I, 1904, Тифлис, с. 1-46;

12. "Известия Кавказского отделения Императорского Московского Археологического общества," вып. II, под ред. Л. Г. Лопатинского и Е. С. Такайшвили, 1907, Тифлис, с. 76-96; Протоколы Кавказского отделения Моск. Арх. Общества – "Известия Кавказского отделения Императорского Московского Археологического общества," вып. II, 1907, Тифлис.

13. "Известия Кавказского отделения Императорского Московского Археологического общества," вып. III, под ред. Л. Г. Лопатинского и Е. С. Такайшвили, 1913, Тифлис, с. 4-144; 167-173; Протоколы Кавказского отделения Моск. Арх. Общества – "Известия Кавказского отделения Императорского Московского Археологического общества," вып. III, 1913, Тифлис, с. 29-30, 74.

14. "Известия Кавказского отделения Императорского Московского Археологического общества," вып. IV, под ред. Л. Г. Лопатинского и Е. С. Такайшвили, 1915, Тифлис, с. 1-147; Протоколы Кавказского отделения Моск. Арх. Общества – "Известия Кавказского отделения Императорского Московского Археологического общества," вып. IV, 1915, Тифлис.

15. Материалы по археологии Кавказа. Христианские памятники. Экскурсия Е. Такайшвили 1902. Изд. Московского Археологического Общества. Вып. XII. 1909.

16. Отчет Императорской Археологической Комиссии за 1894 год, СПб., 1896, с. 14-16.

17. Отчет Императорской Археологической Комиссии за 1896 год, СПб., 1898, с. 109-112.

18. Отчет Императорской Археологической Комиссии за 1902 год, СПб., 1904, с. 79-89.

რუკების აღწერილობა

რუკა 1 – ძეგლები, სადაც ჩატარდა არქეოლოგიური გათხრები, და შემთხვევით მოპოვებული ნივთების პუნქტები.

რუკა 2 – ქვემო ქართლის არქიტექტურული ძეგლები.

რუკა 3 – გურიის არქიტექტურული ძეგლები.

რუკა 4 – იმერეთის არქიტექტურული ძეგლები.

რუკა 5 – შიდა ქართლისა და ბორჯომის ხეობის არქიტექტურული ძეგლები.

რუკა 6 – კახეთის არქიტექტურული ძეგლები.

რუკა 7 – მესხეთის არქიტექტურული ძეგლები.

რუკა 8 – აღმ. მთიანეთის არქიტექტურული ძეგლები.

რუკა 9 – ლეჩხუმისა და რაჭის არქიტექტურული ძეგლები.

რუკა 10 – სვანეთის არქიტექტურული ძეგლები.

რუკა 11 – სამეგრელოს არქიტექტურული ძეგლები.

Description of the maps

1. map № 1 – sites where diggings were carried out and points of accidental discovery of artefacts.

2. map № 2 – architectural monuments of Kvemo Kartli.

3. map № 3 – architectural monuments of Guria.

4. map № 4 – architectural monuments of Imereti.

5. map № 5 – architectural monuments of Shida Kartli and Borjomi valley.

6. map № 6 – architectural monuments of Kakheti.

7. map № 7 – architectural monuments of Meskheta.

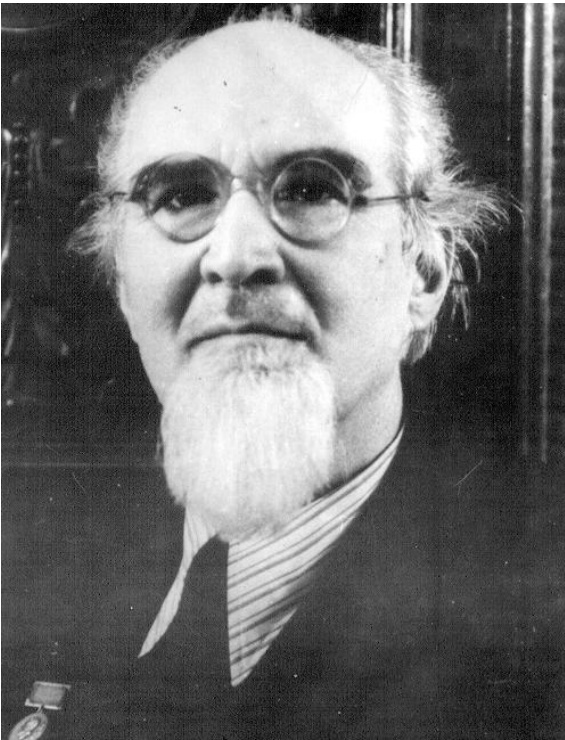
8. map № 8 – architectural monuments of the Eastern Georgian highland.

9. map № 9 – architectural monuments of Lechkhumi and Racha.

10. map № 10 – architectural monuments of Svaneti.

11. map № 11 – architectural monuments of Samegrelo.

ბ. ა. კუფტინი



საქართველოს არქეოლოგიის დიდი მოამბე და მკვლევარი ბორის ალექსის ძე კუფტინი დაიბადა 1892 წლის 21 იანვარს, ქ. სამარაში, სამხედრო მოსამსახურის ოჯახში. მისი გვარი თავადაზნაურთა წოდებას მიეკუთვნებოდა (Личный дворянин). მამა ალექსი კუფტინი კაპიტანის ჩინს ატარებდა, დედა პედაგოგი იყო.

1909 წელს ბ. კუფტინმა დაამთავრა ქ. ორენბურგის რეალური სასწავლებელი და სწავლა გააგრძელა მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ფიზიკა-მათემატიკის საბუნებისმეტყველო განყოფილებაზე [3; 4; 8]. ამ დროისათვის იგი უკვე კარგად ფლობდა ინგლისურ, ფრანგულსა და გერმანულ ენებს. 1910-11 წლებში სტუდენტთა რევოლუციურ მოძრაობაში მონაწილეობისათვის გარიცხეს უნივერსიტეტიდან და რუსეთიდან გაასახლეს. ემიგრაციაში ყოფნისას (საფრანგეთი, შვეიცარია, იტალია) იგი ისმენდა ლექციებს ჰუმანიტარულ დისციპლინებში [7]. 1913 წელს ბ. კუფტინი ემიგრაციიდან დაბრუნდა და სწავლა გააგრძელა მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, რომელიც ერთი წლის შემდეგ დაამთავრა ბოტანიკის სპეციალობით [4].

ბ. კუფტინის სამეცნიერო მოღვაწეობა ორ ძირითად პერიოდად შეიძლება დაიყოს: რუსეთში მოღვაწეობის პერიოდად და საქართველოში მოღვაწეობის პერიოდად.

უნდა აღინიშნოს, რომ ბ. კუფტინი ფართო განათლებული და ერუდირებული პიროვნება იყო. რუსეთში მუშაობისას იგი ხშირად ერთდროულად რამდენიმე სამეცნიერო დაწესებულებასა თუ საზოგადოებაში მოღვაწეობდა, ეწეოდა კვლე-

ვითსა და პედაგოგიურ საქმიანობას. მისი სამეცნიერო ინტერესების სფეროში შედიოდა როგორც საბუნებისმეტყველო, ასევე ჰუმანიტარული დარგები. დიდი ღვაწლი მიუძღვის მას მეცნიერების სხვადასხვა დარგში სავსე პირობებში მასალის მოპოვებასა და ფიქსაციაში, ამავე დროს ამ მასალის საფუძველზე განმაზოგადოებელი დასკვნებისა და თეორიების ჩამოყალიბებაში.

1914 წელს ბ. კუფტინმა მუშაობა დაიწყო მოსკოვის სოფლის მეურნეობის ინსტიტუტში, ბოტანიკის კათედრაზე ასისტენტ-მასწავლებლად, პარალელურად შანიაკის სახალხო უნივერსიტეტში კითხულობდა ბოტანიკის კურსს. ჰერბარიუმისა და დაგროვილი მასალის შესწავლის საფუძველზე დაწერა პირველი საკანდიდატო ნაშრომი არად-ირტიმის წყალგამყოფის ფლორისა და მცენარეული საფარის შესახებ [6]. ამავე დროს მუშაობდა მოსკოვის ბოტანიკური ბაღის ლაბორატორიაში პროფ. კ. ნ. მაიერთან [5].

1916-1917 წლებში მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ჩააბარა დამატებითი გამოცდები ანთროპოლოგიაში, არქეოლოგიასა და გეოგრაფიაში და წარადგინა მეორე საკანდიდატო ნაშრომი ჯუნგარიის ალატაუს მორფოლოგიასა და ოროგრაფიაზე [8], რის შემდეგ იგი პროფ. დ. ი. ანუჩინმა დატოვა „საპროფესოროდ მოსამზადებლად“ [8; 7].

1918 წლის შემოდგომაზე ბ. კუფტინი ფარული კენჭისყრით არჩეულ იქნა გეოგრაფიისა და ანთროპოლოგიის კათედრაზე მასწავლებელ-ასისტენტის თანამდებობაზე. 1919 წლის გაზაფხულზე მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ანთროპოლოგიის ფაკულტეტის საგანგებო კომისიის წინაშე, რომლის შემადგენლობაში შედიოდნენ: აკად. დ. ნ. ანუჩინი, სვერცევი, ა. პ. პავლოვი; პროფესორები: კოჟენიკოვი, კრუბერი, ჩააბარა სამაგისტრო გამოცდები და წაიკითხა საცდელი ლექციების კურსი ეთნოლოგიასა და მატერიალური კულტურის ისტორიაში, რის შემდეგაც მიიღო დოცენტის წოდება და დაევალა ლექციების კურსის წაკითხვა ანთროპოლოგიის კათედრაზე, პირველყოფილი კულტურის ისტორიასა და ეთნოგრაფიაში [3, 5]. ამ პერიოდს ეკუთვნის მისი პირველი მეცნიერული პუბლიკაციები ეთნოგრაფიაში [7]. გარდა ამისა, იგი კითხულობდა ლექციების სპეციალურ კურსებს: აღმოსავლეთ ევროპის პალეონტოლოგია და ეთნოგრაფია; ციმბირის პალეონტოლოგია და ეთნოგრაფია; შუა აზიისკა და კავკასიის პალეონტოლოგია და ეთნოგრაფია; თურქული ტომების ეთნოგრაფია (Народоведение) [5; 6]. პარალელურად მუშაობდა მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დ. ნ. ანუჩინის სახელობის ანთროპოლოგიის ინსტიტუტში, სადაც 1923 წელს ანთროპოლოგიური საბჭოს მიერ დაევალა, ანთ-

როპოლოგიის კათედრაზე ეხელმძღვანელა ანთროპოლოგიის ციკლისათვის, შემდგომში იგი ხელმძღვანელობდა შესაბამის ასპირანტურასაც [5].

მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მუშაობის პარალელურად ბ. კუფტინის სამეცნიერო მუშაობა მიმდინარეობდა მატერიალური კულტურის ისტორიის აკადემიაში, სადაც ეთნოლოგიურ განყოფილებაში 1919 წლიდან უფროსი მეცნიერის თანამდებობაზე ირიცხებოდა, შემდეგ ეთნოლოგიის კომისიის თავმჯდომარის მოადგილედ იქნა დანიშნული [3; 4; 5].

1924-1930-იან წლებში, ეთნოგრაფიის ცენტრალურ მუზეუმში ბ. კუფტინი ხელმძღვანელობდა შუა აზიის, ციმბირისა და კავკასიის განყოფილებას [5]. იყო მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან ჩამოყალიბებული ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიის მოყვარული საზოგადოების მუდმივი წევრი. 1925 წელს გახდა მატერიალური კულტურის ისტორიის აკადემიის მოსკოვის სექტორის ნამდვილი წევრი, არჩეულ იქნა საფრანგეთის ანთროპოლოგიური საზოგადოების ნამდვილ წევრად [3; 4; 5].

მოსკოვში სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობის პერიოდში ბ. კუფტინმა განახორციელა ეთნოგრაფიული და არქეოლოგიური ექსპედიციები და ექსკურსიები ყირიმში, ბაიკალისპირეთში, ყაზახეთში, კავკასიაში, რუსეთის ცენტრალურ რაიონებში და ამურზე [3]. 1913 წელს გეოგრაფიული და ეთნოგრაფიული გამოკვლევების მიზნით მან მოაწყო ექსკურსია ანაუსა და ამუდარიის ზედა წელზე. 1916 წელს მოსკოვის სახ. უნივერსიტეტის გეოგრაფიისა და ანთროპოლოგიის კათედრის დავალებით იმოგზაურა რუსულ და ჩინურ ჯუნგარიაში (ტბა საირამნორი, ყირგიზეთი). 1918 წელს სწავლობდა „ვიატიჩებისა და კრივიჩების“ ყორღანულ სამარხებს მდინარე კლიაზმის და ტბა სვიატაიას მიდამოებში. 1919-1924 წლებში საბუნებისმეტყველო, ანთროპოლოგიური და ეთნოგრაფიული საზოგადოების დავალებით და ამ საზოგადოების სწავლული მდივნის პროფ. ვ. ვ. ბოგდანოვის ხელმძღვანელობით სისტემატურად აწარმოებდა გათხრებს მეშჩერის დაბლობზე და მდინარეების ოკისა და კლიაზმის აუზის რაიონებში. 1924-1926 წლებში და 1928 წელს მოსკოვის სახ. უნივერსიტეტთან არსებული საბუნებისმეტყველო, ანთროპოლოგიის და ეთნოგრაფიის მოყვარული საზოგადოების და ყირიმის საზოგადოების დავალებით, აწარმოებდა ყირიმის თათრული მოსახლეობის სისტემატურ ეთნოგრაფიულ შესწავლას. 1925-1926 წლებში მატერიალური კულტურის ისტორიის აკადემიის მოსკოვის სექციის დავალებით ჩაატარა არქეოლოგიური გათხრები მდ. ოკის აუზში. 1926-1928 წლებში მოსკოვის უნივერსიტეტის ანთროპოლოგიის ინსტიტუტისა და ხალხთმცოდნეობის (ეთნოგრაფიის) ცენტრალური მუზეუმის დავალებით მოაწყო არქეოლოგიურ-ანთროპოლოგიური ექსპედიცია ჩრდილო (ნაწილობრივ სამხრეთ) ოსეთში. 1926 წელს

ქ. ქერჩის არქეოლოგიური კონფერენციის დავალებით ჩაატარა გამოკვლევები ტამანის ნახევარკუნძულზე. 1927-1928 წლებში მოაწყო ანთროპოლოგიურ-არქეოლოგიურ-ეთნოგრაფიული ექსპედიცია ტუნგუსების ტომის ისტორიის შესწავლისათვის ჩრდილოეთ ბაიკალისპირეთში, სახალინზე, თათრების ყურეში, ამურზე, ოხოტის ზღვის სანაპიროზე, კუნძულებზე უდი და ლანგერი. დაზვერა ბაიკალის და მდ. ანგარის აღმოსავლეთ სანაპიროს მიდამოები. 1929 წელს ხალხთმცოდნეობის მუზეუმის დავალებით მოაწყო ეთნოგრაფიული ექსპედიცია საქართველოში (რაჭა, მესხეთი) [5].

1927 წელს ეთნოგრაფიაში სამეცნიერო შრომების ერთობლივი ციკლისათვის ბ. კუფტინი დაჯილდოვდა გეოგრაფთა საკავშირო საზოგადოების ოქროს მედლით. 1928 წელს დაამტკიცეს სსრ კავშირის აღმოსავლეთის ხალხების და კულტურის ინსტიტუტის პროფესორად და ნამდვილ წევრად [5].

1929-1930 წლებში მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესურასთან უთანხმოების საფუძველზე ბ. კუფტინი იძულებული იყო დაეტოვებინა მოსკოვი და საცხოვრებლად ქ. ვოლოგდაში გადასულიყო.

1933 წლის აპრილში ბ. კუფტინმა შემწეობა სთხოვა ბატონ გ. ნიორაძეს (რომელთანაც მოსკოვის სახ. უნივერსიტეტის ანთროპოლოგიის ინსტიტუტში ერთობლივი მუშაობა აკავშირებდა), რათა საქართველოში გადმოსულიყო და მუშაობა დაეწყო. 1933 წლის დეკემბერში ბატონ გ. ნიორაძის დახმარებით იგი ქ. თბილისში გადმოვიდა საცხოვრებლად და მუშაობა დაიწყო საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიის განყოფილებაში მეცნიერ-კონსულტანტად, სადაც 1951 წლამდე მუშაობდა. შემდეგ გადავიდა საქ. მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტში [5; 6].

ბ. კუფტინის მოღვაწეობა საქართველოში ძირითადად არქეოლოგიურ კვლევა-ძიებას მიეძღვნა, მან დაახლოებით 53 პუნქტში შეისწავლა არქეოლოგიური ძეგლები.

1934 წელს ივ. ჯავახიშვილის ხელისშეწყობით საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში მოეწყო არქეოლოგიური გამოფენა, რომლის მომზადებასა და სრულყოფაში ბ. კუფტინმა დიდი წვლილი შეიტანა. მან გულისყურით შეისწავლა ყოფილ კავკასიის მუზეუმში თავმოყრილი უმდიდრესი მასალა, რომელიც მანამდე საგანგებო ყურადღების საგანი არ ყოფილა. ამ კოლექციების შესწავლისა და დაკვირვების შედეგებმა შემდგომ ასახვა ჰპოვა მის შრომებში.

1934 წლის შემოდგომაზე ბ. კუფტინმა მონაწილეობა მიიღო აფხაზეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის მუშაობაში, რომელსაც აკად. მეშჩანინოვი ხელმძღვანელობდა. იგი იკვლევდა ბრინჯაოს ხანის ძეგლებს, კერძოდ დოღმენებს [2].

1936 წელს ივ. ჯავახიშვილის წინადადებით იგი სათავეში ჩაუდგა არქეოლოგიურ გათხრებს

თრიალეთში. მის სახელთანაა დაკავშირებული ისეთი მნიშვნელოვანი ძეგლების აღმოჩენა, რომელიც არქეოლოგიურ ლიტერატურაში თრიალეთის ყორღანების სახელწოდებითაა ცნობილი. ამ აღმოჩენებმა სრულიად ახლებურად გააშუქა კავკასიის უძველესი ისტორია, მან გამოავლინა მანამდე უცნობი „მტკვარ-არაქსის“ და „თრიალეთის“ კულტურები, გამოჰყო ბრინჯაოს კულტურის განვითარების საფეხურები ენეოლითიდან რკინის ხანამდე. ამ გათხრების შედეგებზე დაყრდნობით პირველად შეიქმნა საფუძვლიანი პერიოდიზაცია. თავისი მეცნიერული დაკვირვებები ბ. კუფტინმა შეაჯამა მონოგრაფიაში „არქეოლოგიური გათხრები თრიალეთში“, რომელიც ივჯავახიშვილის ხსოვნას მიუძღვნა. ეს ნაშრომი 1941 წელს გამოიცა ქ. თბილისში, ხოლო 1942 წელს მას სტალინური პრემია მიენიჭა.

1936 წელს ბ. კუფტინი პარალელურად აწარმოებდა გათხრებს დაბლაგომში, 1939 წელს კი საჩხერეში. 1945 წელს განახორციელა სამარშრუტო ექსპედიცია შიდა ქართლში, სამხრეთ ოსეთსა და იმერეთში. 1947 წელს განაახლა სამუშაოები წალკის პლატოზე და შეისწავლა ბრინჯაოს ხანის სამაროვნები და ყორღანები. ამ სამუშაოების შედეგებმა მის არაერთ მონოგრაფიასა და სტატიაში ჰპოვა ასახვა (იხ. ბიბლიოგრაფია, №№ 27, 30, 31, 33, 46, 49, 50, 54).

საქართველოში მოღვაწეობის პერიოდში ბ. კუფტინი სსრ კავშირის 56 მეცნიერთან ერთად დაჯილდოვდა სახელმწიფო პრემიით, სამამულო ომში თავდადებისათვის [1].

1944 წელს იგი აირჩიეს საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტად, ამავე წელს დისერტაციის დაუცველად მიენიჭა ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი. 1946 წელს არჩეულ იქნა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად.

აღსანიშნავია, რომ ბ. კუფტინის მეუღლე ვალენტინა კონსტანტინეს ასული სტაშენკო-კუფტინა, ცნობილი პიანისტი, თბილისის სახელმწიფო კონსერვატორიის პროფესორი, მისი ყველა ექსპედიციის ერთგული მონაწილე და თანამგზავრი იყო და მასთან ერთად ყველა სიძნელეს და წარმატებას იზიარებდა.

1952 წლიდან ბ. კუფტინი სამუშაოდ თურქმენეთში გადადის, სადაც იგი მიიწვია თურქმენეთის კომპლექსური არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელმა მ. ე. მასონმა. აქ ბ. კუფტინი ხელმძღვანელობდა სამხრეთ თურქმენეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის ბრინჯაოს ხანის შემსწავლელ არქეოლოგიურ რაზმს და იკვლევდა ე.წ. „ანაუს“ კულტურას.

1953 წლის მარტში ქ. მოსკოვში სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის მეცნიერებათა განყოფილების მიერ მოეწყო სესია, რომელიც მიემდგვნა 1952 წლის არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგებს. აქ ბ. კუფტინმა გააკეთა საანგარიშო მოხსენება თურქმენეთში ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების შესახებ. მის

მიერ ექსპონირებული იყო სამხრეთ თურქმენეთში მოპოვებული მასალის კოლექცია [3; 7; 8].

1953 წლის 2 აგვისტოს, ლატვიაში, ქ. რიგაში, მეცნიერის სიცოცხლე ტრაგიკულმა შემთხვევამ შეიწირა. მისი ბოლო სურვილის თანახმად, ის საქართველოში გადმოსვენეს და ქ. თბილისში, ვაკის გამოჩენილ საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონში დაკრძალეს.

ლიტერატურა

1. **პავლიაშვილი ქ.** ქართული არქეოლოგიის ამაღლარი. – გაზეთი „განათლება“, 1992 წ., 23.05.
2. **ჯაფარიძე ო.** ღვაწლი განძად დაშთების. – გაზეთი „კომუნისტი“, 1983 წ., 3.11.
3. **Дебев Г.** Памяти Б. А. Куфтина. – СЭ, № 1, 1954, с. 166-168.
4. **Джапаридзе О. М.** К 100-летию со дня рождения акад. Б. А. Куфтина. Тбилисский Университет, Российская Академия Наук. – РА, № 2, 1993, с. 246-249.
5. **Куфтин Б. А.** Автобиография (ინახება საქ. მეცნ. აკადემიაში, ბ. კუფტინის პირადი საქმე).
6. **Куфтин Б. А.** Автобиография (ინახება საქ. სახ. მუზეუმის ბ. კუფტინის ფონდში).
7. **Массон М. Е.** Куфтин Б. А. (1892–1953). Некролог. – ИАН Турк. ССР, 1954, №1, с. 91-92.
8. **Памяти Бориса Алексеевича Куфтина** – ВДИ, № 2, 1954, с. 178–180.

ქვემოთ მოგვყავს ბ. კუფტინის მიერ გამოქვეყნებული შრომებისა და სტატიების სია, რომელიც შედგენილია მისი ავტობიოგრაფიებიდან, გამოქვეყნებული შრომებიდან და ნეკროლოგებიდან ამოღებული მონაცემების საფუძველზე. შრომები სიაში მოცემულია ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით. აქვე შევნიშნავთ, რომ ჩვენ დარწმუნებული არა ვართ მის სისრულეში.

1. Календарь и первобытная астрономия киргиз-казахского народа. – Этнографическое обозрение, 1916–1918.
2. Задачи и методы изучения костюма Московской промышленной области. – Краеведческий сборник. Труды конференции 1924 года.
3. Жилище крымских татар в связи с историей заселения полуострова (Материалы и вопросы). Москва, Ассоциация научно-исследовательских институтов при И МГУ, 1925.
4. Льяловская неолитическая культура на р. Клязме в Московском уезде в ее отношении к Окскому неолиту Рязанской губернии и раннеолитическим культурам Северной Ев-

ропы. Предварительный отчет о раскопках 1923 г. – ТОИРяз, вып. 5, 1925, с. 17–39.

5. Мелкие народности и этнокультурные взаимоотношения на Северо–Востоке Сибири. – Северная Азия, Москва, 1925, № 1–2, с. 63–76.

6. Une station néolithique dans la tourbière près de village Lialovo aux sources de la rivière Kliasma. Compte rendu des fouilles en 1923. Moscou, 1925 (Le Musée l'État de la Région Industrielle Centrale).

7. Задачи и методы изучения крестьянских построек Рязанской губернии. – Вестник Рязанской краевед. № 2, 1925.

8. Численность малочисленных (реликтовых) племен СССР. Извлечение из доклада Антроп. журн. т. 14в–3–4.

9. Неолитическая стоянка вблизи с. Льялова Московского уезда. – РАЖ, 1926, Т. 15, вып. 1–2, с. 89–94.

10. Материальная культура русской Мещеры. ч. 1. Женская одежда: рубаха, понева, сарафан. Москва, 1926 (Гос. музей Центр. Пром. обл., Труды, вып. 3).

11. Типы жилищ крымских татар как источник для изучения культурно–этнических смен доисторического и исторического Крыма. Тезисы доклада – Бюллетень Конференции археологов СССР в Керчи, № 6, 1926.

12. Киргиз–казаки. Культура и быт. Применительно к выставочному залу "Уголок кочевого аула в Казахстане" в Центральном Музее народоведения. Центральный Музей народоведения, Москва, 1926 (Этнологические очерки, № 2).

13. Южнобережные татары Крыма. – Журнал "Крым", вып. 1, Москва, 1926.

14. О методе изучения преемственности погребенных и современных каменных культур. – Материалы к доистории Центральной Промышленной области. Москва, 1927, с. 19–23.

15. Новая культура бронзовой поры в бассейне р. Оки на озере Подборном близ г. Касимова Рязанской губернии. – Материалы к доистории Центральной Промышленной области, Москва, 1927, с. 45–48.

16. Краткий обзор пантеона северного будизма и ламаизма в связи с историей учения. По коллекциям, выставленным в Центральном Музее народоведения. Москва, Центральный музей народоведения, 1927.

17. Опыт выяснения преемственности современных и погребенных племенных культур. Труды палеонтологической конференции УПО. Москва, 1927.

18. Задачи, методы и достижения в изучении народного костюма. ЦПО. Труды Этнологического Совещания ЦПО. Москва, 1927.

19. Касимовские татары и татары Мишары. Культура и быт населения ЦПО. Этнологические исследования и материалы. Москва, 1927.

20. Гончарный промысел ЦПО и его классификация. Труды Этнологического совещания ЦПО. Москва, 1927.

21. Изба–пряха–непряха Московской губернии. Москва, 1928.

22. У гончаров Дмитровского и Воскресенского уездов Московской губернии (Сравнительный очерк промыслов по наблюдениям в 1924 году). Москва, 1928, с. 9–30.

23. Типы и элементы жилища. Крестьянские постройки. Краеведческая библиотека. Москва, 1929.

24. Задачи и методы полевой этнологии (тезисы, доклады на конференции). – СЭ, № 2, 1929.

25. Для Большой Советской Энциклопедии проработан по поручению отдела истории этнографии и истории материальной культуры для всего словаря и сданы туда несколько десятков статей, из которых часть на буквы Г и Д напечатаны (глинобитные постройки, дольмены и пр.).

26. Туземная архитектура народов дальнего Востока послана в Дальне–Восточную энциклопедию по их заказу. 1932 г. Хабаровск.

27. Развернутая программа археологической экспозиции в Гос. Музее Грузии (Доклассовое общество на Кавказе). Рукопись, 1934.

28. О древнегреческом городе Гиеносе и о том, какими путями наука открывает наше прошлое. Стенная газета Очамчирского Простоя. 1935 г.

29. Раскопки в Цалке. Очаг культуры хеттской эпохи на территории Грузии. Вечерний Тбилиси, 1938 г.

30. Очаг древневосточной культуры в Грузии. – Заря Востока, 1939, 10/VI, № 131.

31. Некрополь в Колхиде. – Заря Востока. 1939, № 3.

32. К вопросу о ранних стадиях бронзовой культуры на территории Грузии. – КСИИМК, 1940, с. 5–35.

33. О древнейших корнях грузинской культуры по памятникам хеттской эпохи, найденным на территории Грузии работами Цалкинской археологической экспедиции. 1936–1938 (рукопись статьи), 1939.

34. Колумбарий ванской эпохи в районе Арарата и подстилающий его культурный слой зольных холмов Закавказья. Предварительные данные о раскопках П. Ф. Петрова в 1913 г. в с. Малакю. Bull. du Musey de Gйorgie, t. X, Tbilisi, 1940.

35. Археологические раскопки в Триалети. Т. I, Опыт периодизации памятников. Тб., 1941.

36. К вопросу о древнейших корнях грузинской культуры на Кавказе по данным археологии. – ВГМГ, 12–В, 1944, с. 291–440.

37. Медный топор–клевец из с. Веремьи на Днепре. Приложения к книге о древнейших корнях груз. культуры на Кавказе. 1944.

38. Вопрос об энеолитической культуре Колхиды. там же.

39. Бронзовые литейные двустворчатые формы Боржомского и Зугдидского музеев. там же.

40. Традиции отливки вислообушных топоров и топоров поздне–бронзовой эпохи Южного Кавказа. там же.

41. Вопрос о виноградных серповидных орудиях Грузии. там же.

42. Термин "Сасхлави" – виноградарный серп в списках древнейшей версии грузинской библии. там же.

43. Изобразительная интерпретация в Джручском четвероглаве XII в. греческого Μααqαiα в руках ап. Петра. там же.

44. Этимология немецкого и французского терминов для виноградного серпа. там же.

45. "Хмали" как специальный древне–грузинский термин для обозначения двустороннего прямолезвийного меча. там же.

46. Материалы к истории культурного и этнологического оформления дофеодальной Абхазии и Колхиды. Тб., 1944.

47. Урартский "колумбарий" у подрошвы Арарата и Куро–Аракский энеолит. – ВГМГ 13–В, 1944.

48. Древнейшие корни грузинской культуры на Кавказе. – Заря Востока, 1946, 26.11.

49. К проблеме энеолита внутренней Картли и Юго–Осетии. – ВГМГ 14–В, 1947, с. 67–88.

50. Археологические раскопки 1947 года в Цалкинском районе. Тб., 1948.

51. Археологическая маршрутная экспедиция 1945 года в Юго–Осетию и Имеретию. Тб., 1949.

52. cfmfhsdtkjc 'dtkb tsyj- lf njgybvbrbc pjubths ufehrdtdtk itvs[dtdfpt ew[j o.fhjt,bs

(ehfhnekb ofhoht,b lf c[d&)& fvjyf,tzlb cfm& cch vtwy& frfl vjfv,t^ = 5^ 1949&

53& mfhsekb reknehc e'dtktc b rthf shbfktsib& s,bkbcib ofrbs[ekb cflfhj ktmwbbc cntyjuhfvf& s,&^ 1949 (cfm& cch gjkbn& lf vtww& wjlybc ufvdhwtkt,tkb cfpjufljt,f)&

54& О некоторых неразясненных случаях древней иностранной этно– и топонимии Грузии. – САНГ, т. 10, № 5, 1949, с. 313–320.

55. Материалы к археологии Колхиды. Т. 1–2. Тб., 1949–1950.

Т. 1. Абхазская археологическая экспедиция 1934 года под руководством акад. И. И. Мещанинова. Три этапа истории культурного и этнологического формирования дофеодальной Абхазии.

Т. 2. Археологические изыскания в Рионской низменности на Черноморском побережье 1935 год. Памятники эпохи бронзы и античного периода.

56. Работы ЮТАКЭ в 1952 г. по изучению "культур Анау". – ИАН Туркм. ССР, 1954, с. 22–29.

57. Полевой отчет о работе XIV отряда ЮТАКЭ по изучению культуры первобытно–общинных оседло–земледельческих поселений эпохи меди и бронзы в 1952 г. – Труды ЮТАКЭ, т. 7, Ашхабад, 1956, с. 260–290.

58. Археологическая маршрутная экспедиция в бассейне рек Лиахви, Проне, Квирилы и среднего Риони в 1951 г. (Отчет руководителя экспедиции). – ВГМГ, 30–В, 1974.

თ. აბუღლაშვილი

მილოცვა

ჯუანშერ სონღულაშვილი 75 წლისაა

2002 წლის 23 თებერვალს არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის თანამშრომელს ჯუანშერ მიხეილის ძე სონღულაშვილს 75 წელი შეუსრულდა. იგი დაიბადა სოფ. დილომში, სონღულაშვილების იმ დიდ ოჯახში, რომელმაც ქართულ ისტორიოგრაფიას და კულტურას აღუზარდა ისეთი დიდი მამულიშვილი, როგორც იყო იროდიონ სონღულაშვილი.

ჯუანშერმა 1953 წელს დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტი და იმავე წლიდან ჩაირიცხა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში უმცროს მეცნიერ თანამშრომლად, სადაც მოღვაწეობდა 1963 წლამდე. ამ ხნის განმავლობაში მან გამოაქვეყნა სამი მონოგრაფია: „ხალხური სიტყვიერების მასალები“, I წიგნი, 1953 წ.; II წიგნი – 1957 წელს და „მეზოსტენოზა თბილისის სანახებში“ 1959 წელს.

1961 წელს წარმატებით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია.

1963-82 წლებში იგი ნაყოფიერად მოღვაწეობდა ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილებაში და სხვადასხვა წლებში მონაწილეობდა კახეთის, ვერეს (სკვირეთის), კავთურას, ივრის ხეობის და სხვა ექსპედიციებში. მის მიერ მოპოვებული ახალი ეთნოგრაფიული მასალები საფუძვლად დაედო მონოგრაფიებს: „მასალები საქართველოს ხალხური ყოფისა და კულტურის ისტორიისათვის“, წიგნი I (1964 წ.); „აღმოსავლეთ საქართველოს მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის“, წიგნი I (1969); „საქართველოს მევენახეობა-მეზოსტენოზის ისტორიისათვის“, წიგნი II (1974). დასაინანია, რომ მევენახეობასთან დაკავშირებული I წიგნი დღესაც გამოუქვეყნებელია.

1982 წელს ჯუანშერ სონღულაშვილი სამუშაოდ გადადის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრში, განყოფილებაში, რომელსაც სათავეში უდგას ცნობილი ეთნოლოგი თ. ჩიქოვანი და რომლის საქმიანობის ერთ-ერთ უმთავრეს სფეროს წარმოადგენს ეთნო-არქეოლოგიის საკითხების კვლევა.

1984 წლიდან იგი თბილისის არქეოლოგიური ექსპედიციის წევრი იყო და ხელმძღვანელობდა დილომის ხეობის სიძველეთა შემსწავლელ რაზმს. მოგვიანებით ეს რაზმი ჩამოყალიბდა ცალკე ექსპედიციად და დღესაც ჭარმაგი მეცნიერი ძველებური ენთუზიაზმით იკვლევს დილომის ხეობის და დიდგორის მიმდებარე სანახების ეთნო-არქეოლოგიურ საკითხებს და ოპტიმიზმით აღსაყვს იმედოვნებს იმ რამდენიმე მონოგრაფიის გამოქვეყნებასაც, რომლებიც ეძღვნება ივრის აუზის და დილომ-დიდგორის სიძველეებს.

ასეთი ოცნების საფუძველი ბატონ ჯუანშერს ჭეშმარიტად გააჩნია, რადგანაც ისტორიული

კახეთის ტერიტორიაზე, და განსაკუთრებით ერწოს ველზე მას ჩატარებული აქვს უზარმაზარი მოცულობის კვლევითი სამუშაო. ამ უაღრესად საინტერესო მხარეში მის მიერ გამოვლენილი და შესწავლილია არა მარტო ერწოს ველის სოფლებში მცხოვრები მოსახლეობის ყოფის ამსახველი მასალები, არამედ არაჩვეულებრივი გულმოდგინებითაა აღწერილი მატერიალური და სულიერი კულტურის ისეთი ძეგლები, როგორცაა: ძველი და ახალი ნასოფლარები, ეკლესია-მონასტრები, სასიმაგრო ნაგებობები, ხატ-სალოცავები, ხატებისადმი შეწირული ნივთები და სხვ. გამოსაცემად გამზადებულ მონოგრაფიას თან ერთვის ცალკეულ ძეგლთა ანაზომები და მდიდარი ფოტომასალა. მკვლევარის ყურადღების მიღმა ამ ნაშრომში არც შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლები და იქ მიკვლეული ინვენტარია დარჩენილი.

ფასდაუდებელია ჩვენი იუბილარის საქმიანობა მის მშობლიურ კუთხეში, დილომის ხეობაში, აგრეთვე ქართლის ხევიში, რომელიც ჩრდილოეთიდან საზღვრავს სოფ. დილომს, და დიდგორის ვრცელ ტერიტორიაზე, სადაც ხანგრძლივი კვლევის შედეგად გამოვლენილია სხვადასხვა ასაკის რამდენიმე ათეული ნამოსახლარი, მათ შორის ქალაქური ტიპის ნაშთი, რომელიც აღმოცენებული ჩანს სოფ. დილომზე გამავალი ძველი გზების გაწვივით, რითაც თბილისის ქვეყანა უკავშირდებოდა თრიალეთსა და შიდა ქართლს. მიუხედავად ბოლო წლების ეკონომიკური სიღუხჭირისა და იმ სიძინელისა, რაც გამოიწვია ბოროტმოქმედის მიერ არქეოლოგიური ბაზის გადაწვამ, ჯ. სონღულაშვილმა მოახერხა არ შეეწყვიტა სადაზვერვო და სხვაეულ სამუშაოები, გამოსაქვეყნებლად მომზადებულ მონოგრაფიაში შეიტანა სკვირეთის ხევის სიძველეთა აღწერილობაც და რაოდენ წაადგებოდა ჩვენს ისტორიოგრაფიას, რომ თავის დროზე გამოქვეყნდეს ის ვრცელი მონოგრაფიაც, რომლის გამოცემის განხორციელებაც მის ავტორს კვლავ ოცნების სფეროში ეგულება.

ჯ. სონღულაშვილი სამეცნიერო საქმიანობას წარმატებით უთავსებს იმ მძიმე ტვირთის ზიდვას, რასაც დიდი ოჯახის გაძლოა ეწოდება. მიუხედავად მის მიერ განცდილი უმძიმესი ტკივილებისა, ჯუანშერმა ბოლომდე შეინარჩუნა სულის სიმხნევე, მიზანდასახული შრომის უნარი და უკეთესი ზვალინდელი დღის განცდა.

დიდხანს სიცოცხლეს და ყველა ოცნების აღსრულებას ვუსურვებთ ჩვენ კოლეგას და მეგობარს.

რამინ რამიშვილი

ქრონიკა
CHRONOCLE

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი 2001 წელს

სამეცნიერო – კვლევითი მუშაობა

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის თანამშრომლების სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობა, წინა წლებში განხორციელებული გეგმის მსგავსად, რამდენიმე მიმართულებით იყო წარმოდგენილი: საქართველოს არქეოლოგიური ატლასი, „ქართლის ცხოვრების“ ტოპოარქეოლოგიური ცნობარი, საქართველო მსოფლიო კულტურული ისტორიულ პროცესში, საქართველოს უძველესი სახელმწიფოები (კოლხეთი, იბერია, ლაზიკა), შუასაუკუნეთა ხანის საქართველოს ნამოსახლარები და ნაქალაქარები, არქეოლოგიის თეორიის საკითხები, არქეოლოგიური ტერმინოლოგია, საქართველოს არქეოლოგიის ისტორია, ანალიტიკური ბიბლიოგრაფია, ინტერდისციპლინარული კვლევები, არქეოლოგიური ძეგლების პუბლიკაცია.

გრანტით შესრულებული სამუშაო

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გრანტით შესრულდა შემდეგი თემები: ანტიკური ხანის შავიზღვისპირეთის ტოპოგრაფიული ლექსიკონი (2000-2001 წწ. ოთ. ლორთქიფანიძე – ხელმძღვ., დ. კაჭარავა, გ. კვიციანი, მ. წულუკიძე, თ. სახვაძე, არ. ჭანტურია); აბრეშუმის გზის საკომუნიკაციო სტრუქტურები (2000-2001 წწ. ვ. ლიჩელი – ხელმძღვ., რ. რამიშვილი, ალ. რამიშვილი, ვ. თოლორაძე, თ. ჩიქოვანი, დ. ახვლედიანი, ც. ჩიკოიძე, ვ. ჩიხლაძე, მ. ჩხატარაშვილი, გ. გამყრელიძე); Tabula Imperii Byzantini: საქართველო. საერთაშორისო გამოცემის ქართული სუპლემენტი (2000-2001 წწ. ვ. ჯაფარიძე – ხელმძღვ., რ. ფუთურიძე, ი. ცუხიშვილი, ელ. გიგოლაშვილი, ლ. საგინაშვილი, ა. ჭყონია, ლ. ცერაძე); საქართველოს სამონეტო განძები (ძვ.წ. VI-ახ.წ. XIX სს.) (2000-2001 წწ. გ. დუნდუა – ხელმძღვ., ირ. ჯალაღანია); კლასიკური მითოლოგიის იკონოგრაფიული ლექსიკონი: საქართველო (2000-2001 წწ. დ. კაჭარავა – ხელმძღვ., ნ. ლორთქიფანიძე); მღვიმე საგვარჯილეს ენეოლითური ნამოსახლარი (2000-2001 წწ. ლ. ნებიერიძე – ხელმძღვ., თ. ბუგანიშვილი); მტკვარ-არაქსის კულტურა კავკასიასა და წინა აზიაში (ცნობარი) (2000-2001 წწ. ოთ. ჯაფარიძე, გ. მირცხულავა – ხელმძღვ., გ. ფხაკაძე, ალ. ორჯონიკიძე, ზ. მახარაძე, რ. რუსიშვილი, მ. ფუთურიძე, ლ. ჭელიძე, ზ. შატბერაშვილი, ი. ესვანჯია); ჩრდილო კავკასიის ქვეყნებში აღმოჩენილი ქართული დამწერლობის ძეგლების კორპუსი (2000-2001 წწ. გ. ლამბაშიძე); კოლხური კერამიკის ასო-ნიშნების კორპუსი (2000-2001 წწ. ნ. მათიაშვილი); ქვემო ქართლი (გო-

ვარნე-გუგარქი-ლორე-ტაშირი) ძველ სომხურ წერილობით წყაროებში (2000-2001 წწ. ჯ. კოპალიანი – ხელმძღვ., ალ. აბდლაძე, კ. კახიანი, ქ. ქუთათელაძე, ზ. ცეკვიტინიძე, ე. ლილივაშვილი); უძველესი აგროცენოზები პალეოეთნობოტანიკური გამოკვლევების მიხედვით (2000-2001 წწ. ნ. რუსიშვილი); დასავლეთ საქართველო და ჩრდილოეთ კავკასია ძვ.წ. III-II ათასწლეულის პირველ ნახევარში (2001 წ. მ. ბარამიძე – ხელმძღვ., ლ. ჯიბლაძე, ლ. წითლანაძე, გ. გოგოჭური, გ. ჩიქოვანი, თ. ჭანიშვილი); სამხრეთ საქართველოს „ციკლოპური“ ნამოსახლარები (2001 წ. გ. ნარიშკინიშვილი – ხელმძღვ., გ. მინდიაშვილი, ნ. შანშაშვილი, გ. ტატიშვილი); ქვის ხანის ადამიანის განსახლება კოდორის ხეობაში (2001 წ. ზ. წერეთელი); რომაული კულტურის გავლენა აღმოსავლურ ქართულ ქალაქებზე (მაღისის ნაქალაქარი) (2001 წ. ნ. მირიანაშვილი); დავით-გარეჯის უდაბნოს არქეოლოგიური კულტურების ტრადიციები და ინოვაციები ძვ.წ. II-I ათასწლეულებში (2001 წ. კ. ფიცხელაური – ხელმძღვ., ნ. მამიაშვილი); ამიერკავკასიის სამიწათმოქმედო კულტურა ანტიკურ ხანაში (იარაღები) (2001 წ., ლ. ძიძიგური); შავიზღვისპირეთის ქვეყნების უძველესი კონტაქტები ძვ.წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში (ფიბულების მიხედვით) (2001 წ., ნ. სულავა).

სამეცნიერო სესია-კონფერენციები

2001 წელს არქეოლოგიური კვლევის ცენტრმა ჩაატარა ოთხი სამეცნიერო სესია (აქედან ორი – მემორიალური), ორი კონფერენცია და სამეცნიერო საბჭოს ერთი საჯარო სხდომა. ინფორმაცია მათ შესახებ წარმოდგენილია ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით.

12 იანვარი. საიუბილეო სესია. მიეძღვნა გამოჩენილი არქეოლოგის გერმანე გობეჯიშვილის დაბადებიდან 90 წლისთავს. სესია გახსნა ცენტრის დირექტორის მოადგილემ ვ. ლიჩელმა. მოსმენილი იყო მოხსენებები: გ. ფხაკაძე – გ. გობეჯიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, გ. მირცხულავა – თეორიულ წყაროს ნამოსახლარი, ზ. შატბერაშვილი - ბედენის ყორღანები, მ. ბარამიძე - ბრილის აკლდამა, ნ. სულავა – კავკასიის ფიბულების ერთ-ერთი სახელოსნო რაჭაში, შ. ჩართოლანი – გ. გობეჯიშვილი - კოლხეთის სამთამადნო წარმოების უძველესი ძეგლების პირველი მკვლევარი, გ. ინანიშვილი – ანთიმონის წარმოების ისტორიისათვის მთიან რაჭაში, ლ. წითლანაძე – დიგორიული კულტურა და ბრილის სამაროვანი. მოგონებებით გამოვიდნენ ა. აფაქიძე, ო. ჯაფარიძე, მ. ლეხანიძე, გ. გრიგოლია, ლ. წითლანაძე, მ. ბარამიძე.

24-28 აპრილი. სამეცნიერო სესია „საქართველოში 2000 წელს ჩატარებული საველე-არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები“. სესია გახსნა ცენტრის დირექტორმა ოთ. ლორთქიფანიძემ. წარმოდგენილი იყო მოხსენებები: მ. გაბუნია - სამხრეთ საქართველოს მთიანეთის ექსპედიცია; გ. ნარიძანიშვილი, ნ. შანშაშვილი - წალკა-თრიალეთის ექსპედიცია; ზ. მახარაძე - კასპის რაიონის ექსპედიცია ციხეაგორაზე; გ. გამყრელიძე, ვ. ლიჩელი - ჰიდროარქეოლოგიური სამუშაოები ფოთის მიდამოებში; შ. ჩართოლანი - სვანეთის ექსპედიცია; ჯ. კოპალიანი, დ. ლორთქიფანიძე - გათხრები ღმანისის ნაქალაქარზე. ოთ. ლორთქიფანიძე - გათხრები ვანის ნაქალაქარზე. ერთი დღე მიეძღვნა თემას „არქეოლოგია მშენებლობებზე“. შაჰ-დენიზის გახსადენზე ჩატარებული სამუშაოების შესახებ გაკეთდა მოხსენებები: ვ. ლიჩელი, გ. მინდიაშვილი - გახსადენის მარშრუტის ლიტერატურული მიმოხილვა და აეროფოტოდაზვერვები; ა. ორჯონიკიძე - გახსადენის მარშრუტის საველე დაზვერვები; გ. ნარიძანიშვილი, ზ. შატბერაშვილი - არქეოლოგები მარშრუტის კორექციაზე. ბაქო-სუფსის ნავთობსადენზე სამუშაოების შესახებ: ც. ჩიკოიძე - კუხეთის ექსპედიცია მილსადენის გლდანის მონაკვეთზე; ა. აფაქიძე, გ. ყიფიანი, ვ. ნიკოლაიშვილი - გათხრები მილსადენის ნარეკვავის მონაკვეთზე; ვ. ჯაფარიძე, თ. მეშველიანი, გ. მახარაძე, გ. კვიციანი, კ. კალანდარიძე - ძველი ნავთობსადენის დეოლინგის მონიტორინგი; ვ. სადრაძე - გურიის ექსპედიცია სუფსის ტერმინალის დეოლინგის ზონაში; ვ. ლიჩელი - მესხეთის ექსპედიციის სამუშაოები ახალციხის რაიონში; რ. პაპუაშვილი - კოლხეთის ექსპედიცია ტერმინალ 2000-ზე, ყულევში. სესიის ერთი დღე დაეთმო ნ. ბერძენიშვილის სახ. ბათუმის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტისა და ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის გათხრების ანგარიშებს: ნ. ხახუტაიშვილი, გ. თავამაიშვილი - რკინის წარმოების ახალი კერა ჩაქვისწყლის ხეობაში; ა. კახიძე, მ. ვიკერსი (ოქსფორდი), გ. თავამაიშვილი - ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები ფიჭვნარის ძვ.წ. V-IV სს-ის ბერძნული ნეკროპოლის ტერიტორიაზე; ა. კახიძე, მ. ვიკერსი (ოქსფორდი), ირ. ჩავლეიშვილი - არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ფიჭვნარის ნაქალაქარზე; ა. კახიძე, შ. მამულაძე, მ. ხალვაში - ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები ქედის რაიონში. არქეოლოგიური გათხრები გონიო-აფსაროსში: მ. ხალვაში, ნ. ინაიშვილი - ცენტრალური უბანი; ა. კახიძე, შ. მამულაძე, ტ. ებრაღიძე - სამხრეთ კარიბჭის გარე ტერიტორია; გ. ლორთქიფანიძე, ა. ნონეშვილი - დასავლეთ კედლის II კოშკი; ვ. ჯაფარიძე - ზღუდის სამხრეთი კედლის დასავლეთი მონაკვეთი; ა. გვიერი, ა. პლონტკე-ლიუნიჩი, ნ. ფელბუტი (იენა) - გარე ქალაქის ტერიტორიაზე წარმოებული სადაზვერვო არქეოლოგიური გათხრების შედეგები. სესიის ფარგლებში ჩატარდა კოლოკვიუმი თემაზე - „ცენტრალურ-

ამიერკავკასიური კულტურის ნომენკლატურა და ქრონოლოგია“ (მომხსენებელი - კ. ფიცხელაური). დისკუსიაში მონაწილეობა მიიღეს: ბ. მაისურაძემ, ვ. სადრაძემ, ალ. რამიშვილმა, მ. აბრამიშვილმა, კ. კახიანიძემ, ნ. ახვლედიანმა, ოთ. ლორთქიფანიძემ. სესიის პლენარულ სხდომაზე მოისმინეს მოხსენებები: ოთ. ლორთქიფანიძე - არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი 2000 წელს; ოთ. ლორთქიფანიძე - კოლხური ბრინჯაოს კულტურის განძები (ფუნქციის დეფინიციისა და კულტურულ-სოციოლოგიური ინტერპრეტაციის ცდა); კ. ფიცხელაურმა და მ. კორფმანმა (ტიუბინგენი) წარმოადგინეს ქართულ-გერმანული არქეოლოგიური პროექტი „ტროა-უდაბნო“; შედგა პრეზენტაცია „ძიებანი № 7“ და „ძიებანი. დამატებანი. IV. ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები“, რომელიც მიეძღვნა პროფ. ოთარ ლორთქიფანიძის დაბადებიდან 70 წლისთავის (დ. კაჭარავა, გ. კვიციანი). სესიისათვის მოეწყო ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენების, აგრეთვე, 2000 წელს ცენტრის თანამშრომლების მიერ გამოქვეყნებული ნაშრომებისა და ბიბლიოთეკაში ახალშემოსული წიგნების გამოფენა.

12-15 ივნისი. VIII სამეცნიერო სესია „მსოფლიო კულტურულ-ისტორიული პროცესი და საქართველო (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით)“, მიძღვნილი საქართველოს სახელმწიფო დამოუკიდებლობის აღდგენის დღისადმი. მოსმენილი იყო მოხსენებები: მ. გაბუნია - ჯავახეთის მეზოლითური კულტურა, გ. ფხაკაძე - ადრებრინჯაოს ხანის ზიარი ჭურჭლების დანიშნულებისა და გავრცელების შესახებ, გ. მირცხულავა - ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარების შესახებ საქართველოში; კონსტანტინე ფიცხელაური, კოტე ფიცხელაური - ერთი მითითება ცენტრალურ ამიერკავკასიასა და ეგეოსურ სამყაროს შორის კავშირის შესახებ ძვ.წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევარში, გ. გოგოჭური - ჟინვალის სამლოცველოს ღვთაება, კავკასიური და ანატოლიური პარალელები, ალ. რამიშვილი - ს. წალკაში შემთხვევით აღმოჩენილი ბრინჯაოს იარაღები და კოლხური და ყობანური კულტურების ურთიერთობის საკითხები, ვ. ლიჩელი - ერთი კერამიკული ფორმა მზეთამზიდან, ნ. კილურაძე - სამკაულები ბიჭვინტის სამაროვნიდან, ნ. მამაიაშვილი - იბერიის აღმოსავლეთთან დამაკავშირებელი ერთ-ერთი საგზაო მაგისტრალის შესწავლისათვის, მ. საგინაშვილი - მცხეთის აკლამაში აღმოჩენილი მინის ჭურჭელი, ოთ. ლორთქიფანიძე - ბერძნულ-კოლხური ურთიერთობის გენეზისის ისტორიის პრობლემები, ნ. სულავა - შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს უძველესი კონტაქტები (ფიბულების მიხედვით), ა. ჭყონია - სკვითური კულტურის იმპულსები კოლხურ ოქრომჭედლობაში, ნ. მათიაშვილი - ჰერგამონი და კოლხეთი ძვ.წ. II-I სს., რ. რამიშვილი - სამხრეთ კავკასიის ნივთიერი კულტურა და გარე სამყარო ქრისტესობამდე I ათასწლეულის

შუა ხანებში, ვ. ჯაფარიძე – ეგრისის სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობის საკითხისათვის აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთთან (ლურჯი მინის დოქები ზღვისპირეთსა და ცენტრალურ ეგრისში), გ. რჩეულიშვილი - „დეკერპებთან“ დაკავშირებული მატერიალური კულტურის ძეგლები ფშავ-ხევსურეთსა და ჩრდილოეთ კავკასიაში; ნ. შანშაშვილი, გ. ნარიშვილი. სტენდური მოხსენება - „ციკლოპური“ ნამოსახლარები და სამხრეთ კავკასიის უძველესი სახელმწიფოები (დაიენი-დიაუხი).

26-28 ივნისი. ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია. წარმოდგენილი იყო მოხსენებები:

რ. რამიშვილი – ქრისტიანული არქეოლოგიის მუდმივი სემინარის ამოცანები ახალი საუკუნის დასაწყისში, მ. ჭირაქაძე - „ქართული ქრისტიანული ლექსიკონის“ შედგენისათვის (წინასწარული პროექტი), მთავარეპისკოპოსი ანანია (ჯაფარიძე) – პეტრე იბერის აღმსარებლობისათვის, რ. სირაძე - „სიონი“ და „სოფია“, თ. მგალობლიშვილი – ქართულ სიძველეთა მდგომარეობა და მათი შესწავლის პერსპექტივები წმინდა მიწაზე, რ. პატარიძე – ქართული ქრისტიანული წელთაღრიცხვა, ვ. გოილაძე – ასურელ მამათა სამშობლო და ადრექრისტიანული ქართული კულტურა, ლ. პატარიძე – მცხეთის ებრაული დიასპორა, გ. ბოლქვაძე - „მოქცევაჲ ქართლისაჲ-ს“ ცნობის „ნათესავნი იგი ლოთის შვილთანი“-ს განმარტებისათვის, ზ. კიკნაძე – ორი სამწყსო ადრექრისტიანულ მცხეთაში, მ. ჩხარტიშვილი – მოქცევა ქრისტიანობაზე და ადრეული ნაციონალიზმი, ნ. კანდელაკი, გ. ცერცვაძე – ამოცნობადი ინფორმაციული მასივები და ხდომილებათა დათარიღების ანბანური პრინციპი ქართულ ასომთავრულში, ნ. გაფრინდაშვილი – სამყაროს მოდელი და ძველი ქართული კალენდარი სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონის“ მიხედვით და მათი შესაძლო ადრექრისტიანული წყაროები, გ. ნარსიძე – მეფეთა გამოსახულებები წებელდის ხატებზე, გ. მჭედლიძე – გუდარეხის სამონასტრო კომპლექსის მთავარი ტაძრის აშენების თარიღისათვის, გ. ნარსიძე, ნ. გაფრინდაშვილი - „მეფეთა ცხოვრების“ ქრონოლოგია, კ. წერეთელი – დელიფინის სალოცავი მთიულეთის არაგვის ხეობაში, ვ. ჯაფარიძე – აღმოსავლეთ ეგრისში ქრისტიანობის გავრცელების საკითხისათვის, გ. ყიფიანი – ქართული ქრისტიანული ხუროთმოძღვრების სათავეებთან, ქ. რამიშვილი – ქრისტიანული სიმბოლიკა სასანური ირანის გლიპტიკურ ძეგლებზე, ვ. ნიკოლაიშვილი – წილკნის ადრექრისტიანული ხანის აკლდამა; ვ. ჩიხლაძე, ე. კავლელიშვილი - ჟინვალის ბეჭედი ქრისტეს შობის სცენით, მ. მარგველაშვილი - ჟინვალში აღმოჩენილი მთავარანგელოზის გამოსახულება, ი. წიკლაური – ეკლესია-მონასტრები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, ე. ბალათურია – ჩრდილო-დასავლეთ ეგრისის

(მთიანი აფხაზეთის) მატერიალური კულტურის ძეგლების შესწავლის ისტორიის საკითხები, რ. რამიშვილი – ადრეულ ქრისტიანობასთან დაკავშირებული მასალები მაგრანეთის სამაროვნიდან. დაიბეჭდა მოხსენებების მოკლე შინაარსები (იხ. ქვემოთ).

18 სექტემბერი. სამეცნიერო საბჭოს საჯარო სხდომა; მიეძღვნა გამოჩენილი მეცნიერი-არქეოლოგისა და პედაგოგის, აკადემიკოს ოთარ ჯაფარიძის დაბადებიდან 80 წლისთავს. შედგა პრეზენტაცია აკადემიკოს ოთარ ჯაფარიძისადმი მიძღვნილი კრებულისა „კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები“. ძიებანი. დამატებანი VI“ (ოთ. ლორთქიფანიძე). მისალმებებით გამოვიდნენ მ. ლორთქიფანიძე, დ. მუსხელიშვილი, ნ. ხაზარაძე, გ. გიორგაძე, გ. ფხაკაძე, ნ. ლომოური, ი. ლორთქიფანიძე, ლ. ჭილაშვილი, კ. ფიცხელაური, კ. მეშველიანი, გ. გრიგოლია, კ. ჩოლოყაშვილი.

22 ოქტომბერი. სამეცნიერო სესია; მიეძღვნა ღვაწლმოსილი ისტორიკოსისა და არქეოლოგის დავით ხახუტაიშვილის ხსოვნას. სესია გახსნა ცენტრის დირექტორმა ოთ. ლორთქიფანიძემ. წარმოდგენილი იყო მოხსენებები: ვ. ჯაფარიძე - დავით ხახუტაიშვილის ცხოვრების გზა, კ. ფიცხელაური – დავით ხახუტაიშვილი - ბრინჯაოს ხანის კერამიკული წარმოების მკვლევარი, ალ. რამიშვილი – კოლხეთის ზღვისპირა სადგომები, გ. ინანიშვილი – კოლხეთის რკინის მეტალურგიის ქრონოლოგიის საკითხები, გ. ყიფიანი – უფლისციხის გენერალური გეგმები, დ. მინდორაშვილი – შუა საუკუნეების უფლისციხის არქეოლოგია. მოგონებებით გამოვიდნენ ოთ. ჯაფარიძე, დ. მუსხელიშვილი, რ. ფუთურაძე, რ. რამიშვილი, ვ. ლიჩელი, გ. გრიგოლია, ნ. ხაზარაძე, გ. გიორგაძე, ედ. ხოშტარიაბროსე, ნ. ლომოური.

20-22 დეკემბერი. I სამეცნიერო კონფერენცია „შუა საუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით“. კონფერენცია გახსნა ცენტრის დირექტორმა ოთ. ლორთქიფანიძემ. მოისმინეს მოხსენებები: რ. რამიშვილი – საქართველოს ნასოფლარების შესწავლის მდგომარეობა და პერსპექტივები, მ. ჭირაქაძე - არქეოლოგიური ტერმინი „ნასოფლარი“ - „სოფელი“, თ. ჩიქოვანი – დიდი ოჯახის საკითხისათვის XI-XVIII საუკუნეთა სამხრეთ საქართველოში, ვ. ამირანაშვილი – ალგეთის ხეობის შუა წელის ადრე და განვითარებული შუასაუკუნეების ნასოფლარები, დეკემბრისა და დიდრუვის ნასოფლარები ფშავის არაგვის ხეობაში, ივ. წიკლაური – ნასოფლართა ტოპოგრაფია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, ვ. სონღულაშვილი – დიღმის ხეობის სოფლები და ნასოფლარები, რ. დოლაბერიძე – თუშეთის ნასოფლარები და ნიშტაყოს სამლოცველო; ნ. ბახტაძე, პ. ლეჟავა – განვითარებული შუასაუკუნეების კლდის ნასოფლარები ქვემო ქართლში, მ. მარგველაშვილი – ქ. ჟინვალის მკვებავი სოფლები განვითარებულ შუასაუკუნე-

ებში; ჭბ. ჯორბენაძე, კ. წერეთელი – გუდრუხის ნასოფლარი ფშავის არაგვის ხეობაში, ც. ლომიძე – ნასოფლარი მღვიმე ქალაქ ჟინვალის სამხრეთ მისადგომებთან, ვ. ნიკოლაიშვილი – კარსნისხევის სამოსახლოზე აღმოჩენილი მარანი, ვ. ჩხლაძე – ნასოფლარი ობოჯი ხონის რაიონში, მ. ჩხატარაშვილი – მინის წარმოება და მოხმარება ქართულ სოფელში; გ. გოციორიძე, გ. ბაგრატიონ-დავითაშვილი – სამზადი სახლი ქართული სოფლის საცხოვრებელ კომპლექსში; ჯ. ამირანაშვილი, გ. ღამბაშიძე – წალკის დარანი. დაიბეჭდა მოხსენებების მოკლე შინაარსები (იხ. ქვემოთ).

ცენტრის თანამშრომლებმა მონაწილეობა მიიღეს აგრეთვე სხვადასხვა სესია-კონფერენციებისა და კონგრესების მუშაობაში.

ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალციხის ფილიალის სამეცნიერო კონფერენციაზე - „ჯავახეთი. ისტორია და თანამედროვეობა“ (ახალციხე, 10-11 იანვარი) წარმოდგენილი იყო მოხსენებები: ნ. მგელაძე, გ. ნარიშკინი – გოდერძის უღელტეხილის ძველი ნამოსახლარები; ე. ჯანდიერი - არქეოლოგიური გათხრები ჯავახეთის ახალქალაქში, მ. გაბუნია - ჯავახეთის მეზოლითი, ი. ღამბაშიძე - ჯავახეთი ძველი წელთაღრიცხვის მეორე ათასწლეულში, ლ. მალრაძე - დიუბუა დე მონპერეს ცნობები სამცხე-ჯავახეთის შესახებ.

ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის საიუბილეო სამეცნიერო სესიაზე, რომელიც მიეძღვნა თვალსაჩინო ქართველი მეცნიერის აკად. მალხაზ აბდუშელიშვილის დაბადებიდან 75 წლისთავს (25 მაისი), მოგონებებით გამოვიდნენ ოთ. ჯაფარიძე და რ. რამიშვილი.

ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის სამეცნიერო კონფერენციაზე „ქართველი ხალხის ეთნოგენეზი“ (29-31 მაისი), მოხსენებები გააკეთეს: ოთ. ლორთქიფანიძემ – კოლხური ეთნოკულტურული სისტემა, კ. ფიცხელაური – ლეონტი მროველის „ცხოვრება მეფეთა“-ში მოხსენიებული რამდენიმე ეთნონიმის არქეოლოგიური ატრიბუციისათვის.

რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიის ინსტიტუტის, როსტოვის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის არქეოლოგიური მეცნიერულ-მეთოდური ცენტრის, როსტოვის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის X საერთაშორისო კონფერენციაზე „საერთაშორისო ურთიერთობანი უძველეს ხანასა და შუასაუკუნეებში“ (დონის როსტოვი, 29 მაისი – 3 ივნისი) გ. კვიციანიამ წაიკითხა მოხსენება - ჰოპლიტური შეიარაღება კოლხეთში, ვ. ლიჩელმა – ეშერის წარწერის ინტერპრეტაციისათვის. მოხსენებები დაიბეჭდა (იხ. ქვემოთ).

I საერთაშორისო კონგრესზე „დიდი აბრეშუმის გზა“ (ანკარა, 1-6 ივნისი) ვ. ლიჩელი წარსდგა მოხსენებით – მილსადენები და არქე-

ოლოგიური კვლევის პერსპექტივა სამხრეთ კავკასიაში.

იერუსალიმის ებრაული უნივერსიტეტის საერთაშორისო სამეცნიერო სიმპოზიუმზე, რომელიც მიეძღვნა ებრაულ-ქართულ ისტორიულ-კულტურულ ურთიერთობებს (იერუსალიმი, 27-28 ივნისი), გ. ღამბაშიძემ გააკეთა მოხსენება – საქართველო-პალესტინისა და ქართულ-ებრაულ ურთიერთობათა ისტორიისათვის.

II საერთაშორისო კონგრესზე „შავი ზღვის სიძველეები“ (ანკარა, 2-9 სექტემბერი) მოხსენებით გამოვიდა ი. დემეტრაძე - ბერძნული იმპორტი სამხრეთ საქართველოში. სხვა მოხსენებლების (ოთ. ლორთქიფანიძე, გ. კვიციანი, ვ. ლიჩელი, ნ. სულავა, დ. კაჭარავა, ვ. ჯაფარიძე, გ. ნარიშკინი, ნ. შანშაშვილი) გამგზავრება ანკარაში ვერ მოხერხდა; დაიბეჭდა მათი მოხსენებების მოკლე შინაარსები (იხ. ქვემოთ).

ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის საიუბილეო სამეცნიერო სესიაზე, რომელიც მიეძღვნა ინსტიტუტის დაარსების 60 წლისთავს (15-19 ოქტომბერი) წარმოდგენილი იყო მოხსენებები: ოთ. ლორთქიფანიძე – არქეოლოგია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ინსტიტუტში, ვ. ჯაფარიძე – კელასურის ანუ „აფხაზეთის დიდი კედლის“ შესწავლის საკითხისათვის. მოხსენებების მოკლე შინაარსები დაიბეჭდა (იხ. ქვემოთ).

კავკასიოლოგთა საერთაშორისო ასოციაციის კავკასიოლოგთა III საერთაშორისო კონგრესზე (თბილისი, 1-3 ოქტომბერი) ივ. წიკლაურმა (ე. კოპალიანთან ერთად) გააკეთა მოხსენება - „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ზოგიერთი ცნობა ჩრდილოკავკასიელი ხალხების შესახებ (დაიბეჭდა, იხ. ქვემოთ).

არქეოლოგიური საუბრები

თებერვალ-აპრილში სისტემატურად იმართებოდა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის სამეცნიერო საბჭოს ღია გაფართოებული სხდომები – ტრადიციული „არქეოლოგიური საუბრები“ (ოთხშაბათობები), სადაც მოსმენილი იყო მოხსენებები არქეოლოგიის სხვადასხვა აქტუალურ საკითხზე, აგრეთვე, საზღვარგარეთ მივლინებებისა და მუშაობის ანგარიშები. სახელდობრ: ოთ. ლორთქიფანიძე – ინგლისსა და გერმანიაში მივლინების ანგარიში, მ. გაბუნია – საფრანგეთში სამეცნიერო მივლინება, მ. ნიორაძე – იტალიასა და საფრანგეთში მივლინების ანგარიში, ჯ. აფაქიძე - არქეოლოგიური გათხრები ტროაში (მონაწილის შთაბეჭდილებანი), გ. კილაძე – ინფორმაცია საფრანგეთში სტაჟირების თაობაზე; მ. ნიორაძე, გ. ნიორაძე – სამეცნიერო მივლინება გერმანიაში, დ. კაჭარავა – ინგლისში მუშაობის ანგარიში, ვლ. ასლანიშვილი – აღმოსავლეთ საქართველოს მთისწინეთი და მთა შუასაუკუნეებში, კრანოლოგიური მასალების მიხედვით; ნ. მირიანაშვილი, ი. ბანძელაძე – ძალისას ნაქალაქარი (კონსერვაცია-რესტავრაცი-

ის საკითხები), ნ. კილურაძე – კირხსნარიანი სამარხები ბიჭვინტის სამაროვნიდან, ნ. მათიაშვილი – კოლხეთის სამეფო ელინისტურ ხანაში, დ. მინდორაშვილი – ციხე დავითისა, ალ. აბდალაძე – მხითარ გოში ლორეს სამეფოს აღდგენის თაობაზე, ქ. რ. რამიშვილი – აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის მცირე პლასტიკის ნიმუშები (ჯიხვი, ვერძი), რ. დავლიანიძე – რკინის სადნობი სახელოსნო სოფ. ხვარზეთიდან (ოზურგეთის რაიონი), ზ. კალანდაძე – ავენისის არქეოლოგიური ძეგლები, ი. მაისაია – ღომის კულტურის წარმოშობის საკითხი საქართველოში, ნ. სულავა – ლეჩხუმში აღმოჩენილი მცირე ზომის ყალიბის შესახებ, ნ. პაჭიკაშვილი – რუსთავის ადრეული შუასაუკუნეების ნამოსახლარები, ლ. მაღრაძე – დიუბუა დე მონპერეს ცნობები სამცხე-ჯავახეთის შესახებ, გ. რჩეულიშვილი – ფშავის არაგვის ხეობის ნასოფლარები, ვ. შატბერაშვილი – ძვ.წ. V-III სს-ის იარაღიანი სამარხები ქვემო ქართლიდან, მ. მუმლაძე – საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები „ცნობის ფურცელში“ გამოქვეყნებული მასალების მიხედვით, გ. ბოლქვაძე – წილკნის ტაძარი (სულ 24 მოხსენება).

ქრისტიანული არქეოლოგიის სემინარი

მუშაობა განაგრძო შუასაუკუნეთა ხანის არქეოლოგიის განყოფილების (ხელმძღ. რ. რამიშვილი) ქრისტიანული არქეოლოგიის მუდმივმოქმედმა სემინარმა. ცენტრის თანამშრომლებთან (რ. რამიშვილი, გ. ბოლქვაძე, მ. ჭირაქაძე, კ. წერეთელი, ვ. ჯაფარიძე, ვ. ჩიხლაძე, მ. მარგველაშვილი, ივ. წიკლაური, ქ.ი. რამიშვილი, ე. ბალათურია და სხვები) ერთად სემინარში აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ მოწვეული მეცნიერები (მთავარეპისკოპოსი ანანია (ჯაფარიძე), რ. სირაძე, თ. მგალობლიშვილი, რ. პატარიძე, ლ. პატარიძე, ვ. გოილაძე, ზ. კიკნაძე, მ. ჩხარტიშვილი, ნ. კანდელაკი, გ. ცერცვაძე, ნ. გაფრინდაშვილი, გ. ნარსიძე, გ. მჭედლიძე, გ. ყიფიანი, ვ. ნიკოლაიშვილი, ე. კავლეიშვილი და სხვ.). სემინარის მუშაობის შედეგები აისახა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის მიერ ჩატარებულ ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენციაზე (დაიბეჭდა მოხსენებათა მოკლე შინაარსები, იხ. ქვემოთ).

სამეცნიერო კვალიფიკაციის ამაღლება

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის სადისერტაციო საბჭოზე დ. მინდორაშვილმა დაიცვა დისერტაცია ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად.

ექსპედიციები

ველზე მუშაობდა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის შემდეგი ექსპედიციები: თბილისის შუასაუკუნეების (ო. ტყეშელაშვილი), თბილისი-

სა და თბილისის ქვეყნის (მ. აბრამიშვილი), კუხეთის (ც. ჩიკოძე), ნასტაკისის (ნ. მირიანაშვილი), წალკა-თრიალეთის (გ. ნარიანიშვილი), მესხეთის (ვ. ლიჩელი), მაშავერის (კ. კახიანი), სამხრეთ საქართველოს მთიანეთის (მ. გაბუნია), დმანისის (ჯ. კოპალიანი), დმანისის ქვის ხანის შემსწავლელი რაზმი (მ. ნიორაძე), კახეთის (ქ. ჰალეს მარტინ ლუთერის სახელობის უნივერსიტეტის კლასიკური არქეოლოგიის ინსტიტუტთან ერთად; კ. ფიცხელაური, ა. ფურტვენგლერი), კახეთის – დავით გარეჯის (ქ. ტიუბინგენის ებერჰარდ კარლის სახელობის უნივერსიტეტის ტროას პროექტთან ერთად; კ. ფიცხელაური, მ. კორფმანი), სვანეთის (შ. ჩართოლანი), კოლხეთის (რ. პაპუაშვილი), ვანის (ოთ. ლორთქიფანიძე). გარდა ამისა, ცენტრის თანამშრომლები მონაწილეობდნენ მიმდინარე მშენებლობებზე არქეოლოგიურ მონიტორინგში (ს. ყულევში ნავთობპროდუქტების გადამტვირთავი ტერმინალის მშენებლობა, ბაქო-ბათუმის ნავთობსადენის დეოლინგეი, შაჰ-დენიზის გაზსადენი).

მივლინებები

საზღვარგარეთის სამეცნიერო ცენტრებში მივლინებით იმყოფებოდნენ ოთ. ლორთქიფანიძე (საბერძნეთი, გერმანია); ი. ლამბაშიძე, მ. აბრამიშვილი, კ. ფიცხელაური, ვ. ჯაფარიძე, ოთ. ჯაფარიძე, ვ. ლიჩელი, შ. ჩართოლანი, რ. პაპუაშვილი, ალ. რამიშვილი, გ. ფხაკაძე, დ. ლამბაშიძე (გერმანია), ნ. ლორთქიფანიძე (იტალია); ზ. მახარაძე, გ. მირცხულავა (ირანი).

გამოფენები

გერმანიაში, ქალაქ ბოხუმში, არქეოლოგიური კვლევის ცენტრისა და ბოხუმის გერმანული სამთო მუზეუმის ერთობლივი ძალისხმევით მოეწყო გამოფენა სახელწოდებით: „საქართველო - განძეულობა ოქროს საწმისის ქვეყნიდან“. გამოფენის მოწყობასთან დაკავშირებით გერმანიაში ხანგრძლივი მივლინებით იმყოფებოდა ი. ლამბაშიძე. არქეოლოგიური კვლევის ცენტრიდან გამოფენის გახსნას (28 ოქტომბერი) დაესწრნენ: ოთ. ლორთქიფანიძე, ოთ. ჯაფარიძე, კ. ფიცხელაური, ვ. ლიჩელი, შ. ჩართოლანი, მ. აბრამიშვილი, რ. პაპუაშვილი, ალ. რამიშვილი, გ. ფხაკაძე, დ. ლამბაშიძე, ი. ლამბაშიძე; მოხსენებით გამოვიდა ოთ. ლორთქიფანიძე – საქართველოს ისტორია და მეტალურგია. ბოხუმშივე გერმანულ ენაზე გამოიცა ამავე სახელწოდებით წიგნი, რომელშიც შევიდა ცალკეული გამოკვლევები საქართველოს არქეოლოგიისა და ძველი მეტალურგიის საკითხებზე, აგრეთვე, გამოფენის კატალოგი (იხ. ქვემოთ).

გერმანიაში (შტუტგარტი, ბრაუნშვაიგი, ბონი) გამოფენის - „ტროა – მითი და რეალობა“ მოწყობასა და საორგანიზაციო საქმიანობაში მონაწილეობა მიიღეს კ. ფიცხელაურმა და მ. აბრამიშვილმა.

გამოქვეყნებული ნაშრომები

ა) მონოგრაფიები, კრებულები, ჟურნალები

აბდალაძე ა. წმინდა საქართველოს ჟამთაღწერა (სახელმძღვანელო საქართველოს ისტორიაში კავკასიის აკადემიური ცენტრის სტუდენტებისათვის) 2001, 288 გვ., ილ. (გამოიცა გულაბერ კლარჯის ფსევდონიმით).

ასათიანი ნ., ლორთქიფანიძე მ., ლორთქიფანიძე ოთ., მეტრეველი რ., ოთხმეზური გ., ჯამბურია გ., ჯაფარიძე ოთ. საქართველოს ისტორია. 10 (სახელმძღვანელო). თბ., 2001 (ოთ. ლორთქიფანიძე - §§ 6-10, გვ. 23-51, ილ.; ოთ. ჯაფარიძე - §§ 3-5, გვ. 10-22, ილ.)

გამყრელიძე გ. კოლხოლოგიური ნარკვევები. თბ., 2001, 264 გვ., ილ., რეზ. ინგლ. ენ. (არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი).

ლიჩელი ვ. კოლხეთისა და იბერიის კულტურის საკითხები (ძვ.წ. IV-I საუკუნეებში). თბ., 2001, 98 გვ., ილ., რეზ. ინგლ. ენ. (ძიებანი. დამატებანი. V).

ქუთათელაძე ქ. ქვემო ქართლი. პოლიტიკური ისტორიის საკითხები. თბ., 2001, 322 გვ., ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

ცერაძე ლ. წილკნის საეპისკოპოსოს ისტორიისათვის. თბ., 2001, 125 გვ., ილ.

ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები. ეძღვნება პროფ. ოთარ ლორთქიფანიძის დაბადებიდან 70 წლისთავს (რედაქტორები: დ. კაჭარავა, გ. კვიციანი, ვ. ლიჩელი). თბ., 2001, 107 გვ., ილ., რეზ. ინგლ. ენ. (ძიებანი. დამატებანი. IV).

გურია. მხარის კვლევა-ძიების შედეგები. ტ. III (რედაქტორი ვ. სადრაძე). თბ., 2001, 345 გვ., ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ. (არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი. სიძველეთა შესწავლისა და დაცვის საქველმოქმედო ფონდი „გურია“).

დმანისი. III (რედაქტორი ჯ. კობალიანი). თბ., 2001, 333 გვ., ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ. (არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი. დმანისის ისტორიულ-არქეოლოგიური განყოფილება).

კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ეძღვნება აკად. ოთარ ჯაფარიძეს დაბადებიდან 80 წლისთავის გამო (რედაქტორები: ბ. მაისურაძე, რ. რუსიშვილი). თბ., 2001, 195 გვ., ილ., რეზ. ინგლ. ენ. (ძიებანი. დამატებანი. VI).

ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები (რედაქტორები: რ. რამიშვილი, გ. ბოლქვაძე). თბ., 2001, 100 გვ., ილ. (არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი).

შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები (რედაქტორი რ. რამიშვილი). თბ., 2001, 56 გვ. (არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი).

ძიებანი. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ჟურნალი. № 7 (მთავარი რედაქტორი ოთ. ლორთქიფანიძე). თბ., 2001, 120 გვ., ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ძიებანი. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ჟურნალი. № 8 (მთავარი რედაქტორი ოთ. ლორთქიფანიძე). თბ., 2001, 120 გვ., ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

Georgien: Schätze aus dem Land des goldenen Vlies. Katalog der Ausstellung des Deutschen Bergbau-Museums Bochum in Verbindung mit dem Zentrum für Archäologische Forschungen der Georgischen Akademie der Wissenschaften Tbilissi vom 28. Oktober 2001 bis 19. Mai 2002. Herausgegeben von Irine Gambaschidze, Andreas Hauptmann, Rainer Slotta und Ünsal Yalçın. Bochum, 2001, 476 გვ., ილ.²⁰

ბ) სტატიები

აბდალაძე ა. ქვემო ქართლი ძვ.წ. II საუკუნეში ახ.წ. IV საუკუნემდე. - დმანისი. III. თბ., 2001, გვ. 236-256, რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

აბულაშვილი თ. ბ. ა. კუფტინი თრიალეთის ყორღანების მკვლევარი. - ძიებანი, № 8. თბ., 2001, გვ. 96-107, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ავალიშვილი გ., მაისურაძე ბ. ოთარ ჯაფარიძე 80 წლისაა. - კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანა არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. VI. თბ., 2001, გვ. 7-8.

ამირანაშვილი ჯ. ალგეთის ხეობის შუა წელის ადრე და განვითარებული შუასაუკუნეების ნასოფლარები. - შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 23-24.

ამირანაშვილი ჯ., ლამბაშიძე გ. წალკის დარანი. - შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 55-56.

ახვლედიანი დ. ძვ.წ. V-III სს-ის კოლხეთის მდიდრული სამარხების სოციალური დეფინიცია. - ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. IV. თბ., 2001, გვ. 21-25, რეზ. ინგლ. ენ.

ბალაშური ე. ჩრდილო-დასავლეთ ეგრისის (მთიანი აფხაზეთის) მატერიალური კულტურის ძეგლების შესწავლის ისტორიის საკითხები. - ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია. თბ., 2001, გვ. 95-97.

²⁰ არქეოლოგიური კვლევის ცენტრიდან კატალოგის (გვ. 233-445) შედგენაზე მუშაობდნენ: მ. აბრამიშვილი, მ. ბარამიძე, გ. გოგოჭური, გ. დუნდუა, თ. ვაშაკიძე, დ. კაჭარავა, კ. კახიანი, ვ. ლიჩელი, ბ. მაისურაძე, გ. მირცხულავა, ბ. მურვანიძე, ნ. პაპუაშვილი, რ. პაპუაშვილი, ალ. რამიშვილი, რ. რამიშვილი, რ. რუსიშვილი, ნ. სულავა, კ. ფიცხელაური, გ. ფხაკაძე, ი. ლამბაშიძე, ზ. შატბერაშვილი, შ. ჩართოლანი, ვ. ჩიხლაძე, მ. ცინდელიანი, ა. ჭყონია, ლ. ჯიბლაძე. ცენტრის თანამშრომლების მიერ შესრულებული სტატიები იხ. ქვემოთ.

ბახტაძე ნ., ლეჟავა პ. განვითარებული შუა-საუკუნეების კლდის ნასოფლარები ქვემო ქართლში. - შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 34-36.

ბოლქვაძე გ. „მოქცევა^Á ქართლისა^Á“-ს ცნობის „ნათესავნი იგი ლოთის შვილთანი“-ს განმარტებისათვის. - ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 42-45.

გაბუნია მ., ფანჯულიძე ს. ამხერისგორის აშელური ხანის ადგილსაპოვებელი. - ძიებანი, № 8. თბ., 2001, გვ. 5-11, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

გამყრელიძე გ. ნავთობის ტრანსპორტირების შესახებ ფასის-ფოთში (არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). - ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. IV. თბ., 2001, გვ. 26-32, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

გვეტაძე ჯ. კიმერიელთა კავკასიაში განსახლების საკითხისათვის. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 278-288, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

გიგოლაშვილი ე. ვერცხლის არიბალოსი ვანიდან. - ძიებანი, № 8. თბ., 2001, გვ. 49-52, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

გიგოლაშვილი ე. ომფალოსიანი ფიალები ვანის ძვ.წ. IV ს-ის მდიდრული სამარხიდან. - ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. IV. თბ., 2001, გვ. 33-36, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

დავლიანიძე რ. რკინის სადნობი სახელოსნო სოფელ ზვარბეთიდან. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 40-44, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

დუნდუა გ. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი გვიანანტიკურ-ადრებიზანტიურ ხანაში ბიჭვინტის ნუმიზმატიკური მასალების ფონზე. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 73-106. რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

დუნდუა გ. ირინე ჯალალანია 75 წლისაა. - ძიებანი, № 8, თბ., 2001, გვ. 112-113.

ვანის ექსპედიცია. ვერა (ცაცა) თოლორდავა. - ძიებანი, № 8, თბ., 2001, გვ. 114.

თოდუა თ. აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთი ბიზანტიური სამყაროს სისტემაში (ახ.წ. IV ს.). - კავკასიის მაცნე, № 3, 2001, გვ. 56-59. რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

თოლორდავა ვ. ვანის ძვ.წ. VIII-VII საუკუნეების საკულტო კომპლექსი (ქრონოლოგიისათვის). - ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. IV. თბ., 2001, გვ. 37-47, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ინანიშვილი გ. კოლხეთის რკინის მეტალურგიის ქრონოლოგიის საკითხისათვის. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 45-61, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

ინანიშვილი გ., მაისურაძე ბ. გვიანბრინჯაოს ხანის სამთამადნო წარმოების ძეგლების ისტორიულ-ეკონომიკური შესწავლის საკითხისათვის. - კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. VI. თბ., 2001, გვ. 140-142, რეზ. ინგლ. ენ.

კაჭარავა დ. წვრილფიგურული კილიკები სიმაგრის ნამოსახლარიდან. - ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. IV. თბ., 2001, გვ. 48-54, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

კვირკველია გ. ანტიკური ხანის ცხენის საშუბლე ბაღლანიდან. - ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. IV. თბ., 2001, გვ. 55-61, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

კვირკველია გ. ჰოპლიტური ფარები კოლხეთში. - ძიებანი, № 7. თბ., 2001, გვ. 33-40, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

კინწურაშვილი მ. ძვ.წ. III ათასწლეულის შუახანების გორასამარხი სოფ. მალაროდან. - მცენიერება და ტექნოლოგიები, 2001, №№ 4-6, გვ. 148-152, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

კილურაძე ნ. თოდუა თ. ვერცხლის სარკე ბიჭვინტის სამაროვნიდან. - ძიებანი, № 8. თბ., 2001, გვ. 76-78, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

კობახიძე თ. არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ბიბლიოთეკა 2000 წელს. - ძიებანი, № 7, თბ., 2001, გვ. 117.

კობალიანი ე., წიკლაური ივ. „ქართლის ცხოვრებაში“ დაცული ზოგიერთი ცნობა ჩრდილოკავკასიელი ხალხების შესახებ. - კავკასიის მაცნე, № 2. თბ., 2001, გვ. 93-98, რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

კობალიანი ჯ. ლევან მუსხელიშვილი და დმანისი. - ლევან მუსხელიშვილი. თბ., 2001, გვ. 61-70, ილ.

კობალიანი ჯ. ქვის სარკოფაგი დმანისიდან. - დმანისი. III. თბ., 2001, გვ. 303-309, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

ლიხელი ვ. კოლხეთის პალეოეკონომიკის ზოგიერთი საკითხი. - ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები, ძიებანი. დამატებანი. IV. თბ., 2001, გვ. 62-69, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ლომთათიძე გ. „გურიაში მგზავრობა“ (უბის წიგნაკის ჩანაწერები. 1949 წელი). - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 200-205.

ლომთათიძე გ. ნიკო ბერძენიშვილი და საქართველოს არქეოლოგია. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 194-199.

ლომიძე ც. ნასოფლარი მღვიმე. - შუასაუკუნეთა ხანის სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 44-47.

ლორთქიფანიძე ოთ. არქეოლოგია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ინსტიტუტში. - ისტორიის ინსტიტუტი 60 წლისაა. სამეცნიერო სესია, მიძღვნილი ისტორიის ინსტიტუტის 60 წლისთავისადმი (მოხსენებების მოკლე შინაარსი). თბ., 2001, გვ. 11-13

ლორთქიფანიძე ოთ. „განძები“ კოლხურ ბრინჯაოს კულტურაში (ფუნქციის დეფინიციისა და კულტურულ-სოციოლოგიური ინტერპრეტაციის ცდა). - კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. VI. თბ., 2001, გვ. 178-194, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ლორთქიფანიძე ოთ. ევმელოს კორინთელის ერთი ცნობის ინტერპრეტაციისათვის. - კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული. X. თბ., 2001, გვ. 223-234, რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

ლორთქიფანიძე ოთ. იყო თუ არა სახელმწიფო კოლხეთი? - ქართული სახელმწიფოებრიობის სათავეებთან. თბ., 2001, გვ. 31-97.

მათიაშვილი ნ. კოლხეთის სამეფოს ისტორიისათვის. - ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. IV. თბ., 2001, გვ. 70-73, რეზ. ინგლ. ენ.

მაისურაძე ბ. ოთარ ჯაფარიძე 80 წლისაა. - ძიებანი, № 8, თბ., 2001, გვ. 111-112.

მაძიაშვილი ნ., ფიცხელაური კ. სიახლეები იორ-ალაზნის აუზის ძვ.წ. II-I ათასწლეულთა არქეოლოგიურ კულტურებში. - კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. VI. თბ., 2001, გვ. 174-177, რეზ. ინგლ. ენ.

მარგველაშვილი მ. ჟინვალში აღმოჩენილი მთავარანგელოზის გამოსახულება. - ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 84-88.

მარგველაშვილი მ. ქალაქ ჟინვალის მკვებავი სოფლები განვითარებულ შუასაუკუნეებში. - შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 38-41.

მალრაძე ლ. ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერე (1798-1850). - ძიებანი, № 8. თბ., 2001, გვ. 108-110. ილ.

მახარაძე ზ., ნარიმანიშვილი გ. ციხიავორა აქემენიდურ ხანაში. - ძიებანი, № 7, თბ., 2001, გვ. 47-63, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

მინდიაშვილი გ. საველე სამუშაოები 2000 წელს. - ძიებანი, № 8. თბ., 2001, გვ. 115-117 (იგივე ინგლ. ენ. იხ. ქვემოთ).

მინდორაშვილი დ. გველეთის სამაროვნის არქეოლოგიური მასალა. II. - ძიებანი, № 7. თბ., 2001, გვ. 81-90, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

მინდორაშვილი დ. ვახუშტი ბაგრატიონის ერთი ცნობის დაზუსტებისათვის. - კავკასიის მაცნე, № 3. თბ., 2001, გვ. 45-50, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

მინდორაშვილი დ. ხევი შუა საუკუნეებში (ისტორიულ-არქეოლოგიური გამოკვლევა). ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის ავტორეფერატი. თბ., 2001, გვ. 5-48, ილ. (იგივე რუს. ენ. იხ. ქვემოთ).

მირცხულავა გ. ადრესამიწათმოქმედო კულტურების ნამოსახლართა განვითარების ზოგიერთი საკითხი. - კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. VI. თბ., 2001, გვ. 40-45, რეზ. ინგლ. ენ.

მირცხულავა გ., მირცხულავა ნ. კავკასია ადრელითონების ხანის ევროპის არქეოლოგიურ კულტურათა სისტემაში. - ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სიღნაღის (კახეთის მხარის) ფილიალი. პროფესორ-მასწავლებელთა და სტუდენტთა სამეც-

ნიერო შრომები. გამოშვება III. თბ., 2001, გვ. 4-11, რეზ. რუს. ენ.

მუშლაძე მ. ბიბლიოგრაფია საქართველოს არქეოლოგიის საკითხებზე („დროებისა“ და „ივერიის“ პუბლიკაციების მიხედვით). - ძიებანი, № 7, თბ., 2001, გვ. 99-103.

მურვანიძე ბ. რამდენიმე ექსპონატი ლანჩხუთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმიდან. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 36-39, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

ნებიერიძე ლ. ადრესამიწათმოქმედო კულტურის ნამოსახლარი ოკრიბაში. - ძიებანი, № 8. თბ., 2001, გვ. 23-33, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ნებიერიძე ლ. სიონის ნამოსახლარი - აღმოსავლეთ საქართველოს გვიანნეოლითური ძეგლი. - ძიებანი, № 7. თბ., 2001, გვ. 5-13, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ორჯონიკიძე ა. რევიონთშორისი კავშირები ადრებრინჯაოს ხანის საქართველოში. - კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. VI. თბ., 2001, გვ. 88-94, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

პაპუაშვილი რ., პაპუაშვილი ნ. ნამარნუს ადრექრისტიანული ხანის ძეგლები. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 107-118, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

რამიშვილი ა. კოლხური და შიდა ქართლური კულტურების ურთიერთობის საკითხები ნაცარგორის სამაროვნის მიხედვით. - კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. VI. თბ., 2001, გვ. 156-170, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

რამიშვილი რ. ადრეულ ქრისტიანობასთან დაკავშირებული მასალები მაგრაანეთის სამაროვნიდან. - ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 98-99.

რამიშვილი რ. ქრისტიანული არქეოლოგიის მუდმივი სემინარის ამოცანები ახალი საუკუნის დასაწყისში. - ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 7-9.

რამიშვილი რ. შუასაუკუნეთა ხანის საქართველოს ნასოფლარების შესწავლის მდგომარეობა და პერსპექტივები. - შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 5-13.

რამიშვილი ქ. [ი.] ქრისტიანული სიმბოლიკა სასანური ირანის გლიპტიკურ ძეგლებზე. - ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია. თბ., 2001, გვ. 92-95.

რამიშვილი ქ. [რ.] აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ზომორფული გამოსახულებანი (ჯიხვი, ვერძი), - ძიებანი, № 8, თბ., 2001, გვ. 53-61, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

რუსიშვილი რ., მაისურაძე ბ. [შემდგენლები] ოთარ ჯაფარიძის ნაშრომების სია. - კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. VI. თბ., 2001, გვ. 8-13.

რჩეულიშვილი გ. დევებიანისა და დიდრუვის ნასოფლარები ფშავის არაგვის ხეობაში. - შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 36-38.

სადრადე ვ., დავლიანიძე რ., მურვანიძე ბ., კახიანი კ., ჭანიშვილი თ. არქეოლოგიური კვლევა-ძიება გურიაში. 1997 წ. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 7-25, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

სადრადე ვ., დავლიანიძე რ., მურვანიძე ბ., კახიანი კ., ჭანიშვილი თ. გურიის არქეოლოგიური ექსპედიცია. 1998 წ. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 26-31, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

სადრადე ვ. დიმიტრი ბაქრაძე, გურიის წარსულის დაუცხრომელი მკვლევარი (1826-1890). - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 289-297, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

სახაროვა ლ. ბრინჯაოს ცულების ერთი ჯგუფის შესახებ. - კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. VI. თბ., 2001, გვ. 171-173, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

სონღულაშვილი ჯ. დიღმის ხეობის სოფლები და ნასოფლარები. - შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 29-31.

სულავა ნ. კიდევ ერთი ნავისებური ფიბულა აფხაზეთის სანაპიროდან. - ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. IV. თბ., 2001, გვ. 74-76. ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

სულავა ნ. ურარტული ფიბულები საქართველოში. - Academia. ისტორიულ-ფილოლოგიური ჟურნალი. ტ. I. თბ., 2001, გვ. 56-61, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ფანცხავა ლ., მაისურაძე ბ. ბრინჯაოს ანთროპომორფული ფიგურები შილდის სამლოცველოდან. - კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. VI. თბ., 2001, გვ. 147-155, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ფანცხავა ლ., მაისურაძე ბ., გობეჯიშვილი გ. ბრილის სამაროვანზე 1939 წელს გათხრილი № 12 სამარხის დათარიღებისათვის. - ძიებანი, № 8. თბ., 2001, გვ. 39-48, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ფირცხალავა მ. საქართველოს ე.წ. სკვითურ-ინვენტარიანი არქეოლოგიური კომპლექსების დათარიღების საკითხისათვის. - ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. IV. თბ., 2001, გვ. 77-86. ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ფუთურიძე მ. თრიალეთური კულტურის ოქრომჭედლობის ნაწარმის ერთი ტიპის კვლევისათვის. - კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. VI. თბ., 2001, გვ. 117-122, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ფუთურიძე რ. გვიანანტიკური-ადრე შუასაუკუნეების წებელდური ამფორები. - ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. IV. თბ., 2001, გვ., 87-90, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ფსაკაძე გ., ბარამიძე მ. ახალი არქეოლოგიური მონაპოვარი გალის რაიონში. - კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. VI. თბ., 2001, გვ. 125-130, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ქორქია ლ. მინერალური საღებავის გამოყენება ქვის ხანის ადამიანთა საყოფაცხოვრებო საქმიანობაში აფიანჩის მასალების მიხედვით. - ძიებანი, № 8. თბ., 2001, გვ. 12-15, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ქუთათელიძე ქ. ბიზანტია-სომხეთ-საქართველოს კონფესიური ურთიერთობის ისტორიიდან (X-XII სს.). - საქართველო და ქრისტიანობა (2000 წლის 26-28 სექტემბერს ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტში ჩატარებული ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა და ასპირანტთა სამეცნიერო კონფერენციის მასალები). თბ., 2001, გვ. 94-104, რეზ. ინგლ. ენ.

ღლიღვაშვილი ელ. ტაშირის № 48 და № 51 ყორღანები. - დმანისი. III. თბ., 2001, გვ. 129-139, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

ჩიკოიძე ც. ანტიკური ხანის ქვევრსამარხები თელავიდან. - ძიებანი, № 8. თბ., 2001, გვ. 66-75, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ჩიქოვანი გ. სოფელ ნიჩბისის ადრესამიწათმომქმელო კულტურის ნამოსახლარი. - ძიებანი, № 8. თბ., 2001, გვ. 16-22, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ჩიქოვანი თ. დიდი ოჯახის საკითხისათვის XI-XVIII სს. სამხრეთ საქართველოში (განათხარი ნასოფლარების და წერილობითი წყაროების მიხედვით). - შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 20-23.

ჩიქოვანი თ. ჭურჭლის სულხან-საბა ორბელიანისეული კლასიფიკაცია. - ძიებანი, № 8. თბ., 2001, გვ. 92-95, რეზ. ინგლ. ენ.

ჩიხლაძე ვ. ნასოფლარი ობუჯი. - შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 49-50.

ჩიხლაძე ვ. ჟინვალის ბეჭედი ქრისტეს შობის სცენით. - ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 81-84.

ჩიხლაძე ვ. წინწილები (მუსიკალური ინსტრუმენტი) ძველ საქართველოში. - ძიებანი, № 7. თბ., 2001, გვ. 74-80, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ჩხარტიშვილი მ. მინის წარმოება და მოხმარება ქართულ სოფელში. - შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 51-53.

ჩხეტიანი დ. სვანური „ლამპრობა“. - დმანისი III. თბ., 2001, გვ. 310-316. რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

ცეკვიტინიძე ზ. ქვემო ქართლი ძვ.წ. IV-III ათასწლეულებში. - დმანისი. III. თბ., 2001, გვ. 77-128, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

†ცქიტიშვილი გ. მდიდრული სამარხი ციხია-გორის სამაროვნიდან. - ძიებანი, № 7. თბ., 2001, გვ. 41-46, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ძიძიგური ლ. ვაზი და კოლხური სამყარო. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 62-72, რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

წერეთელი კ. დელიფინის სალოცავი მთიულეთის არაგვის ხეობაში. - ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 71-75.

წითლანაძე ლ. ანთროპომორფული ქანდაკებები მჭადიჯვრის გორანამოსახლარიდან. - კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. VI. თბ., 2001, გვ. 143-146, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

წითლანაძე ლ. ლამარა (დოღო) სახაროვა. - ძიებანი, № 8. თბ., 2001, გვ. 111.

წიკლაური ივ. ეკლესია-მონასტრები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში. - ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 88-92.

წიკლაური ივ. სოფლებისა და ნასოფლარების ტოპოგრაფია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში. - შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 25-29.

ჭანიშვილი გ., კახიანი კ., ცქიტინიძე ზ., კობალიანი ჯ. ახლად აღმოჩენილი ეკლესია სოფ. განთიადთან. - წელიწადული. IV-V თბ., 1999-2001, გვ. 58-67, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ჭირაქაძე მ. არქეოლოგიური ტერმინი „ნასოფლარი“//„სოფელი“. - შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 14-20.

ჭირაქაძე მ. „ქართული ქრისტიანული ლექსიკონის“ შედგენისათვის (წინასწარული პროექტი). - ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 9-11.

ჭყონია ა. რელიგიური ასპექტი კოლხურ ოქრომჭედლობაში. - ანტიკური ხანის კოლხეთის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. IV. თბ., 2001, გვ. 97-105, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ხარაბაძე ს. მასალები „ვანის ქვეყნის“ არქეოლოგიური რუკისათვის. - ძიებანი, № 7. თბ., 2001, გვ. 91-98, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ჯალალანია ი., ჯორბენაძე ხ., ჭყონია ა. არქეოლოგიური კვლევის ცენტრი 2000 წელს. - ძიებანი, № 7. თბ., 2001, გვ. 107-116.

ჯაფარიძე ვ. აღმოსავლეთ ეგრისში ქრისტიანობის გავრცელების საკითხისათვის. - ქრისტიანული არქეოლოგიის V კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 77-79.

ჯაფარიძე ვ. აღმოსავლეთ კოლხეთის გზების საკითხი (ახალი არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით). - ძიებანი, № 8, გვ. 79-91, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ჯაფარიძე ვ. კელასურის ანუ „აფხაზეთის დიდი კედლის“ შესწავლის საკითხისათვის. - ისტორიის ინსტიტუტი 60 წლისაა. სამეცნიერო სესია მიძღვნილი ისტორიის ინსტიტუტის 60 წლისთავისადმი (მოხსენებების მოკლე შინაარსი). თბ., 2001, გვ. 65-73.

ჯაფარიძე ვ. საქართველოში (კოლხეთში) სახელმწიფოს წარმოშობის საკითხი და ახალი არქეოლოგიური მონაცემები. - ქართული სახელმწიფოებრიობის სათავეებთან. თბ., 2001, გვ. 142-165.

ჯაფარიძე ოთ. ე. თაყაიშვილი და საქართველოს არქეოლოგია. - Dedicatio. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი. თბ., 2001, გვ. 455-460, 483, რეზ. ინგლ. ენ.

ჯიბლაძე ლ. დასავლეთ საქართველოს ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის ნამოსახლარების არქეოლოგიური რუკა. - ძიებანი, № 8. თბ., 2001, გვ. 34-38, რუკა, რეზ. ინგლ. ენ.

ჯიბლაძე ლ. კიდევ ერთხელ კოლხეთის შუა და გვიანბრინჯაოს ხანის კულტურების ურთიერთმიმართების საკითხებზე. - ამირანი. კავკასიოლოგიის საერთაშორისო სამეცნიერო-კვლევითი საზოგადოებრივი ინსტიტუტის მოამბე. IV-V. თბილისი-მონრეალი, 2001, გვ. 7-18, ილ., რეზ. ინგლ. ენ.

ჯიბლაძე ლ. კოლხეთის დაბლობის ბრინჯაოს ხანის კულტურების ზოგიერთი პრობლემური საკითხისათვის. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 262-277, რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

ჯიბლაძე ლ., ძიძიგური ლ., მურვანიძე ბ. კოლხეთის დაბლობის ბრინჯაო-ადრერკინის ხანის უძველეს დასახლებებათა ერთი ტიპის შესახებ. - კავკასიის მაცნე, № 3. თბ., 2001, გვ. 37-40, რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

†ჯორბენაძე ბ. განვითარებული შუა საუკუნეების სამაროვნები დასავლეთ საქართველოში. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 119-127, ილ., რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

†ჯორბენაძე ბ. „მეცნიერები სწავლობენ გურიის წარსულს“. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 310-313, რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

†ჯორბენაძე ბ., კალანდაძე კ. ალექსანდრე კალანდაძე – 90. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 298-304, რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

†ჯორბენაძე ბ., სადრაძე ვ. გიორგი ლომთათიძე. - გურია. III. თბ., 2001, გვ. 193, 205-206, რეზ. რუს. და ინგლ. ენ.

†ჯორბენაძე ბ., წერეთელი კ. გუდრუხის ნასოფლარი ფშავის არაგვის ხეობაში. - შუასაუკუნეთა ხანის ქართული სოფელი არქეოლოგიური მასალების მიხედვით. I კონფერენცია. მოხსენებათა მოკლე შინაარსები. თბ., 2001, გვ. 42-44.

Джибладзе Л., Дзидзигури Л. Об одном типе каменных орудий бронзовой эпохи на территории Колхидской низменности. – კავკასიის მაცნე, № 4 თბ., 2001, გვ. 68-72, რეზ. ქართ. და ინგლ. ენ.

†Джорбенадзе В. "Сборники – о прошлом Гурии". – Гурия. III, Тб., 2001, с. 313–314.

Инанишвили Г. В., Гобеджишвили Г. Г., Майсурадзе В. Г., Муджири Т. П. К истории горно-металлургического производства Колхиды. – РА, № 3, 2001, с. 18–24, с. 18–24, илл., рез. на англ. яз.

Инанишвили Г. В. Художественное литье древней Грузии. – Литейное производство, № 7, М., 2001, с. 23–24, илл.

Квирквелия Г. Т. Обкладка гоплитского щита с изображением орла из Колхиды. – Материалы X международной конференции "Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века", Ростов-на-Дону, 2001, с. 35–41.

Личели В. Т. К интерпретации Эшерской надиси. – Материалы X международной конференции "Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века", Ростов-на-Дону, 2001, с. 33–35.

Лордкипанидзе О. Д., Мухелишвили Д. Л. Закавказье в международной торговле Востока и Запада (с древнейших времен до XIII в. н.э.). – Dedicatio. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი. თბ., 2001, გვ. 384-397.

Миндорашивили Д. В. Хеви в средние века (историко-археологическое исследование). Автореферат диссертации представленной на соискание ученой степени доктора исторических наук. Тб., 2001, с. 48–89, илл.

Челидзе Л. Производительность труда древних земледельцев на территории Восточной Грузии. – კავკასია. ნეოლით-ბრინჯაოს ხანის არქეოლოგიის საკითხები. ძიებანი. დამატებანი. VI. თბ., 2001, გვ. 24-28, ილ.

Abramishvili M. Transcaucasian Rapiers and the Problem of their Origin. – Lux Orientis. Archäologie zwischen Asien und Europa. Festschrift für Harald Hauptmann zum 65. Geburtstag. Herausgegeben von R. M. Boehmer und J. Maran. Rheiden. 2001, S. 1-8, Ill.

Baramidze M., Pchakadze G. Die Siedlung von Pitschori – eine Bronzwerkstatt in der Kolchis. – Georgien. Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies. Bochum, 2001, S. 156-159, Ill.

Čichladze V. Eine spätantike Hirsch-Fibel aus Žinvali, Georgien. – Eurazia Antiqua. Band 7. Mainz, 2001, S. 505-510, Ill., რეზ. ინგლ. ენ.

Demetradze I. Greek Imports in South Georgia. – Second International Congress on Black Sea Antiquities. Abstracts. Ankara, 2001, p. 10.

Dschaparidze O. Zur frühen Metallurgie Georgiens vom 3. bis zum 1. Jahrtausend v. Chr. – Georgien. Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies. Bochum, 2001, S. 92-119, Ill.

Gambaschidze I. Die Sonnenscheibenanhänger von Meskhetien. – Georgien. Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies. Bochum, 2001, S. 168-175, Ill.

Hauptmann A., Gambaschidze I. Antimon – eine metallurgische Besonderheit aus dem Kaukasus. – Georgien. Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies. Bochum, 2001, S. 150-155, Ill.

Inanischvili G. Metallurgische Verfahren und Kenntnisse im alten Georgien. – Georgien. Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies. Bochum, 2001, S. 142-149, Ill.

Japaridze V. On the Genesis of the Colchian Cities of the Roman-Byzantine Period. – Second International Congress on Black Sea Antiquities. Abstracts. Ankara, 2001, p. 42-43.

Kacharava D. The Earliest Greek Imports from the non-Greek Contexts of the Northern Black Sea Area. – Second International Congress on Black Sea Antiquities. Abstracts. Ankara, 2001, p. 18.

Kvirkvelia G. Greek Armour in Colchis. – Second International Congress on Black Sea Antiquities. Abstracts. Ankara, 2001, p. 11-12.

Kopaliani E., Tsiklauri I. Places of Divine Service in Prehistoric Society as the Means of Intertribal and Tribal Communication. – Eastern review. Sanktuaria i Kult, t. 5. Łódź, 2001, s. 511-524.

Licheli V. Two Colchian Archaeological Monuments (8th-6th centuries B.C.). – Second International Congress on Black Sea Antiquities. Abstracts. Ankara, 2001, p. 12.

Litscheli W. Archäologie in Georgien. – Georgien. Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies. Bochum, 2001, S. 62-67, Ill.

Lordkipanidze O. Georgien – Land und Raum. – Georgien. Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies. Bochum, 2001, S. 2-53, Ill.

Lordkipanidze O. The Golden Fleece: Myth. Euhemeristic Explanation and Archaeology. – Oxford Journal of Archaeology. Vol. 20, N 1. Oxford-Boston, 2001, p. 1-38, ill.

Lordkipanidze O. The Gold of Colchis (The Comparative Study of Colchian, Greek and Achaemenid Head Ornaments). – Second International Congress on Black Sea Antiquities. Abstracts. Ankara, 2001, p. 3.

Maisuradze B., Gobedschischvili G. Alter Bergbau in Ratscha. – Georgien. Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies. Bochum, 2001, S. 130-135, Ill.

Mindiashvili G. Field Work in 2000. – ძიებანი, N 8. თბ., 2001, გვ. 117-118 (იგივე ქართ. ენ. იხ. ზემოთ).

Narimanishvili G., Shanshashvili N. Cyclopean Settlements and the Ancient States of the South Caucasus (Diaukhi). – Second International Congress on Black Sea Antiquities. Abstracts. Ankara, 2001, p. 71.

Narimanišvili G., Šanšašvili N. Zu den "zyklopischen" Siedlungen in Trialeti. – Georgica. Heft 24. Konstanz, 2001, S. 5-34, Ill.

Nioradze M. Le Paléolithique supérieur de la Géorgie (1997-2001). – Le Paléolithique supérieur Européen. Bilan quinquennal 1996-2001. Liège, 2001, p. 27-34, III.

Papuaschwili R. Metallfunde aus den spätbronze-früheisenzeitlichen Gräberfeldern der Kolchis. – Georgien. Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies. Bochum, 2001, S. 68-71, III.

Pizchelauri Konstantin, Pizchelauri Kote. Zur Entwicklung der Bronzeäxte im 3. und im 2. Jahrtausend v. Chr. in Zentral-Transkaukasien. – Georgien. Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies. Bochum, 2001, S. 160-163, III.

Puturidze M. Some Evidences Concerning the Problem of Anatolian-South Caucasian Interrelation at the First Half of the 2nd Millennium B.C. – Studies in Historical Linguistics and Ancient Near Eastern Cultures in Commemoration of A.A. Korolev. Moscow, 2001, 15 p.

Sulava N. Die ältesten Kontakte der Ostschwarzmeerküste (Anhand der Fibeln). – Second International Congress on Black Sea Antiquities. Abstracts. Ankara, 2001, S. 13-14.

Sulawa N. Letschchumi – eine bedeutende frühe Metallurgie-Region in der Kolchis. – Georgien. Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies. Bochum, 2001, S. 186-187, III.

Tschartolani Sch. Alter Bergbau in Swanetien. – Georgien. Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies. Bochum, 2001, S. 120-129, III.

Yalçin Ü., Gambaschidze I. Die Sonnenscheiben von Meskhetien: naturwissenschaftliche Deutung. – Georgien. Schätze aus dem Land des Goldenen Vlies. Bochum, 2001, S. 176-181, III.

ირინე ჯალალანია, სათუნა ჯორბენაძე, ანა ჭყონია

არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის სამეცნიერო ბიბლიოთეკა 2001 წელს

ცენტრის სამეცნიერო ბიბლიოთეკამ 2001 წელს შეიძინა 672 ბეჭდვითი ერთეული. სამეცნიერო ლიტერატურა შემოვიდა ძირითადად გაცვლითი ურთიერთობების, შეკვეთა-გამოწერისა და შემოწირულობების მეშვეობით; კერძოდ, ურთიერთგაცვლით – 78, გამოწერით – 14, შემოწირულობებით – 558, სხვადასხვა წყაროებით – 22 ბეჭდვითი ერთეული.

განახლებულია გაცვლითი ურთიერთობები როგორც საქართველოს, ასევე უცხოეთის სამეცნიერო ცენტრებთან (44 სამეცნიერო დაწესებულებასთან, აქედან 22 – საქართველოს, 15- უცხოეთის, ხოლო 7 - ყოფილი საბჭოთა რესპუბლიკების ანუ ე.წ. ახლო საზღვარგარეთის ცენტრებთან); მიმდინარეობს მათთან ინტენსიური მიმოწერა და ინფორმაციების გაცვლა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია შემოწირულობათა დიდი ხვედრითი წილი. საერთოდ, წლების მანძილზე შემოწირულობამ უდიდესი როლი ითამაშა არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის ფორმირება-დაკომპლექტებაში. არ შეიძლება უდიდესი მადლიერების გრძნობით არ აღნიშნოს ცენტრის

თანამშრომელთა, მათი ოჯახების, აგრეთვე, ცალკეულ პირთა ქველმოქმედება, რისი წყალობითაც ბიბლიოთეკა მნიშვნელოვნად გაძლიერდა ამჟამად ძნელადშესაძენი სამეცნიერო ლიტერატურით (შემოწირულობათა ყველა შემთხვევა აღნუსხულია და სასიამოვნო მოვალეობად მივიჩნევთ ახლო მომავალში მათ გამოქვეყნებას).

2000 წელს რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა საინფორმაციო კვლევით ინსტიტუტთან (ИНИОН РАН) დადებული ხელშეკრულების საფუძველზე 2001 წლიდან ბიბლიოთეკა სისტემატიურად იღებს საინფორმაციო-ბიბლიოგრაფიულ ჟურნალს – "Библиографический указатель – новая литература по социально-общественным наукам – история, археология, этнография", ხოლო ჟურნალის მერვე ნომრიდან ქვეყნდება არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის ჟურნალი „ძიებანის“ შესახებ ანოტაცია, რაც მნიშვნელოვანია მისი ფართოდ გავრცელებისა და პერსპექტივისათვის.

თინა კობახიძე